

Міністерство освіти і науки України
Луганський національний педагогічний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут проблем виховання АПН України

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА- ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ

За загальною редакцією І.Д. Звереві

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів*

УДК 37.032.42(075.8) •
ББК 74.6я73 .
С 11

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист №1.4/18-Г-636 від 02.08.2006 р.)

Рецензенти:

Кравець В.П. — доктор педагогічних наук, професор, член-кор. АПН України
Олексюк О.М. — доктор педагогічних наук, професор
Сиротенко А.Й. — доктор педагогічних наук, професор, академік АПСН

Авторський колектив:

Алексеєнко Т.Ф., канд. пед. наук (1.4), Басюк Т.П. (3.6), Безпалько О.В., канд. пед. наук (2.1; Z5; 2:7), "Братусь І.В. (4.1) < Вуніна Л.І., канд. пед. наук (1.3), Веретенко Т.Г., канд. пед. наук (1.5; 2.2), Заверіко Н.В., канд. пед. наук (3.1.), Зверева І.Д.;-док. пед. наук (пер'едмова, 1.1; 1.5; 2.2; 2.4),-Зимівець Н.В. (3.3), Кузьмінський В.О., канд. екон. наук (2.4), Лактіонова Г.М., док. пед. наук (3.4), Лях В.В.(4.4), Лях Т.Л. (2.6), Лютий В.П. (4,6), Неиочатова Д.В.(4.5), Песоцька О.П., канд. пед. наук (4.3),-Пінчук І.М., канд. пед. наук (2.3), Постолок Г.І. (4.2), Савченко С.В., док. пед. наук (1.2), Шипіленко О. С.(3.5), Цюман Т.П. (3.2), Харченко С.Я., док. пед. наук (4.7).

С 11 **Соціальна педагогіка: теорія і технології:** Підручник / За ред. І.Д.Зверевої — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 316 с

ISBN 966-364-343-9

У підручнику розглянуто широке коло теоретичних питань щодо основ соціальної педагогіки, а також представлено інноваційні технології соціально-педагогічної діяльності.

Підручник розрахований на студентів факультетів (відділень соціальної педагогіки) соціальної роботи, викладачів навчальних закладів різного рівня акредитації, спеціалістів-практиків — соціальних педагогів і соціальних працівників, волонтерів у сфері соціальної роботи.

ISBN 966-364-343-9

© Зверева І.Д., 2006
© Авторський колектив, 2006
© Центр навчальної літератури, 2006

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки.....	7
1.1. Соціальна педагогіка як наука про розвиток особистості в соціумі.....	7
1.2. Сучасні концепції соціалізації особистості.....	22
1.3. Урахування потреб особистості як умова соціально-педагогічної діяльності.....	33
1.4. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності.....	48
1.5. Нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога.....	59
Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності.....	72
2.1. Територіальна громада як поле діяльності державних і неурядових організацій.....	72
2.2. Соціально-педагогічна робота у загальноосвітніх закладах.....	84
2.3. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як суб'єкти реалізації соціальної політики.....	103
2.4. Соціально-педагогічна діяльність інтегрованих соціальних служб.....	111
2.5. Роль неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем сімей, дітей, та молоді.....	120
2.6. Волонтерські групи як ресурс соціально-педагогічної діяльності державних і громадських організацій.....	130
2.7. Соціальні послуги в системі соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми, та молоддю.....	140
Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності.....	147
3.1. Технології соціально-педагогічної діяльності.....	147
3.2. Використання інтерактивних форм у соціально-педагогічній діяльності.....	161
3.3. «Рівний — рівному» — інноваційний метод соціально-педагогічної діяльності.....	180
3.4. Створення та соціальний супровід сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	189
3.5. Рекламно-інформаційні технології в соціально-педагогічній діяльності.....	204
3.6. Технології розробки та впровадження соціальних проєктів.....	216
Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів ..	225
4.1. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з юними матерями ..	225
4.2. Профілактична робота щодо попередження відмов від новонароджених дітей.....	237

Соціальна педагогіка: теорія і технології

- 4.3. Соціально-педагогічна робота з окремими типами сімей...25
- 4.4. Соціальна підтримка осіб, які живуть із ВІЛ/СНІД...26
- 4.5. Попередження насильства над дітьми...27
- 4.6. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням...28
- 4.7. Соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику...29

ПЕРЕДМОВА

Сучасна соціальна політика держави та Національна доктрина розвитку освіти визначили низку першочергових завдань школи і педагогічної науки щодо різнобічного розвитку та соціальної адаптації особистості в сприятливих соціальних умовах. Соціальна педагогіка як окрема галузь педагогічного знання зараз перебуває на етапі активного, розвитку теоретичних положень та аналізу й систематизації досягнень соціально-педагогічної практики. Свідченням цього є розробка методологічних, засад соціальної педагогіки, обґрунтування нових парадигм соціального виховання та соціалізації особистості, формування ціннісно-термінологічного апарату цієї науки, розвиток і розробка інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності.

За останні роки соціальна педагогіка збагатилася численними науковими доробками, серед яких десятки дисертаційних, і монографічних досліджень, навчальних та методичних посібників, публікацій з проблем соціального виховання та соціально-педагогічної діяльності в різних сферах соціального середовища.

Наразі стрімкий розвиток соціальної педагогіки обумовлюється соціальним замовленням суспільства, спрямованим, насамперед, на формування засад нової соціальної політики щодо дітей, сім'ї, молоді. Створення середовища, сприятливого для розвитку дитини, зміцнення виховних позицій української родини, реалізація права дитини на проживання у сім'ї, формування здорового способу життя — це зараз пріоритетні напрями державної політики та орієнтири для соціальної педагогіки як різновиду суспільних наук.

Розвиток соціальної педагогіки як теорії неможливий без активної соціально-педагогічної практики. Однією з передумов ефективності соціально-педагогічної діяльності є наявність висококваліфікованих фахівців соціальної сфери, які мають ґрунтовну теоретичну підготовку та володіють різними технологіями соціально-педагогічної діяльності. Все це обумовлює необхідність пошуку нових підходів до теоретичної підготовки соціальних педагогів / соціальних працівників з урахуванням сучасних тенденцій у практиці соціально-педагогічної діяльності.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

У пропонованому підручнику зроблено спробу в узагальненому вигляді представити сучасні підходи в соціальній педагогіці шляхом синтезу сформованих методологічно-концептуальних засад цієї науки та напрацювань соціально-педагогічної практики. Це стало можливим завдяки тому, що до складу авторського колективу увійшли відомі теоретики української школи соціальної педагогіки; представники вищих навчальних закладів, які викладають курс «Соціальна педагогіка» протягом тривалого часу, та практики соціальної сфери, що мають вагомий досвід в організації соціально-педагогічної роботи у різних сферах соціального середовища.

Підручник укладено з урахуванням положень Державних стандартів підготовки спеціалістів за спеціальністю «Соціальна педагогіка». Це обумовило структурну будову підручника, матеріали якого згруповано у чотири тематичні блоки: теоретичні основи соціальної педагогіки; суб'єкти соціально-педагогічної діяльності; технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності; соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів.

Підручник буде корисним не лише тим, хто опановує професії соціального педагога та соціального працівника, а й стане певним пізнавальним ресурсом у професійному самовдосконаленні практиків соціальної сфери.

РОЗДІЛІ ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Соціальна педагогіка як наука про розвиток особистості в соціумі

Ключові слова: соціальна педагогіка, соціалізація, особистість, соціальна адаптація, соціальне середовище.

Соціальна педагогіка в Україні розвивається у контексті загальної психології, педагогіки і соціальних наук та обумовлюється соціальною політикою держави. Виникнення соціальної педагогіки як нового напрямку педагогічних знань є результатом посилення соціальної функції загальної педагогіки. Об'єктивні умови цього процесу криються в особливостях розвитку сучасного суспільства й необхідності розв'язання-тих актуальних завдань, яких воно вимагає на даному етапі свого розвитку.

Соціальна педагогіка — наука про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших уповноважених закладів і установ, соціальних служб, які здійснюють формування соціальної активності дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем суспільства.

Головними завданнями соціальної педагогіки є:

- визначення ефективних умов соціалізації особистості в сучасному суспільстві;
- вивчення дії об'єктивних і суб'єктивних факторів соціального середовища, характеру їх впливу на формування особистості;
- дослідження закономірностей та перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та середовища;
- розробка механізмів регулювання та корекції відносин особистості та суспільства. ;

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Розв'язання цих завдань покладено на соціальну педагогіку з урахуванням найближчих перспектив її розвитку. Указані завдання реалізуються у соціально-педагогічній діяльності суспільства. Це, зокрема: визначення шляхів створення оптимального режиму навчально-виховного процесу навчальних закладів в умовах мікросередовища; створення педагогічних технологій інтеграції виховних зусиль суспільства («педагогіка середовища», за визначенням С. Шацького); дослідження факторів, що впливають на відхилення у поведінці неповнолітніх; вивчення впливу соціального середовища на формування рівня соціальної зрілості особистості та готовності випускників шкіл, ПТУ, технікумів, коледжів до виконання необхідних суспільству соціальних функцій і ролей; підтримка та соціальна реабілітація дітей, яку живуть у несприятливих умовах соціалізації.

Важливим аспектом соціальної педагогіки виступає керування обставинами, які прямо чи опосередковано впливають на вихованців, поєднання цих обставин в оптимальну систему, що забезпечує суспільству, необхідний виховний ефект.

Розвиткові соціальної педагогіки значною мірою сприяли педагогічні ідеї минулого, соціальні та педагогічні ініціативи, які були тісно пов'язані між собою [3]. Серед них, зокрема, великий інтерес становлять соціально-педагогічні ініціативи релігійних діячів. Широко відома, наприклад, діяльність німецького пастора І. Оберліна (1740—1826), який в одному з ельзаських селищ спробував створити, говорячи сучасною мовою — «виховуюче соціальне середовище». Він відкрив своєрідний дошкільний заклад і: розпочав підготовку жінок для роботи в ньому. І. Оберлін вважав організацію дошкільного виховання важливим фактором духовного та економічного відродження села. В планах Оберліна І.Ф.: було також створення будівничих проєктів, сільськогосподарського кредитного союзу, до яких він намагався залучити «освічених» промисловців. Діяльність: І. Оберліна надихнула Р. Оуена, в соціальних експериментах якого теж виявлявся яскраво виражений освітньо-виховний ефект. У цих та інших соціальних експериментах, що проводилися в країнах Європи, організація виховання та освіти розглядалась як необхідна умова формування високорозвиненої особистості та нового суспільства в цілому.

Значний вплив на розвиток соціальної педагогіки справили ідеї швейцарського вченого І. Песталоцці (1746-1827). Всі його проєкти — модель сільськогосподарської общини, приймальників для сиріт і

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

найбідніших дітей та школи- — мали соціальну спрямованість. Він стверджував, що кожна людина мусить відчувати свою належність до суспільства, інших людей, виявляти своє розуміння та любов. Поведінка «соціально травмованих дітей» (сиріт, безпритульних) змінюється, на думку Песталоцці, не в результаті примусових дій або настанов, а лише як наслідок прихильного, дружнього прийняття їх, одночасного задоволення матеріальних та емоційних потреб.

Серед відомих просвітителів минулого, чії ідеї та діяльність мають безпосереднє відношення до розвитку соціальної педагогіки, варто назвати ім'я німецького педагога Ф.Фребеля (1782-1852), який увійшов у історію педагогіки як реформатор дошкільного виховання. Відповідають сучасності філософські міркування німецьких філософів-просвітителів ХІХ ст. Й. Гербарта, Ф. Шлейєрмахера, які лежать в основі як загальної, так і соціальної педагогіки. Зокрема, на думку Й. Гербарта (1776-1841), завдання педагогіки — це сприяння моральному саморозвитку людини, однак без примусової спрямованості її в первісно задану форму. Виховний процес, як уважає Й. Гербарт, не повинен обмежуватись лише шкільним уроком, він має бути тісно пов'язаний із практикою, з реальним життям. Здійснення цього зв'язку •— одне з головних педагогічних завдань.

Ф. Шлейєрмахер (1768-1834) — філософ, теолог із Сілезії — поділяв принципи природного саморозвитку, в той же час не виключав «виховання заради суспільства». Він вважав, що тільки демократія сприяє формуванню особистості й що організація суспільного життя не повинна суперечити педагогічним та психологічним умовам, необхідним для її розвитку.

Ці та багато інших ідей просвітників минулого підготували теоретичне підґрунтя для формування соціальної педагогіки як самостійної науки. Свою історію має також і термін «соціальна педагогіка». Одні автори вважають, що першим запропонував цей термін німецький педагог А.Дистервег, на думку якого реформування суспільства є можливим не завдяки церковним умовлянням, а завдяки використанню педагогічних засобів. Звертаючи увагу на важливість учительської професії, він, зокрема, стверджував, що саме вчителі несуть відповідальність за виховання в учнів соціальних умінь.

Відповідно до інших літературних джерел, першим, хто використав розглядуваний термін, був К. Магер, який спеціально досліджував соціальні аспекти освіти і виховання: Ще у 1844 році він

Соціальна педагогіка: теорія і технології

зазначав, що соціальна педагогіка — це досить широке поняття, яке передбачає виховання суспільства в цілому.

На початку ХХ ст. з ідеєю об'єднання всіх виховних можливостей суспільства виступив професор з Німеччини Пауль Наторп (1854–1924). Він уважав, що «виховання народу не є ізольованим завданням, а має бути поєнане з усім народним життям» [5]. Значний вплив на розробку різних аспектів соціального обслуговування, соціальної педагогіки 20-х років ХХ ст. мала діяльність німецьких фахівців Германа Нола та Гертруди Боймер. Так, Г. Нол вважав, що для реалізації ідей соціальної педагогіки потрібні спеціально підготовлені фахівці. Він значно розширив сфери соціальної педагогіки, вийшовши за межі сім'ї та школи. На думку Г. Нола., використання терміна «соціальна педагогіка» має відношення до таких сфер, як робота в дитячих садках та яслах, молодіжних клубах, робота з правопорушниками, професійне навчання безробітних, церковна діяльність тощо. Г. Нол видав перший підручник, із соціальної педагогіки..

Одним із провідних спеціалістів у сфері соціальної роботи і соціальної педагогіки в Німеччині була також Г. Боймер. Вона відома своєю участю в розробці програм для соціальних служб Європи. Гертруда Боймер визначала, соціальну педагогіку: як інструмент соціальної політики. На її думку, слово асоціальний» у словосполученні «соціальна педагогіка» означає спрямованість педагогіки на соціалізацію дітей відповідно до їх потреб і безвідносно до матеріального стану та статусу їхніх батьків. В одній із своїх програм Г. Боймер визначила три основні напрями соціально-педагогічної діяльності: *моніторинг* (наставництво) і *корекційну діяльність* (мається на увазі соціальна корекція); *виявлення причин* (політичних, культурних, економічних та інших) *соціальних проблем і наслідків їх впливу на сім'ю та окремих клієнтів; забезпечення «лікувальною» допомогою дітей*, які мають труднощі у навчанні та розвитку.. . .

Прогресивні ідеї та методи соціальної педагогіки Німеччини знайшли відображення в англо-американських системах соціальної роботи. Певною мірою, завдяки англо-американським зусиллям відбувся процес відновлення діяльності, соціальних і..:соціально-педагогічних служб, зокрема молодіжних, у Німеччині після другої світової війни. Вони розглядалися як засіб реалізації американської програми, що була спрямована на «звільнення» Німеччини від нацистської ідеології. В цей самий час у США та Європі набули

Розділ. Теоретичні основи соціальної педагогіки

поширення погляди американського педагога, філософа, засновника педагогіки прагматизму Дж. Дьюї. Підкреслюючи значення освіти та виховання, Дж. Дьюї в одній із своїх ранніх праць «Мое педагогічне кредо» вказував на те, що саме виховання є головним методом соціального прогресу та соціальних реформ. Значне місце в роботах Дж. Дьюї відведено проблемі взаємодії школи та середовища, зокрема, общини. Він стверджував, що це соціальне оточення дитини впливає на неї, допомагає або ускладнює її виховання. Завдання, яке прагнув розв'язати Дж. Дьюї, зводилося до того, аби перетворити школу в общину в мініатюрі, суспільство в зародку». Він розглядав школу як один, із механізмів, який може допомогти дитині проїнятися духом служіння суспільству [1, с 25].

„ 50—60-ті роки ХХ ст. були відзначені дискусією про предмет соціальної педагогіки. її розпочав німецький педагог Е. Моленхауер. Учасники дискусії висловлювали заперечення проти терміну «соціальна педагогіка», оскільки вважали, що його зміст полягає в соціальному патронажі, соціальній допомозі безпритульним тощо. Деякі автори виступали за обмеження сфери соціально-педагогічної діяльності до рівня «індивідуальної кризової роботи». Виникло навіть відповідне терміноутворення для позначення цього індивідуалізованого впливу: «виховні заходи у виключних обставинах», які мають здійснюватись у певних закладах із метою заповнення «дефіциту» в процесі соціалізації молоді.

. Цікаві та перспективні погляди на функції соціальної педагогіки були представлені в працях А. Мерінгера та А. Флютнера, які виходили з того, що дитина є не об'єктом виховання, а насамперед людиною, яка має певні життєві потреби..,І коли в школі ми сприймаємо її як школяра, то це лише часткове сприйняття. Управління школою починається з соціально-педагогічного дослідження «поля» класу, створення умов для зацікавленої роботи з батьками по спільному вихованню індивідуальності в дитині, допомозі їй у самоствердженні.

На початку 70-х років німецькі вчені В. Кюхенгорф, Ф. Вайншкен, А. Вольф на теоретичному рівні також підійшли до соціальних програм виховання, але розглядали їх із позицій інтеграції педагогів із суспільством.

Процес усвідомлення проблем соціального виховання, нових підходів до їх вирішення, становлення соціальної педагогіки як науки у цілому відбувався разом із процесом реорганізації системи

Соціальна педагогіка: теорія і технології

підготовки соціальних працівників, соціальних педагогів. Професійна освіта в цих галузях, зокрема у Німеччині, була піднесена до рівня «фах-хох-шуле» (вищого навчального закладу), курси соціальної педагогіки і соціальної роботи існували як паралельні потоки. Головна відмінність у підготовці соціальних працівників і соціальних педагогів полягала в тому, що перших готували до посад у державних установах, що займалися соціальним забезпеченням¹, а других — до «творчого» і «терапевтичного» обслуговування. В 70-х роках ця відмінність стала менш вираженою. Одночасно розпочалась фахова підготовка соціальних педагогів на базі університетів. У наш час у багатьох землях Німеччини «соціальний педагог» — це загальна назва професії для всіх, хто закінчує спеціальні відділення соціальної роботи у вищих навчальних закладах.

Соціальна педагогіка має давні традиції. Зараз вона набуває все більшої значущості як у системі педагогічних дисциплін, так і в соціальній роботі. Сучасні публікації ряснують термінами «соціальна педагогіка», «соціальне виховання», «соціальна робота з дітьми та молоддю», «соціальна робота з сім'єю», що свідчить, як відмічає відомий німецький педагог Рьорс Герман, про проголошення соціально-педагогічної ери. Так, у Німеччині, близько половини соціальних працівників мають кваліфікацію соціального педагога. Випускники навчальних закладів одержують диплом із спеціальності «соціальний педагог/соціальний працівник». У Франції та Італії переважна частина спеціалістів, які працюють у соціальній сфері, отримують кваліфікацію «аніматор» (фр. *animateur* — надихати, спонукати до якої-небудь діяльності) і «педагог». У Швеції в підліткових клубах працюють штатні педагоги. В Данії разом із підготовкою соціальних працівників здійснюють професійну підготовку соціальних педагогів. Що стосується англійських країн, то в англійській мові термін *education* (освіта, виховання) протягом багатьох років асоціювався лише з шкільною та позашкільною освітою. Однак в останні роки відбуваються зміни у поглядах на цей термін, його межі, чому сприяло поширення ідей «педагогіки поневолених» Паоло Фрейє. Деякі автори пов'язують педагогіку, а також соціальну педагогіку лише з дитинством. Як альтернатива з'явився термін «андрагогіка», яким позначається та сфера педагогіки, що має відношення¹ до дорослої особи і розглядає проблеми освіти і виховання¹ людини протягом усього життя («*andros*» —

Розділ і. Теоретичні основи соціальної педагогіки

людина). Однак загальне завдання соціальної педагогіки полягає у сприянні розкриттю того позитивного потенціалу, який є в кожній людині. Незважаючи на зовнішню відмінність соціальної педагогіки і загальної педагогіки, вони тісно взаємопов'язані. Педагогічна діяльність завжди була однією з декількох рівних за своєю значущістю сфер соціальної роботи. Сучасні педагогічні ідеї мають відношення не тільки до системи шкільної або позашкільної освіти і виховання, а й до практики соціального обслуговування. Педагогічна підготовка виступає в цьому процесі обов'язковою складовою частиною навчання соціальних працівників.

Теорія і практика соціальної педагогіки, соціальної роботи мають свою специфіку в кожній країні, як і кожна країна має свою модель соціального виховання. Це зумовлене соціально-економічними умовами, історичними, культурними особливостями і традиціями тощо. Є різниця в статусі соціального педагога і соціального працівника, структурі, системі їх підготовки, навіть назві професії: це працівники «соціальних клінік», педагоги вільного часу, педагоги з дошкільного ПШХОШПІА, «компенсаторної освіти», з урегулювання конфліктів із батьками, шкільні, сімейні соціальні працівники тощо. Всі ці терміни, однак, розкривають різні сфери соціальної педагогіки, соціальної роботи, показують її багатогранність.

Соціально-педагогічні проблеми в Україні пов'язані з реалізацією тих німог і завдань, які ставить перед особистістю життя реальність: подолання або послаблення негативних явищ у дитячому, підлітковому, молодіжному середовищі; розвиток особистості, прийняття нею самостійних рішень, прояв, відповідальної поведінки упродовж свого життя.

Ідеї соціальної педагогіки в Україні зародилися на початку ХХ ст. Це виявлялось у соціально-педагогічній діяльності церков і благодійних організацій, поступовому виокремленню уявлень про створення різноманітних інститутів виховання як осередку соціалізації особистості. В той час питання, пов'язані з суспільною опікою, належали до компетенції держави. У педагогічній галузі був сформований соціально-педагогічний напрям досліджень (С.Русова, О.Музиченко, Я.Чепіга, П.Холодний, С.Сірополко). Як свідчить аналіз наукових джерел і досліджень фахівців щодо генезису школи соціальної педагогіки і науки в Україні, даний процес здійснювався в декілька етапів [4]. Умовно розрізняють три етапи розвитку: перший — 60-ті роки ХХ ст., другий — 70—80-ті роки, третій — кінець 80-х років ХХ ст. і

Соціальна педагогіка: теорія і технології

до наших днів. Однак є підстави стверджувати, що соціальна педагогіка як наука сформувалася значно раніше. Витоки соціальної педагогіки в Україні описано в працях автентичних просвітників Кінця XIX — початку XX ст. (М.Галушчинського, М.Дужого, А.Животка, І.Калиновича, А.Шептицького, І.Ющишина) [4]. Характерною ознакою цього етапу розвитку школи соціальної педагогіки є зосередження уваги на стійкості дитини до несприятливих, асиміляційних впливів оточення. Зокрема, А.Животко, узагальнюючи досвід організації дошкільних закладів різних типів у сільській і міській місцевості, диференціював умови, що впливали на специфіку життя дітей у різних родин; теоретично обґрунтував систему позашкільної освіти дітей та молоді, провідними структурними компонентами якої були клуби для дітей 8-15 років. У цей період з'являються перші підручники з педагогіки для дорослих: «Народна освіта й виховання народу» (1920), «Позашкільна освіта» (1927), видані фахівцем з позашкільної освіти М.Галушчинським.

Офіційне введення інституту соціальних педагогів в Україні відбулося 1992 року із затвердженням нової спеціальності «Соціальна педагогіка». Вища атестаційна комісія при Кабінеті Міністрів України затвердила спеціальний науковий напрям і шифр спеціальності «Соціальна педагогіка» (13.00.05). Цього ж року зареєстровано Українську асоціацію соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи. З 1994 року Українська асоціація є повноправним членом Міжнародної федерації соціальних працівників.

Науковці-практики України у сфері соціальної педагогіки і соціальної роботи (Т.Алексєєнко, І. Бех, Н.Бура, А.Капська, Л.Коваль, В. Кравець, Г.Лактіонова, І.Мигович, Л.Міщук, С.Савченко, В.Сидоров/ С.Харченко та інші) започаткували цикл експериментальних досліджень, які стосуються варіантів кваліфікації й етичних стандартів нових професій, розпоряджень про соціальну службу. Видаються журнали «Психологія і педагогіка соціальної роботи», «Соціальна робота: теорія і практика», науковий громадсько-політичний часопис «Соціальна політика і соціальна робота», проводяться конференції з проблем соціальної педагогіки і соціальної роботи. Соціально-педагогічним проблемам поступово надається все більш вагоме місце в розпорядженнях і правових актах, ухвалених урядом України протягом останніх років. Зокрема, видано збірники нормативних документів із проблематики соціально-педагогічної роботи.

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

ти; навчальні посібники та науково-методичні збірники. А починаючи з 1992 року у вищих навчальних закладах країни здійснюється підготовка соціальних педагогів.

Не дивлячись на те, що професія соціального педагога, інтенсивно почала розвиватися в Україні лише в 90-ті роки XX ст., зараз ми можемо говорити про певні наукові школи з напрямку «соціальна педагогіка». Це обумовлено, перш за все, тим, що, по-перше, існують характерні для соціальної педагогіки концептуальні засади і підходи до соціалізації особистості як взаємодії індивіда і соціуму, а також до соціально-педагогічно-орієнтованої діяльності суспільних інститутів. По-друге, соціальна педагогіка існує як інноваційний напрям у педагогічній науці на межі психології, педагогіки та соціології. По-третє, на сьогодні визначено головні завдання наукового пошуку, напрямів, проблем, спільних принципів й методичних прийомів. І останнє, створена і розвивається система професійної підготовки фахівців за різними спеціалізаціями соціальної педагогіки [4].

У 90-х роках XX ст. почала інтенсивно розвиватися система соціальних служб, у тому числі в загальноосвітніх закладах, і соціальна педагогічна діяльність набувала більш прикладного характеру, розв'язуючи конкретні завдання; спрямовані на підготовку особистості до життя в умовах, що змінюються, з метою забезпечення її можливостей для суспільного розвитку, активної участі в науці, професійній діяльності та в дієвому відпочинку. Нині соціальна педагогіка пов'язана з такими сферами суспільного життя, як освіта, наука, культура, праця молодого і старшого покоління. Особлива увага приділяється проблемам опіки і виховання особистості та її соціальної адаптації у дошкільній, школі, позашкільних закладах. У сучасній теорії соціальної педагогіки основні дослідження спрямовані на вивчення виховно-опікунської і культурно-творчої діяльності родини, школи, громадських організацій, церкви, закладів праці, судових інстанцій та комісій у справах неповнолітніх.

Для практики соціально-педагогічної роботи характерною є домінуюча роль соціальної педагогіки та соціального виховання. При цьому важливо пояснити, що поняття «соціальна педагогіка» не є тотожним поняттю «Шкільна соціальна робота». Соціальна педагогіка, і зокрема, соціально-педагогічна служба (педагогіка відносин у соціумі) розглядається як базова інтегративна основа в системі служб соціальної допомоги населенню, що дає змогу своєчасно діагностувати,

виявляти і педагогічно доцільно впливати на відносини в соціумі, розвиток різноманітних ініціатив, формування ціннісних орієнтацій особистості, її ставлення до себе, свого фізичного і морального здоров'я, до оточуючого і соціального середовища.

Провідною *функцією* соціальної педагогіки є функція *інтегративна*. Вона покликана забезпечити інтеграцію наукових знань про виховання людини як соціальної істоти, розвинути духовні взаємини між особистістю і суспільством. Сферу соціально-педагогічних досліджень становить науково-практичний аналіз виховного потенціалу суспільства, напрями його актуалізації, визначення різних форм інтеграції суспільно-виховних зусиль, спрямованих на соціалізацію особистості.

Реальні можливості виховного потенціалу суспільства соціальна педагогіка розглядає в зв'язку із системою діючих соціальних чинників. Серед них першорядне значення мають сім'я, громада, навчальний і трудовий колектив, друзі, неформальні групи, засоби масової інформації, мистецтво, політичні події, економіка, екологія. Врахування перелічених чинників, а також забезпечення педагогічно доцільної організації відносин у ході взаємодії індивіда з середовищем і є головним завданням соціального педагога. У зв'язку з цим школа має стати відкритою соціально-педагогічною системою, яка орієнтована на формування особистості.

Соціальна педагогіка, як і кожна наука, має свій понятійно-категоріальний апарат [2]. Провідними категоріями цієї педагогічної галузі є; *соціальне середовище та соціалізація особистості*. Їх доповнюють категорії *соціальної ситуації* у формуванні особистості та *соціальної адаптації*. Безумовно, ці провідні категорії тісно пов'язані із загальнопедагогічними та загальнопсихологічними категоріями, що у зарубіжній та вітчизняній практиці розглядаються як форми і методи *соціальної педагогіки*: соціальне виховання, соціальне навчання, самовиховання, самоосвіта, соціальна допомога, самопомога, соціальна активність, самозбереження, самоконтроль, самооцінка, саморегуляція, самопізнання, самовладання та інші.

Соціалізація (лат. *socialis* — суспільний). Соціалізація — історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні даному суспільству. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду в своїй діяльності та

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість.

> Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз і революцій (екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній та ін.), оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Людина в процесі соціалізації прагне до самопізнання, самоосмислення, самовдосконалення. Ці процеси стимулюють не пасивну адаптацію, а розвиток активного, творчого самоствердження у суспільстві. Процес включення індивіда у систему суспільних відносин має двосторонній характер. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, притаманний даному суспільству, а з іншого — активно відтворює у своїй діяльності та стосунках систему соціальних зв'язків, яка закодована у соціальному досвіді людства.

Соціально-психологічні механізми соціалізації: підростаючих поколінь виявляються в ідентифікації та інтеріоризації.

Ідентифікація (лат. *identifico* — ототожнювати) — процес ототожнення індивідом себе з іншими людьми, групою, колективом, який допомагає оволодівати різними видами діяльності, засвоювати соціальні норми та цінності, приймати соціальні ролі. Розрізняють три форми ідентифікації:

- пряме емоційне ототожнення з реальною або нереальною людиною (наприклад, уподібнення одному з батьків у ранньому дитинстві або кіногерою — у підлітковому віці). Ця форма домінує на початкових етапах соціалізації особистості;
- прирахування до певної номінальної соціальної групи (вікової, національної тощо). Наприклад, визначення соціальних меж поведінки у зв'язку із прирахуванням себе до тієї чи іншої вікової групи (порівняно з реальним віком особи) може формуватися від інфантильності до, акселеративності, «дорослості»;
- зарахування (з відчуттям належності) себе особою певної соціальної групи, колективу, малої групи. Активне засвоєння індивідом соціальної поведінки, групових норм і цінностей відбувається р^йілііад.Л-іяльно.сл.,4Шйамцеред, у трудових колективах. рГо^у цей"механізм, соціалізації діє на більш свідомих етапах розвитку людини.

Інтеріоризація (лат. *interio* — ^ внутрішній) суспільних ідеалів у молодіжному середовищі пов'язана з пошуками реальних «прикладів для наслідування» та з характером уявлень про шляхи їх досягнення. Кризова ситуація в державі, крах суспільних ідеалів обумовлюють розвиток у молодіжному середовищі аморальних явищ. Бажання «жити не гірше за інших» нерідко ототожнюється у свідомості молоді не з працею, як головним джерелом матеріального добробуту, а з неправомірною діяльністю. У зв'язку з цим особливого значення набуває такий механізм соціалізації, як переконання. Соціалізована людина мусить уміти протистояти тим чи іншим несприятливим життєвим обставинам. «Повна» соціалізація, тобто розчинення в соціумі деякої частини молоді, свідчить про відсутність тієї активності, яка дозволяє вибірково сприймати та оцінювати навколишню дійсність. У зв'язку з цим переконання як уміння логічно впорядковувати факти, робити відповідні висновки, аналізувати їх, використовувати методи пізнання суспільства та самопізнання є важливим механізмом соціалізації особистості.

Вирішальне значення у формуванні поведінки, яка б відповідала суспільному ідеалу, в переорієнтації та перебудові свідомості особи належить самовихованню. Воно починається з осмислення себе як члена суспільства, свого ставлення до нього, взаємодії з сім'єю, ровесниками, довкіллям. Процес самовиховання є успішним лише тоді, коли дитина навчається розуміти себе, осмислювати своє місце в світі, замислюватись над своїм майбутнім.

Засвоєння певних норм, оцінок, типових соціальних ситуацій, вирішення типових проблем шляхом використання певних засобів стимулювання соціальної поведінки та дій називається *соціальною адаптацією*. Завдяки дії цього механізму індивід виявляє свою соціальну активність (або пасивність), виробляє навички творчої спрямованості в соціальній ситуації, тобто процес соціалізації здійснюється більш активно і динамічно.

Друга провідна категорія соціальної педагогіки — це *соціальне середовище*. У психології та педагогії соціальне середовище визначається як суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність. Соціальне середовище — це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства. Вплив соціального середовища на формування особистості здійснюється лише в тому випадку і в тій мірі, в якій

особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна взяти його як орієнтир у своїй життєдіяльності. У такому разі правомірно говорити про співвідношення провідного впливу соціального середовища і конкретного ставлення до нього особистості. Ці характеристики складають зміст соціальної ситуації. Чіткіше під вікових особливостей, умов проживання, внутрішніх процесів розвитку особистості змінюються її переживання, ставлення до оточення (соціальної ситуації), тобто формується соціальна ситуація розвитку.

Соціальна адаптація — процес активного пристосування індивіда до середовища за допомогою різних засобів. В умовах нестабільного соціального середовища проблеми соціальної адаптації мають важливе значення. Це пов'язане з тим, що соціальна адаптація особистості має дві форми: *активну*, коли індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації, і *пасивну*, коли він не вступає у взаємодію з середовищем, по-прежнему прагне змінити його, визнати пануючі у ньому норми, оцінки, цінності. Показником низької соціальної адаптації є перехід до іншого соціального середовища, аномалії (різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства), відхилення у поведінці.

Проблеми соціальної адаптації особливо гостро відчуються у молодіжному середовищі. Вони позначаються і на психічному здоров'ї молоді людини, і на формуванні її ціннісних норм, і на формах поведінки. Зростання кількості дітей, схильних до девіантної поведінки, свідчить про домінування саме низької соціальної адаптації в їх соціальному розвитку. Тому категорія соціальної адаптації стає істотною категорією понятійного апарату соціальної педагогіки, а також предметом глибокого практичного вивчення і втручання.

Таким чином, соціальна педагогіка як наука про розвиток особистості має чітко визначений зміст, предмет, завдання, принципи, категорії. Її науково-теоретичну структуру складають:

- агогіка* — наука, що вивчає проблеми попередження відхилень у поведінці неповнолітніх;
- *герогіка* — наука про соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку;
- *андрагогіка* — наука про освіту та виховання людини протягом усього життя;
- *віктимологія* — наука, що вивчає різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціалізації та насильства.

Соціальна педагогіка; теорія і технології

. До; кола питань, що розглядаються соціальною педагогікою, входять питання правового захисту дитини та сім'ї, розвитку дитячих ініціатив, виховання дітей з девіантною поведінкою, груп «ризик»; різні аспекти допомоги дітям-інвалідам, дітям-сиротам, а також дітям, позбавленим батьківського піклування, жертвам обставин тощо.

. Необхідно зазначити, що-в Україні розвиваються два професійних напрями у підготовки спеціалістів до роботи у соціальній сфері [6], До першого відносять підготовку соціальних працівників за спеціальністю «Соціальна робота» в освітньому, напрямі «соціологія». Другий напрям пов'язаний з підготовкою соціального педагога в межах спеціальності «педагогіка». Але фактично теоретико-методологічні та практичні основи підготовки є ідентичними для цих спеціальностей. Сфера діяльності соціального педагога, як і соціального працівника, спрямована на здійснення соціальної підтримки різним категоріям, населення. І хоча передбачається, що соціальний педагог має здійснювати професійну діяльність у закладах освіти, більшість з випускників вищих закладів освіти працюють у сфері соціального обслуговування населення, а саме у системі державних центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, у спеціалізованих соціальних службах тощо. Саме тому нині важко розмежувати специфіку соціальної роботи соціального працівника і соціально-педагогічної діяльності соціального педагога. У нещодавно прийнятому Міжнародною федерацією соціальних працівників визначенні «соціальної роботи» соціальна педагогіка виступає однією з її складових, а саме як одна з основ соціальної роботи.

Запитання для самоконтролю

1. Які головні завдання соціальної педагогіки?
2. Які етапи пройшла соціальна педагогіка в Україні у своєму становленні та розвитку?
3. Які основні поняття і категорії соціальної педагогіки?

Завдання для самостійної роботи

1. Доведіть залежність соціального становлення особистості від історичного, соціального, культурного потенціалу суспільства.

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

2. Зробіть порівняльний аналіз поняття «соціальна педагогіка» іа посібниками і підручниками, поданими у списку літератури для самостійного опрацювання.

4. Йоріпайте соціальну педагогіку та соціальну роботу як галузі ітукоішх знань.

Література

- 1, Дьюї Диц\ Школа и общество. — М., 1924. — 25 с.
- 1,, Лнсрсва ІД. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молодді в Ук-рапії: теорія і практика. - К.: Правда Ярославовичів, 1998. — 432 с
- 3, Коваль Л.Г.', Зверева ІД', Хлебїк С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна ропоти. К.: ІЗМН, 1997. - 392 с
- 4, Кшци СЯ. Системи професійної підготовки, соціального педагога у іміцїх ітнчальних закладах України і Польщі (порівняльний аналіз); Дис, кшщ, пел, наук., Львів, 2005. — 194 с
- В. Ншгюрп, ІІ. Культ}ра народа та культура личности. — СПб., 1911.
- ті. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д.Зверева., О.В.Без-НПЦіКю, СЯ.Харченко та ін.; Зазаг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. — К: Цпир цимбальної літератури, 2004. — 256.с

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах та таблицях. —К: Центр инчальної літератури, 2003 — 134. с
2. Історія педагогіки / За заг. ред. Левківського, М.В. — Житомир, 1999. — ;І;ІІ с
3. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. Капської А.Й. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 486 с
4. Соціальна педагогіка: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Л.К.Грицюк, В.С.Петровича. — Луцьк, 1999.
5. Основи соціальної педагогіки: Конспект лекцій / Соціальна'педагогі-ка. Ч. І. /Укл. А.О.Малько. - Харків: ХДІК, 1998. - 49 с.

і.2. Сучасні концепції соціалізації особистості

Ключові слова: соціалізація, концепції соціалізації, моделі соціалізації, напрями дослідження процесів соціалізації, стадії соціалізації.

Процеси, які зараз позначаються терміном «соціалізація», супроводжують людство з початку його існування. В усі часи різні ідеології, філософські теорії й соціологічні доктрини, по фрагментах вибудовували логіку формування людини, акцентуючи увагу на якостях, важливих для конкретного історичного періоду. Водночас процеси глобалізації приводили до інтеграції наукового знання, активізували прагнення вчених знайти уніфіковані категорії, що відбивають багатогранність особистості. Такою категорією в суспільних науках, безперечно, є соціалізація, яка зосередила в собі увесь багатогранний процес «входження» людини до суспільства/Нині поняття «соціалізація» (лат. *socialis* — суспільний) дедалі активніше використовується як універсальна наукова категорія в філософії, соціології, психології, політології, педагогіці тощо.

Що являє собою соціалізація як процес, що відображає «входження» людини до суспільства? З середини ХХ ст. найпоширеніше тлумачення соціалізації зводилось до процесу пристосування особистості до суспільства шляхом взаємодії з ним. Це фактично означало визнання людини як «гвинтика» в системі суспільних відносин. Така позиція цілком збігалася з тоталітарною ідеологією, яка панувала в ті роки в Радянському Союзі, а всі відомі концепції соціалізації того часу принципово не відрізнялися. Типовим для того часу є визначення соціалізації, яке наведено в праці І.С.Кона «Социология личности», де це поняття трактується як засвоєння індивідом соціального досвіду, певної системи соціальних ролей і культури. Згідно з такою концепцією людина стає особистістю, об'єктом і суб'єктом суспільних відносин, послідовно проходячи різні стадії соціалізації.

Соціалізація визначається як «процес, під час якого людська істота з певними особистісними задатками набуває якостей, потрібних для життєдіяльності». На відміну від близьких їй понять «розвиток» і «виховання» соціалізація охоплює процес і результати взаємодії індивіда із

сукупністю соціальних впливів у цілому для праць вітчизняних учених ішпаченого періоду типовим є розгляд соціалізації як процесу становлення людини в І загальніші формі, тобто виокремлення її зі світу тинрії і і вивчення подальшого процесу розвитку людства.

У вісімдесятих роках у визначенні поняття «соціалізація» розрізняють аспекти, істотні з точки зору соціальних контактів індивіда з оточуючими людьми і соціальними інституціями. Зі цих позицій до структури соціалізації відносить соціальне пізнання, оволодіння навичками практичної діяльності, інтерналізацію певних форм, позицій і ролей, вироблення ціннісних орієнтацій та установок, а також включення людини в активну соціальну діяльність.

Починаючи з дев'яностих років усе активніше висловлюється думка про автономність людини в процесі соціалізації. Визнається пріоритет особистості на самостійне обирання тих чи інших цінностей й установок, при цьому особистість має орієнтуватися не лише на загальні регулятивні принципи Середовища, а й на власні прихильності. У процесі соціалізації індивід відіграє як пасивну (засвоєння соціального досвіду, сприйняття цінностей та ін.), так і активну роль (вироблення певної системи Орієнтацій, установок тощо). І хоча ця активність зосереджена лише на самовдосконаленні й не поширюється на середовище соціалізації* це є свідченням демократичних перетворень у суспільстві та розвитку вітчизняної наукової думки.

З урахуванням генезису » поглядах на соціалізацію особистості, що простежується протягом Півстолітньої традиції її вивчення, можна так визначити дане поняття. \ *Соціалізація особистості* - це процес засвоєння й активного відтворення людиною соціального досвіду, оволодіння навичками практичної та теоретичної діяльності.

Витоки становлення сучасних концепцій соціалізації слід шукати в західній соціології початку ХХ ст. Серед учених, які суттєво вплинули на розвиток соціалізаційної проблематики, треба назвати Г.Тарда, Г.Гітінга; значний внесок у розвиток теорії соціалізації зробили Т.Парсонс, Е.Дюркгейм; ч.Кулі, Дж.Г.Мід, Л.Колберг, Е.Еріксон, Дж.Коулмен, Ф.Найдгард; Н.Смелзер, Я.Щепанський та інші.

Базовими західними концепціями соціалізації є концепції Г.Тарда (1843-1904) та Г.Гітінга (1855-1931). Перший порівнював суспільство з мозком, а основним його елементом вважав свідомість окремої людини. За Г.Тардом суспільство виникає там, де починається взаємодія індивідуальних свідомостей. Центром цієї взаємодії стає ставлення

нашого «Я» до інших «Я», їх невинний (хоча часто непомітний) взаємний вплив. Основним механізмом такої взаємодії (соціалізація) виступає наслідування, регульоване суспільством через соціальні інститути — систему освіти і виховання, сім'ю, громадську думку тощо. У такий спосіб суспільство підтримує своє існування як цілісність, забезпечуючи розуміння індивідами своїх соціальних функцій.

Подальший імпульс соціалізаційна проблематика отримала в роботах американського соціолога Г.Гітша, який уперше ввів у науковий обіг поняття «соціалізація». Розглядаючи суспільство як особливим способом побудований організм, основним елементом життя якого є «усвідомлення роду», Г.Рітінгс вважав; що соціалізація як процес «розвитку соціальної природи чи характеру» людини відбувається як унаслідок стихійного впливу оточення, так і завдяки дії суспільства згідно із «свідомим планом». Такі впливи мають виховну спрямованість і покликані формувати в індивідів, сукупні, реакції, адекватні діям соціального середовища. Підсумком соціалізації, на його думку, є «плюралістична поведінка», що забезпечує взаєморозуміння та комунікацію людей і відповідає загальному «соціальному розуму».

Значний внесок у подальшу розробку концепцій-соціалізації зробив Т.Парсонс (1902-1979). Його основна концептуальна ідея пов'язана з розумінням соціалізації як процесу інтеграції індивіда в соціальну систему шляхом інтерналізації загальноприйнятих норм: Індивід, згідно з Т.Парсонсом, «вбирає» в себе загальні цінності, що забезпечують формування потреби в слідуванні загальноприйнятими нормам і стандартам поведінки. Соціалізація як навчання соціальним ролям — одна з найважливіших ідей про нерозривний зв'язок процесів виховання, навчання і соціалізації, підсумком яких має стати «засвоєння реквізиту орієнтацій для задовільного функціонування в певній ролі».

Взагалі послідовники американської соціологічної думки стосовно соціалізації вважають, що у цьому процесі індивід готується; до відповідності) вимог і очікувань інших членів суспільства в широкому діапазоні можливих життєвих ситуацій. Соціалізація містить набір агентів і механізмів, завдяки яким забезпечується соціально схвалювана поведінка та норми моралі. Нарівні з ідентифікацією, що розуміється як ототожнення себе з іншими, ключовим поняттям при описуванні процесу соціалізації часто обирають імітацію, що розуміється як усвідомлене прагнення дітей копіювати поведінку батьків і вчителів, які є для них взірцями.

На відміну від американської, французька соціологія розглядає соціалізацію як сукупність взаєморозуміння, взаємовідносин із суспільством, в які індивід вступає в процесі формування себе як особистості. Такий підхід підтверджується основними тенденціями в дослідженнях процесів соціалізації, зокрема французьким соціологом П. де Жаном.

У цілому для зарубіжної науки характерним є прагнення вивчити «соціальної групи на індивіда, а індивіда на групу з метою вивчення впливу, що при цьому передається від одного до іншого.

• і Плідними, також виявилися дослідження соціального середовища з виокремленням соціально-економічних і соціальних умов, а та кож'сім'ї, школи і неформальних угруповань однолітків. Така диференціація дає змогу уточнити стадії соціального визрівання, особливості пристосування індивіда до різних елементів середовища.

Кожі і цеп цієї соціалізації, розроблені вітчизняними вченими, вбирають у себе всі позитивні напрацювання зарубіжних учених, але певною мірою відрізняються від останніх. У ХХ ст. це було зумовлене ідеологічними чинниками, а зараз на дослідження процесів соціалізації впливають як усталені традиції вітчизняної науки, так і певна економіко-економічна атрибутика, яка супроводжує розвиток країн колишнього Радянського Союзу.

Вітчизняна психолого-педагогічна наука розрізняла три провідні напрями в соціалізаційній проблематиці. Перший — соціально-філософський — представлений у працях С.Батеніна, В.Москаленко, П.І.Іаритіна, О.Пенькова, А.Харчева та інших. У межах соціально-філософських концепцій соціалізації смислотворчими поняттями виступають збереження й стабілізація суспільних відносин при їх засвоєнні; а також активний комунікативний вплив, у процесі якого відбувається апробація різноманітних соціальних ролей і формується автентичне соціальне «я».

Характерним для цього напряму є розуміння соціалізації, яке висловила відомий український вчений В.Москаленко. Авторка вважає, що поняття «формування особистості» відображає процес становлення й розвитку особистості з точки зору породження, складання, набуття довершеності й зрілості її особистіших рис, тоді як поняття «соціалізація»; фіксує не тільки процес становлення й розвитку зрілих форм соціальності індивіда, а й їх модифікацію в ході включення особистості в систему нових зв'язків і залежностей» [3, с 17].

/ Другий — соціально-психологічний: в його розробці брали участь Г.Андрєєва, Н.Андрєєнкова, С.Белічева, Я.Коломінський, І.Кон, О.Леонтєв, М.Лазарєв, Р.Немов, А.Летотський та ін. Тут соціально-психологічні аспекти соціалізації означені в площині включення індивіда в різноманітні суспільні відносини, засвоєння й відтворення соціального досвіду і зв'язків, активного перетворення середовища.

Важливим досягненням цього напрямку є розробка провідної ідеї щодо багатосторонності соціалізаційного процесу. Автор цієї думки Г.Андрєєва зокрема зазначала, що «соціалізація — це двосторонній процес, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого — процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище» [1, с 276].

Третій — соціально-педагогічний, представниками якого є Б.Бімбад, В.Бочарова, Ю.Василькова, Б.Вульф, О.Газман, Н.Лавриченко, І.Зверева, Н.Заверико, О.Мудрик, Л.Новикова, В.Петрищев, С.Савченко та ін.

До речі, у вітчизняній педагогіці одним із перших, хто звернув увагу на необхідність розробки не тільки загальносоціалізаційної проблематики, а й її педагогічного аспекту, був В.Сухомлинський. «На жаль, — писав він на початку 70-х років, — педагогічний аспект соціалізації досі не тільки не вивчається з належною глибиною й докладністю, але й не розглядається. А між тим, саме процес соціалізації є однією з найважливіших передумов формування виховної сили колективу» [5, с 474].

Нині соціально-педагогічна проблематика охоплює питання цілеспрямованого впливу соціуму на особистість, різноманітності взаємодії особистості й колективу із соціальним середовищем, регуляції механізмів цієї взаємодії, відтворення досвіду попередніх поколінь у процесі саморозвитку особистості.

Особливістю соціально-педагогічного підходу є намагання розглядати соціалізацію як процес, який відображує хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі як формування конкретного соціального типу. В цьому випадку соціалізація являє собою надзвичайно складний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей і якостей, направленість яких визначається конкретною соціальною ситуацією.

Голоділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

З позицій соціально-педагогічного підходу важливо враховувати, що в ході соціалізації особистість активно включається в процеси самоїєретворення, які проходять на тлі соціокультурного середовища, що змінюється. Ступінь її участі в цих змінах визначає темпи соціалізації, а направленість залежить від їх соціальної значущості. По суті, особистість тільки на перших етапах розвитку обмежена імпульсами первісного соціуму, згодом ідуть активні процеси його розширення, пошуку свого місця в ньому, корекції відносин, самоорганізації індивідуального простору.

Особливістю соціально-педагогічного підходу до вивчення процесів соціалізації виявляється також у тому, що в цьому разі виникає адаптаційний аспект. Так, Б.Вульф розглядає соціалізацію як процес соціальної адаптації людини, реалізації здатності до побутового (фізичного), морального, соціального виживання в наявних, очікуваних або непередбачених обставинах, готовність обрати правильні способи існування, зберігаючи свою активну позицію [2, с 16].

Адаптаційні мотиви також простежуються в іншого дослідника — М.Рижкова, який розглядає соціалізацію через призму соціальної адаптації й соціальної автономізації. Перша покликана забезпечити акт і ви є пристосування особистості до соціального середовища, друга — стійкість по відношенню до неї, реалізацію власної «Я-концепції» [3, с 63].

Особливе місце серед досліджень проблем соціалізації займають праці, присвячені окремим напрямкам соціалізації — статево-рольовій, політичній, етнокультурній та іншим, а також питанням ресоціалізації. Це дослідження Ю.Антоняна, В.Кудрявцева, Л.Столярчук, О.Бєлінської, Т.Стефаненко, Ю.Загороднього, С.Данилова, С.Разуваєва, І.Шавловського, В.Горенка та ін.

Відзначаючи змістовне розмаїття соціалізаційної проблематики, численність теоретичних підходів до її вивчення, ми змушені констатувати, що хоча на сьогоднішній день існує безліч концепцій соціалізації, але загальноприйнятої поки що немає.

Велика кількість соціалізаційних концепцій призвела до появи не меншої кількості моделей соціалізаційного процесу (залежно від його цілей, учасників, умов тощо). Їх можна класифікувати таким чином:

1) моделі, що ґрунтуються на визнанні феномена незмінності людської природи — тут педагогічний аспект відсутній через його

первісну незатребуваність; * 2) моделі «особистого контролю» (З.Фрейд), які ґрунтуються на ідеях психоаналізу й розумінні того, що розвиток людини є рухом агресивних інстинктів, які вимагають особистого й громадського контролю; 3) моделі «рольового тренінгу» (Т.Парсонс), в яких соціалізацію розглядають як процес засвоєння різноманітних соціальних ролей, підсумком якого має стати засвоєння реквізиту орієнтацій для задовільного функціонування в певній ролі; 4) моделі так званої соціальної інженерії, що відбивають «соціальне навчання», в основі якого лежить фізіологічна конструкція, «стимул — реакція» (Дж.Доллард, Б.Скінер, Р.Уолтерс); 5) моделі «міжособистісного спілкування», в яких визначається суть інтракціоністською підходу до соціалізації й окреслено значення певних видів діяльності (зокрема ігрової) для процесу соціалізації (Ч.Кулі, Дж.Мід та ін.); 6) моделі, які побудовані на принципах групової психотерапії й відкривають можливості для психокорекційної роботи з особистістю в малих групах (К.Рудестам); 7) когнітивні соціалізаційні моделі, запропоновані Ж.Піаже, А.Маслоу, Л.Кольбергом та їх прибічниками, суть яких полягає у розвитку когнітивної основи соціалізації, що становить картину навколишнього світу; 8) моделі інкультурації (М.Херсковиць, Ф.Боас та ін.), в яких розглядають соціалізацію в національно-етнічному просторі як процес трансляції культури. Серед моделей, розроблених російськими та вітчизняними дослідниками, найбільш відомі моделі, запропоновані І.Коном, який розглядає соціалізацію як послідовне проходження різних стадій, близькою до неї є факторна модель АіМудрика; разом із ними активно використовуються вікові моделі Н.Андреєнкової, В.Маркова, ідеї інкультурації набули подальшого розвитку в працях Е.Белінської й Т.Стефаненко. В Україні в останні роки помітним явищем стали моделі, розроблені Н.Лукашевичем (адаптивна соціалізація), В.Москаленко, В.Цибою (культурно-діяльнісна), а також етапна модель, запропонована Н.Лавриченко.

Зупинимось на деяких із них детальніше. Так, однією з поширених моделей, джерела якої знаходимо у теорії психоаналізу З.Фрейда, є розуміння соціалізації як розвитку особистого контролю. Основна ідея, на якій побудовано модель, полягає у визнанні людей споконвічно від народження асоціальними внаслідок уроджених агресивних інстинктів. Тому соціалізація має конфліктний характер і потребує не лише особистого, а й громадського контролю. Виходячи

л розуміння головної рушійної сили поведінки людини, З.Фрейд моїязує її сексуальний потяг, етапи соціалізації з домінуванням впливу тих чи інших ерогенних зон на задоволення сексуальних потреб.

Прихильники моделі «міжособистісного спілкування» (Ч.Х.Кулі, Дж.Г.Мід та ін.), яку іноді називають «Я-теорія», або теорія «дзеркального ІЯ», вважають, що особистість виростає з великої кількості інтеракцій (пзасмодій) людей з оточуючим світом, у результаті яких людина шичасты'я дивитися, на себе очима інших, тобто думати про хв(х як і про інших, а також розуміти поведінку інших людей. Дж.Г.Мід писував ідею про три стадії соціалізації. На першій (стадія Імітації) діти копіюють поведінку дорослих, не завжди розуміючи її. На другій (рольові ігри) діти, виконуючи в іграх дорослі ролі, «приміряючи» їх до себе, вчаться надавати своїм думкам і діям такого самого значення, що й дорослі. На третій, завершальній стадії (колективні ігри) дитина додає до розуміння очікувань окремих людей групові очікування. Дотримання правил рольових і колективних ігор поступово підводить дітей до виконання правил гри в суспільстві, лікріплених у законах і нормах. Тим самим формується почуття соціальної ідентичності.

Широковідомою є «когнітивна» модель соціалізації (Ж.Піаже, Л.Кольберг, А.Маслоу та ін.), побудована на ідеї, що поведінка особистості детермінована її знаннями, сукупність яких утворює в її гнідомості образ (картину) навколишнього світу. Саме ця картина смічу керує поведінкою людей, а не сама реальність. Головним аспектом соціалізації при цьому є процес навчання мисленню, розвитку пізнавальних, моральних та емоційних структур особистості.

Згідно з Ж. Піаже, когнітивна соціалізація здійснюється в кілька стадій, кожна з яких характеризується новими навичками, що обмежують навчання людей. Діти проходять ці стадії в певній послідовності, хоча швидкість і результативність соціалізації на таких стадіях можуть бути відмінними в різних дітей.

І перша — сенсорно-моторна стадія (діти до двох років) — передбачає розвиток у дітей здатності протягом тривалого часу утримувати в пам'яті образи об'єктів навколишнього середовища. На другій — переднік'раційній стадії (від двох до семи років) — діти вчаться розрізняти символи та їх значення, розуміти відмінність між об'єктами та їх символами. На третій — стадії конкретних ситуацій (від семи до одинадцяти років) — діти починають виконувати деякі дії подумки,

тобто уявляти необхідні дії «про себе», без виконання їх у житті. Четверта — це стадія формальних операцій (від дванадцяти до п'ятнадцяти років). Тут треба навчитися аналізувати абстрактні (математичні, моральні, логічні та ін.) проблеми, вміти розмірковувати про майбутнє.

-Близькою до них є модель, розроблена Н.В.Андреєнковою. Згідно з нею, процес соціалізації завершуються у 23-25 років, із досягненням молодою людиною певної вікової зрілості. Саме цей період потрібний для формування інтерналізації комплексу необхідних норм і ролей, вироблення стійкої системи-соціальних орієнтацій, установок. Залежно від віку індивіда розрізняють три основні етапи соціалізації: 1) первинну (дитина); 2) маргінальну (підліток); 3) стійку (концептуальну) цілісну (перехід від юнацтва до зрілого віку — період від 17-18 до 23-25 років) ДД

Усі розглянуті моделі тією чи іншою мірою визначають, що процес соціалізації обмежується періодом досягнення дитиною дорослого стану. . . . " . '

Обмеженість такого підходу пов'язана з розумінням дитинства (а іноді й юнацтва, молодості в цілому) лише як підготовки до «справжнього» життя, що й почнеться з досягненням дорослості. Такий підхід істотно спотворює зміст соціалізації, обмежує активність молодої людини. -

Одним із перших описав соціалізацію як процес, що триває все життя, О.Г.Брім. На його думку, відмінність соціалізації дітей від соціалізації дорослих полягає в тому, що остання націлена на зміну поведінки в новій ситуації, тоді як у дітей акцент робиться на формуванні ціннісних орієнтацій. Крім того, дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати норми і сприймати їх критично, тоді як діти здатні лише засвоювати їх. І, нарешті, соціалізація дорослих допомагає їм здобути потрібні навички (часто конкретного характеру), а соціалізація дітей пов'язана більшою мірою з мотивацією. '

Американський соціальний психолог Е.Г.Еріксон запропонував вісім-вікових стадій, які дають змогу цілеспрямовано супроводжувати соціалізаційний процес, орієнтуючись на надання допомоги його учасникам.

Стадія I — вік немовляти. Основна проблема: Довіра чи Недовіра.

Стадія II — вік дитини від одного до двох років. Основна проблема: Автономія або Сором і Сумнів.

('гад і я III — діти від трьох до п'яти років. Основна проблема: Ініціатива або Почуття провини.

Стадій IV — молодший шкільний вік. Основна проблема: Ста-міііііІІІ> або Недбалість.

('тадія V II ідлітково-юнацький вік. Основна проблема: Становлення індивідуальності (Ідентифікація) або Рольова дифузія.

('тадія VI молоді роки. Основна проблема: Інтимність або Самотність.

Стадія VII — середній вік. Основна проблема: Продуктивність (творча) або Стагнація (творчий застій).

('тадія VIII (заключна) — старість. Основна проблема: Умиротворення або Відчай.

Зліллі.пий принцип, якому підпорядковуються відносини на ріпних стадіях, полягає в тому, що наявний найвищий рівень завжди аШішасті.ся провідним, але може реалізуватися лише за допомогою рівнів, що лежать нижче, і в цьому від них залежить.

('тосовпо розуміння механізмів соціалізації цей принцип на початкових етапах психічного розвитку дитини полягає в тому, що на перш II її план виступає механізм біологічного пристосування, завдяки якому відбувається становлення сприймань та емоцій дитини. У процесі подальшої соціалізації цей механізм трансформується, викопуючи інші завдання, реалізуючи вищі рівні діяльності, взаємодіючи з психічними та соціальними механізмами соціалізації. Іншими снопамі, міжрівневі дослідження мають вивчати багатоманітність форм реалізації механізмів соціалізації людини. Несхожість і різнопаріа і і/шість співвідношення цих механізмів у поєднанні з індивідуальною структурою особистості в кожному випадку пояснюють несхожість людей,, що соціалізувались у схожих умовах.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціалізація особистості?
- 2). Як існують основні напрями в дослідженні процесів соціалізації у вітчизняній науці?
3. Які провідні соціалізаційні моделі ви знаєте?

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте з соціально-педагогічних позицій основні теорії соціалізації в західній соціології.

2. Визначте основні характеристики соціалізаційного процесу позицій сучасної соціальної педагогіки

Література

1. *Андреева Г.М.* Социальная психология. — М.: Аспект -Пресс, 1997. — 376 с.
2. *Вульфов Б.З.* Семь парадоксов воспитания. — М.: Новая школа, 1994. — 78 а
3. *Москаленко В.В.* Социализация личности (Философский аспект). — К.: Вища школа, 1986. - 199 с.
4. *Ръжков М.И.* Теоретические основы педагогики. — Ярославль, 1994.
5. *Сухомлинский В.А.* Избранные произведения: В 5 т. — К.: Рад. школа, 1979 •- Т. 1. - 686 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Лавриченко ЕМ.* Педагогіка соціалізації: Європейські абрисы. — К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. - 444 с.
2. *Лукашевич М.П.* Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. - К: ІЗМН, 1998.' - 112 с
3. *Мудрйк А.В.* Социальная педагогика: Учебник для студентов пед. вузов / Под ред. ВАСластенина. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Академия, 2000. — 200 с.
4. *Савченко СВ.* Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства: Монография. — Луганск: Альма-матер, 2003. — 406 с.
5. Соціальна педагогіка: Навч. посібник / А.Й.Капська, Л.І.Мішик, З.Г.Зайцева. — К.: Центр навчальної літератури, 2000. — 264 с.

Гояділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

1.3. Урахування потреб особистості як умова соціально-педагогічної діяльності

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, потреби особистості, ієрархія потреб, розвиток дитини,*, урахування потреб дитини, біологічні, соціальні, потреби, комплексне задоволення потреб, педагогічна просвіта батьків, соціально-педагогічна робота з сім'єю.

Соціально-педагогічна діяльність — це вид професійної або волонтерської діяльності, спрямований на створення умов найбільшого гирі щі пні та психологічного комфорту в соціумі для духовного розвитку людини або групи людей, гуманізації їх стосунків, надання ніюдіші психологічної, моральної, фізичної, медичної та інших видів допомоги з метою, гармонізації її життя. Становлення, розвиток і ргидіація духовності людини, гармонізація та демократизація взаємин особистості та суспільства становлять основну мету соціально-педагогічної діяльності [8]. Таким чином, соціально-педагогічна Діяльність не може не враховувати потреб людини як найважливіший чинник у процесі її становлення та розвитку. Урахування яогреб особистості є дуже важливим аспектом соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями населення, насамперед дітьми, моїї WHO та сім'єю.

Нині в Україні й в усьому світі спостерігається всезростаючий інтерес до такої не звичайної для вітчизняного суспільно-гуманітарипп контексту проблеми, як потреби й права людини й особливо потреби й права дитини. Висунення її.на передній план політичного, педагогічного й соціального життя зумовлене кількома, причинами. І перша з НИХ — рух української громади й відповідно суспільної думки •і' громадянського, відкритого, європейського суспільства. Ці питаний ііп"бічно обговорюються, стають предметом дискусій, обговорень широкого суспільного загалу, громадських асоціацій тощо. Друга, не мічнп ішашва причина актуалізації цієї проблематики, — сучасне < III юні II це дітей в Україні. Статистичні дані свідчать, що дитинство

в Україні знаходиться в кризовому стані [18]. Тому соціальний статус дитини, способи її життєдіяльності, стосунки з дорослими перебувають, хоча й не в центрі уваги суспільства, то принаймні усвідомлюються як проблеми, що потребують якнайшвидшого розв'язання.

Третя причина — це зміна останнім часом ставлення до дітей, культури дитинства, до внутрішнього світу малечі, її інтересів, потреб, запитів, побажань. Зараз усе більшого розвитку набувають дитиноцентричні, гуманістичні підходи, які захищають самобутність і неповторність дитинства. Це передбачає перегляд багатьох психолого-педагогічних аспектів розвитку дитини, діяльності інституцій щодо її виховання (включаючи і родину), а також засобів, методів і форм виховання.

Становлення й формування особистості починається з раннього дитинства. Тому питання врахування й задоволення потреб особистості, починаючи з самого початку життя, є особливо важливим аспектом соціально-педагогічної роботи з батьками, сім'єю як першим й основним середовищем розвитку особистості, де задовольняються її необхідні потреби — як фізіологічні, так і соціальні. Нині відповідальність за виховання та навчання дітей покладена на батьків значно більшою мірою, ніж на державу. Зростає роль сім'ї у задоволенні потреб особистості, і саме в цьому полягає її нова — соціальна функція.

Але, на жаль, не кожна сім'я готова виконати ці функції/Часом їй необхідна психологічна, моральна, правова, економічна, медична та інша допомога.

Національною Доктриною розвитку освіти в Україні проголошено пріоритет розвитку дитини як особистості, а Базовим компонентом у цілому визнано основні напрями педагогічної роботи, спрямованої на розвиток дитини як особистості. Сутність особистості становлять не стільки можливості дитини, її знання та навички, скільки потребово-мотиваційна сфера. Для уточнення цих позицій у Базовому компоненті дошкільної освіти введено поняття фонду «можу» й фонду «хочу». Основними складниками цих фондів є можливості дитини (знання, уміння, навички, здібності, звички) і потреби (бажання, прагнення, наміри, ставлення, плани). Також підкреслюється, що в ідеалі можливості належить задіювати, а потреби — задовольняти (принаймні, найголовніші, значущі для особистішого становлення) [9, с. 60].

У реальній практиці батьки та педагоги зазвичай дбають про розвиток можливостей дитини. Водночас незрівняннє менше, а по-

Глділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогії

декуди навіть неприпустимо мало уваги приділяється розвитку в перші п'ять-сім років життя фонду дитячого «хочу». Адаже без набожної уваги до потребово-мотиваційної сфери важко виховати особистість. Якщо фонд «хочу» не береться до уваги, ігнорується дорослими або взагалі заперечується, особистіше становлення дитини гальмується, розвиток стає однобічним [10].

Поняття «потреби» перебуває на межі низки наук, насамперед філософії, психології, фізіології, соціології: Представники різних наукових дисциплін з давніх часів досліджують це поняття. Першим, що звернувся до проблеми потреб, був давньогрецький філософ Платон. Він висунув ідею йро неминучість конфлікту між потребами людини, з одного боку, і вимогами суспільства, умовами зовнішнього середовища -- з іншого. Щоправда, домінантні потреби в Платоні; і це лише біологічні потреби людини: жадоба до їжі, пиття й продовження роду [16, с. 260-265].

Просвітники XVIII ст. були переконані в тому, що джерело соціальних потреб людини треба шукати в її біологічній природі. Остання, за словами К.Гельвеція, «за допомогою почуття голоду, жаги, ніолоду й спеки попереджує людину про її потреби й пов'язує безкінечну кількість задоволень чи страждань із задоволенням чи незадоволенням цих потреб./ Такою вийшла людина з рук природи» [4, і, АМ]. Французькі матеріалісти не мали сумніву, що багато потреб породжуються суспільством, але домінантними вони вважають природні потреби людини, які визначають її суспільне життя, вимагають його розвитку за «природними законами». «Ці закони, — писав П.Толібах, — визначаються нашою природою, впливають з нашої сутіюпі, з любові, яка прив'язує нас до життя, з нашого прагнення ібіреїтн її, з непоборного потягу, який ми відчуваємо до всього корисного й приємного для нас, а також з нашої огиди до всього, що •Чт паї неприємне або шкідливе» [5, с. 97].

У другій половині XIX ст. значного поширення набули біологічно-імі одо гімні теорії, які ґрунтувалися на абсолютизації біологічного в іїодпні. їх представниками були Е.Гартман, Ф.Ніцше й А.Шопенгауер.

Наприкінці XIX ст. для буржуазної філософії й соціології стає •>її,пст(рпим урахування психологічних особливостей суспільного іп іі я. І Представники психологічного напрямку або відкидали соціальну іумовдепість потреб, або довільно трактували співвідношення ІІІ і щ >гічіюго й соціального в них.

; Початок ХХ ст. був ознаменований виникненням нових шкіл у психології. Найбільш популярними стали три течії — біхевіоризм, гештальтпсихологія, фрейдизм та їх різновиди з префіксом «нео». Біхевіоризм (Д. Уотсон, В. Вундт, Е. Мах) убачав у людській поведінці відповідь на певні зовнішні подразники. При такому підході потреби, по суті, виключалися з мотивів діяльності. У найкращому випадку вважалося, що всі набуті реакції живого організму вкорінені в одній основній потребі (наприклад, харчовій). Однак уже в працях необіхевіористів (Е. Толмен, К. Халл, Н. Міллер та ін.) було здійснено спробу доповнити аналіз поведінки, розглянувши її в більш широкому мотиваційному аспекті. З цією метою було введено поняття «проміжних перемінних», під яким розумілась сукупність спонукальних чинників, які беруть участь у поведінці людини. До цих чинників було віднесено й фізіологічні потреби, що не відкидають й значення соціальних потреб у житті людини, визнаючи можливість їх зміни, й розвитку.

На відміну від біхевіористів, представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келлер, К. Коффка) бачили в потребах безпосередні мотиви людської діяльності. Не відкидаючи впливу соціального середовища на людину, ролі навчання в її становленні, гештальтпсихологи водночас уважали, що соціальному впливу підлягають не стільки самі потреби, скільки способи їх задоволення.

Як відомо, домінантні потреби людини З. Фрейд зрив до трьох основних інстинктів, які становлять основу Несвідомого («ід»): лібідо (статевий потяг), ерос (інстинкт життя), танатос (інстинкт смерті). Усі соціальні прояви життя, усі види соціальної діяльності є, за Фрейдом, результатом впливу цих інстинктів. Неофрейдист А. Адлер вважав, що людина формується в боротьбі з уродженим комплексом неповноцінності. У результаті вже в перші роки життя в людини формується потреба у «великому пориванні вгору», потреба в підвищенні, у перемозі. Це «прагнення, до вишості» і є домінантною потребою, задоволення якої, допомагає людині адаптуватися в соціальному середовищі [21, с. 162].

Інший неофрейдист Г. Саллівен у визначенні домінантних потреб виходив з того, що поведінка людини диктується «соціальним полем» — міжособистісними стосунками, в які індивід вступає від моменту свого народження. Першою домінантною потребою стає «потреба в ніжності». Вона становить, за Саллівеном, «сукупність напружень у дитині, зняття яких вимагає об'єднання з особистістю

Розділ. Теоретичні основи Соціальної педагогіки

матері»⁴ «є такою ж первісно притаманною, як потреба в спілкуванні» [23, с. 40]. Задовольняючи її, дитина тим самим реалізує іншу домінантну потребу — «потребу уникнути тривоги». Врешті-решт ці потреби дитини модифікуються в потребу максимального схвалення своєї поведінки з боку дорослих людей. Оцінки останніх формують те, що прийнято вважати особистістю, — так звану «Я-систему» (уявлення людини про саму себе). Саллівен переконаний у тому, що сформована в дитинстві «Я-система» зберігається у своїх основних рисах у людини на все життя.

У психології й соціології 50-х ^ 60-х років ХХ ст. значного поширення набула теорія мотивації американського соціального психолога А. Маслоу. Його заслуга полягала в тому, що він одним із перших спробував вибудувати систему потреб особистості. При цьому в основу було покладено принцип ієрархії, внаслідок чого потреби особистості постали у вигляді п'ятиступневих рівнів:

1. Фізіологічні потреби.
2. Потреба в безпеці й добробуті.
3. Потреба в любові (належності комусь).
4. Потреба в повазі. : :
5. Потреба в самореалізації (самоствердженні).

Згідно з теорією Маслоу, ці п'ять основних видів потреб формують певну ієрархічну структуру, яка як домінант визначає поведінку особистості. Учений стверджував, що потреби вищих рівнів не є мотивами для людини, доки не задоволені (хоча б частково) потреби нижчого рівня.

Коли людина народжується, народжуються й ці потреби. Маслоу вважає, що людина — це не тільки фізичне тіло, це й Розум, і Дух. І всі ці складові також мають свої потреби. Щоб відчувати себе щасливим, треба задовольнити потреби в усіх цих сферах. Іншими словами, задоволення потреб має бути цілісним [12].

Принцип ієрархії, за А. Маслоу, полягає в тому, що потреби кожного наступного рівня стають актуальними для індивіда лише після того, як задоволені попередні запити. Заслугує на увагу спроба А. Маслоу поділити потреби людини на первинні (вроджені) і вторинні (соціально набуті) й охарактеризувати процес заміни первинних потреб вищими.

За «ERG-теорією» американського психолога Альберфера, пропонується триступнева класифікація потреб особистості: 1) потреба

Соціальна педагогіка: теорія і технології

в існуванні, 2) потреба у взаєминах (спілкуванні), 3) потреба в рості. Він виходив з того, що мало не кожна «потреба є вродженою якістю людського ества», а сама людина є передусім, продуктом біологічної, а не соціальної еволюції [22, с. 7].

Проблема потреб знайшла своє відображення в працях відомих психологів — Б.Ананьєва, Л.Божович, Б.Додонова, Г.Костюка, С.Максименко, В.Небиліцина, К.Платоцова, П.Симонова, Ю.Шарова та ін. Їх заслугою, зокрема, стало те, що саме психологічні дослідження потреб послужили підґрунтям для активної розробки цієї категорії соціологами, серед яких, насамперед, слід назвати Н.Іванчука, Є.Куделіна, А.Маргуліса. Заслугують на увагу дослідження, в яких загальні питання теорії потреб сполучаються з розробкою проблем формування потреб і виховання особистості (Л.Божович, Л.Жиліна, А.Здравомислов, Р.Злотніков, Д.Кікнадзе, Н.Фролова та ін.). Останні роботи становлять безсумнівний інтерес для практиків-педагогів.

В науці існує безліч варіантів самого визначення поняття «потреби». Так, згідно з П.Мстиславським, В.Радаєвим, Б.Ракітським, є людина і є умови її життєдіяльності: їжа, одяг, житло, різноманітні матеріальні, духовні й соціальні блага, без яких людина не може існувати. Ці умови і є потребами.

М.Михайлов під *потребою* розуміє об'єктивний стан суб'єкта, який відбиває протиріччя між наявним і необхідним і спонукає його до діяльності з усунення цього протиріччя [14, с 39].

В-Демічев вважає, що *потреби* — це «нужда соціального чи біологічного організму в певних параметрах внутрішнього й зовнішнього середовища, які сприяють його нормальній життєдіяльності й розвитку» [6, с 27].

Г.Урунтаєва під *потребою* розуміє джерело активності суб'єкта, нужду в матеріальних чи духовних об'єктах, необхідних для його існування й розвитку [20, с 330].

Незважаючи на те, що в сучасній філософській, психологічній і соціологічній літературі не склалось єдиного визначення поняття «потреба», можна виділити два основних момента, які в тій чи іншій комбінації присутні в кожному з визначень цієї категорії. *По-перше*, потреби виступають як нужда в чомусь, необхідному для підтримки життєдіяльності людини (особистості), *по-друге*, потреби стають стимулом активності, діяльності, що спрямована на досягнення тих чи інших цілей.

Розділ, і. Теоретичні основи соціальної педагогіки

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що *потреба* — це стан, який стимулює організм до його розвитку и повноцінного функціонування, і ;•

Наявність тієї чи іншої потреби означає порушення рівноваги між організмом і середовищем. Якщо організм розглядати як систему, то нестача чи відсутність того, що необхідно для його нормального функціонування, породжує нестійкий стан цієї системи. Будь-який стан нестійкості супроводжується напруженням системи.

Незважаючи на значну увагу з боку фахівців/до проблематики потреб, аспект потреб дитини та усвідомлення ролі потреб особистості на різних вікових етапах, а також значущості потреб у соціальному становленні особистості залишається поки що недостатньо розглянутим. Але не має сумніву в тому, що саме задоволення основних потреб у дитинстві має вирішальне значення для подальшого життя дитини, для всього процесу, соціалізації.

Говорячи, про потреби дитини, Н.Тих підкреслює: «Кожна жива істота з'являється на світ з низкою вже сформованих потреб і з деякими готовими механізмами, передбаченими для їх задоволення. І потреба новонародженого відразу ж виступає як внутрішній фактор, який справляє настільки багатоманітний і потужний вплив на його розвиток, що багатьом саме вони видаються «началом усіх начал» [19, с 33-37].

Розглядаючи механізм формування потреб, С.Огірок звертає увагу на те, що «механіка» задоволення потреб може здійснюватися за такою схемою: *пізнана можливість задоволення потреби — діяльність зі споживання — створення можливості для задоволення потреби не самим індивідом, а іншими — діяльність зі споживання*. Така ситуація є закономірною в перші місяці й роки розвитку дитини, коли більшість можливостей для задоволення її потреб створюється батьками [15, с 17].

Сім'я формує практично всю сукупність людських потреб. Батьки є першим, соціальним середовищем розвитку дитини, яке забезпечує задоволення практично всіх її потреб, у тому числі потреби в любові й прихильності, у безпеці й захисті. Вивчення мотиваційної сфери дитини показало, що саме в сім'ї відбувається становлення ієрархічної системи потреб. Ця система вибудовується за принципом доміанти, тобто девні потреби набувають провідного значення й визначають собою інші групи потреб.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Оскільки дитина є біосоціальною істотою, основні складові, що визначають її потреби, мають охоплювати її основні рівні — *біологічний* (рівень організму) і *соціальний* (особистісний).

До природжених біологічних потреб належать потреба в їжі, безпеці, сні; різні форми активності — фізична, перцептивна, емоційна.

Упродовж усього життя людини вирішальне значення має комплексне, системне* цілісне задоволення потреб. Насамперед мають бути задоволені *фізіологічні потреби*, тобто потреби, необхідні для виживання та нормального функціонування організму (в їжі, воді, житлі, відпочинку тощо). Говорячи про фізіологічні потреби дитини, перш за все, треба зробити акцент на відповідному харчуванні, особливо в перші три роки. Цей період — основа майбутнього здоров'я, розвитку та зростання дитини. В наш час дуже велике значення приділяється грудному вигодовуванню. Перебуваючи поряд з матір'ю та отримуючи за потребою вигодовування груддю, дитина відчувається захищеною. Тому в роботі соціальних служб медичних закладів, ЗМІ з молодими сім'ями й жінками важливим напрямом має стати розповсюдження ідеї про перевагу грудного вигодовування.

Потреба в безпеці та захисті (безпечне середовище існування) .— це потреба у відсутності фізичних і психічних загроз з боку оточення й упевненості в тому, що фізіологічні потреби будуть задоволені в майбутньому. Перша й головна потреба малюка — потреба в безпеці. Тільки тоді, коли малюк відчувається надійно захищеним, він може почати досліджувати світ навколо себе, пізнавати його, тобто розвиватися. Тому на перших етапах життя дитини важливим є такий компонент батьківської любові, як опіка.

Соціальні потреби — відображають почуття належності до чогось, відчуття, що тебе сприймають інші, почуття соціальної взаємодії, прихильності та підтримки (потреба в сім'ї, друзях, громаді, державі тощо). Серед домінуючих потреб дитини насамперед слід назвати потребу в любові й прихильності, тобто потребу в емоційному контакті. Потреба в батьківській любові — одна з найбільш сильних і тривалих потреб людини, її відчуває людина будь-якого віку, особливо в ранньому віці. •>

А.Лоуен зазначає, що нестача любові в ранні роки життя зумовлює емоційну недорозвиненість людини. Особистість, яка сформувалась у результаті депривації батьківської любові, характеризує почуття внутрішньої пустоти, пристрасне прагнення до контакту й близькості; їй

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

притаманна потреба в тому, щоб про неї піклувались, яка ставить людину в залежність. Такі люди є особистісно незрілими [11].

Батьківська любов формує в дитини почуття безпеки, підтримує сприятливий стан її емоційно-чуттєвого світу, вчить моральній поведінці й у цілому виступає як джерело життєвого досвіду, необхідного дитині, яка росте. Від задоволення саме цієї життєво важливої потреби багато в чому залежить фізичний і психічний розвиток дитини, відчуття нею своєї захищеності. Почуття впевненості, безпеки приходить до дитини тоді, коли вона відчуває постійну турботу про себе, ніжність, ласку з боку дорослих. Як свідчать дослідження, діти, оточені з народження батьківською любов'ю, відчувають впевненість у житті, самостійними, вони уміють знаходити контакт з іншими людьми, легше спілкуються з ровесниками.

Батьки зазвичай відчувають потребу віддати свою любов дитині. Вони прагнуть стати для неї опорою, і це наповнює їх внутрішньою силою. При неможливості задовольнити потребу в отриманні батьківської любові дитина страждає сама, а разом з нею й ті, хто її оточує. Саме тому поведінка батьків має бути спрямована на створення в дитини впевненості в тому, що її люблять.

Батьківську любов можна уявити як творчість, вона є індивідуальною, складною, мінливою й суперечливою. У ній немає абсолютної норми, як немає й норми-ідеалу люблячого батька. Любячі батьки можуть робити помилки, сумніватись у своїх почуттях до дитини, карати її, а не тільки піклуватися, приносити радість, задовольняти всі потреби дитини [13].

Материнська любов стає підґрунтям для виникнення довіри до світу, що необхідно для нормального психічного розвитку дитини і є основою для формування її ставлення до людей: Мати сприяє розвитку соціального інтересу в дитини. Контакт із нею є першим у житті дитини і справляє на малюка найбільший вплив; Завдання матері полягає у вихованні в дитини почуття співробітництва, прагнення встановлювати взаємозв'язки й товариські стосунки. В ідеалі істинна материнська любов •— це любов, зосереджена на добробуті дитини.

Специфіка материнської любові полягає в її безумовному характері. Кожна людина відчуває потребу в безумовній материнській любові. Відсутність материнської любові призводить до негативних наслідків у процесі особистісного розвитку дитини: порушується її розумовий, фізичний, емоційний і соціокультурний розвиток. Дітей,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

позбавлених материнської-любові, відрізняє емоційна холодність і нездатність відчувати любов і прив'язаність. Таким чином, *батьківська любов* — базове людське почуття, яке формується в процесі очікування й виховання дитини, ґрунтується-на батьківському інстинкті й потребі дитини в любові й прив'язаності. Як бачимо, у батьківській любові присутнє і біологічне, і соціальне начало.

Задоволення біологічних потреб є важливим критерієм для сприятливого зростання й розвитку дитини, але потреби дитини — це не тільки необхідність у їжі, певних речах, умовах, навіть не стільки в діяльності дитини, скільки в спілкуванні з нею. І чим менший вік дитини, тим більшою є потреба малюка в безпосередньому спілкуванні. Тільки через спілкування з близькими людьми можуть відбуватися соціалізація й індивідуалізація потреб дитини. Тому наступною важливою потребою дитини слід визнати *потребу в спілкуванні* з батьками, -в їх активній присутності в її дитячому житті. Спілкування з дорослими взагалі й з батьками зокрема виступає найважливішим каналом соціалізації дитини, розвитку її внутрішнього світу. Спілкуючись, дитина пізнає світ, що оточує її, вчиться в ньому орієнтуватись, оцінювати.

Найчастіше батьки будують своє спілкування з малюком стихійно, несвідомо. А між тим, на кожному етапі дитинства існує оптимальна форма взаємодії з дитиною, яка найбільше відповідає її віковим особливостям. Знання таких форм допоможе батькам уникнути помилок у вихованні й навчанні дітей.

Потреба в спілкуванні є соціальною й за замістом, і за походженням. Ґрунтуючись на цьому, Л.Виготський робить висновок, що потреба в спілкуванні становить основу й рушійну силу всього подальшого психічного розвитку дитини [3]. Потреба, ця виникає рано, приблизно під кінець першого місяця життя, й стає найважливішим чинником для засвоєння дитиною специфічно людських форм поведінки й діяльності.

Л.Божович на основі аналізу теоретичного та експериментального матеріалу доходить висновку, що інстинктивно-біологічні основи розвитку дитини не можуть забезпечити перетворення потреби в спілкуванні в соціальну й рушійну силу психічного розвитку. Отже, вона висуває гіпотезу, що такою первісною потребою є *пізнавальна потреба* [і].

На думку багатьох учених, пізнавальна потреба відіграє вирішальну (хоча до кінця ще не розкрити) роль у психічному розвит-

Главлі 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

ку людини. Перший, початковий рівень пізнавальної потреби — це потреба у враженнях. На цьому рівні індивід реагує, перш за все, на новизну стимулу. Потреба у враженнях становить фундамент пізнавальної потреби. Ця потреба, як і всі інші потреби, має органічну природу, але водночас відрізняється від власне органічних потреб суттєвими особливостями:

1. Вона пов'язана з позитивними, а не з негативними емоціями. Тут наявне прагнення до досягнення, а не до позбавлення чогось, що заважає нормальному існуванню організму.

2. Вона має перспективний характер: за самою своєю природою ця потреба є прогресивною, оскільки пов'язана з розвитком людського мозку, чому сприяє процес пізнавальної діяльності суб'єкта.

Якщо попередні потреби задоволені, виникає необхідність у потребах більш високого рівня — *потреба в повазі, визнанні* — таких, які забезпечують самоповагу й повагу з боку інших (потреба в усвідомленні своєї значимості та цінності для інших, позитивній самооцінці, особистих досягненнях, компетентності, майстерності, соціальному статусі, повазі, визнанні тощо). Потреба в повазі, визнанні також відіграє велику роль у становленні особистості дитини. У дітей сильно розвинене почуття власної гідності. Вони дуже люблять, коли їх поважають, доручають їм якісь справи. Віра у власні сили, впевненість у собі народжуються з поваги близьких і рідних людей. Як справедливо зауважила М.Земська, «дитина погано почувується, якщо до неї ставляться зневажливо й несерйозно, якщо її принижують, критикують і безперервно повчають... Коли батьки часто заявляють, дитині, що вважають її дурною й нездбною, вона може дійсно відчути себе такою, а від постійної критики буде схильна відчувати свою неповноцінність» [7, с. 103];

Потреба у самовираженні — це потреба в реалізації своїх потенційних можливостей (потреба у творчості, в створенні чогось нового, оригінального, у реалізації себе як професіонала, в особистісному зростанні, розкритті власного творчого потенціалу тощо).

Відомий американський психолог Р.Сірс вивчав стосунки батьків і дітей. У контексті теорії навчання Р. Сіре головну увагу приділяв впливу батьків на розвиток дитини. На його думку, практика виховання дітей визначає природу дитячого розвитку. Ґрунтуючись на результатах своїх досліджень, він виступає за просвіту батьків: кожний з батьків краще виховуватиме своїх дітей, якщо буде

більше знати; важливо, як і наскільки- батьки розуміють-практику виховання своїх дітей.

Одним із завдань педагогічної просвіти батьків на сучасному етапі є допомога їм у формуванні в дітей життєвих навичок: Для цього необхідна цілеспрямована освіта стосовно потреб дітей і можливості формування в них уміння задовольняти ці потреби- самостійно чи за допомогою батьків.

Одночасно з проблемою потреб у наукових дослідженнях розглядаються й права дитини. Під правами дитини маються на увазі чітко окреслені, установлені принципи, положення, закони, які регулюють її життєдіяльність у суспільстві. Права дитини нині закріплені у відповідних міжнародних документах, які підписала й Україна. Це, насамперед, Конвенція про права дитини, в якій підтверджені основні положення щодо прав дитини: «Першоосновою людського розвитку є виживання, захист, зростання і розвиток дітей» [10]. Даний документ зобов'язує країни докладати зусиль для комплексного задоволення потреб дітей. У спеціальній доповіді UNICEF «Становище дітей у світі» зазначається, що «кожна дитина повинна мати найкращий можливий початок життя». Оскільки ранні роки є періодом великих змін у житті дитини і справляють тривалий вплив, забезпечення прав і задоволення потреб дитини має розпочинатися з найпершого дня життя [17].

Виходячи зі сказаного, доходимо висновку, що фізіологічний розвиток дитини, її здоров'я, досвід, харчування, інтелектуальне, емоційне та соціальне зростання відіграють життєво важливу роль у загальному розвитку особистості. Тому батькам треба приділяти особливу увагу такому аспекту, як потреби дитини, оскільки від задоволення всіх необхідних потреб, починаючи з першого дня народження, залежить те, як буде розвиватися дитина. Саме тому було б доцільно спрямувати соціально-педагогічну роботу з сім'єю на тих, хто здійснює догляд за дитиною, допомогти їм оволодіти тими навичками усвідомленого батьківства, які їм необхідні для підтримки здорового й цілісного розвитку особистості — розвитку, який відбувається при відповідній повазі до потреб і прав дитини.

Гоздл 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

Запитання для самоконтролю

1. Що таке «соціально-педагогічна діяльність»?
2. Чому врахування потреб особистості є необхідною умовою соціально-педагогічної діяльності?
3. Чим, викликаний великий інтерес до прав і потреб особистості и сучасному суспільстві?
4. У чому полягає принцип ієрархії потреб особистості за АМаслоу?
5. Що таке «комплексне задоволення» потреб дитини?

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте мету врахування потреб особистості в соціально-педагогічній діяльності.
2. Дайте ретроспективний аналіз розвитку поняття «потреби».
3. Дайте визначення потреб та їх класифікацію. Наведіть відповідні приклади.
4. Обґрунтуйте з теоретичної та практичної точок зору твердження про те, що врахування потреб особистості є необхідною умовою соціально-педагогічної діяльності.
5. Розробіть конкретну програму соціально-педагогічної роботи з молодією сім'єю, враховуючи питання щодо потреб особистості.

Література

1. *Божович Л.И.* Личность и её формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — 464 с.
2. *Ваковский Л.Ц.* Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения. — Луганск: Альма-матер, 2000. — 292 с.
3. *Выготский Л.С.* Вопросы детской психологии. — СПб.: Союз, 2004. — 224 с.
4. *Гельвеций К.* О человеке // Сочинения: В 2 т. — Т. 2. — М.: Мысль, 1974. — С. 5 - 568.
5. *Гольбах П.* Система природы // Избранные произведения: В 2 т. — Т. 1. — М., 1963. — С. 59-67.
6. *Демичев В. А.* Общественное бытие и общественное сознание, механизмы их взаимосвязи. — Кишинёв, 1969. — 254 с.
7. *Земска М.* Семья и личность: Пер. с польск. — М.: Прогресс, 1986. — 160 с.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

8. Коваль ЛІ., Зверева І.Д.,-Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. - К.: ІЗМН, 1997. - 392 с
9. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посібник У Наук. ред. О.Л.Кононко. — К., 2003 — 243 с
10. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування: Метод, рекомендації/Упоряд. Г.М.Лактіонова та інші. — К: Наук, світ, 2000. — 38 с.
11. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості.: Навч. посібник. — К., 2003. — 240 с.
12. Лоуэн А. Любовь и оргазм: Пер.с англ.- М.,1998. — 432 с
13. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. — М.: 1999. - 425 с.
14. Милукова Е. К вопросу о переживании родительской любви // Сборник науч. трудов: психологическое сопровождение личности в педагогическом процессе. — Ч. 2. — Курган, 2002. — 196 с.
15. Михайлов Н.Н. О потребностях человека, их возвышении и формировании. — Челябинск, 1981. — 99 с.
16. Огірок С. Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А.С. Макаренка та сучасних педагогів-новаторів): Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. — К., 2000. — 182 с
17. Платон. Сочинения: В 3 т. — Т. 3. — Ч. 1. — М.: Педагогика, 1971. — С. 260-265.
18. Положение детей в мире (Раннее детство) / Детский фонд ООН UNICEF. - 2001. - 112 с.
19. Становище дітей та жінок в Україні: Ситуаційний аналіз / ЮНІСЕФ; Укр. ін-т. соц. досліджень. — К., 2001. — 62 с
20. Тих НА. Задачи воспитания личности в рамках детства и процессе формирования её потребностей // Доклад на совещании по вопросам психологии личности. - М.: АПН РСФСР, 1956. - С. 33-37.
21. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учеб. пособие для студентов средн. пед. учебных заведений. — 5-е изд., стереотип. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 336 с.
22. Adler A. Individual Psychology. Hall C.S. Lindrey G. (Eds.) Theories of Personality. - N-Y., 1965. - P.162.
23. Alpherfer ,C. Existence, relatedness and growth. Human needs in organizational settings. - № V. — L., 1972. — 40 p.
24. Sullivan H. S. The Interpersonal Theory of Psychiatry: N.Y., 1953. — P. 40.

ГОЩДЛ І. Теоретичні основи соціальної педагогіки

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Вех ІД. Виховання особистості: У 2 кн. — К: Либідь, 2003 — 621 с
2. Кононко ОЛ. Соціальнб-емоційний розвиток особистості'(в дошкільно-му дитинстві): Навч. посібник для вищ. навч. закладів. — К.: Освіта, 1998. — 110 с.
3. Милукова Е. К вопросу о переживании родительской любви // Психні (логическое сопровождение личности ів педагогическом процессе: Сб. науч. і рудой. - Ч. 2. - Курган, 2002. - 196 с.
4. Права дитини: від витоків до сьогодення: 36. текстів, метод, та інформ. штеріалів: Метод, видання / Авт.-упоряд. ПМ.Лактіонова (керівник), ДВ.Піроженко, О.В.Сухомлинська.— К.: Либідь, 2002'. — 280 с
5. Спеціальна сесія ООН в інтересах дітей: 36. матеріалів. — К: ЮНІСЕФ м Україні, 2001. - 124 с.
6. (і. Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками: І Інук.-метод, матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соці-ПІБІІХ педагогів, студентів пед. вузів. — К.:УДЦСЕМ, 2000,-.— 88 с:
7. Факти для життя / Дитячий Фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) в Україні. - К., 2004. - 156 с , , • • ; • • ;
8. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток, дитини: .Метод, матеріали для тренера / Уп.оряд.: І.Братусь та ін.; За заг., І «М. Г.М.Лактіонової. — К.: Наук, світ, 2002. — 51 с. , ,
9. Школа для батьків / В.Бондаровська, К.Бабченко, О.Возіянова та ін. — К.: ТОВ «Батискаф»: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим». — 2003. - 320 с

1.4. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, зміст соціально-педагогічної діяльності, напрями соціально-педагогічної діяльності.

Теорія і практика соціально-педагогічної діяльності, переважно, пов'язані з такими поняттями, як «соціально-педагогічна робота» та «соціальний педагог» і становлять своєрідну галузь соціального життя, спрямовану на допомогу та підтримку людей різного віку, різних соціальних верств, різнощ віросповідання в різних соціальних середовищах і в різних життєвих ситуаціях. Її особливість полягає у тривалості й комплексності, а не у фрагментарності.

Діяльність соціального педагога має багатоплановий і різновекторний характер. Вона передбачає не тільки спеціальні знання, а й багату ерудицію, що сприятиме здійсненню соціально-педагогічних досліджень, організації комплексної соціальної, медичної, педагогічної, психологічної та правової допомоги людям. Адже основне призначення соціального педагога — бути посередником між особистістю і мікросередовищем, різними соціальними інститутами у розв'язанні її нагальних проблем і задоволенні назрілих потреб.

Однак безпосередньо соціально-педагогічна діяльність спрямовується на дітей і молодь, які потребують допомоги у процесі соціалізації. До таких відносяться, насамперед, ті, хто має особливі потреби, пов'язані з особливостями розвитку чи обставин сімейного і особистого життя, а саме: діти і молодь з особливими потребами, обдаровані, з затримкою психічного розвитку (ЗПР), педагогічно занедбані, в тому числі «діти вулиці» і неповнолітні засуджені, маргінали, жертви фізичного, психічного і сексуального насилля, дітси-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, а також усі ті, хто потрапив у складну життєву ситуацію і потребує кваліфікованої допомоги, підтримки чи супроводу. Їх вікові та соціально-педагогічні особливості, а також конкретне виховне середовище і соціальні ситуації, в яких вони перебувають, впливають на вибір відповідних цілей, завдань, змісту і засобів соціально-педагогічної діяльності.

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

15 цілому соціально-педагогічна діяльність являє собою складну систему взаємопов'язаних компонентів: мети, принципів, напрямів, етапів, сфери, змісту, форм, методів і прийомів, професійних якостей, а також тих зв'язків, які об'єднують їх у єдине ціле.

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає;у сприянні в адаптації та позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних «орм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки як дорослої, так і дитини; задоволенні потреб і забезпеченні прав особистості; попередженці негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні.

Провідними *принципами* соціально-педагогічної діяльності виступають гуманізм, демократизм, компетентність. Гуманізм тісно пов'язаний з вірою у потенційні можливості та стимулюванням активності -тих, а ким.працює соціальний педагог, й визначається переконанням у тому, що для суспільства цінною є кожна людина, а ефективна .допомога можлива лишена умови активної участі у цьому процесі того, на кого вона спрямована, до того ж,, в оцінці якості наданих цослуг і допомоги, в першу чергу, необхідно орієнтуватися на думку тих, хто їх отримує. .-, .-...-*,...

Відсутність активності з боку особистості, яка потребує допомоги, може спричинити розвиток таких негативних особистих якостей і соціальних наслідків, як споживацтво, утриманство. Відсутність активності у діяльності соціального педагога може призвести до втрати, сприятливих обставин у вирішенні проблем, зокрема: часу, довіри, авторитету, партнерів.

Принцип *демократизму* передбачає створення умов для активної взаємодії та забезпечення діалогу сторін з різними позиціями та інтересами; інтеграцію різнорідних зусиль і спільних підходів з метою розв'язання соціально-педагогічних завдань; розвиток волонтерського руху; забезпечення прямого і -зворотного зв'язку учасників взаємодії; розширення джерел отримання, необхідної інформації про стан процесів, які регулюють соціально-педагогічну діяльність.

Принцип *компетентності* передбачає професійну підготовленість фахівця, його вміння обирати оптимальні варіанти соціально-педагогічної роботи. •

Згідно з класифікацією М.А.Галагузової, основними *функціями* діяльності соціального педагога є: діагностично-прогностична, посередницька, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

упереджувально-профілактична, евристична [7, с. 25]. Вони наповнюються конкретним змістом діяльності, а саме:

- діагностично-прогностична функція передбачає вивчення дитини, її становища і станів у різних виховних середовищах і ситуаціях, відносин у сім'ї, школі, з дітьми в різних групах, індивідуальних можливостей і потенцій виховного середовища;
- посередницька полягає у координації та об'єднанні зусиль різних спеціалістів і організацій, які здатні захистити права дитини, встановити її статус, допомогти у вирішенні актуальних проблем;
- корекційно-реабілітаційна спрямована на пошук шляхів і варіантів виходу з життєвої кризи, соціально-педагогічну підтримку і супровід;
- охоронно-захисна полягає у захисті прав та інтересів дитини, соціально-педагогічній роботі з сім'єю;
- упереджувально-профілактична розрахована на спрямування діяльності дитини на вивчення і дотримання соціальних норм, проведення змістовного дозвілля, самоаналіз і самовиховання; вивчення і поширення кращого досвіду соціального виховання;
- евристична функція націлена на допомогу в створенні умов для розвитку здібностей і талантів дитини.

У своїй сукупності дані функції передбачають:

- з'ясування потреб і проблем особистості (зокрема, дитини);
- соціально-правову турботу про дітей та їх правовий¹ захист;
- соціально-реабілітаційну допомогу обдарованим, фізично і психічно неповносправним особам у спеціалізованих закладах і за спеціальними методиками.

" З урахуванням різноманітності потреб і проблем людей соціально-педагогічна діяльність здійснюється за наступними *напрямами*:

- профілактика відхилень у соціальному розвитку особистості від соціальних норм, девіантної і деліквентної поведінки, яка виявляється у попередженні правопорушень шляхом превентивного виховання;
- реабілітація дітей, в розвитку яких встановлені ті чи інші відхилення, шляхом встановлення індивідуальних проблем і потреб й застосування адекватних методик допомоги і самопомоги у корекції чи компенсації вад розвитку; створення сприятли-

Розділ і. Теоретичні основи соціальної педагогіки

вого психологічного мікроклімату і формування у кожної дитини позитивної «Я-концепції»;

- ресоціалізація осіб, які втратили стабільні соціальні зв'язки і позитивні соціальні орієнтири, зокрема тих, хто відбуває покарання у пенітенціарних установах або переніс тяжкі фізичні та психічні травми, шляхом психокорекції і соціально-педагогічної допомоги у подоланні життєвої кризи, правового виховання, розвитку комунікативної культури, здобутті освіти і професії, підготовки до життя на волі, відновленні втрачених соціальних зв'язків, працевлаштування; , • „
- захист прав та інтересів, дітей шляхом підтримки, супроводу і соціально-педагогічного патронату сім'ї, інституалізації чи деінституалізації дитини, розвитку сімейних, форм виховання, відстоювання прав дитини у різних соціальних інститутах.

Ці напрями реалізуються у різних сферах діяльності й розкриваються у відповідних їй змісті та етапах.

У визначенні *змісту* та *етапів* соціально-педагогічної діяльності необхідно дотримуватися: структурного і функціонального підходів. Структурний підхід визначає його компонентний склад, завдяки якому (на підставі динаміки змін) можливий якісний, аналіз оцінки соціально-педагогічної діяльності, й передбачає етапність розв'язання поставлених завдань. .. -,

Функціональний підхід визначає особливості фахової діяльності конкретного соціального педагога, які розкриваються у процесі пошуку і вибору найбільш оптимальних варіантів безпосередньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії, допомоги чи підтримки клієнта.

Отже, структурний і функціональний підходи тісно взаємопов'язані (оскільки- лише у своїй сукупності вони розкривають *процес* і *результат* фахової діяльності), а соціально-педагогічна діяльність фахівця здійснюється відповідно до його професійного призначення.

До основних етапів соціально-педагогічної діяльності відносять наступні: діагностичний, соціально-педагогічного прогнозування, соціально-педагогічного моделювання, апробації технології та безпосередньої діяльності (процес реалізації обраної соціально-педагогічної технології), результативний (оцінка та аналіз отриманих результатів діяльності, визначення подальших перспектив).

Соціально-педагогічна діяльність завжди має адресний характер. Вона орієнтована на конкретну особистість і вирішення її соціальних

• Соціальна педагогіка: теорія і технології

проблем: Саме це зобов'язує до компетентного проведення діагностики потреб і проблем кожної особистості, а також адекватного (відповідно до отриманих діагностичних результатів) прогнозування, моделювання і реалізації обраної соціально-педагогічної технології. В чому це виявляється? Розглянемо поетапну діяльність у більш конкретизованому вигляді, яка може розглядатися як її алгоритм.

Діагностика/передбачає:

- вивчення індивідуальних особливостей і можливостей особистості (клієнта), її позитивних потенцій щодо самореалізації;
- вивчення особливостей найближчого соціального середовища;
- з'ясування індивідуальних відхилень у соціальному розвитку і зумовлених цим соціальних проблем;
- • • — створення соціально-педагогічної характеристики особистості;
- ' — визначення: потреб конкретної особистості.

Одним із найбільш складних-етапів фахової діяльності є *прогнозування* можливого соціального розвитку особистості й можливої соціально-педагогічної допомоги їй, оскільки потребує наступного: глибоких знань із педагогіки і психології; здатності до глибокого аналізу; досить повної інформації про особистість дитини (клієнта); соціального і педагогічного досвіду, а також розвиненої інтуїції.

• У своїй сукупності ці властивості соціального педагога дозволяють прийняти професійно компетентне рішення щодо внутрішніх потенцій конкретної особистості та можливої ефективності зовнішніх впливів при вирішенні її проблем і задоволенні нагальних потреб. Соціально-педагогічна діяльність фахівця на етапі прогнозування передбачає:

- Осмислення ситуації соціального розвитку особистості (клієнта) і вироблення адекватної до проблеми соціально-педагогічної технології;
- — визначення умов її реалізації.

Процес *реалізації обраної соціально-педагогічної технології* здійснюється у ході її апробації та безпосередньої діяльності по впровадженню. Цей етап вирізняється індивідуалізацією виховного процесу, оскільки передбачає застосування індивідуально підібраних технологій, адекватних до проблем і потреб клієнтів. Найбільш значущими і відповідальними завданнями цього етапу є:

- встановлення зворотного зв'язку з об'єктом соціально-педагогічної діяльності (досягнення взаєморозуміння);

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

- включення об'єкта у процес саморозвитку і самовиховання;
- набуття досвіду спілкування;
- уточнення технології відповідно до конкретної соціально-педагогічної ситуації; \..
- педагогічна корекція і реабілітація; • . > , . - : •
- моніторинг результативності окремих педагогічних заходів.

Оцінка та аналіз отриманих результатів діяльності, визначення подальших перспектив здійснюються на *результативному* етапі соціально-педагогічної діяльності, їх необхідність, зумовлюється необхідністю:

- — визначення, якою мірою вдалося вирішити соціально-педагогічну проблему;
- з'ясування позитивних і негативних аспектів використаної технології, можливих варіантів її реалізації;
- виявлення ролі та власної діяльності клієнта як суб'єкта самовдосконалення;
- визначення динаміки змін із боку особистості як наслідок певної соціально-педагогічної діяльності;
- аналіз набутого досвіду соціально-педагогічної діяльності.

Ці етапи діяльності є обов'язковими у соціально-педагогічній діяльності, оскільки їх дотримання забезпечує як отримання об'єктивного знання про стан соціально-педагогічного явища, так і професійне втручання, в нього з метою зміни на краще. ... ,

Сфери ідміст професійної діяльності, соціального педагога:

• Загальноосвітні-заклади — дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії. Діяльність спрямовується на організацію позанавчальної діяльності школярів, їх дозвілля; первинну профілактику шкідливих звичок і асоціального способу, життя; індивідуальну, групову, та консультативну роботу, з дітьми та їх батьками; координацію виховних зусиль учителів, батьків, різних соціальних інститутів у ході вирішення соціальних проблем учнів та їх сімей.

• Спеціальні навчально-виховні заклади — школи-інтернати, будинки, дитини, дитячі будинки, дитячі будинки змішаного типу. Діяльність спрямовується на адаптацію дітей до змінених умов життя і вимог закладу; організацію навчальної та позанавчальної діяльності вихованців, їх дозвілля і оздоровлення; індивідуальну роботу по стимулюванню розвитку і його корекції; соціально-педагогічне консультування батьків; координацію зусиль різних фахівців у визначенні

Соціальна педагогіка: теорія і технології

статусу дитини, наданні їй необхідної медичної, юридичної, психологічної і матеріальної допомоги; інтеграцію вихованців спеціалізованих освітніх закладів у суспільство.

- Реабілітаційні заклади — центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, кризові центри соціально-психологічної допомоги/Діяльність спрямовується на адаптацію клієнтів до змінених умов життя; організацію навчальної і позанавчальної діяльності вихованців, їх дозвілля; забезпечення соціально-психологічної реабілітації клієнтів указаних закладів, допомоги їм у подоланні проблем і виході зі складних життєвих обставин і станів залежності (третинна профілактика), стимулювання їх індивідуально-корекційного розвитку; інтеграцію у суспільство.

- Спеціалізовані служби центрів ССМ — служби соціальної підтримки сімей, служби психологічної допомоги «Телефон довіри», консультаційні пункти для ін'єкційних споживачів наркотиків, служби вторинної зайнятості молоді та ін. Діяльність спрямовується на соціальний захист і соціально-педагогічну роботу з сім'ями «групи ризику», «дітьми вулиці», з наркотично залежними; з тими, хто перебуває у стані життєвої кризи і потребує негайної допомоги з метою захисту прав, підтримки і забезпечення соціально-психологічного супроводу; інституалізацію дітей, покинутих, вилучених із неблагополучних сімей чи з вулиці; влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання у сім'ї або дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ); створення оптимальних умов перебування і організацію фахової допомоги у спеціалізованих службах¹ і закладах; організацію дозвілля дітей і молоді за місцем проживання та залучення волонтерів; допомогу у працевлаштуванні молоді через центри зайнятості.

- Пенітенціарні установи — виправно-виховні колонії для неповнолітніх. Діяльність спрямовується на подолання життєвої кризи і зниження агресивності у засуджених, їх правову просвіту, залучення до суспільного життя виправно-виховної колонії, виховання навичок і умінь щодо несилового розв'язання конфліктів, підготовку відбуваючих покарання до життя на волі, обговорення можливих варіантів життєзабезпечення, ресоціалізацію, загальноосвітню підготовку і отримання професії.

- За місцем проживання — соціально-педагогічна робота у мікрорайоні. Діяльність спрямовується на організацію змістовного дозвіл-

Розділ і. Теоретичні основи соціальної педагогіки

ля шляхом залучення до такої діяльності волонтерів, створення єдиного виховуючого середовища, організацію взаємодії державних і недержавних організацій у вирішенні соціальних проблем дітей і молоді, підвищення ролі та контролю громадськості за процесом соціалізації підростаючих поколінь.

Отже, змістовно соціально-педагогічну діяльність можна визначити як допомогу в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції дитини у суспільство, допомогу в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. До сфери соціально-педагогічної діяльності включені практично всі виховні середовища і наступні категорії соціальних груп та осіб: учнівська молодь, неблагополучні, багатодітні, молоді, неповні та прийомні сім'ї; батьки-вихователі та діти у дитячих будинках сімейного типу; сім'ї, в яких батьки-інваліди або виховують дитину-інваліда; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти та молодь із функціональними обмеженнями; жертви насилля у сім'ї або жертви торгівлі; діти вулиці — бездоглядні й безпритульні; діти і, молодь з девіантною поведінкою; неповнолітні засуджені тощо.

Соціально-педагогічна діяльність передбачає обов'язкову наявність у фахівців наступних *професійних умінь: аналітичних, прогностичних, проектувальних, рефлексивних, комунікативних*. У чому вони полягають?

Аналітичні виявляються у здатності до аналізу явищ і процесів, які відбуваються у соціумі й впливають на стан і розвиток дітей та молоді; визначенні причинно-наслідкових зв'язків у процесі соціалізації особистості; з'ясування сутності соціально-педагогічних проблем конкретної особистості та її найближчого соціального середовища (родини, школи, групи-ровесників тощо); прогнозуванні можливого розвитку подій, станів і взаємин та їх наслідків; моделюванні спільної діяльності з розв'язання виявлених проблем.

Прогностичні віддзеркалюють прогностичне мислення, вміння передбачати різні варіанти розв'язання проблем дітей і молоді шляхом залучення їх №' спеціально організованої соціально-педагогічної діяльності; здатність прогнозувати розвиток особистості дитини відповідно до виявлених проблем і потреб.

Проектувальні вміння пов'язані з визначенням конкретного змісту діяльності, спрямованої на досягнення поставленої соціально-педагогічної мети.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Рефлексивні розкриваються через самоаналіз власної соціально-педагогічної діяльності на кожному з її етапів, осмислення позитивних і негативних наслідків соціально-педагогічної діяльності.

Комунікативні виявляються у культурі міжособистісного спілкування і соціальної взаємодії, культурі мовлення, змісті спілкування.

По своїй суті професійні якості соціального педагога характеризують його педагогічну культуру як фахівця соціальної сфери і відображають його особливості як людини, так і спеціаліста у взаємозв'язку внутрішньої і зовнішньої культури.

Сучасна концепція соціально-педагогічної діяльності вибудовується на основі теорії соціальної користі осіб з обмеженими можливостями, розробленої на рубежі XIX-XX ст., і теорії психоаналізу, яка була запропонована в 60-х роках XX ст. [8, с 145-160; с. 579-591]. Її сутність полягає в тому, що між кожною людиною та соціумом відбувається постійний взаємозв'язок. З цієї точки зору обмеження можливостей людини значною мірою зумовлене ставленням до неї інших представників соціуму, які виокремлюють її із соціуму як таку, що має обмежені можливості, а також тими бар'єрами у середовищі, які перешкоджають вільному спілкуванню всіх членів суспільства, що впливає як на соціальне самопочуття, так і на можливість самореалізації всіх членів суспільства у рівних умовах. Це можуть бути, наприклад, побутові бар'єри (відсутність зручностей для пересування людей з фізичними вадами), психологічні (неприйняття, несприйняття, упереджене ставлення, труднощі спілкуванні, затримка психічного розвитку), соціальні (відсутність соціальних гарантій і низька якість життя, низький соціальний статус, невизначеність статусу, низький рівень соціальної та життєвої компетентності).

Таке розуміння проблем: людей з обмеженими можливостями сприяло тому, що в розвинених країнах зарубіжжя не вживається термін «інвалід» як такий, що підкреслює певну неповноцінність, а, отже, принижує людську гідність. Також вважається, що якщо людина може здійснювати елементарну суспільно корисну діяльність, то при необхідному професійному навчанні (професійній підготовці) вона зможе матеріально себе забезпечити і не бути обтяжливою для своєї родини і суспільства в цілому. Ці положення набувають все більшого визнання і в Україні;

- Такий підхід до розуміння потенцій людей з обмеженими можливостями спонукає до вироблення чіткої позиції й до інших груп

Розділ I. Теоретичні основи соціальної педагогіки

клієнтів і переконаності у тому, що у здійсненні соціально-педагогічної діяльності акцент необхідно робити на потенційних можливостях особистості та її найближчого соціального оточення.

Отже, сучасні соціальні педагоги всю свою діяльність мусять вибудовувати на засадах гуманістичних уявлень про людину будь-якого віку, соціального статусу і стану здоров'я, враховуючи також виховні можливості її найближчого соціального оточення.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціально-педагогічна діяльність? У чому її сутність і зміст?
2. В чому полягає зміст етапів соціально-педагогічної діяльності?
3. Які напрями соціально-педагогічної діяльності є найбільш пріоритетними у сучасних умовах розвитку суспільства?....
4. Що необхідно враховувати соціальному педагогу, визначаючи мету своєї діяльності? .

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте реферат на одну із запропонованих тем:
 - а) Становлення системи соціально-педагогічної діяльності в Україні;
 - б) Інноваційні форми соціально-педагогічної діяльності;
 - в) Нормативно-правові основи соціально-педагогічної діяльності.
- 2: Побудуйте схему інфраструктури соціально-педагогічної діяльності. Розкрийте принципи її структурування.

Література

1. *Алексєєнко Т.Ф.* Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2005. — №1. — С. 51-56.
2. *Алексєєнко Т.Ф.* Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2004. — № 2. — С. 19-23.
3. Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства. 36. наук, праць. Педагогічні науки. Вип. 35 — Херсон: ХДУ, 2003 - С 14-17.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

- . А. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. — М.: Гардарики, 2005. — 269 с. .. ;• • ..;
5. Социальная педагогика: Курс лекций; Учеб.пособие для студ.высш.учеб. заведений / Под общ. ред. М.А.Галагузовой. — М.: ВЛАД ОС, 2001. — 416 е. , ' , ' ,
- , 6. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: 36. наук, праць. — Вип. 5. — Кн., 1. — Київ-Житомир, 2003. — С 46-51.
7. Теория личности. — СПб.: Питер, 2000. — 608 с.
8. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб.пособие для студентов высш.учеб.заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 272.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / За ред. О.П.Петрапчук та І.І.Цушка. — К.: Ніка-Центр, 2003, - 228 с.
2. Алексєєнко Т.Ф. Причини дитячої бездоглядності й безпритульності та шляхи їх подолання. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: 36. наук, праць. — Київ-Житомир: ЖДУ, 2004. — Кн. 1. - 363 с. • ;
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах та таблицях. К: Центр навчальної літератури, 2003 — 134 с
- ✦ 4. Загвязинский В.И., Зайцев М.Л., Кудашов Г.Л., Селиванова О.А., Строков Ю.Л. Основы социальной педагогики: Учеб. пособие для студентов педагогических вузов и колледжей // Под ред. П.И.Пидкасистого. — М.: Педагогическое общество России, 2002.— 160, с,
5. Коваль Л.І.Зверева Ш. Хлібик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота. - К.: ІЗМН, 1997. - 392 с.
6. Соціальна педагогіка: Словник-довідник. / За заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко. - К, 2006. - 465 с

Розділ. Теоретичні основи соціальної педагогіки

1.5. Нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога

Ключові слова: посада «соціальний педагог», нормативно-правові документи, соціально-педагогічний патронаж, тарифно-кваліфікаційна характеристика, категорії, професійні вимоги, атестація соціальних педагогів.

Політична, економічна та соціальна ситуація в Україні наприкінці XIX ст. актуалізувала необхідність створення та діяльності соціальних служб для різних верств населення, що потребують допомоги. Це зумовило необхідність спеціальної підготовки таких спеціалістів, як «соціальний працівник» і «соціальний педагог» та визнання їх самостійного виду професійної діяльності. І вже у квітні 1991 року Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів та службовців Постановою Держкомпраці СРСР був поповнений кваліфікаційною характеристикою «спеціаліст із соціальної роботи», «соціальний педагог» і «соціальний працівник», які вважаються еквівалентами посади «соціальний працівник», визнаної світовою спільнотою.

Варто зазначити, що посада «соціальний педагог» включена до переліку посад педагогічних працівників (Постанова № 963 Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р.).

Розглянемо деякі нормативно-правові документи, що регламентують діяльність соціальних педагогів. Зокрема у статті 22 Закону України «Про освіту» зазначено, що соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам та особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами. За своїм статусом соціальні педагоги належать до педагогічних працівників.

Далі, у ст. 57 визначено гарантії держави, що надаються педагогічним, науково-педагогічним працівникам та іншим категоріям співробітників закладів освіти:

Соціальна педагогіка: теорія і технології

1. Держава забезпечує педагогічним і науково-педагогічним працівникам:

- належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування;
- підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п'ять років;
- правовий, соціальний, професійний захист;
- компенсації, встановлені законодавством, у разі втрати роботи, у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці;
- призначення і виплату пенсії відповідно до чинного законодавства;
- встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені й вчені звання;
- виплати педагогічним і науково-педагогічним працівникам надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки — за робітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи у таких розмірах: понад 3 роки — 10%, понад 10 років — 20%, понад 20 років — 30%;
- надання педагогічним працівникам щорічної грошової винагороди, в розмірі до одного посадового окладу (ставки заробітної плати) за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків;
- виплату педагогічним і науково-педагогічним працівникам допомоги на оздоровлення, у розмірі місячного посадового окладу (ставки заробітної плати) при наданні щорічної відпустки;
- встановлення середніх, посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним працівникам вищих закладів освіти третього та четвертого рівнів акредитації на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості;
- встановлення середніх, посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам вищих закладів освіти першого та другого рівнів акредитації та інших закладів освіти на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості,

Перегляд заробітної плати педагогічним і науково-педагогічним працівникам провадиться двічі на рік з щоквартальною індексацією з урахуванням рівня, інфляції.

Затвердження схеми посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним, науково-педагогічним працівникам і підвищення

Г'озділі. Теоретичні основи соціальної педагогіки

(індексація) посадових окладів (ставок заробітної плати) проводиться у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. • •'

2 Держава забезпечує:

- встановлення доплат спеціалістам, які Працюють у системі освіти, до рівня середньомісячної заробітної плати працівників у цілому по народному господарству;
- встановлення середнього розміру посадових Окладів (ставок заробітної плати) обслуговуючому персоналу відповідно до схеми посадових оїкладів (ставок заробітної плати), що визначені Кабінетом Міністрів України. Перегляд рівня заробітної плати спеціалістам, які працюють у системі освіти, і обслуговуючому персоналу провадиться двічі на рік із щоквартальною індексацією з урахуванням рівня інфляції.

3. У разі захворювання педагогічного та й науково-педагогічного працівника, яке унеможливорює виконання ним професійних обов'язків і обмежує перебування в дитячому, учнівському, студентському колективах, або тимчасового переведення за цих чи інших обставин на іншу роботу, за ним зберігається попередній середній заробіток. У разі хвороби або каліцтва попередній середній заробіток виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

4. Педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, держава відповідно до чинного законодавства забезпечує безплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм. Вони мають право на одержання у власність земельної ділянки у розмірі середньої земельної частки відповідно до чинного законодавства.

5. Педагогічним і науково-педагогічним працівникам за рахунок власних коштів закладів освіти може надаватися матеріальна допомога для розв'язання соціально-побутових питань.

На виконання статей 21 та 22 Закону України «Про освіту», Державної програми запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 роки», затвердженої Указом Президента України від 21 лютого 2003 р. № 154/2003, «Програми розвитку позашкільних навчальних закладів па 2002-2008 роки», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. № 378, наказів Міністерства освіти і

науки України від 09.04.2004 р. Мб 292 «Про виконання постанови міжвідомчої наради, проведеної Генеральною прокуратурою України 4 березня 2004 року» та від 12.05.2004 р. № 386 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України з питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти України» щодо перегляду нормативів посад практичних психологів та соціальних педагогів, Міністерство освіти і науки України вносить наступні зміни і доповнення (лист від 15.06.2004 р. № 1/9-324) до Методичних рекомендацій із питань порядку формування штатів загальноосвітніх навчально-виховних закладів (лист від 19.06.2001 р. № 1/9-234), Посади соціальних педагогів вводяться в штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від посад практичних психологів за умови наявності спеціалістів із фаховою освітою за нормативами чисельності соціальних педагогів закладів та установ освіти в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат. . . ,

Чисельність соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини — одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги, спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування, шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання, вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання, професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації—одна ставка на навчальний заклад.

У випадках, коли посади, перелічені в зазначених нормативах, не можуть забезпечити нормальне функціонування навчального закладу, за рахунок можливостей місцевого бюджету та позабюджетних коштів можуть бути введені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

На виконання пункту 2 наказу Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України від 15 серпня 2001 р.

№ 592\33 «Про забезпечення розвитку психологічної служби в системі освіти України» та численних запитів із місць щодо атестації практичних психологів (соціальних педагогів) дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів і форм власності системи освіти (далі — навчальних-закладів), а також методистів-психологів обласних, районних (міських) центрів практичної психології і соціальної роботи та методичних кабінетів Міністерство освіти і науки України дає наступне роз'яснення (лист від 13.12.2001 р. Ш 1/9-439):

Атестація практичних психологів (соціальних педагогів), як і інших педагогічних працівників, здійснюється згідно з Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників України (наказ Міністерства освіти України від 20.08.93 р. № 310, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 02.12.93 ф. за № 176) із змінами і доповненнями (наказ Міністерства освіти України, від 01.12.98 р. № 419, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15.12.98 р. за № 792\3232).

Відповідно до пункту 3.6 Положення про психологічну службу системи освіти України (наказ Міністерства освіти України від 03.05.1999 р. № 127, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за № 922\4215) із змінами і доповненнями (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р. за № 570\5761) атестація практичних психологів (соціальних педагогів) навчальних закладів на кваліфікаційні категорії «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії» проводиться атестаційними комісіями районних (міських) центрів практичної психології і соціальної роботи та методичних кабінетів відповідних відділів освіти; .

З метою дотримання вимог Типового положення про атестацію педагогічних працівників України та об'єктивного оцінювання якості виконання посадових обов'язків практичним психологом (соціальним педагогом) секретарем атестаційної комісії загальноосвітнього навчального закладу, в якому працюють зазначені вище педагогічні працівники, заповнює п.п. 10, 11 атестаційного листа й передає його до відповідної атестаційної комісії при районному (міському) центрі практичної психології і соціальної роботи чи методичному кабінеті.

Проведення позачергової атестації практичних психологів (соціальних педагогів) здійснюється відповідно до п. 3.3. ^Типового положення про атестацію педагогічних працівників України.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Атестація практичних психологів (соціальних педагогів) навчальних закладів на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», атестація керівників і методистів-психологів районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи на кваліфікаційні категорії «спеціаліст»¹, «спеціаліст П категорії», «спеціаліст I категорії» проводиться атестаційними комісіями обласних центрів практичної психології та соціальної роботи відповідно до пункту 7.3 Типового положення.

Атестація керівників і методистів-психологів районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», атестація керівників і методистів-психологів обласних центрів практичної психології і соціальної роботи на кваліфікаційні категорії «спеціаліст», «спеціалісти категорії», «спеціалісти категорії», «спеціаліст вищої категорії»-проводиться атестаційною комісією Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи згідно з пунктом 7.4 Типового положення.

Педагогічні звання «практичний психолог-методист.» присвоюються відповідно до пунктів 5.5-5.6. Типового положення (педагогічне звання¹ практичного психолога-методиста присвоюється з 1 вересня 2005 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 632).

Відповідно до пункту 3.4 Типового положення атестація практичних психологів (соціальних педагогів) навчальних закладів передбачає попереднє (не рідше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації в установах, акредитованих в установленому порядку.

Підвищення кваліфікації керівників і методистів-психологів районних (міських), обласних^ центрів практичної психології та соціальної роботи здійснюють Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, Інститут психології І-м Г.С.Костюка АПН України та Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи. : • ' • • .. ' •

Тарифно^кваліфікаційні характеристики педагогічних працівників, у тому числі «соціального педагога», у вигляді додатків до Типового положення про атестацію педагогічних працівників України були затверджені наказом Міністерства освіти України від 20.08.1993 р. Цей документ містить:

Посадові обов'язки соціального педагога, а саме: забезпечення соціально-педагогічного патронажу дітей та молоді в системі освіти, спри-

Розділі. Теоретичні основи соціальної педагогіки

яння взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції, державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її благополучного розвитку.

Соціальний педагог здійснює такі функції:

- *діагностичну*: встановлює соціально-педагогічний діагноз, вивчає особливості діяльності та спілкування вихованців, вивчає особливості, міру і спрямованість впливу соціального середовища (школи, сім'ї, сусідів, груп ровесників тощо);
- *організаційну*: організує суспільно корисну діяльність дітей і підлітків, формує демократичну систему взаємостосунків у підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих;
- *прогностичну*: прогнозує результати процесу виховання з урахуванням найважливіших факторів розвитку особистості;
- *попереджувально-профілактичну і соціально-терапевтичну*: передбачає і приводить в дію юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних явищ, організує надання соціотерапевтичної допомоги тим, хто її потребує, забезпечує захист прав дітей в суспільстві, надає допомогу в період соціального і професійного визначення особистості, dbae про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

Соціальний педагог сприяє розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їх участь у науковій, технічній, художній діяльності; залучає громадські організації, творчі спілки, окремих громадян тощо до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи; надає необхідну консультативну психолого-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування, займається профілактикою правопорушень неповнолітніх тощо; дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного чи психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя; постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Для вирішення соціально-педагогічних завдань соціальний педагог мусить володіти *знаннями* в обсязі вищої освіти зі спеціальностей

Соціальна педагогіка: теорія і технології

«соціальна педагогіка», «соціальна робота»; знати вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки учнів різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості; форми і методи роботи у сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей та учнів різного віку; специфіку роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторіях і школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їх вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини, інші законодавчі та нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання, державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Соціальний педагог повинен *уміти*: застосовувати професійні знання в практичній діяльності, здійснювати корекцію відхилень у поведінці школярів, молоді; проводити профілактичну роботу з попередження девіантної поведінки, а також розробляти програми та проекти роботи з «дітьми вулиці», працювати з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяти прояву ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів); організовувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб у справах неповнолітніх, служб соціального захисту, профспілок, правоохоронних органів, медичних установ тощо щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи і соціальної реабілітації дітей та підлітків.

Соціальний педагог повинен *мати*: розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток особистості дитини як найвищої

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички проведення співбесід, інтерв'ювання, розв'язання конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими.

У тарифно-кваліфікаційній: характеристиці соціального педагога визначені кваліфікаційні вимоги до певних категорій соціальних педагогів: *Соціальний педагог вищої категорії* має вищу освіту зі спеціальностей «соціальна педагогіка», «соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації педагогічної роботи серед дітей, молоді, батьків; забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною: культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 8 років. *Соціальний педагог I категорії* має вищу освіту зі спеціальностей «соціальна педагогіка», «соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, досяг певного рівня компетентності у соціально-педагогічній діяльності; відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 5 років. *Соціальний педагог II категорії* має вищу освіту зі спеціальностей «соціальна педагогіка», «соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, має достатній рівень професіоналізму, використовує сучасні форми й методи виховання, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Педагогічний стаж — не менше 3 років.

Соціальний педагог має вищу або середню освіту зі спеціальностей «соціальна педагогіка», «соціальна робота», як виняток, іншу вищу педагогічну освіту, дотримується вимог етичного кодексу, професійно компетентний, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи у соціальному середовищі, відповідає загальним етичним і культурним вимогам до педагогічних працівників.

Як уже відмічалось професія «соціальний педагог» в Україні була введена до кваліфікаційного переліку спеціальностей у 2002 році. У зв'язку з цим було розроблено *Професійний портрет соціального педагога*, де соціальний педагог — спеціаліст, який зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх і позанавчальних установ, сім'ї,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку.

Структурний і якісний аналіз цінностей соціально-педагогічної роботи, як професійної діяльності, виявляє їх комплексний характер, гуманістичну природу і сутність [2; 4; 6].

Гуманістичний ідеал як самоцінність особистості визначає зміст і призначення цієї діяльності, а її цінності тією чи іншою мірою відображають визнання гармонії суспільних і особистих інтересів, пріоритету загальнолюдських цінностей (істина, здоров'я, мир, милосердя, добро, допомога іншій людині тощо). У зв'язку з цим основним завданням соціально-педагогічної роботи є створення балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством [4].

Таким чином, мета соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі — допомога учням успішно вирішувати власні проблеми. Засоби досягнення цієї цілі — вивільнення і розвиток ресурсів учня та його соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін, навчання, виховання перенавчання та самовиховання особистості.

Головною особливістю соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста визначати проблеми і потреби на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному і суспільному.

Характер професійної діяльності вимагає від соціального педагога знайомства з широким колом питань, починаючи з організації системи освіти та соціальної роботи в цілому, діючого законодавства, основ соціології та економіки тощо, і закінчуючи конкретними, прикладними знаннями. Ідея професіоналізму закладає відповідну модель і стандарт поведінки, впливає на всю організацію соціально-педагогічної роботи — від низової до глобальної [8].

Кваліфіковане сприяння учням у вирішенні їх проблем, що виникають у процесі соціалізації та засвоєння знань, визначає професійні особливості соціально-педагогічної роботи.

Від традиційних сфер діяльності, які пов'язані з аналізою і вирішенням проблем людей (психологія, соціологія, юриспруденція, педагогіка, інше), соціально-педагогічна робота відрізняється, насамперед своїм інтегральним характером. Соціальний педагог у деякому розумінні виступає універсалом, проте його універсальність має досить чіткі предметні межі, які визначаються змістом освітніх і ви-

Розділі. Теоретичні основи соціальної педагогіки

ховних проблем учня і можливими шляхами їх вирішення. У зв'язку з цим, маємо ще одну принципову особливість соціальної педагогіки як професії — її пограничний характер [3]. Зміст цієї роботи акумулює в собі елементи суміжних професій, що взаємозбагачує їх інформацією, інструментарієм, технологіями.

Соціальний педагог сприймає учня як цілісного індивіда, в поєднанні його різних сторін, тоді як суміжні спеціалісти підходять до вирішення проблеми лише зі свого боку. Цілісне бачення учня дозволяє урівноважити тенденцію щодо його часткової «репрезентації» в окремих науках і професіях. Ціннісна спрямованість дії соціального педагога будується на принципі: «Від людини як найвищої цінності — до цінностей професійних».

Важливою особливістю соціально-педагогічної роботи як професії (чого не існує в жодній із суміжних сфер діяльності) виступає її посередницький характер.

Соціально-педагогічну роботу неможливо уявити без елемента посередництва, причому, цей елемент виступає не як периферійний, а як центральний [4; 5; 6]. Посередницький характер соціальної педагогіки — результат її інтегрованості, спрямованості на цілісність особи та орієнтації на життєві проблеми дорослих людей, дітей та молоді. Необхідність посередництва між учнем і різноманітними соціальними структурами виникає тоді, коли перший не може самостійно реалізувати свої права і можливості. У цілому соціальний педагог виступає *посередником* між учнем і соціумом. Він сприяє, з одного боку, ефективній його адаптації в оточуючому виховному та соціальному середовищі, а з іншого, — гуманізації цього середовища.

При більш детальному аналізі посередництва можна виокремити декілька напрямів його здійснення між учнем і різноманітними структурами та установами; учнем і викладачами або вихователями; дитиною та батьками; учнем та іншими спеціалістами, які залучаються до вирішення виховних і навчальних проблем учня (тренери, керівники гуртків тощо); учнем та різними групами ровесників, молодіжними групами тощо.

Ефективне здійснення посередницьких функцій можливе при дотриманні соціальним педагогом певних умов:

1) розумінні соціальним педагогом проблем учня, його здатності і І никнути в зміст проблеми дитини;

Соціальна педагогіка: теорія і технології

2) здатності соціального педагога до адекватного представлення і вираження (репрезентації) проблем учня;

3) обізнаності щодо наявності соціальних ресурсів, які є у різних закладах та установах, що займаються проблемами дітей та молоді;

4) наявності відомостей щодо інструментальних можливостей суміжних професій, представників яких залучають до участі у вирішенні проблем учня;

5) наявності спільної мови, що забезпечує взаєморозуміння різних спеціалістів та їх ефективне співробітництво;

6) довірі до соціального педагога як з боку учня, так і з боку тих, з ким у нього виникли проблеми, що досягається завдяки його професіоналізму та бездоганній роботі [8, 9].

Запитання для самоконтролю

1. До переліку посад яких працівників включено посаду «соціальний педагог»?

2. Ким здійснюється соціально-педагогічний патронаж у системі освіти?

3. Які посадові обов'язки соціального педагога в системі освіти?

4. Якими документами регламентується діяльність соціальних педагогів?

5. Які знання, уміння та навички є необхідними для виконання соціальними педагогами професійних обов'язків?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте характер професійної діяльності соціального педагога.

2. Перелічіть гарантії, що надаються державою соціальним педагогам.

3. Охарактеризуйте кваліфікаційні вимоги до різних категорій соціальних педагогів.

4. Обґрунтуйте необхідність атестації соціальних педагогів.

Розділ 1. Теоретичні основи соціальної педагогіки

Література

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посібник. - К.: Логос, 2003. - 134 с

2. *Бочарова ВТ.* Педагогика социальной работы. — М., 1994. — 256 с.

3. *Зверева ІД.* Соціальна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 432 с

4. *Камська АЙ.* Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с

5. *Коваль Л.Г., Зверева ІД., Хлебик С.Р.* Соціальна педагогіка: Навч. посібник. - К.: Вид-во ІЗМН, 1997. - 390 с

6. *Мустаева Ф.А.* Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. — 2-е изд. перераб. и доп. — М. — Екатеринбург, 2002. — 416 с.

7. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991, № 1060 із змінами та доп.: Витяг // Дитинство в Україні: Права, гарантії, захист : Збірник документів - Ч. 1. - К., 1998. - 139 с

8. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М. А. Галагузовой. - М.: Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 418 с.

9. *Шульга В.В.* Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: Методичні рекомендації. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 124 с.

\ Список література для самостійного опрацювання

1. Комплексні програми центрів соціальних служб для молоді / За ред. С.В.Толстоухової. - К.: Вид-во УДЦССМ, 2001. - 204 с

2. *Мудрик АВ.* Введение в социальную педагогику: Учеб. пособие для студентов. — М.: Изд-во Ин-та практ. психологии, 1997. — 137 с.

3. *Мешик ЛІ.* Соціальна педагогіка: Досвід та перспективи. — Запоріжжя, 1999. - 248 с.

4. Соціальна робота в Україні: Навч.посібник / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та інші. За заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. — К.: Наук, світ, 2003. - 233 с

5. *Шептенко ПА., Воронина ГЛ.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для вузов / Под ред. В.А.Сластеина. — М.: АCADEMIA, 2001. - 208 с.

РОЗДІЛ 2 СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Територіальна громада як поле діяльності державних і неурядових організацій

Ключові слова: громада, місцева громада, територіальна громада, спільнота, соціальна система, соціалізація.

Соціальне становлення особистості відбувається за умови її участі в діяльності різних соціальних інститутів і спільнот, у тому числі такому соціальному утворенні, як громада. Варто зазначити, що термін «громада» походить із соціологічного тезаурусу і використовується з метою опису соціальних взаємин у межах груп населення або територіальних одиниць. У соціології громада, переважно, розглядається як спільнота — об'єднання людей з метою соціальної взаємодії. При цьому зазначається, що в основу утворення й функціонування соціальних спільнот покладені різноманітні чинники, особливості та ознаки: суспільний поділ праці; сфера й характер діяльності; стабільність інтересів, потреб, цілей, завдань; походження, культура, менталітет. Термін «спільність» підкреслює асоціативний, сумісний, спільний характер життєдіяльності людей, які об'єднані на основі певних спільних рис і ознак, зв'язків, що обумовлює багатоманіття форм соціальних спільностей [10, с. 43].

В науці існує кілька підходів до класифікації громад. Згідно з однією з них виокремлюють резидентні (географічні), ідентифікаційні (професійні, молодіжні, жіночі, релігійні тощо) громади та громади за інтересами.

У резидентній громаді люди взаємодіють одне з одним почасти випадково. Основною спільною ознакою цих громад є те, що вони утворені за місцем проживання. В ідентифікаційних громадах, на відміну від резидентних, формується певна система взаємозв'язків між людьми, яка ґрунтується на значимих для них спільних ціннос-

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

тях чи характеристиках, а проживання людей на різних територіях може не відігравати суттєвої ролі для функціонування таких громад.

Громади за інтересами найчастіше складаються з груп людей, які виявляють стурбованість через певну проблему. Такими громадами може бути об'єднання батьків дітей-інвалідів, молодих матерів, група самопомогі людей з ВІЛ-позитивним статусом тощо.

Треба зауважити, що люди завжди є членами одночасно і резидентних, і ідентифікаційних громад, а іноді й громад за інтересами.

Громаду в значенні спільноти, як і багато інших категорій в суспільних науках, неможливо визначити однозначно. Громада — це завжди своєрідна соціологічна конструкція, яка має різні форми, розміри, місцезнаходження, а також, як правило, особливим чином структурована.

Існують соціологічні підходи, при яких громада розглядається як локальна соціальна система, що складається із сукупності елементів, які, знаходячись у певних зв'язках і взаємовідносинах, утворюють єдине ціле та здатні міняти свою структуру [10, с. 19]. Розглядаючи громаду саме з таких позицій, Маргарет Стейсі зазначає, що однією із суттєвих характеристик громади є наявність в її складі взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють всі аспекти соціального життя (сімейного, релігійного, правового тощо), які існують у певній географічній місцевості [9].

Викладачі канадського Центру навчання з питань розвитку громади «The Four Worlds» подружжя Джуді та Майкл Боп, розглядаючи діяльність певних груп людей, спрямовану на покращання здоров'я і добробуту окремих осіб і сімей, а отже, і громад, в яких вони мешкають, пропонують терміном «громада» називати будь-яку групу людей, які встановлюють сталі взаємини між собою з метою вдосконалення самих себе та середовища, в якому вони живуть [4].

Свою концепцію та модель громади ці автори представляють у вигляді сегментарного кола. В їх розумінні життя окремої особистості охоплює чотири сфери її життєдіяльності:

- *духовну сферу* — цінності, переконання, погляди, прагнення, ідеали;
- *фізичну сферу* — самопочуття, стан здоров'я на фізіологічному рівні;
- *емоційну (психологічну) сферу* — почуття, емоції, симпатії, захоплення тощо;
- *розумову сферу* — мислення, стереотипи, ерудиція, освіта тощо.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Всі ці сфери тісно взаємопов'язані, отже, можуть взаємодіяти, справляючи чи то позитивний чи негативний вплив, залежно від рівня благополуччя, людини в кожній із них. На їх думку, дуже важливо, аби людина рухалась шляхом гармонійного розвитку своєї особистості, тобто працювала над покращанням стану кожної з цих сфер.

Кожна окрема людина, особистість належить до своєї родини (або групи людей, яку вона вважає своєю родиною). Розглядаючи окремо кожна родину, також можна визначити чотири сфери її існування:

- *культурне та духовне життя* — життєві цінності, погляди, традиції тощо;
- *фізичне середовище та економша* — умови проживання, матеріальне забезпечення;
- *взаємини (емоційний рівень)* — задоволення потреб у любові, повазі, приналежності до громади тощо;
- *світоглядні позиції* — установки, стереотипи, традиції тощо.

Джуді та Майкл Боп зазначають, що фахівцям, які працюють у громаді, необхідно пам'ятати, що громади складаються із сімей, а в сім'ях також існують певні взаємини, які можна трансформувати, аби створити здорові громади. Кожна родина також має соціальні зв'язки. Члени родини можуть відчувати підтримку, повагу й любов або навпаки — лише критику та неадекватну оцінку. Родини можуть ухвалювати рішення, поважаючи думку кожного з її членів, але може статися й так, що один із членів родини використовує свій вплив для того, щоб контролювати інших. Родина може забезпечувати здорове середовище, в якому задовольняються основні потреби всіх її членів і в якому вони почуваються у безпеці. Або ж навпаки, родинне середовище може бути небезпечним, а людина позбавлена елементарних речей, зокрема, їжі, а також права на відпочинок. І нарешті, в родинях сформовані певні цінності та переконання, які впливають на їх поведінку та стосунки і взаємодію з іншими членами громади.

Життя окремих сімей проходить у громадах, тому сім'ї відчувають на собі вплив громадської діяльності, яку Джуді та Майкл Боп також розглядають за чотирма аспектами:

- *культурний* — цінності людей певної громади, їх переконання, ідеали, цілі, пріоритети, мораль тощо, а не лише належність до певного етносу;
- *економічний* — стан і способи задоволення базових потреб членів громади;

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

- *соціальний* — взаємини між людьми, їх соціальна захищеність, впевненість у завтрашньому дні, участь людей в житті громади, відкритість новим ідеям, іншим громадам і т.д.;
- *політичний* — розподіл влади, система управління своїми справами та ресурсами.

Щоб створити повноцінну громаду, необхідно працювати за всіма зазначеними напрямками. Громади складаються із значної кількості взаємозв'язків різних видів, що є частиною розвитку громади. Ці взаємозв'язки характеризують соціальний аспект життя у громаді й свідчать про те, наскільки люди у громаді відчувають, що про них турбуються, підтримують і цінують; як члени громади навчаються спілкуватися одне з одним, розв'язувати конфліктні ситуації, поважати старших і лідерів, доглядати дітей і надавати молоді можливість робити власний внесок у життя громади. Створення повноцінної громади- залежить від того, наскільки вона є відкритою для нових ідей, для взаємодії з тими, хто має відмінні погляди, а також до сприйняття нових методів роботи у випадку, коли старі вже не спрацьовують.

Особливо важливим є економічний аспект життя громади. Він є визначальним і впливає на те, як саме люди у громаді взаємодіють одне з одним, зі світом природи та з іншими громадами для задоволення своїх основних потреб. Саме економічні взаємозв'язки можуть забезпечити членам громади процвітання, впевненість у власних силах, дати відчуття власної гідності або, навпаки, призвести до злиднів, залежності від інших і руйнування довкілля.

Діяльність кожної громади має й політичний аспект. Йдеться про те, як громада ухвалює рішення, хто користується владою, а хто ні. Кожна громада має власну систему управління своїми справами та ресурсами, які необхідно використовувати на благо людей.

І нарешті, громади відрізняються між собою культурними аспектами. Культура громади може зазнавати впливу етнічних груп, які живуть в її межах. Однак самого лише розуміння того, що дана громада належить, наприклад, до татарської культури, недостатньо. Коли ми говоримо про культурні аспекти, мова має йти про переконання, цінності, мораль і цілі, якими керуються люди. Культурна основа громади, часом, здається невидимою, однак її роль схожа на роль програмного забезпечення у комп'ютері. Ми не можемо «побачити» комп'ютерну програму, однак саме вона визначає, яким чином працюватиме комп'ютер. Подібним «програмним забезпеченням» для

громади є цінності та переконання, які впливають на формування всіх аспектів громадського життя. В багатьох громадах далеко не всі люди керуються однаковими цінностями, переконаннями та цілями. Тому, коли соціальні працівники розвивають мережу соціальних послуг у громаді, вони мають враховувати ці багатокультурні реалії.

Подружжя Боп розглядає три рівні — особа, родина, громада — як своєрідні підсистеми, зображуючи їх у вигляді різних за розміром, накладених одне на одне концентричних кіл, і утворюючи, таким чином, певну модель громади, в якій добре видно взаємовплив та взаємозумовленість усіх складових громади у триаді індивід — сім'я (родина) — громада (рис. 1).

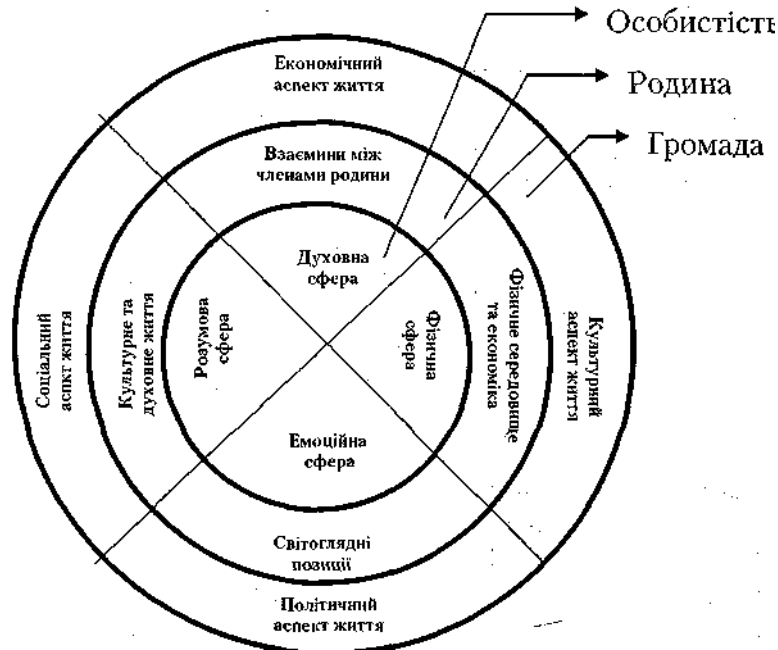

Рис. 1. Секторальна модель громади (за Джуді та Майклом Боп)

Дана модель показує, що, працюючи над вирішенням конкретної проблеми громади, важливо враховувати вплив усіх рівнів і секторів як на етапі виникнення проблеми, так і при її розв'язанні.

: Аналіз конкретних проблем (людей, сімей, громад) у різних секторах і на різних рівнях, а також їх розв'язання передбачають одержання підтримки та допомоги з боку конкретних осіб та організацій на цих рівнях, що дозволяє досягати більшої результативності та надійності у вирішенні цих проблем і подоланні їх наслідків [4].

На відміну від канадських науковців англійський дослідник Д.Кларк у своїх дослідженнях не приділяє належної уваги структурному підходу як методу, що забезпечує всебічний аналіз причин і шляхів вирішення проблем громади. Він вважає, що головними у громаді є психологічні зв'язки між її членами, що ґрунтуються на психологічній ідентифікації людей між собою [9].

Загалом, у зарубіжній літературі підходи до визначення громади розподіляються по групах, виходячи з трьох ознак громади:

- громада як група людей у певній географічній місцевості;
- громада як сукупність відносин і взаємозв'язків;
- громада як спільнота, що здатна до колективних дій.

У вітчизняній історії термін «громада» має досить давнє коріння. За часів Київської Русі її синонімами були поняття «верв», «мир», «село». У західних землях функціонували як своєрідні громади православні братства. Але найбільш активно в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом і своєрідними традиціями щодо соціальної підтримки бідних і знедолених.

Після радянського періоду вітчизняної історії лише в 90-х роках минулого століття почав зростати інтерес до громади як суб'єкта суспільних відносин, що було зумовлено, перш за все, розбудовою громадянського суспільства. Це знайшло своє відображення у створенні відповідної законодавчої бази, в 1997 році був прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому визначено низку нових соціальних понять. У статті 1 цього закону територіальна громада — це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Існуюче законодавче визначення територіальної громади багатьма вітчизняними соціологами, політиками та правознавцями вважається дещо формальним, виходячи з того, що проста сукупність мешканців населеного пункту, не поєднаних жодними іншими інтересами,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

не може становити ефективну громаду. Мешканці населеного пункту, формально отримавши визначення «територіальної громади» за формою, навряд чи одразу ж зможуть стати нею за суттю. Громада повинна мати, крім спільного простору проживання, ще й цілу низку інших спільних ознак і потреб: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, відчувати свою визначальну роль у виробленні місцевої політики тощо. А все це набуває обрисів і починає працювати не відразу. Для цього потрібно, аби члени громади відчували свою організованість, тобто щоб у громаді існували певні інститути громадянського суспільства, такі як осередки політичних і громадських організацій, формальні чи неформальні об'єднання громадян за різними ознаками: соціальними, віковими, територіальними тощо [12, с 3].

Коли мова йде про територіальну громаду, завжди постає питання про її межі. Згідно з існуючим у нашій державі адміністративно-територіальним устроєм більшість дослідників із проблем місцевого самоврядування як різновид територіальної громади виокремлюють село, селище, район, місто, мікрорайон у місті [2, с 77].

Зараз в Україні активно почали вживати поняття «місцева громада». Це зумовлено тим, що у межах адміністративних границь окремих населених пунктів перебувають інші населені пункти, територіальні громади яких виступають, згідно з Конституцією України, самостійними суб'єктами місцевого самоврядування. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування самоврядних прав різних територіальних громад, що співіснують у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці. Виходячи з цього, місцеві громади наразі розглядаються як «спільнота людей, що проживають на визначеній території й об'єднані певними економічними, соціальними, культурними зв'язками та самоусвідомлюють себе як цілісність й окремішність» [7, с 13].

Іноді поняття «територіальна громада» та «місцева громада» вживаються як синонімічні. Це припустимо в тому випадку, коли до складу територіальної громади входить один населений пункт. Якщо ж мова йде про населений пункт (наприклад, село) як складову територіальної громади міста чи селища, тоді тдкий окремий населений пункт разом з його жителями є не територіальною, а місцевою громадою. Тобто територіальна громада може розглядатися як сукупність місцевих громад.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Як зазначає І.Кокареєв, досить складно створити дієздатну громаду на території великого міста. Тому, на його думку, доцільно зосередитися на розвитку сусідських громад, які переважно створюються за місцем проживання людей і є складовою системи місцевого самоврядування, частиною міста, фрагментом міської культури [6, с 9]. В основу створення таких сусідських громад мають бути покладені спільні інтереси людей, що проживають близько один від одного, або окремі проблеми місцевого рівня, які створюють труднощі чи незручності для життєдіяльності людей.

Всебічне уявлення про особливості тієї чи іншої територіальної громади можна отримати на основі її соціального паспорта, до якого вносять такі показники:

- географічний (площа, природні особливості, екологічний стан);
- демографічний (чисельність населення, його віковий та гендерний склад);
- соціальний (соціальні групи, їх ознаки та спрямування);
- економічний (особливості ринку праці, зайнятість населення, рівень безробіття, кількість людей, що проживають за межею бідності);
- політичний (політична структура, недержавні організації, наявність лідерів, особливості протестних форм поведінки людей);
- освітньо-культурний (загальноосвітні заклади, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади, особливості організації сфери дозвілля);
- ризики (проблеми, небезпеки, що існують у попередніх сферах) [8].

Цілком можна погодитися з думкою соціологів і політологів, котрі вважають, що в умовах сьогодення характеристика громади лише за територіальною ознакою є примітивно спрощеною. В громадянському суспільстві територіальна громада за своєю сутністю має становити таку спільність людей, яка спрямована на вирішення локальних проблем. Саме така місцева спільнота в результаті спільних взаємних комунікацій об'єктивно спроможна формувати спільні інтереси та реалізовувати їх на місцевому рівні. Для цього вона має бути здатною до саморозвитку, самоорганізації та саморегуляції, а при необхідності здійснити якісну трансформацію як самої себе, так і всього суспільного організму в цілому. Її багаторівневість детермінована

диференційованістю за інтересами, потребами, духовно-ціннісними орієнтаціями кожного її члена і соціальних груп.

У соціально-педагогічній теорії існує відмінне від розглянутих вище соціологічного та політико-правового підходів розуміння громади, яке базується на концептуальних положеннях теорії соціалізації. Громада в соціальній педагогіці визначається як різновид соціального середовища. Вона представляє собою конкретне поле соціальної діяльності та відносин, де формуються і реалізуються потреби і можливості особи, де кожна людина безпосередньо включається в процес життєдіяльності суспільства. Соціалізація індивіда в переважній більшості розглядається як процес входження у світ конкретних соціальних зв'язків та інтеграції особистості в різні типи соціальних спільностей через культуру, цінності, норми, на основі яких формуються соціально значимі риси особистості. Соціальність людини — це результат діяльності самого індивіда за допомогою діяльності оточуючих людей [5, с 66].

Цінності, настанови, звичаї, закони та всі інші компоненти соціуму, що створюють наші соціальні реальності, еволюційно розвиваються, взаємодіючи одне з одним, покоління за поколінням, день за днем. Іншими словами, спільноти (зокрема громади) конструюють «лінзи», крізь які їхні члени інтерпретують світ. З точки зору основних ідей соціально-конструктивістського світогляду буденний досвід кожного окремого «Я» виникає та існує в безперервному взаємному обміні з досвідом інших членів спільноти [11, с 226-227].

Громада як конкретний соціум забезпечує процес соціалізації дитини власними ресурсами. Дитина спочатку може лише використовувати їх у своєму розвитку і в подальшому примножувати здобутий багаж знань і навичок. Але соціальний простір, різновидом якого є громада, необхідно певним чином організувати, щоб забезпечити особистості шлях до подальшого саморозвитку та вдосконалення. Отже, в громаді існує певне «поле» соціокультурних норм і правил, які в процесі соціалізації особистості оформлюються в її персональну ціннісно-нормативну систему [1, с 19].

Проте помилково розглядати територіальну громаду як різновид соціального середовища з точки зору соціальної педагогіки лише у вигляді певних соціокультурних ознак. Треба враховувати, які почуття, прагнення та інтереси стимулює громада як різновид соціального середовища у дитини, яке ставлення дитини до нього, до тих чи

інших умов, що її оточують, оскільки активність дитини поширюється не на всі об'єкти, наявні в громаді.

З позицій факторної моделі соціалізації функціонування громади розглядають на мікро — та мезорівнях соціального середовища. За умови, що однією з провідних характеристик громади є територія, залежно від типу поселення розрізняють сільську, міську громаду та громаду мікрорайону великого міста як мезорівень соціального середовища. За тією ж територіальною ознакою сусідську громаду визначають як мікрорівень соціального середовища. ••

•• Характеристика громади за спільністю інтересів (культурних, релігійних, професійних тощо) та взаємозв'язків її членів дає підстави також визначати громаду як мікрорівень соціального середовища. Прикладами такої громади можуть бути професійні колективи, об'єднання дітей та молоді за інтересами, об'єднання батьків для спільного вирішення проблем своїх дітей: м ; ~

У сучасній практиці соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю як професійна діяльність щодо реалізації різних напрямів соціальної політики, переважно, здійснюється в умовах *територіальної громади як соціальної системи мезорівня соціального середовища*. Параметрами такої системи є:

- природно-економічні особливості території;
- / — соціокультурні традиції населення;
- групи людей за гендерно-віковими характеристиками;
- — заклади соціальної інфраструктури (навчальні та позашкільні заклади, соціальні служби, соціокультурні заклади, медичні установи тощо);
- органи місцевого самоврядування;
- неурядові організації [2, с 14].

Саме ці параметри вказують на особливості та відмінності численних територіальних громад, що, в свою чергу, обумовлює і особливості процесу соціалізації людей, які проживають на її території. Об'єктивність процесу соціалізації має ту специфіку, що він здійснюється як суб'єктивна діяльність і спів діяльність агентів та інституцій суспільного життя. Рушієм такої співдії є відповідні соціальні потреби, які мають системний характер і реалізуються як безліч індивідуальних-та інституційних запитів. Це, в свою чергу; і зумовлює особливості соціально-педагогічної роботи в громадах різного типу, оскільки така діяльність, в першу чергу, спрямована на створення

Соціальна педагогіка: теорія і технології

сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Вивчення особливостей соціальних проблем і потреб у громадах різного типу, з одного боку, сприяє уніфікації напрямів соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в громаді (соціальна профілактика негативних явищ, соціальна підтримка дітей, що залишилися без батьківського піклування, формування здорового способу життя неповнолітніх тощо), а, з іншого, потребує врахування місцевих умов, соціальних запитів конкретної громади, що, в свою чергу, вимагає диференціації та індивідуалізації видів соціальної допомоги та соціальних послуг у межах різних, територіальних громад.

Запитання для самоконтролю

1. Як визначається громада у працях зарубіжних науковців?
2. Які класифікації громади ви знаєте?
3. Що характеризує територіальну громаду в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте Закон України «Про місцеве самоврядування».
2. Складіть опис громади за параметрами, які наведені в параграфі.

Література

1. *Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В.* Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. — К.: «ППП», 2005. — 307 с.
2. *Батанов О.В.* Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні. Монографія. — К., 2001. — 260 с.
3. *Безпалько О.В.* Соціальна робота в громаді. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 176 с.
4. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Метод, матеріали для тренера / О.В.Безпалько та інші; За заг. ред. І.Д.Звереві. — К.: Наук, світ, 2004. - 69 с

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

5. *Иваненков С.П.* Проблемы социализации современной молодежи. Монография. Изд. 2-е, доп. - СПб, 2003. - 420 с.
6. *Кокарев И.* Соседские сообщества: путь к будущему России. — М.: Прометей, 2001.-248 с.
7. *Куйбіда В.* • Концептуальні засади реформування системи публічної адміністрації // Аспекти самоврядування.— 2005. — № 6. — С 13-15.
8. Развитие сообществ: Пособие для консультантов и организаторов / Г.ВерёмейчйК/С.Гавдис, Т.Пошевалова. — Минск: Доктор-Дизайн, 2003. — 126 с.
9. *Семигіна Т.* Работа в громаді: практика й політика. — К.: Видавничий дім "КМ Академія», 2004. - 180 с.
10. *Скуратівський В.А., Шевченко М.Ф.* Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: Навч. посібник. — К.: Вид-во У АДУ, 1998. — 188 с.
11. *Тищаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. — К.: Либідь, 2003. — 376 с
12. *Ткачук А. Ф.* Населення чи громада? Або як впливати на місцеву владу. — К.: Інститут громадянського суспільства, 2003. — 73 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Безпалько О.В., Авельцева Т.П., -Мацевко Н.І.* Технології активізації громади: Метод, посібник /, За ред. О.В.Безпалько. — К.: Науковий світ, 2006. - 95 с
2. *Громади України: на шляху відродження.* — К.: Ай-Бі, 2002. — 279 с

2.2. Соціально-педагогічна робота у загальноосвітніх закладах

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, загальноосвітній заклад, аспекти діяльності, функції соціального педагога, види соціальних послуг і професійної діяльності, навчальні та освітні програми, культура життєвого самовизначення.

Аналізуючи функції посадових осіб, котрі працювали з дітьми і молоддю в Україні радянського періоду, і зіставляючи їх із функціями соціального педагога, визначаємо, що у різні часи соціально-педагогічною роботою займалися:

- у школах: класні керівники, вожаті, організатори позакласної й позашкільної вихованої роботи, бібліотекарі;
- позашкільні та культурно-освітні установи, сфери дозвілля та клуби за місцем проживання;
- піонерська, комсомольська та партійна організації.

Фактично указані установи забезпечували організаційно-процесуальні аспекти соціально-педагогічної роботи.

На підставі аналізу педагогічної літератури, де висвітлено діяльність класного керівника, можемо стверджувати, що домінували організаторські функції, а з початку 70-х років — консультативно-посередницькі (наприклад, індивідуальна бесіда з учнями і батьками), проте головним своїм завданням класні керівники вважали викладання певної навчальної дисципліни.

У першій половині 70-років вводиться посада піонервожатого, який стає представником комсомолу в дружині, її керівником і членом педагогічного колективу школи. Саме серед його посадових обов'язків вперше було зроблено акцент на індивідуальній виховній роботі. Водночас створюється посада організатора позакласної та позашкільної роботи. На відміну від класного керівника і вожатого, організатор позакласної та позашкільної роботи наділений значними посадовими повноваженнями. На жаль, він має мінімальні установки на реалізацію індивідуальної педагогічної взаємодії з дітьми [2].

Нині соціальний педагог навчального закладу здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами,

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків; сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді; залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян; впливає на подолання особистіших, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, особам, які потребують піклування тощо.

Сучасний загальноосвітній заклад, на думку вітчизняних дослідників, слід вважати соціально-педагогічною системою, в якій діяльність соціального педагога, здійснюється як:

- функціонально-рольова взаємодія з членами педагогічного колективу;
 - професійна взаємодія з фахівцями різних соціальних служб;
 - гармонізація взаємовідносин у педагогічному колективі.
- Коло осіб, з якими взаємодіє соціальний педагог, залежить від характеру об'єкта допомоги та певної проблеми. Ними можуть бути:
- представник адміністрації з соціальних питань;
 - співробітники відділень освіти, інспектори;
 - працівники відділу соціального захисту;
 - фахівці позашкільних закладів;
 - співробітники соціальних служб;
 - працівники відділу культури і спорту.

Діяльність соціального педагога, у загальноосвітньому закладі безпосередньо пов'язана із взаємодією з усіма членами педагогічного КОЛЕКТИВУ (рис 2).

Відповідно до концепції реформування загальноосвітньої школи Міністерство освіти і науки України ставить перед практичними психологами, та соціальними педагогами [лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001 р. М> 1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів»] такі завдання:

1. Здійснювати психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді. До змісту цього завдання входить:

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Рис. 2. Взаємодія соціального педагога з членами педагогічного колективу

— визначення психологічної готовності дітей до навчання в школі (діагностика і методичне забезпечення корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які виявились не підготовленими до шкільного життя);

— первинне обстеження при комплектуванні перших класів (виявлення дітей з низьким рівнем розвитку пізнавальних процесів, затримкою у психічному розвитку, вадами розумового розвитку; виявлення дітей, що потребують корекційно-відновлювальної або розвивальної роботи, визначення рівня індивідуальних вимог до дитини, доцільних на початку навчання);

— психологічний супровід процесу пристосування першокласників до шкільного життя (виявлення дітей, які мають труднощі в адаптаційний період; індивідуальна психодіагностика для визначення причин важкої адаптації; консультування вчителів, батьків з питань індивідуального підходу в роботі з такою категорією дітей; проведення психогігієнічних занять у класах з окремими групами дітей);

— профілактика дезадаптації учнів під час переходу від початкової до середньої школи (виявлення можливої «групи ризику» дезадаптації учнів, які стикаються з труднощами в навчанні, поведінці, ознак емоційних розладів; визначення причин труднощів, що виникли; розробка шляхів їх подолання);

— робота з обдарованими дітьми та дітьми, що мають творчі здібності (психодіагностика дітей з високим інтелектуальним потен-

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

ціалом; виявлення обдарованих! талановитих дітей; індивідуальні психологічні консультації для таких дітей та їх батьків; групова робота з розвитку комунікативних навичок, креативності);

— психологічний супровід розвитку підлітків (діагностика особистісних рис та якостей, особливостей характеру; стимулювання саморозвитку, самовиховання; консультування з особистісних проблем; тематичні бесіди, навчальні заняття, тренінги; психологічна допомога в кризових ситуаціях);

— допомога психолога, соціального педагога в професійному самовизначенні старшокласників (групова діагностика професійних нахилів, здібностей; профорієнтаційні бесіди та ігри; індивідуальні психологічні консультації з проблем професійного вибору);

• — робота з учнями старшого шкільного віку (виявлення психологічної готовності до «дорослого» життя; діагностика варіантів особистісного самовизначення; допомога у вирішенні існуючих проблем; індивідуальна і групова робота з педагогами, батьками з проблем неблагополуччя старшокласників, пошуку розуміння у спілкуванні, проведення виховних заходів).

2. Брати участь у виховній роботі загальноосвітнього навчально-го закладу. Сюди входять:

— допомога у налагодженні шкільної дисципліни (консультування педагогів щодо використання ефективних методів стимулювання відповідної поведінки учнів; групова психокорекційна робота з формування навичок саморегуляції; психологічна просвіта з питань індивідуального підходу до дитини);

— запобігання конфліктам в учнівських колективах (соціометричні дослідження в класах, визначення структури взаємовідносин, розподіл ролей; консультування класних керівників (кураторів) за результатами дослідження; спеціальні заняття з учнями для розвитку навичок конструктивного розв'язання конфліктів);

— виявлення дітей «групи ризику» у початковій школі, психодіагностичні обстеження з метою виявлення дітей, які мають труднощі в навчанні, поведінці, емоційні розлади; індивідуальна психодіагностика з визначення причин труднощів, які виникли; координація дій учителя, батьків, вихователів груп подовженого дня; індивідуальна психокорекційна робота; своєчасне направлення дітей до логопеда, і психіатра, психотерапевта, на психолого-медико-педагогічну консультацію тощо);

— допомога вихователям груп подовженого дня у створенні; стабільної ситуації розвитку дитини (доброзичливе ставлення, формування, певних почуттів і, навичок, індивідуальний підхід, організація дитячого колективу, фізичний, розумовий, духовний розвиток особистості);

— робота з підлітками «групи ризику» (психологічна діагностика важковиховуваності та акцентуацій характеру; розробка програми педагогічної і психологічної корекції неадекватної првєдінки підлітків; індивідуальна психокорекція емоційно-вольової, сфери, допомога у розв'язанні психотравмуючих ситуацій; розробка конструктивних поведінкових стратегій щодо подолання труднощів; соціально-педагогічний патронат);

— профілактика правопорушень серед неповнолітніх (з'ясування мотивів девіантної поведінки; індивідуальні бесіди, обговорення ситуації, в групі чи класному колективі; психокорекція;; проведення консультацій з педагогами і батьками щодо вибору відповідних виховних заходів); ,

— орієнтація учнів на здоровий спосіб життя (профілактика тютюнокуріння, алкоголізму, наркоманії, віл-інфекції, СНІДу: викладання курсу «Валеологія», окремих розділів курсу «Основи безпеки життєдіяльності»; застосування психокорекційних програм; тренінги з розвитку навичок щодо прийняття відповідних рішень, захисту від-тиску з боку однолітків);,.,

— попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків (соціометричні дослідження в дитячих, колективах; попередня діагностика факторів ризику; перша психологічна допомога при загрозі, суїциду; корекційно-відновлювальна робота; формування позитивного психологічного клімату в учнівському колективі; психологічне консультування педагогів, класних керівників (кураторів), батьків тощо).

3. Проводити роботу з оптимізації навчально-виховного процесу. Цим завданням припускається:

— виявлення дітей, які потребують спеціального корекційного навчання (виявлення із числа стійко невідстаючих учнів з вадами розвитку оформлення документів і направлення їх на обстеження до відповідної ПМГ; методичне забезпечення корекційно-відновлювальної та розвиваючої роботи з цією категорією дітей та від стеження динаміки їх розвитку);

— психологічне забезпечення диференційованого навчання учнів (психологічна діагностика успішності навчання, емоційного ставлення

учнів до навчального закладу, нервово-психічного стану, рівня інтелектуального потенціалу, здібностей; допомога вчителям у визначенні індивідуального підходу до навчання і виховання, учнів; проведення групових психокорекційних занять у класі);

— пошук шляхів оптимізації навчально-виховного процесу (психологічний аналіз уроків; допомога педагогам у підготовці розвиваючих завдань для розвитку пам'яті, уваги, мислення, уяви, творчих здібностей учнів; психологічна просвіта: навчальна мотивація і методи підвищення пізнавальної, активності улнів, введення розвиваючого компонента в навчальну діяльність);

— психологічна підтримка вчителя (психологічне консультування з приводу особистих проблем, взаємовідносин у сім'ї та колективі; психологічна підтримка у складних життєвих ситуаціях; організація і проведення сеансів психологічної релаксації, навчання прийомам саморегуляції та аутотренінгу; психологічні тренінги з особистішого розвитку, позитивного мислення, подолання конфліктів);

— • участь у прийнятті ефективних управлінських рішень (вивчення структури комунікацій та інформаційних каналів; допомога адміністрації навчального закладу в попередженні та урегулюванні конфліктів; психологічна експертиза педагогічних, новацій; учнівське самоврядування); гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу (просвіта педагогів з питань гуманістичної психології: «ситуація очима дитини», комунікативна компетентність, попереджена психологічного насильства; методи підтримки дисципліни, навички переговорів; участь у розробці навчальних програм).

Перелічені види діяльності практичного психолога та соціального педагога можуть бути доповнені пріоритетними для певного загальноосвітнього навчального закладу напрямками, а також специфічними завданнями з урахуванням конкретних запитів педагогічного колективу (наприклад, робота з хворими дітьми, тими, що потерпіли внаслідок аварії на ЧАЕС, зазнали насильства або є схильними до суїцидальної; поведінки тощо).

Як уважають сучасні дослідники, змістом компетентності соціального педагога у загальноосвітньому закладі є три складові: участь в управлінні навчальним закладом; у виховному, процесі, а також у створенні сприятливого виховного середовища. Дані аспекти діяльності соціального педагога визначають конкретні напрями його роботи. Зокрема, його участь в управлінні навчально-виховним закладом передбачає:

Соціальна педагогіка: теорія і технології

— проведення соціологічних і соціально-педагогічних досліджень в педагогічному, учнівському, батьківському колективах, які забезпечують прийняття адекватних управлінських рішень;

— участь від імені навчального закладу в діяльності місцевих органів влади і самоуправління з питань соціального розвитку і вирішення соціально-педагогічних проблем, а також участь у розробці та обговоренні регіональних і місцевих соціальних програм і проєктів;

— взаємодію з органами управління освітою, соціального захисту, охорони здоров'я, комісіями у справах неповнолітніх тощо для вирішення соціально-педагогічних проблем загальноосвітнього закладу;

— консультування адміністрації з питань розв'язання конфліктів, визначення соціальних причин, що ведуть до напруженості, визначення рівня конфліктності у взаємодії адміністрації навчально-виховного закладу з учнями та батьками;

— навчання прийомам соціометричного контролю за міжособистісною атмосферою в педагогічному колективі, класі, групі; надання допомоги в діагностиці факторів ризику (відчужені, бойкотовані учні);

— сприяння ефективному розподілу ролей в учнівському колективі з метою компенсації негативного впливу соціуму тощо;

— участь у роботі педагогічної ради, батьківських зборів; педагогічних консиліумів;

— співпраця з громадськими та іншими організаціями, які можуть впливати на розв'язання тих чи інших соціально-педагогічних проблем загальноосвітнього закладу.

Участь соціального педагога у виховному процесі загальноосвітнього закладу передбачає:

— моніторинг загальноосвітнього закладу, який забезпечує виявлення і діагностування соціально-педагогічних проблем і включає поточне спостереження за загальним станом справ у закладі, класних колективах і групах, визначає взаємовідносини між учителями, учнями, батьками тощо. Моніторинг забезпечує аналіз і прогнозування конкретних соціально-педагогічних проблем;

— соціально-педагогічну реабілітацію, що визначає індивідуальну роботу з конкретним учнем (соціально-педагогічна підтримка, соціальний контроль, психопрофілактика).

Змістом діяльності соціального педагога в сфері організації сприятливого виховного середовища є три обов'язкових компонента:

Розділ 2. Суб'єктисоціально-педагогічної діяльності

1) супровід дитини в сім'ї. Взаємодія з сім'єю потребує від соціального педагога надзвичайної делікатності й такту. Соціальний педагог має брати на себе відповідальну ініціативу для вирішення внутрішньосімейних соціально-педагогічних проблем із метою захисту інтересів і прав дитини;

2) робота із соціальним середовищем учня, що передбачає вивчення і роботу з різноманітними неформальними об'єднаннями та групами дітей та молоді в мікрорайоні, куди входить загальноосвітній заклад, що діє у населеному пункті. Знання проблем неформального життя учнів значною мірою допомагає керувати процесом виховання і запобігати можливим конфліктам;

3) участь у роботі батьківського комітету. Взаємодія з громадськими органами самоврядування школи — батьківським комітетом, опікунською радою — також є завданням соціального педагога. Дані об'єднання можуть бути використані для формування виховних завдань щодо розв'язання конфліктних ситуацій між учнями і вчителями, створення здорового соціально-педагогічного клімату в навчальній установі [4; 6].

Соціальний педагог у загальноосвітньому закладі надає учням та їхнім батькам наступні види соціальних послуг:

— допомагає дітям адаптуватися до школи на початковому етапі, при переході з одного ступеня навчального закладу до іншого та при випуску з навчальної установи;

— попереджає конфлікти, які можуть виникнути в учнівському колективі; бере участь у розв'язанні конфліктних ситуацій та запобігає розвиткові більш складних проблем; допомагає учням у формуванні навичок щодо подолання кризових станів; навчає соціальним навичкам;

— виступає посередником між загальноосвітнім закладом і сім'єю, допомагає батькам і вчителям зрозуміти інтереси і потребу дітей в отриманні Освіти і віднайти способи їх задоволення в навчальному закладі; бере участь у визначенні індивідуальних навчальних програм для дітей, які цього потребують;

— виступає посередником між батьками і вчительським колективом, спонукає батьків до активної участі в житті навчального закладу; доводить до відома адміністрації й педагогічного колективу необхідну інформацію про становище в сім'ях учнів, які потребують соціально-педагогічної підтримки;

— слідкує за відвідуванням учнями навчального закладу, допомагає їм у подоланні причин, що призводять до пропусків занять;

— попереджає і знижує негативний вплив факторів ризику на дітей. Разом із педагогічним колективом навчального закладу соціальний педагог:

— бере участь у педрадах, батьківських зборах та інших нарадах, що стосуються соціально-педагогічного життя навчального закладу;

— проводить консультації з учителями та іншими працівниками навчального закладу з різних соціально-педагогічних проблем з метою сприяння покращанню умов життя та навчання учнів;

— організовує співробітництво з учителями та іншими фахівцями школи (психолог, дефектолог, лікар) при розробці індивідуальної стратегії і тактики допомоги дезадаптованим учням;

— надає допомогу при оцінці та аналізі, дисциплінарних порушень учнів тощо.

До посадових обов'язків соціального педагога входять також турбота про дітей, які за певних причин не відвідують школу:

— надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини, в інший навчальний заклад;

— захист прав дітей, які є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час, і розв'язання питання щодо їх освіти;

— сприяння дітям і батькам в отриманні ними відповідних пільг; організація різноманітних благодійних акцій тощо.

Сьогоднішні учні утикаються з безліччю соціальних, економічних, особистіших, проблемах, які часто негативно впливають, на процес їх соціального і громадянського становлення. Тому такою важливою стає роль соціального педагога у наданні допомоги учням в розв'язанні їхніх проблем.

Основні функції соціального педагога в загальноосвітніх закладах:

— *діагностична* — вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань, впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних факторів впливу у мікрорайоні та джерел негативно впливу на дітей і підлітків;

— *організаторська* — забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї, пред-

Розділ 2. Суб'єкти Соціально-педагогічної діяльності

ставників громадськості до соціально-педагогічного процесу в загальноосвітньому закладі;

: — *консультативна* — надання порад, рекомендацій; учням, батькам, учителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

— *захисна* — забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

— *прогностична* — прогнозування на основі спостережень і досліджень посилення; негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливають на розвиток особистості чи групи; прогнозування і програмування процесу соціального розвитку мікрорайону і конкретного, мікрооб'єкту діяльності, тих інститутів, які беруть участь у соціальному формуванні особистості;

— *попереджувальна* — прогнозування механізмів запобігання й подолання негативних впливів у соціально-правовому, юридичному та психологічному плані; організація; соціотерапевтичної допомоги, забезпечення захисту прав учня у суспільстві, допомога підліткам і молоді в період соціального; професійного визначення [1; 6; 8].

— Специфіка функцій соціального педагога потребує безперервного самовдосконалення широкій поінформованості, обізнаності, ерудиції, глибоких спеціальних знань. Соціальний педагог сприяє педагогізації середовища, активізує соціально-культурні та соціально-педагогічні функції, суспільству сім'ї, кожної конкретної особистості.

На відміну від звичайного вчителя, що працює у навчальному закладі, в роботі соціального педагога центральну роль відіграє не навчальна, а, насамперед, виховна функція, функція соціальної допомоги і захисту. Соціальні педагоги покликані сприяти саморозвиткові особистості [1; 3; 4; 6; 8].

На основі функцій соціального педагога виокремлюють такі основні напрями його професійної діяльності в загальноосвітніх закладах:

— вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціально-педагогічного впливу мікросередовища на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, пестування, аналізу документів; організація соціально-педагогічної взаємодії з особистістю, потребує допомоги, що забезпечується підтримкою дітей і проблемних сімей, спонуканням особистості до

Соціальна педагогіка: теорія і технології

самоорганізації та самостійності, сприянням особистості у вирішенні її проблем; співробітництво з сім'єю, школою та громадою;

— соціально-психологічна допомога та підтримка особистості в кризових ситуаціях (здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблемної ситуації, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки тощо);

— корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи і групи (можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє «Я», підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні сприятливих умов для творчості).

Відповідно до напрямів діяльності соціального педагога розрізняють такі основні види його професійної діяльності:

— правоохоронну (пропедевтика правопорушень, соціальна підтримка різних категорій населення, соціально-реабілітаційна діяльність);

— психологічну (консультативно-посередницька, охорона здоров'я і пропаганда здорового способу життя, медико-реабілітаційна допомога);

— культурно-дозвільну (організація діяльності дітей, молоді, сімейно-сусідських осередків, культурно-освітня робота за місцем проживання, організація фізкультурно-оздоровчого та культурного відпочинку, соціальна анімація).

Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу також бере безпосередню участь у розробці та впровадженні заходів, спрямованих на реалізацію національних, державних, комплексних, галузевих (регіональних, місцевих) програм.

Реалізація цих програм здійснюється за сприяння центрів соціальних служб для сім'ї; дітей та молоді. Структура центру представлена на рис. 3.

Розділ 2. Суб'єкти соціально педагогічної діяльності

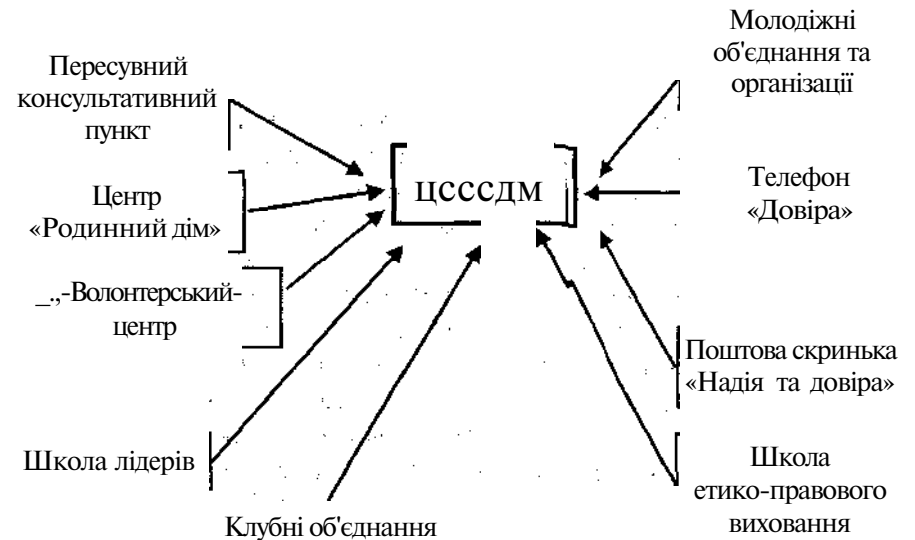

Рис. 3. Структура центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

З метою вдосконалення змісту освіти та навчально-виховного процесу у загальноосвітніх закладах України в останні роки розроблено та впроваджено навчальні та освітні програми, головною метою яких є набуття учнями навичок здорового способу життя, формування правової, екологічної, психологічної культури, оволодіння навичками життєтворчості. Серед них:

«*Основи здорового способу життя*» — програма курсу для учнів усіх ступенів загальноосвітньої школи (автор С.Страшко). Зміст курсу, на думку автора, має сприяти вихованню в учнів навичок здорового способу життя, формуванню уміння приймати самостійні рішення щодо підтримки та укріплення власного здоров'я, оволодінню фізкультурно-оздоровчими програмами, розвитку творчого потенціалу учнів.

«*Валеологія*» — програма шкільного інтегративного курсу (авторський колектив: Т.Бойченко, Н.Вадзюк, В.Мбвчанок, Т.Усатенко, А.Царенко, М.Шабатура). За своїм змістом вона охоплює основні питання з формування, збереження, укріплення та поновлення здоров'я людини. Програма побудована з урахуванням

Соціальна педагогіка: теорія і технології

принципу суцільних ліній, що дає можливість досягати поступовості, логічної послідовності, системності у вивченні Навчального матеріалу.

«*Основи безпеки життя*» — програма для учнів 8-11 класів. Біологічні та еоціально-психологічні основи підготовки до шлюбу (автори С.Отрашко, СЯсинська). Програма курсу побудована як симбіоз окремих тем із біології, психології, медицини та права. Курс розрахований на 120 навчальних годин і складається із наступних чотирьох розділів: форми й біологічне значення процесів розмноження у природі; розмноження та індивідуальний розвиток людини; психофізіологічні, морально-етичні та правові аспекти взаємовідносин між чоловіком та жінкою; сексуальна культура та її роль у сім'ї.

«*Основи психологи для старшокласників*» — програма, що впроваджується в навчальні заклади м. Одеси (автори Л.Пономаренко, Р.Белюсова). Зміст програми спрямований на формування гуманістичного світогляду учнів, розвиток їх психологічної культури, навчання умінню розв'язувати складні ситуації, а також обирати поведінку з урахуванням і дотриманням, правових і гуманістичних норм.

Важливо зазначити, що зараз у психолого-педагогічній науці особлива увага приділяється вивченню проблеми життєвого (особистішого) самовираження. Аналіз існуючих підходів, до розуміння поняття «самовизначення» (Г.Костюк, А.Киричук, М.Боришевський, В.Татенко) дозволяє розглядати це поняття як процес активного визначення людиною свого місця у сфері соціальних відносин на ґрунті особистісно сформованої ціннісно-сміслової системи. Л.Синюткіна, розглядаючи структуру життєвого самовизначення розрізняє наступні складові елементи: *смісловий* (функція пошуку смислу існування загальних уявлень про майбутнє шляхом оволодіння мотиваційною сферою) та *регулюючий* (функція формування конкретних програм поведінки)...

Аналіз більшості досліджень феномену «життєве самовизначення» дає можливість виділити та детально охарактеризувати, його складові: самовизначення у сфері майбутньої професійної діяльності (З.Головаха, А.Губенко, то.що); самовизначення у сфері майбутніх шлюбно-сімейних відносин (Л. Бойко, КЖурба, ТБуленко); громадянське самовизначення (Н.Анікеєва, Л.Уманський, О.Баранков); формування ціннісних орієнтацій молоді (О.Турянська, І.Скворцова, С.Шандрук); статевовікова самоідентифікація (Т.Говорун, ПЛактіонова, Д.Коленов).

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Теоретичні висновки науковців щодо особливостей формування життєвого самовизначення особистості знайшли своє відображення у новаторських підходах до визначених соціально-педагогічних програм у загальноосвітніх закладах України. Так, за експериментальною програмою «*Школа життєтворчості особистості*» працюють загальноосвітні школи №35, 36, 67 міста Дніпропетровська, № 48, 99 міста Кривий Ріг, № 9 м. Орджонікідзе, № 15 м. Дніпродзержинська. Програмою «*Школа життєтворчості особистості*» реалізуються чотири принципи: навчитися пізнавати, навчитися жити, навчитися працювати, навчитися бути разом. Програма орієнтована на те, щоб навчити дитину бути конкурентоспроможною у суспільстві з ринковою економікою, орієнтуватися у системі цінностей, планувати стратегію власного життя, визначити своє життєве кредо та свій життєвий стіть;>

У 2001 році в окремих школах Вінниці, Харкова, Одеси, Кременчука розпочалось експериментальне впровадження курсу під загальною назвою «*Корисні п'ради*» з Профілактики вживання дітьми початкової школи тютюну та алкоголю. На думку авторів, реалізація даної програми надасть можливість сформувати у дітей стійку установку на здоров'я як базову цінність та відповідальну поведінку.

У 1994 році педагогічний колектив гімназії № 48 м. Києва розробив і протягом більш ніж десяти років здійснював інтегративно-диференційовану програму для початкової, базової та старшої школи. Програму початкової школи було спрямовано на формування життєвих цінностей, здорового способу життя та розвиток особистості дитини у соціально-культурному середовищі"; вона має назву «*Я і світ*».

У програмі базової школи під назвою «*Світ починається з мене*» основний акцент було зроблено на розвиток етико-естетичних смаків особистості. На даному етапі до активної діяльності залучали батьків, як важливу складову ланцюга «сім'я — школа — суспільство».

У програмі старшої школи під назвою «*Пізнай себе та допоможи собі сам*» розглядалися питання формування адекватної самооцінки й навичок ефективної взаємодії з Шшими, уміння приймати відповідальні рішення, виявляти професійні інтереси та визначити життєві цілі.

Протягом усього курсу активно використовувалися інтерактивні форми роботи: дискусії, ділові та рольові ігри, мозкові штурми, робота малими групами. Програму використовували на факультативних заняттях (5-11 кл.) та у роботі гуртків (1-3 кл.).

(Соціальна педагогіка: теорія і технології

На основі аналізу сучасних методик, і досліджень щодо, розробки та впровадження програм навчання життєвим навичкам, можна зробити наступні висновки:

- у початкових курсах із валеології, основ безпеки життєдіяльності, здорового способу життя у переважній більшості розглядаються питання збереження та укріплення здоров'я як базової умови життєдіяльності особистості;
- у психологопедагогічних, дослідженнях містяться результати активного вивчення проблем підготовки дітей до самостійного життя в різних умовах соціального середовища та механізмів формування у них навичок життєвого самовизначення та соціальної компетентності;
- педагоги-новатори загальноосвітніх закладів впроваджують авторські програми щодо формування культури життєвого самовизначення, спрямовані на підготовку учнів до життя у суспільстві з ринковою економікою.

Все це послужило основою для розробки програми та методичного забезпечення інтегративного курсу «Культура життєвого самовизначення» для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Робота була ініційована недержавною організацією.— Християнським дитячим фондом — та підтримана Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні в рамках програми «Здоров'я, і розвиток молоді». Апробацію курсу було здійснено на базі школи-гімназії № 48 м. Києва.

Пілотне впровадження курсу в загальноосвітні навчальні заклади України (понад 20) протягом двох років підтвердило; актуальність, доцільність і своєчасність цієї розробки. Створений курс спрямований на комплексне розв'язання питань щодо самовдосконалення особистості, формування навичок ефективної взаємодії з іншими людьми, представниками різних етнічних, релігійних і соціальних груп, професійного самовизначення підлітків, формування навичок відповідальної поведінки, уміння школярів приймати адекватне рішення у різних життєвих ситуаціях і формувати громадянську позицію.

Теоретична основа курсу «Культура життєвого самовизначення» — філософсько-соціологічне розуміння культури як органічної сукупності багатьох сторін людської діяльності та форм соціальної поведінки людини, обумовлених рівнем його виховання та освіти.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

У ході історичного розвитку культури формуються і функціонують специфічні категорії, завдяки яким виробляється розуміння людини-як суб'єкта діяльності, структури його спілкування, ставлення ПІІ інших людей, суспільства в цілому. До таких базових-категорій належать: *добро, віра, обов'язок, справедливість, свобода* тощо, завдяки яким фіксується досвід-входження індивіда у систему соціальних відносин. Основним компонентом культури особистості є її самовизначення — процес і результат свідомого вибору власної позиції; цілей та-літї поведінки у конкретних життєвих обставинах. Основа самовизначення — орієнтація на взаєморозуміння, уміння слухати інших людей, розуміти їх цінності, зіставляти різні позиції, прислухатися до свого внутрішнього голосу, визначати смисл свого існування і своє місце у культурі, а відповідно, і у житті — така нині логіка освіти як важливішого соціалізаційного чиннику. Тому мета курсу «Культура життєвого самовизначення» — формування в учнів життєвих навичок соціальної компетентності як основи адаптивної й позитивної поведінки, що дозволяє людині адекватно дотримувати правил і норм, прийнятих у суспільстві, ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у повсякденному житті. Зміст, курсу робить акцент на формуванні таких важливих життєвих навичок, як комунікація (спілкування), прийняття рішень, критичне і творче мислення, управління власними емоціями, Стресом, конфліктними ситуаціями; розуміння та формування системи цінностей. Різноманітність впливів соціального середовища на становлення та розвиток особистості зумовила інтегративний характер курсу, в якому синтезовані елементи педагогіки, практичної психології, етики, політології, екології, валеології, гігієни та-інші. Магістральна ідея курсу — формування ціннісних орієнтацій дівчинки та хлопчика, дівчини та юнака у різних сферах їх життєдіяльності. Тому в змісті курсу закладено чотири базових компонента розвитку та становлення особистості: ставлення до себе (особистіше самовизначення); ставлення до інших (самовизначення у сфері спілкування); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне/соціальне самовизначення). В свою чергу ці компоненти стали наскрізними тематичними блоками, курсу, змістовне наповнення яких, з урахуванням принципу послідовності, для кожного класу обумовлюється рівнем розвитку учнів та їхнім соціальним досвідом. Кожний тематичний блок курсу дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування культури життєвого самовизначення учнів.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

. Головними завданнями тематичного блоку «Ставлення до себе» є визначення особистістю своїх внутрішніх та зовнішніх якостей, особистіших характеристик, „особливостей власного емоційного світу, самооцінка та самоаналіз потреб, сильних і слабких якостей, поведінки та визначення власної позиції в системі життєвих цінностей.

Провідними завданнями тематичного блоку «Ставлення до інших» є формування в учнів, навичок спілкування, толерантного ставлення та ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів та конфліктів.

Завдання тематичного блоку «Ставлення до діяльності» передбачають формування в учнів навичок, самоорганізації у навчальній та дозвіллевій діяльності, підготовку особистості до свідомого, професійного вибору.

Основними завданнями тематичного блоку «Ставлення до навколишнього світу» є усвідомлення особистістю багатогранності світу, визначення себе як його частини, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Завдання тематичних блоків реалізуються на практиці шляхом використання *інтерактивних форм* навчання: тематичне малювання, бесіди, дискусії, мозкові штурми, обговорення ситуацій, ділові та рольові ігри, робота в парах, робота в мікрогрупах, анкетування, тестування, тренінг тощо.

Впровадження програми «Культура життєвого самовизначення» у загальноосвітній школі має базуватися на принципах систематичності та послідовності, логічного викладу матеріалу, співвіднесення методів та форм роботи з прогнозованим результатом, особистісно-орієнтованого підходу у вихованні.

Зважаючи на те, що сім'я є основним фактором соціалізації особистості, робота по реалізації окреслених завдань передбачає *взаємодію з батьками*, яка в курсі «Культура життєвого самовизначення» здійснюється через своєрідну форму інформаційно-звернення «Слово до батьків» — з тієї проблеми, яку діти обговорювали на заняттях. Обмін думками щодо змісту курсу, особливостей його проведення педагог може організовувати також і під час батьківських зборів. Підтримка зворотного зв'язку з батьками створить умови для забезпечення активної участі дорослих у формуванні навичок соціальної компетентності дітей, підвищення відповідальності за їх розвиток та виховання, підготовку до самостійного життя.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

М теце курсу визначає школа: він може бути реалізований як факультативне заняття у шкільному розкладі; як виховна година або гурткова робота, як форма індивідуальної роботи з учнями. Загалом тривалість курсу — 170 годин, кількість занять для кожного класу може варіюватися від 13 до 16, тобто заняття проводяться двічі на місяць, а по закінченні циклу занять проводять підсумкове заняття. Тему, форму та місце заняття обирають учні разом з педагогом.

Курс «Культура життєвого самовизначення» фактично є програмою діяльності соціального педагога школи; оскільки викладання його забезпечує розв'язання низки завдань — Щодо сприяння гармонійному розвитку особистості.

Запитання для самоконтролю

1. В яких напрямках здійснюється діяльність соціального педагога у загальноосвітньому закладі?
2. Які види соціальних послуг надає учням та їх батькам соціальний педагог у загальноосвітньому закладі?
3. Чи входить до посадових обов'язків соціального педагога турбота про дітей, які з певних причин не відвідують школу? Що саме?
4. Які основні види професійної діяльності соціального педагога розрізняють відповідно до напрямів соціально-педагогічної роботи у загальноосвітньому закладі?
5. Які програми впроваджуються у загальноосвітніх закладах? Яка мета цих програм?
6. Який інтегративний курс для учнів загальноосвітніх навчальних закладів був ініційований неурядовою організацією «Християнський дитячий фонд»?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте коло осіб, з якими взаємодіє соціальний педагог у загальноосвітньому закладі.
2. Запишіть три аспекти участі соціального педагога у діяльності загальноосвітнього закладу.
3. Порівняйте діяльність звичайного вчителя та соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі; Яка діяльність відіграє в роботі соціального педагога першорядну роль?

Соціальна педагогіка: теорія і технології

4. Охарактеризуйте особливості професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах.

5. Проаналізуйте мету та завдання інтегративного курсу «Культура життєвого самовизначення» для учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. — К.: Логос, 2003. — 134 с
2. *Б.Вульфов Б.З., Поташиник М.М.* Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы: Содержание и методика работы. — 2-е изд., перераб., и доп. — М.: Просвещение, 1983. — 208 с.
3. *Зверева ІД.* Соціальна робота з дітьми та молоддю в Україні. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 432 с.
4. *Капська А.Й.* Соціальна педагогіка: Підручник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
5. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика. — М.: АCADEMIA, 1999: — 183 с.
6. Социальная педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студентов высших учебн. заведений / Под общ. Ред. М.А.Галагузовой. — М.: ВЛАДОС-2001. - 416 с.
7. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д.Зверєвої, Г.М.Дактіонової. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 256 с.
8. *Шульга В.В.* Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: Методичні рекомендації. — К.: Ніка-Центр, 2004. — 124 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Культура* життєвого самовизначення. Частина I. Початкова школа. Методичний посібник/За ред. І.Д. Зверєвої. — К.: СТ-Друк, 2003. — 288 с
2. *Культура* життєвого самовизначення. Частина II. Середня школа. Методичний посібник/За ред. І.Д. Зверєвої. — К.: СТ-Друк, 2003. — 536 с
3. *Культура* життєвого самовизначення. Частина III. Старша школа. Методичний посібник/За ред. І.Д. Зверєвої. — К.: СТ-Друк, 2004. — 316 с
4. *Мардахаев Л.В.* Методика и технология работы социального педагога. — М.; Союз, 1999. - 154 с.
5. Методика и технологии работы социального педагога; Учеб. пособие для студентов высш. учебн. заведений / Б.Н.Алмазов, М.А.Беляева, Н.Н.Бессонова и др.; Под ред. М.А.Галагузовой, Л.В.Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

2. 3/Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як суб'єкти реалізації соціальної політики

Ключові слова: соціальна політика, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалізовані формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, молоді заклади соціального спрямування.

На початку XXI ст. соціальна політика сучасної України зазнала значних змін, що було обумовлено кардинальною перебудовою соціальної системи суспільства, зміною механізмів, забезпечення та підтримки різних верств населення визнанням впливу соціальних чинників на результативність виробничих процесів і відтворення здорового-суспільства в державі.

У 1992 році розпочалась активна робота по створенню центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як реалізаторів соціальної політики згідно з основними напрямками державної молодіжної політики та завданнями, накресленими в Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (15.12.1992, № 2859) і Законі, України. «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (05.02.1993, № 2998-ХП).

Становлення системи центрів соціальних служб в Україні можна охарактеризувати як процес, який пройшов кілька етапів свого розвитку.

У період із 1992 по 1994 роки були створені обласні, Український державний, міські (у містах республіканського значення) центри соціальних служб для молоді, деякі районні та районні у містах центри соціальних служб для молоді. Одними з перших центри соціальних служб для молоді були створені в Херсонській, Донецькій, Рівненській областях.

Суттєвий поштовх до розбудови мережі центрів ССМ надав прийнятий в 1993 році Верховною Радою України Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 р. № 2998-ХП), в якому було визначено, що для надання; практичної соціальної допомоги молоді Міністерство України у справах молоді та спорту разом з іншими центральними органами державної виконавчої влади, Рада міністрів Республіки Крим, місцеві

Соціальна педагогіка: теорія і технології

органи державної влади та об'єднання громадян мають створювати соціальні служби для молоді. На виконання цього Закону Кабінет Міністрів України постановою від 13 серпня 1993 року №648 «Про соціальні служби для молоді» затвердив Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким соціальні служби для молоді отримали статус спеціальних структур, що надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років. Постановою колегії Міністерства України у справах молоді та спорту від 30.12.94 р. за № 32-а було затверджено Комплексну програму розвитку соціальних служб для молоді на 1994-1997 роки, яка передбачала шість напрямків розвитку та поширення ЦССМ в Україні.

У 1995-1997 роках створюється мережа центрів соціальних служб для молоді та формується і вдосконалюється нормативно-правова база їх діяльності. Центри соціальних служб все більше виступають як активні суб'єкти реалізації соціальної політики, діяльність яких відповідає її принципам та має адекватні форми і методи урегулювання соціальних процесів. Безвідносно до конкретного суспільства пріоритетними напрямками соціальної політики завжди є забезпечення соціальних гарантій щодо здоров'я, освіти та зайнятості населення; організація соціального обслуговування; подолання кризових явищ і соціальних проблем молоді, жінок, пенсіонерів та інших цільових груп; організація ефективного управління людськими ресурсами тощо.

В ракурсі розв'язання нагальних питань соціальної політики центри соціальних служб зарекомендували себе як первинні інституції, спроможні відповідно реагувати на зміни в суспільстві та здійснювати оперативне втручання з метою підтримки та допомоги тим верствам населення, які того потребують. Одночасно із зростанням показників стабільності діяльність центрів соціальних служб все більше починає набувати системних ознак, що вказують на її здатність виконувати функції по організації, координації та узгодженню діяльності її складових елементів, а також формувати та підтримувати оптимальне співвідношення між ними відповідно до соціального контексту регіональної політики.

Цей період створення мережі центрів соціальних служб характеризується активним пошуком і розробкою специфічних, для соціальної роботи методів і форм, організаційною розбудовою та зміцненням мережі центрів ССМ, що знаходить своє відображення у постанові Кабінету Міністрів України «Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді» (17.10.1995, № 839).

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

У 1998-2001 роках розробляється нова модель діяльності центрів ССМ і в рамках їх діяльності започатковуються єдині організаційно-правові стандарти. Так, 21 січня 1998 року постановою Кабінету Міністрів України «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності» за №63 було затверджено Типове положення про соціальні служби для молоді, визначені основні завдання організаційної розбудови центрів ССМ і план розвитку їх мережі в Україні.

Розбудова нової моделі системи центрів ССМ припадає на 2001-2004 роки. Даний етап супроводжується здійсненням конкретних організаційно-правових заходів щодо реформування системи центрів ССМ. У грудні 2000 року Державний комітет України з молодіжної політики, спорту і туризму затвердив Програму організаційного розвитку системи центрів соціальних служб для молоді на 2001 рік. У ній вперше офіційно було дано визначення моделі центру соціальних служб для молоді.

Кабінет Міністрів України постановою від 03.10.2001 р.: № 1291 «Про розвиток центрів соціальних служб для молоді» доручив Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям завершити у 2002-2003 роках формування системи мережі центрів ССМ. Створення системи центрів соціальних служб для молоді нової якості відбувалося шляхом модернізації нормативно-правової бази їх діяльності, встановлення єдиних стандартів і нормативів щодо здійснення практичної соціальної роботи, її ресурсного забезпечення: організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного, науково-методичного, нормативно-правового, інформаційно-аналітичного тощо.

З метою організації соціальної роботи у сільській місцевості, відповідно до ст. 13 Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», починають створюватися центри соціальних служб для молоді у містах районного значення, селищах і селах. Станом на квітень 2004 року у 289 селищах і селах працювали спеціалісти по роботі з дітьми, молоддю, різними категоріями сімей.

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 27.08.2004 р: № 1125 «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді» та від 27.08.2004 р.: № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» на базі Державного центру соціальних служб для молоді 1 січня 2005 року було створено

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Державну соціальну службу для сім'ї/дітей та молоді як урядовий орган державного управління, а центри соціальних служб для молоді перейменовано в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

• Основні функції Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді:

- забезпечення розвитку та діяльності республіканського (АР Крим), обласних, районних, міських; районних у містах, сільських і селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізованих формувань;
- забезпечення соціального супроводу дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, сімей, що перебувають у кризових ситуаціях, матерів, які мають намір відмовитися від новонароджених дітей;
- надання психологічних, соціально-педагогічних, інформаційних, юридичних, соціально-медичних, соціально-економічних послуг особам віком від 15 до 28 років, узятим під варту, а також тим, які звільнилися з місць позбавлення волі, їх соціальний патронаж;
- розробка та впровадження в практику діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді програми підготовки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя, їх соціальної та психологічної адаптації;
- впровадження заходів по формуванню здорового способу життя молоді (профілактика наркоманії, ВІЛ/СНІД);
- розробка, виробництво та розповсюдження соціальної реклами.

Створена Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді діє в складі Міністерства України у справах молоді та спорту і скеровує свою діяльність на подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. На найближчі роки пріоритетним напрямом її діяльності є підтримка розвитку, насамперед, сільських і селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізованих служб.

Станом на 15. 06. 2006 року в Україні діяли: Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, 27 регіональних, 478 районних, 168 міських, 41 районних у містах центрів СССДМ, 306 сільських та 25 селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Соціальна робота у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється за такими напрямками.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

ІІ Профілактика соціального сирітства:

- соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей;
- запобігання відмовам від новонароджених дітей;
- реінтеграція дітей із будинків дитини в сімейне оточення;
- соціальна підтримка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вихованців-інтернатних закладів у ході їх підготовки до самостійного життя.

• 2. Профілактика бездоглядності та безпритульності, правопорушень і злочинності:

- соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- соціальна підтримка неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі або умовно засуджені;
- соціальний патронаж неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі;
- здійснення профілактично-просвітницької роботи серед дітей, молоді та різних категорій сімей;
- комплексна допомога дітям, молоді та різним категоріям сімей при виході з кризової ситуації;
- соціальна робота щодо запобігання насильству в сім'ї та жорстокому поведінню з дітьми.

3. Соціальна підтримка людей, які живуть із ВІЛ, та молоді, що вживає наркотики:

- соціальна підтримка сімей та дітей, які живуть із ВІЛ;
- впровадження стратегії «зменшення шкоди» серед молоді, яка вживає наркотики, ін'єкційним шляхом;
- розширення мережі послуг, дружніх до молоді.

4. Соціальна реабілітація дітей та молоді з функціональними обмеженнями:

- соціально-психологічна, фізична реабілітація дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

5. Соціальна освіта та виховання:

- розвиток волонтерського руху;
- розбудова студентських соціальних служб;
- виробництво та поширення соціальної реклами;
- розробка методичних матеріалів [5; 9].

Соціальна педагогіка: теорія і технології

До основних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Державної соціальної служби та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, належать:

- Закон України, «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»;
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»;
- Закон України «Про соціальні послуги»;
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;
- Закон України «Про попереднє ув'язнення»;
- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі на певний строк»;
- Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки»;
- Указ Президента України від 23.06.01 №.467 «Про додаткові заходи, щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2004 № 1125 «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2004 № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю».

Соціальні послуги в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надаються також через мережу спеціалізованих формувань, які мають визначену цільову соціальну групу, розроблені технології та методики соціальної роботи [2; 5; 8,]. Наразі в системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді функціонують такі спеціалізовані формування:

- служба соціальної підтримки сімей;
- служба по роботі з ін'єкційними споживачами наркотиків;
- мобільний консультативний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевостях, віддалених районах міст;
- школа волонтерів центру соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді;
- студентська соціальна служба;

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

- служба «Телефон довіри»;
- інформаційно-ресурсний центр центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- консультативний пункт центру соціальних служб для молоді у пологових стаціонарах, будинках дитини.

Окрім цього, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють організаційно-методичне забезпечення діяльності закладів соціального спрямування, які створюються місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування у разі їх необхідності для територіальної громади. До таких закладів соціального спрямування належать:

- центр соціально-психологічної допомоги;
- соціальний гуртожиток;
- соціальний центр матері та дитини;
- центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді, з функціональними обмеженнями;
- центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є активним суб'єктом соціальної політики, діяльність яких спрямована на забезпечення соціального захисту різних цільових груп у складних ситуаціях їх життя, створення умов для формування безпечного соціального середовища особистості [7, с 6].

Запитання для самоконтролю

1. Для розв'язання яких завдань були створені перші центри соціальних служб для молоді?
2. Які існують напрями роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?
3. Які основні нормативно-правові документи регламентують їх роботу?
4. На яких організаційних рівнях системи соціальної підтримки здійснюється діяльність соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте положення про соціальний гуртожиток, центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними

Соціальна педагогіка: теорія і технології

обмеженнями, центр соціально-психологічної допомоги, центр для ВІЛ-інфікованих дітей і молоді та заповнить таблицю подану нижче:

Назва закладу соціального спрямування	Основні завдання	Форми роботи з клієнтами

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / АЙ. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й.Капська. - К., 2002. - 164 с
2. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посібник. - К.: Логос, 2003 - 134 с.
3. Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / Под ред. Ш.Рамон. - М.: Аспект Пресс, 1997. - 256 с.
- 4, *Головатий М.Ф.* Трансформація нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади // Соціальна робота в Україні: теорія і практика, — № 1 — (жовтень-грудень) — К., 2002. — С 20-24.
5. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для дітей, сімей та молоді у 2004 році: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для дітей, сімей та молоді / За заг. ред. С.В.Толстоухової. — К.: Держсоцслужба, 2005. — 48 с
6. *Лукашевич М.П., Мигович П.* Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посібник - К.: МАУП, 2002 - 136 с.
7. *Скуратівський В А, Палій ОМ.* Основи соціальної політики": Навч. посібник. - К.: МАУП, 2002. - 200 с
8. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. — 236 с.
9. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К.: ДЦССМ, 2002. - С 345, 411.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. Частина І. - К.: ДЦССМ, 2003. - С. 129-135.
2. Нормативно-правові акти та документи, розроблені на виконання Указу Президента від 11 липня 2005 р. № 1068 «Про першочергові заходи щодо захисту прав, дітей». — К., 2005. — С 10-16,

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

2.4. Соціально-педагогічна діяльність інтегрованих соціальних служб

= **Ключові слова:** інтегровані соціальні служби, спеціалізовані соціальні служби, модель взаємодії інтегрованих соціальних служб.

Система державної опіки в Україні, створювалася за умов старої політичної системи. В її основу були покладені ідеї колективного виховання дітей. Відповідно, Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти не повною мірою можуть реалізувати свій потенціал. Такі установи не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини і часто ізолюють Дітей від місцевої громади. Якщо дитина потрапляє до закладу інтернатного типу в ранньому віці, вона, як правило, проходить усі форми інституції залежно від віку й залишається в інтернаті до повноліття¹.

Як свідчать фактичні дані, приблизно третина дітей потрапляє під державну опіку через бідність у сім'ях, така ж кількість — через Соціальні негаразди, решта — з інших причин. Більшість дітей в інтернатних закладах є соціальними сиротами, тобто мають одного або двох батьків, а потрапляють туди внаслідок позбавлення батьківських прав з судами ініціативи державних органів. Зазначимо, що в Європейському Союзі дітей вилучають із сімей тимчасово; лише задля їх захисту і безпеки, після того як усі можливі шляхи підтримки і збереження сім'ї вичерпані.

Збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах зумовлює зростання мережі таких установ та їх переповнення. У середньому, за даними Державного комітету статистики України, наповнюваність спеціальних шкіл-інтернатів становить 247 дітей на один заклад, дитячих будинків — 64, будинків дитини — 108, будинків-інтернатів для дітей-інвалідів — 140:

¹ Існуюча, система інтернатних закладів побудована за віковим принципом перебування, в них дитини, тому до досягнення повноліття дитина змінює 2-3 таїш закладів (будинок дитини, дитячий будинок, школа-інтернат), що змушує дітей кожного разу пристосовуватися до нового педагогічного та дитячого колективу.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Досвід розвинених європейських країн, які вже відійшли від системи великих інтернатних закладів, переконує, що створити передумови для поступового реформування інтернатних "закладів можна шляхом пошуку превентивних механізмів/ що допоможуть запобігти інституалізації дітей; відпрацювання системи соціальних послуг для вразливих сімей з дітьми; розвитку нових принципів співпраці органів державного управління, закладів соціального захисту дітей та громадських організацій. Так, розвиток моделі соціальної служби підтримки сім'ї у Київській і Львівській областях, АР Крим і в м. Севастополь й соціальної служби супроводу сімейних форм опіки у Київській і Львівській областях яскраво засвідчив ефективність і доцільність таких моделей у нових економічних умовах як, превентивного механізму. Наразі важливої значущості набуває розвиток інтегрованого підходу до відпрацювання мінімальних гарантованих державою, стандартів надання соціальних послуг уразливим сім'ям і дітям для забезпечення права, дитини на сімейне виховання повною мірою., .. <

Зараз уже напрацьований певний досвід створення спеціалізованих (інтегрованих) соціальних служб у рамках діяльності, державних центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді в Київській області. Так, із травня 2005 року Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні реалізовує ,в Київській області Проект ЄС «Розвиток інтегрованих, соціальних служб для вразливих сімей і дітей». Проект, фінансований Європейським Союзом, має на меті зменшити загальну кількість дітей, що виховуються в інтернатних закладах Київської області шляхом надання допомоги в розробці та запровадженні спеціалізованих (інтегрованих) соціальних служб, здатних забезпечувати ефективну підтримку та соціальний супровід соціально незахищених сімей з дітьми, які перебувають у кризі, складних життєвих обставинах. Для досягнення головної мети проекту передбачається виконання низки завдань щодо розвитку і впровадження інноваційних моделей спеціалізованих (інтегрованих) соціальних служб у Київській області, розробки та адаптації спеціальних тренінгових програм для персоналу Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, їх структурних підрозділів у Київській області для підвищення потенціалу державних службовців у процесі стратегічного планування та впровадження нових соціальних послуг, підготовки змін і доповнень до законодавчих і нормативно-правових актів у сфері дитячої та сімейної політики, що відповідають Європейським стандартам.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Спеціалізовані (інтегровані) соціальні служби створюються і працюють у структурі районних, міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Київській області: Саме вони мають стати основою попередження бездоглядності, соціального сирітства, активізації усиновлення та розвитку сімейних форм виховання в територіальній громаді, становити першочергову Складову стратегії деінституалізації. Інтегровані- соціальні служби'— це комплекс соціальних послуг щодо захисту соціальних прав громадян і координація діяльності всіх інших служб, причетних-до захисту прав людини. Інтеграція не означає злиття систем соціальних служб, вона спрямована лише на покращання співпраці між ними••— партнерство, за якого різні установи мають змогу розвиватися^ досягати спільних цілей. *Однією з таких цілей є запровадження «комплексною підходу» в наданні послуг сім'ям, які потребують декількох видів допомоги та послуг одночасно. Інтегровані соціальні служби забезпечують комплексний підхід в адмініструванні, процесі забезпечення послуг, менеджменті та контролі діяльності соціальних служб.;*-

Основні принципи та критерії, що закріплюють розвиток моделі інтегрованих соціальних служб: пріоритетність проблем та інтересів дітей в роботі служб; ефективно розв'язання індивідуальних справ; максимальне використання необхідних ресурсів; краще інтегрування відповідних служб; використання простих систем і практик; оперативна та своєчасна інформація; більша увага кадровому потенціалу.

Послуги, які надаватимуться в інтегрованих соціальних службах, охоплюватимуть широкий спектр соціальних послуг. Сюди входитимуть наступні послуги: надання інформації (консультацій), координація звернень громадян за допомогою; підтримка сімей; раннє втручання (втручання в ситуацію початкової фази кризи); прийомна опіка та усиновлення; захист дитини; захист прав неповнолітніх правопорушників; соціальний супровід випускників; реінтеграція (деінституалізація); підтримка молодих батьків (запобігання відмовам батьків від дітей); матеріальна та фінансова допомога, а також інші послуги, наприклад, послуги волонтерів.

Базовий набір соціальних послуг надається різними типами інтегрованих соціальних служб: Це можуть бути: ••, ••.-..

Превентивна соціальна служба підтримки сім'ї. Головні напрями діяльності Служби — надання соціальних послуг вразливим категоріям сімей з дітьми щодо запобігання передачі дітей на виховання в

Соціальна педагогіка: теорія і технології

інтернатні державні заклади опіки, робота з пологовими будинками, будинками дитини, дитячими будинками та інтернатами щодо запобігання намаганню батьків передати дитину до цих закладів, повернення її у рідну сім'ю або альтернативні форми опіки. Соціальні працівники Служби вивчають та оцінюють ситуацію в сім'ях потенційних клієнтів; приймають рішення щодо відповідності сім'ї визначеним критеріям для включення під супровід соціальної служби і укладають з нею угоду про співпрацю; розробляють план соціального супроводу і погоджують його з сім'єю та зацікавленими структурами; здійснюють соціальний супровід.

Мета соціального супроводу — вивести сім'ю з кризи і надати їй можливість досягнути такого стану, коли вона буде здатна самостійно розв'язувати свої проблеми (в тому числі й матеріальні), і повноцінно піклуватися про дитину. В ході супроводу соціальні працівники Служби оцінюватимуть і контролюватимуть якість опіки та умови перебування дитини в сім'ї. Окрім психологічної підтримки, консультаційних і посередницьких послуг (сприяння адаптації сім'ї в громаді, клопотання щодо вирішення житлових питань і працевлаштування, оформлення документів для отримання соціальних виплат, субсидій, лікування, навчання тощо) Служба має допомагати розв'язувати питання щодо надання матеріальної допомоги клієнтам з метою подолання фінансових проблем невідкладного характеру і сприяння економічній незалежності сім'ї. • • • •

Соціальна служба супроводу сімейних форм виховання, опіки та сприяння усиновленню. Основні напрями роботи цієї Служби:

- пошук і залучення потенційних прийомних батьків, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу, усиновителів шляхом проведення Службою спільно з місцевою адміністрацією інформаційної кампанії серед населення;
- пошук дітей, які потребують сімейних форм опіки, що здійснюється у тісній співпраці з відділом опіки та піклування, опікунськими радами, службою у справах неповнолітніх шляхом вивчення особових справ дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, які проживають у несприятливому середовищі й стосовно яких готується рішення щодо їх подальшого влаштування;
- здійснення соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, зокрема, допомога дитині в адаптації

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

в новому середовищі, вирішення соціальних, побутових і психологічних проблем батьків і дітей;

- сприяння у пошуку і підготовці українських сімей, що бажають усиновити дітей.

Соціальна служба реінтеграції та підтримки випускників інтернатних закладів. Сфера дії Служби — реінтеграція, виконання індивідуального плану опіки для дітей, що перебувають в інтернатних закладах, підготовка і підтримка випускників інтернатів. Молоді люди, які покидають інтернатні заклади у віці від 16 до 18 років, дуже часто не здобувають навичок, необхідних для самостійного життя. Вони не отримують підтримки з боку сім'ї та друзів, їм також часто досить важко створювати власні сім'ї, знаходити друзів. Служба супроводу випускників забезпечує всебічну підтримку дітей та молодих людей у процесі їх підготовки до самостійного життя. Така підтримка включає забезпечення інформацією про розпорядження власним бюджетом, про юридичні права та соціальні пільги, статево виховання та СНІД, кулінарні навички тощо, а також надання допомоги в пошуках помешкання та роботи.

Служба раннього втручання (термінового реагування) при отриманні фактів жорстокого поводження з дітьми та порушенні їх прав. Головна мета діяльності Служби — попередження раннього соціального сирітства шляхом надання соціальної, соціально-педагогічної, соціально-психологічної підтримки батькам/Першочерговими Завданнями Служби є здійснення заходів щодо виведення сім'ї з кризи, надання різних видів допомоги, спрямованої на задоволення нагальних потреб дитини та її сім'ї. Соціальний працівник Служби вивчає отриману від установ, закладів, зацікавлених осіб інформацію про дитину та її родину, в тому числі про загрозу недогляду, насилля над дитиною, відмови від новонароджених, спільно з працівниками відповідних структур здійснює комплексну оцінку ситуації з виїздом на місце та визначає перелік і види необхідних послуг, яких потребує сім'я.

Соціальна служба супроводу та реабілітації дітей, що перебувають у конфлікті з законом та осіб, що повертаються з місць позбавлення волі. Призначення даної служби — працювати над запобіганням злочинів і реабілітацією неповнолітніх й співпрацювати з кримінальною міліцією з метою надання підтримки під час роботи з молодими людьми, використовуючи методи соціальної роботи, що

Соціальна педагогіка: теорія і технології

випробовувалися в службах підтримки сім'ї. Орієнтовну модель інтегрованих соціальних служб та їх взаємодії подано на рис. 4

С Єдине вікно звернень

Рис. 4. Модель інтегрованих соціальних служб та їх взаємодії
 СПС— служба підтримки сім'ї, СРВ - служба раннього втручання,
 ССФВ.— служба супроводу сімейних форм виховання:

Ключовими підходами в організації діяльності інтегрованих соціальних служб компонентів виступають: принцип «єдиного вікна звернень»; комплексна оцінка ситуації в сім'ї; спільне планування роботи при вирішенні справи; єдине місце розташування; партнерські стосунки з сім'єю; усіма організаціями і зацікавленими особами, які фактично складають соціальну мережу клієнта.

Перший та основний елемент більшості моделей з надання інтегрованих соціальних послуг — це існування «єдиного вікна звернень» для сімей і дітей. Цим принципом передбачається те, що якщо сім'я, яка має низку проблем, звертається за допомогою до соціального працівника, вона відразу ж отримує доступ до широкого спектру послуг. Така система сприятиме чіткості, запобігатиме дублюванню зусиль, і, що найважливіше, забезпечуватиме «спільне розв'язання проблем» для великої кількості дітей та сімей шляхом максимально-

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

го використання ресурсів і спрощення процесу прийняття рішень. А це особливо важливо При розв'язанні проблем захисту дитини.

Другим елементом є комплексна Оцінка потреб дитини та сім'ї з метою розробки відповідного плану надання допомоги. Це означає проведення попередньої оцінки потреб усіх членів сім'ї з наступним більш предметним оцінюванням проблем. Мета такого оцінювання полягає у визначенні сильних сторін і виявленні потреб сім'ї на ранніх стадіях, задля того щоб якомога швидше організувати їх розв'язання відповідною службою та забезпечити необхідну підтримку. Комплексна оцінка потреб дитини (проводиться кожних шість місяців) спрямована на відстежування стану дитини та ситуації у сім'ї й здійснюється шляхом участі у засіданнях опікунської ради, суду, органів прийомної опіки та усиновлення, а також у роботі інших державних структур, уповноважених приймати рішення.

При розв'язанні справ здійснюється спільне планування роботи, де визначають соціального працівника, який відповідатиме за координацію діяльності багатофункціональної команди залежно від проблем у сім'ї (медичні працівники, психологи, представник центру зайнятості, міліція тощо).

Важливою умовою забезпечення ефективної діяльності інтегрованих соціальних служб є розташування базових соціальних служб в одному приміщенні. Це дозволяє клієнтам не розгубитися, відвідуючи різні кабінети, Важливим чинником діяльності працівників указаних Служб має стати уважне ставлення до своїх клієнтів, де сім'ї розглядають як партнерів і повноправних учасників процесу, соціального супроводу, а не пасивних отримувачів послуг, де партнерство означає зміну ставлення персоналу до своєї роботи. Щоденне спілкування соціальних працівників із сім'ями у рамках інтегрованої моделі соціальних служб відрізняється від більш поширеної системи «окремих служб». Персонал не визначає, чи відповідає сім'я вимогам, що дозволяють їй отримувати певні види допомоги, які пропонує та чи інша служба, а зосереджує свою увагу саме на виявленні потребі проблем дитини в сім'ї, й лише потім шукає програми та джерела фінансування для задоволення її потреб і вирішення проблем.

Взаємодія між соціальними працівниками різних служб у рамках моделі інтегрованих соціальних служб також має свої відмінності. Соціальні працівники повинні отримати комплексну підготовку та оволодіти професійними знаннями щодо певних служб і відповідних

Соціальна педагогіка: теорія і технології

правових дій (наприклад, опікунство, захист прав малолітніх правопорушників, усиновлення, захист дітей), а також нести спільну відповідальність за покращання становища сімей, з якими вони працюють, і за дотримання відповідних норм і законів.

Основа діяльності органів місцевої виконавчої влади та самоврядування (що виступають головними партнерами в організації діяльності спеціалізованих інтегрованих соціальних служб), у структурі яких діятимуть інтегровані соціальні служби для забезпечення права дитини на сімейне виховання, є такою: втручання державних органів у справи сім'ї з питань виховання дітей має обмежуватися необхідністю ефективного захисту прав і законних інтересів дитини. Таке втручання не повинно носити характер покарання; коли дитині та сім'ї необхідна допомога, насамперед, треба забезпечити їх тими послугами, які можуть бути надані в рамках сім'ї, щоб не допустити відриву дітей від їх рідних сімей; направлення дитини до державного закладу опіки не повинно розглядатися як позбавлення її сім'ї назавжди.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке інтегровані (спеціалізовані) соціальні служби?
2. Які ви знаєте види спеціалізованих служб, що працюють з сім'ями?
3. На якому принципі базується діяльність інтегрованих соціальних служб?
4. З чого складається початкова комплексна оцінка кожного випадку?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте розширену інформацію щодо діяльності інтегрованих соціальних служб у вашому регіоні.
2. Обґрунтуйте умови ефективної роботи інтегрованих соціальних служб.

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Література

1. Кузьмінський В. Інтегровані соціальні служби — складова стратегії деінституалізації // Права дітей, 2006 — № 3. — С 10-11.
2. Соціальний захист дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Державна доповідь про становище дітей. — К., 2000.
3. Соціальні служби — родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної. - К., 2003. - 128 с

Список література для самостійного опрацювання

1. Деинституализация детей мира. — <http://www.openweb.ru>
2. Social Work Themes, Issues and Critical Debates. Second Edition. Edited by Robert Adams, Lena Dominelli and Malcolm Payne. — Great Britain (Wales), 2002, 410 p.
3. The Blackwell Encyclopaedia of Social Work / Edited by Martin, Davies, assistant editor. Rose Barton, Great Britain, 2005, 412 p.
4. Social Work. Theory and Practice for a Changing Profession / Lena Dominelli, Great Britain, 2005, 307 p.

2.5. Роль неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем сімей, дітей та молоді

Ключові слова: неурядові організації, громадські організації, благодійні фонди, неурядові організації соціального спрямування.

За останнє десятиріччя неурядові організації в Україні почали відігравати активну роль у реалізації соціальної політики держави щодо захисту різних категорій населення. За участі неурядових організацій вирішуються такі важливі для суспільства питання, як підтримка дітей групи ризику, відстоювання їх права на сприятливе, оточуюче середовище, профілактика негативних явищ серед неповнолітніх, організація дозвілля, розробка та впровадження нових освітніх технологій тощо.

Згідно з чинним законодавством в Україні функціонує достатньо розгалужена система неурядових організацій, об'єднаних за різними цілями та функціями:

- громадські організації — це об'єднання громадян, створені для задоволення, представлення і захисту законних соціальних, економічних, культурних, національних, вікових, творчих та інших інтересів своїх членів;
- благодійні фонди — недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб;
- спілки (асоціації) — добровільні об'єднання юридичних осіб, що створені для представлення інтересів засновників та утримуються за рахунок їх внесків [2, с 122].

Формально неурядові організації відрізняються від державних установ і бізнесових структур тим, що вони створюються не для отримання чи розподілу певних прибутків; для них не вимагається, але й не заперечується існування в певних законодавчих межах, але вони мають бути створені на основі самостійної добровільної ініціативи людей для реалізації спільних інтересів і цілей; започатковані на основі приватної ініціативи, вони не підконтрольні державним орга-

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

нам; в умовах будь-якого законодавства вони мають бути офіційно зареєстровані, хоча організовують свою діяльність самостійно; їх реєстрація означає, що засновники цих організацій хочуть отримати суспільне визнання, а це вимагає певної міри формалізації та звітності перед суспільством [5, с 60].

Неурядові організації є різноманітними за принципами діяльності, джерелами фінансування, за завданнями, які вони перед собою ставлять. Тому критеріїв класифікації неурядових організацій може бути багато, враховуючи їх чисельність і різноманітність.

Відповідно до окремих із перерахованих критеріїв В.Новохацький пропонує таку класифікацію неурядових організацій:

1) за суб'єктом громадської діяльності: дитячі, молодіжні, жіночі, ветеранські та інші організації;

2) за метою, яку ставить перед собою неурядова організація: об'єднання, що націлені на вирішення проблем, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС; організації, які ведуть боротьбу проти СНІДу, або фонди підтримки культури тощо;

3) за видом і спрямованістю діяльності стосовно суб'єкта та об'єктів діяльності: благодійні фонди та організації, діяльність яких спрямована на інших, на те, щоб допомогти людям; спілки та об'єднання, діяльність яких спрямована на захист власних групових інтересів (об'єднання інвалідів, спілки багатодітних сімей тощо);

4) за сферою діяльності: організації культурно-освітні, економічні, соціальні, спортивні тощо-[1].

Очевидно, що запропонована класифікація не дає уявлення про всю палітру неурядових організацій, а лише деякою мірою впорядковує ВДОМОСП Про НИХ.. •'• "!'* •••":i:..

Згідно з підходами інших науковців [3; 4; 5] основоположною характеристикою неурядових організацій має стати вектор її спрямованості: внутрішній (орієнтований на членів організації) чи зовнішній (спрямований на соціум). Саме це є тим водорозділом між організаціями, які надають допомогу іншим, та організаціями самопомогі чи взаємної вигоди [5, с 43].

На підставі аналізу літератури з проблеми діяльності неурядових організацій в Україні [1; 2; 3; 4] та розглянутих вище окремих підходів до їх групування можна класифікувати ці організації за певними критеріями (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація неурядових організацій

Класифікаційна ознака	Види неурядових організацій
За територіальним розташуванням	Представництва міжнародних організацій Всеукраїнські Регіональні Обласні Районні Місцеві
За стабільністю діяльності	Постійні Тимчасові Ситуативні
За тендерною ознакою	Жіночі Чоловічі Змішані
За віковим складом	Дитячі Молодіжні Різновікові Організації дорослих
За напрямом діяльності	Політичні Соціальної спрямованості Спортивні Культурологічні Екологічні
За юридичним статусом	Дитячі громадські організації Молодіжні громадські організації Благодійні фонди Асоціації Спілки Конгреси
За чисельністю	Масові Середні Малі

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Неурядова організація є своєрідним індикатором суспільних проблем. Її поява, напрями діяльності вказують на слабкі місця в системі освіти, молодіжної політики, соціального захисту тощо.

В низці міжнародних документів, зокрема в Конвенції ООН про права дитини, в Європейській хартії про участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях, у резолюції міжурядової конференції «Зробимо Європу та центральну Азію регіоном, придатним для життя дитини» (13-15 травня 2004 року, Сараєво) значна увага приділяється створенню умов для реалізації права дітей на свободу асоціацій та мирних зборів, розвитку структур, що сприяють участі дітей у всіх сферах діяльності, які торкаються їх життя.

Нині в Україні згідно з концептуальними положеннями базових міжнародних документів створюються і розвиваються дитячі та молодіжні громадські організації, які розглядаються як ефективний фактор соціалізації особистості, своєрідний інститут громадянського суспільства.

За роки незалежності в Україні створені та активно функціонують сотні дитячих громадських об'єднань. Своєрідним каталізатором цього процесу стало прийняття у 1998 році Закону України „Про молодіжні та дитячі громадські організації», в якому визначено, що діти мають здійснювати діяльність, спрямовану на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, брати участь у соціальному становленні як повноправні члени суспільства.

Такі організації використовують соціально-психолого-педагогічний потенціал вільного часу дитини і відрізняються від інших формальних і неформальних дитячих об'єднань низкою специфічних особливостей. Кардинальна відмінність сучасних дитячих і молодіжних організацій України полягає в тому, що вони подолали стереотипи радянського періоду, коли такі організації були невід'ємною складовою навчально-виховного процесу освітнього закладу.

Зараз діяльність дитячих громадських організацій спрямована, переважно, на залучення дітей до суспільно корисних справ;- формування активної життєвої позиції особистості; виховання гуманного, свідомого громадянина України; збереження природного середовища, історико-культурної спадщини; забезпечення гармонії фізичного, духовного, інтелектуального розвитку підростаючого покоління; захист, прав і свобод дітей; створення умов для їх самореалізації;

організація змістовного дозвілля, формування здорового способу життя дітей; профілактика негативних явищ у дитячому середовищі.

Участь дітей у роботі громадських організаціях — це форма активного вираження дитинства, спроба заявити дорослим про свої потреби, проблеми та можливості, реалізувати права дітей, закріплені в різних державних і міжурядових документах, своєрідна школа соціальної активності дитини.

У соціальному плані дитячі та молодіжні організації як відкрита соціально-педагогічна система виконують низку завдань:

- *орієнтованих на особистість*: забезпечують для підростаючого покоління, що перебуває на етапі соціального становлення, входження в дорослий світ та адаптацію до його умов, можливість освоєння нових соціальних ролей, прискорення процесів соціальної ідентифікації;
- *орієнтованих на групу учасників*: є певним каналом необхідної інформації, яку діти та молоді люди не завжди можуть отримати іншим способом, сприяють набуттю в процесі міжособистісних стосунків і спільної діяльності досвіду соціальної взаємодії, формуванню вміння узгоджувати особистісні інтереси з інтересами групи;
- *орієнтованих на громаду*: стимулюють дітей та учнівську молодь до соціальних ініціатив, добродійної та суспільно корисної діяльності в інтересах своєї громади, посилюють усвідомлення приналежності підростаючого покоління до певної спільноти.

Досить помітну роль у реалізації завдань соціальної політики в останній час відіграють неурядові організації соціальної спрямованості (їх ще називають сервісними організаціями); На підставі аналізу програмних документів цих організацій та їх роботи у територіальних громадах-можна виокремити кілька груп-сервісних неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей та молоді.

До *першої групи* організацій соціальної спрямованості можна віднести такі, які пріоритетною метою своєї діяльності вважають соціальну підтримку та допомогу різним категоріям дітей, що знаходять своє відображення у назві цих організацій. За даною ознакою можна виокремити два типи таких організацій:

- представництва міжнародних організацій (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Християнський дитячий фонд, міжнарод-

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

на благодійна організація «Надія і житло для дітей», міжнародна благодійна організація «Кожній дитині», благодійна організація «Приятелі дітей» та інші);

- Івітчизняні громадські організації Чорнобиля, Харківська громадська організація «Спорт і діти», Чернівецький обласний благодійний фонд «Діти. Буковини», громадська організація «Дитинство» [м. Харків], Дитячий фонд «Манго» [м. Дніпропетровськ], -Благодійний фонд «Діти Макіївки», Кіровоградська обласна організація «За майбутнє дітей України» та інші').

До *другої групи організацій* соціальної спрямованості входять організації, створені на підтримку дітей з функціональними обмеженнями та їх сімей. Серед них можна також виокремити організації двох

типів:

- — громадські організації, створені батьками дітей-інвалідів як організації самопомоги (об'єднання сімей, в яких виховуються діти-інваліди, «Надія» [м. Прилуки], об'єднання батьків, діти яких хворі на лейкемію «Журавлик» [м. Сімферополь], громадська організація «Школа життя» [м. Київ], Союз матерів, які мають дітей-інвалідів з дитинства [м. Лисичанськ], Тернопільське обласне об'єднання «Товариство батьків дітей хворих на цукровий діабет, «Буратіно», громадська організація родин дітей-інвалідів «Дитина» [м. Тернопіль] та інші);
- громадські організації, які створені для соціального захисту осіб із функціональними обмеженнями (Коростенський благодійний фонд «Діти-інваліди Чорнобиля за виживання», благодійне товариство «Джерела» [м. Київ], Всеукраїнський фонд дітей-інвалідів «Квіти долини»; обласний благодійний фонд «Діти-інваліди» [м. Одеса] та інші).

До *третьої групи* складають організації, діяльність яких націлена на профілактику негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (благодійний фонд «Надія та спасіння» [м. Сімферополь], Вінницький обласний благодійний фонд «Позитив», громадська організація «Вікторія» [м. Павлоград], Макіївський міський благодійний фонд «Здоров'я нації», благодійний фонд «Сподівання» [м. Запоріжжя], громадська організація «Порятунок» [м. Кременчук], асоціація сприяння вирішенню проблем наркоманії та СНІДу «Вікторія» [м. Хмельницький], Всеукраїнська мережа людей, що живуть із ВІЛ та інші).

Соціальна педагогіка: теорія і технології

До четвертої групи громадських організацій соціального спрямування можна віднести організації, створені на підтримку сім'ї та дітей, позбавлених батьківського піклування (благодійний дитячий фонд «Сирітська доля» [м. Львів], обласна громадська організація «Школа мам» [м. Рівне], Хмельницький обласний благодійний фонд «Сім'я і дитина», громадська організація «Екологія сім'ї» [м. Київ], Полтавське міське товариство одиноких матерів «Мальва» та інші).

П'ята група представлена громадськими організаціями та благодійними фондами, які створені та працюють під патронатом релігійних конфесій (Асоціація християнської молоді, Українська молодь Христові, Молодіжна християнська організація «Родина», благодійна організація «Мальтійська служба допомоги», Міжнародний благодійний фонд «Карітас України» та інші).

Запропонований підхід до класифікації неурядових організацій соціально спрямованості є певною мірою умовним. Проте він дозволяє відстежити, в яких саме сферах соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю громадські організації є найбільшою мірою задіяні при вирішенні соціальних проблем на місцевому рівні.

Зараз більшість сервісних неурядових організацій зосереджена, переважно, у великих містах та обласних центрах. На жаль, у малих містах зустрічаються лише поодинокі приклади активної діяльності громадських організацій, а в селищах і селах вони майже відсутні. Безумовно, що життєдіяльність громадської організації можлива за умови певних фінансових дотацій, які швидше можна знайти в містах з розвинутою соціально-економічною інфраструктурою, де краще наповнені місцеві бюджети та більше можливостей для пошуку спонсорів.

У наші дні неурядові організації соціального спрямування беруть курс на активну співпрацю з різними державними організаціями територіальної громади: загальноосвітніми закладами, соціальними службами різного типу, позашкільними установами. Така взаємодія обумовлена цілою низкою причин. Перш за все, неурядові організації не завжди мають належне приміщення для здійснення своєї діяльності, тому в рамках співпраці з державними організаціями вони можуть розгорнути свою діяльність на їх території. Досить часто в громадських організаціях є кошти для реалізації певних програм чи окремих заходів, але не завжди вони мають належний досвід в створенні окремих напрямів соціально-педагогічної діяльності, тому звертаються за допомогою до фахівців соціальної сфери. Оскільки

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

сервісні, громадські організації орієнтовані, на те, щоб надавати послуги достатній кількості клієнтів, вони зацікавлені розвинути свою активність у тих державних установах, в яких, переважно перебувають діти та учнівська молодь.

Співпраця з громадськими організаціями є також досить значущою для загальноосвітніх закладів і центрів соціальних служб. Вона надає можливість підвищити рівень професійної компетентності фахівців соціальної сфери шляхом участі у тренінгах, навчальних семінарах, круглих столах, що проводять неурядові організації, вводити в практику роботи з дітьми та молоддю нові технології соціально-педагогічної роботи, ініційовані громадськими організаціями, акумулювати ресурси державних і неурядових організацій з метою поліпшення соціального ефекту від різноманітних соціальних програм, які реалізують соціальні служби, апробувати нові моделі надання соціальних послуг різним групам клієнтів.

Співпрацю державних і громадських організацій за часою можна охарактеризувати як довгострокову та короткострокову. Довгострокова співпраця здійснюється в рамках реалізації спільних, проектів і програм, які тривають від кількох місяців до одного — двох років. Прикладом такої співпраці може бути реалізація соціальними службами для сім'ї дітей та молоді Києва, Кривого Рогу, Одеси програми по створенню Центрів денного перебування для ВІЛ-позитивних дітей у партнерстві з такими громадськими організаціями Всеукраїнська мережа людей, що живуть із ВІЛ/СНІД в Україні.

Короткострокова взаємодія державних і громадських організацій відбувається під час підготовки та проведення спільних разових заходів та благодійних заходів тощо. Наприклад, у квітні, 2005 року Херсонський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом із Херсонським благодійним фондом «Молодь — майбутню України», міською громадською організацією «Християнський молодіжний рух «АНАСТАС» провели благодійну акцію «Громада міста — дітям вулиць». Під час акції було зібрано одяг для розміщення скриньки для добровільних пожертвувань в аптеках міста. Всього за час акції було зібрано 4 тис. гривень для адресної допомоги 130 дітям, які позбавлені батьківського піклування.

Ефективність діяльності неурядових організацій значною мірою залежить від поінформованості населення про існування організації

Соціальна педагогіка: теорія і технології

та спектр соціальних послуг, які вона надає. Тому громадська організація має бути відомим і потрібним для населення "об'єктом, що стає можливим завдяки реалізації нею інформаційно-рекламної функції. Традиційними формами втілення цієї функції в реальне життя є публікації про громадські організації в засобах масової інформації*, проведення круглих столів і прес-конференцій, виготовлення та розповсюдження друкованої рекламної продукції. • • > •

В останні роки неурядові організації активно впроваджують на локальному рівні таку форму популяризації своєї діяльності, як ярмарки соціальних послуг. Це дає змогу представити свою організацію, ознайомитися з досвідом роботи інших неурядових організацій, знайти партнерів, які працюють у спорідненому соціальному напрямі, та потенційних спонсорів, привернути до себе увагу представників місцевої влади. • ... • • • • ,

Узагальнюючи досвід діяльності неурядових організацій в інтересах дітей та молоді в Україні, можна констатувати, що вони, переважно, працюють за такими напрямками: соціальний супровід дітей та молоді, які перебувають у важкій життєвій ситуації; гуманітарна допомога (безкоштовний одяг, ліки, продукти харчування, подарунки до свят тощо); організація профілактичної роботи щодо попередження та локалізації негативних явищ у молодіжному Середовищі; реалізація соціальних програм у партнерстві з державними організаціями; гурткова і культурно-масова робота з дітьми та молоддю; оздоровлення дітей та учнівської-молоді в канікулярний період; підтримка дитячих і молодіжних ініціатив; проведення навчальних тренінгів і семінарів для фахівців соціальної сфери; залучення громадськості до вирішення проблем дітей та молоді з використанням¹ різних інформаційно-рекламних технологій.

Отже, неурядові організації соціального спрямування, які пріоритетом своєї діяльності визначили соціальну підтримку різних категорій дітей, сімей і молоді та активно працюють у цьому напрямі, можна вважати (разом із державними організаціями) повноправними суб'єктами соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді;

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Запитання для самоконтролю

1. Які об'єднання громадян відносять до неурядових організацій?
2. У чому полягають відмінності між державними та неурядовими організаціями?
3. За якими критеріями можна класифікувати неурядові організації?
4. Які ви можете назвати організації соціального спрямування?

Завдання для самостійної роботи

1. Опрацюйте Закон України «Про об'єднання громадян».
2. Складіть банк неурядових організацій соціального спрямування, які працюють у вашому регіоні.
3. Узагальніть досвід роботи однієї неурядової організації соціального спрямування.

Література

1. *Новохацький ВД.* Неурядові організації як фактор розбудови громадянського суспільства в Україні: Автореф. дис.... канд. політ. наук / Дніпропетровський нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2005. — 16 с.
2. Проект на підтримку розвитку неурядових організацій в Україні (Інформаційно-довідникові матеріали). — К.: Творчий центр «Каунтерпарт», 2001. — 146 с
3. *Тетерский СВ.* Социальные инициативы детей и молодежи: поддержка общества и государства: Монография. — М.: Реглант, 2003. — 214 с.
4. Третій сектор в Україні: проблеми становлення. — К., 2001. — 170 с.
5. *Фаулер Алан.* В поисках равновесия. Руководство по повышению эффективности неправительственных организаций в сфере международного развития. — INTRAC, 2001. — 351 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Розширення можливостей недержавних Організацій через залучення волонтерів та створення мереж / В.Дибайло, Ш.Малеріус, Л.Гривняк, С.Бартоломеюссен. — К., 2004. — 98 с.
2. Соціально орієнтовані недержавні організації: наші досягнення. — К.: TACIS, 2004. — 56 с
3. *Шендеровський К.С.* Взаємодія соціальних служб для молоді та громадських, благодійних організацій щодо задоволення потреб дітей, молоді, різних категорій сімей в м. Києві // Проблеми педагогічних технологій: 36 наук. праць. Вип. 3-4. — Луцьк, 2004. — С 63-72.

2.6. Волонтерські групи як ресурс соціально-педагогічної діяльності державних і громадських організацій

., **Ключові слова:** соціально-педагогічна діяльність, волонтер, волонтерський рух, волонтерські групи, державні та громадські організації.

У XXI ст. країни світу в своїй соціальній політиці все більше зважатимуть на міжсекторальну взаємодію держави, бізнесу, громадянських організацій. Саме шляхом встановлення балансу між різними силами формуватимуться цінності, встановлюватимуться пріоритети, розподілятимуться ресурси. Одним із найпотужніших людських ресурсів у цьому процесі є добровольці. Явище, коли людина добровільно, без примусу витрачає свій час, талант та енергію на допомогу іншим називають волонтерством. Волонтерство — це фундамент громадянського суспільства. Без участі добровольців важко уявити громадські організації й добродійність взагалі, без них унеможливується якісний суспільний контроль за діями влади і бізнесу. Без добровольців бракує енергії для будівництва суспільства, лне вистачає сил і часу на людей, які потребують допомоги, не достатньо творчого потенціалу для розв'язанні соціальних проблем.

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з низки причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства і навколишнього середовища, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі; та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє розв'язання. По-третє, волонтерство — це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращанні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити.

Волонтерська робота допомагає людям досягти більшого впливу на власне життя. Зокрема, участь у волонтерській діяльності

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

людей, які самі потребують допомоги (самотні пенсіонери, люди з особливими потребами, малозабезпечені, люди з алкогольною та наркотичною залежністю в минулому тощо), зарекомендувала себе як шлях, що допомагає їм змінити своє життя на краще. Допомагаючи іншим, вони стають упевненими в своїх силах, здібностях, опановують нові навички і встановлюють нові соціальні зв'язки. Також волонтерство дає змогу людині знайти себе і закласти в своє життя ті цінності та звички, які дозволять їй мати здорове, продуктивне і насичене життя. **

У повсякденному житті ми все частіше чуємо слова «волонтер», «волонтерство». Нині під «волонтерством» розуміють діяльність на основі доброї-волі. Без будь-якого примусу люди діють на благо суспільства, керуючись у своїх вчинках власним бажанням і намагаючись бути максимально корисними. Свій вільний час вони присвячують соціально корисним справам. Наприклад, збирають пожертви, об'єднують навколо себе дітей та молодь і захоплюють їх цікавою справою, беруть участь у реалізації соціальних проєктів і програм, разом з однопумцями створюють волонтерські організації для вирішення проблем, які хвилюють громаду [7].

У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що доброволець частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок «згори») витрачає на здійснення діяльності, яка приносить користь людям, і суспільству загалом.

У Записці Генерального секретаря ООН, адресованій Комісії соціального розвитку Економічної і соціальної ради ООН виділено найважливіші риси волонтерства, серед них:

— *турбота про людей*. Адже співчуття, моральна підтримка, допомога, піклування сприяють формуванню важливої для людського суспільства атмосфери — взаємопідтримки. Для соціальної роботи це важливий ресурс, який допомагає створювати безпечне середовище для існування та розвитку кожного члена суспільства. Найважливішим рушійним механізмом виступає людський фактор, який вище схеми взаємовідносин «ти — мені, я — тобі». Для волонтерів характерними є формули: «я — тобі, ти — мені» та «я — усім».

— *солідарність і гуманна корисливість*: Люди добровільно жертвують своїм часом заради встановлення уз взаємодовіри та приналежності, що робить їх зацікавленими у благополуччі інших.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

— *духовна якість і громадянська чеснота.* Адже його значення полягає не лише у тому, що ми робимо через любов та співчуття до інших, а й те, як це впливає на людину, яка надає добровільну допомогу — «ми те, що ми робимо для інших».

— *багате джерело людського досвіду.* Під «людським досвідом» розуміється досвід, який набуває людина у процесі взаємодії з іншими людьми, соціальними групами, державою. Милосердя, толерантність, солідарність, співробітництво, подолання конфліктів, лобювання, емоційні й соціальні зв'язки, захист від небезпечного впливу тощо. Можливість ділитися, обговорювати, переймати більш ефективні форми й методи — це можливість напрацьовувати і вдосконалювати цей неформальний суспільний фонд вмінь та навичок встановлення й підтримки комунікативних відносин.

— *нові інтелектуальні ресурси.* Волонтери — це не лише виконавці програм, але й джерело нових ідей, нового життєвого досвіду.

— *участь і відповідальність, як суть активної громадянської позиції і благого управління.* Громадянськість, взаємодовіра, солідарність і відповідальність, підкріплені соціальними відносинами, які базуються на схожих світоглядних установках і спільності обов'язків, є взаємодоповнюючими цінностями.

— *етичний стандарт.* Ця риса волонтерства виражає якість людських взаємостосунків. За рівнем норм, які встановлюються (що дозволено, що забороняється), це одна з найвищих ступіней. Вона знаходиться приблизно на такому ж рівні, як і етичні норми духовних конфесій; однак підтримується не за рахунок встановлених догматів, а на максимально свідомому рівні.

— *забезпечення надійної платформи для відновлення зв'язків між людьми.* Відомо, що людей завжди розділяли багатство, культура, релігія, етнічне походження, вік, стать. Волонтерство ж може виступати одним з найголовніших засобів примирення і відновлення розділеного суспільства, оскільки ця діяльність здійснюється без дискримінації за певними ознаками.

— *нове бачення соціальної діяльності.* Воно полягає у новому ставленні до зайнятості у галузі соціального захисту. Людина, яка бере участь у волонтерських програмах, отримує повну ясність у мотивації своєї праці. Первинним, для неї є вже не компенсація за працю, а результат — допомога, вирішення проблеми тощо, а для руху в цілому — охоплення всього спектру суспільних проблем [4].

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Існує припущення, що волонтерство, як суспільний рух виникло на Заході, а першими волонтерами; були самаритяни, які почали надавати допомогу усім, хто її потребував» >

Більш впевнено можна говорити про виникнення феномену волонтерства вже з середини XIX століття. 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху в світі. Саме в цей період Анрі Дюран, відомий французький письменник-журналіст, вражений наслідками кривавої битви при Сольферіно, запропонував; Створення Червоного Хреста — організації, яка б працювала на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу полоненим та пораненим. Принципами, сформульованими Анрі Дюраном, керуються! досі волонтерські організації усього*світу. -

Деякі дослідники виділяють XX століття як головну віху у розвитку волонтерського руху. У Європі після закінчення першої світової, війни з'явилися люди, готові надавати допомогу; постраждалим. у, війні. Саме у цей час були створені перші волонтерські організації. На сьогодні засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі [5];

В Україні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали у цій сфері, називали громадськими діячами, аль-труїстами, добродійцями тощо. Настали нові часи і по-іншому стали називати таких людей — *волонтери*. У Законі України «Про соціальні послуги» поняття - «волонтер» трактується як фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер.

Історія волонтерства в Україні нараховує понад сто років. Першими вітчизняними волонтерами можна вважати представників Червоного Хреста, який організував добровільний запис у сестри милосердя в шпиталі та лікарні для бідних. Потім, був тривалий радянський період, коли поняття «доброволець» мало яскраве ідейно-патріотичне забарвлення: так називали людину, яка добровільно виявила бажання служити; інтересам не якихось окремих громадян (доглядати за хворими, допомагати сиротам, немічним і людям, похилого віку), а партії, комуністичній ідеї, соціалістичній державі. Відповідно, й об'єктами волонтерства за радянських часів могли бути лише державні справи, як-то побудова Магнітки, Дніпрогесу, військово-революційній трудові подвиги тощо.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Життя людини за радянських часів передбачало наявність у неї «суспільного навантаження». Види суспільної допомоги залежали від віку населення: діти допомагали дошкільнятам, ровесникам і ветеранам, молодь — молодшим школярам, підліткам, людям з особливими потребами, особам, що опинилися у складній життєвій, ситуації, дорослі — сім'ям, які потребували допомоги, важковихованим підліткам, хворим тощо [6].

Вся добровільна робота провадилася в межах громадських організацій: професійних спілок, комсомолу, піонерії. Існували також ради ветеранів війни і праці, клуби за інтересами тощо.

За часів функціонування ГРСР були поширені такі форми шефської роботи, які по духу нагадують волонтерство: шефство старших школярів над молодшими; шефство студентів і робітників над школярами; шефство молоді над «педагогічно занедбаними» дітьми та підлітками; шефство членів професійних спілок над сім'ями «групи ризику»; відвідування хворих; надання допомоги відстаючим школярам і студентам; наставництво досвідчених працівників над молодими робітниками; участь у роботі оперативних комсомольських загонів, Добровільної народної дружини тощо [2].

Участь у суботниках, роботу тимурівських загонів і подібну до цього діяльність, що здійснювалася безоплатно за радянських часів, не завжди можна було вважати формою волонтерства, оскільки вона не часто відповідала принципів доброї волі. Адже волонтерство — це, насамперед, добровільний вияв бажання людини допомагати іншим, не заради грошової компенсації або ж матеріальної користі, а заради блага для всіх членів громади.

Волонтерська робота необов'язково є безоплатною. Так, волонтери ДООН (Добровольці Організації Об'єднаних Націй — UNV), які працюють у технічній, економічній, соціальній сферах, мають право на отримання матеріальної допомоги для забезпечення щомісячного прожиткового мінімуму, право на покриття витрат на місцевий транспорт і підготовку до роботи, що включає вивчення місцевих умов і мови. Вони також забезпечуються житлом і основними видами обслуговування. Крім того; передбачається їх страхування на випадок хвороби та страхування життя, ДООН, було створено в 1970 році Генеральною Асамблеєю ООН. Зараз до неї входять понад 130 країн світу [1].

У незалежній Україні розвиток волонтерського руху датується початком 90-х років ХХ ст., коли було створено службу під назвою «Теле-

Розділ 2,- Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

фонів Довіри», де працювали добровольці (доброчинний Телефон Довіри в Одесі). У 1991-1992 роках у зв'язку з розвитком соціально-педагогічної роботи все активніше, почали говорити про важливість волонтерства у суспільстві. Цей період також виділяє український дослідник Н.Івченко, але вже.; пов'язуючи його, з виникненням і розгалуженням мережі Центрів соціальних служб для молоді [3], ,

Разом з державними організаціями, які залучають до роботи волонтерів, починають створюватися громадські організації, метою діяльності яких є об'єднання та координація зусиль у справі сприяння розвитку волонтерського руху в Україні та захисту законних інтересів своїх членів. Серед них найбільш потужними є Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Центр волонтеріату «Добра воля».

Від часів незалежності України державою видано низку нормативно-законодавчих актів щодо підтримки та розвитку волонтерського руху, зокрема, у Законах України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (від 21.06.2001, № 2558-ІП), «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003, № 966TV), в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна. 10 грудня 2003 року затверджено постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» (від 10.12.2003, №. 1895). Нині обговорюється проект Закону «Про волонтерський рух». Це свідчить про визнання суспільством значущості волонтерської діяльності.

, Згідно із Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» волонтерський рух — це добровільна, доброчинна, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має суспільно корисний характер.

Отже, волонтерський рух — це доброчинна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства в цілому.

Волонтерська діяльність,— індивідуальна чи колективна — є способом:

- підтримки та зміцнення таких людських цінностей, як піклування та надання допомоги членам громади;
- використання кожною людиною своїх прав та обов'язків як члена певної громади в процесі навчання та розвитку впродовж усього життя, реалізуючи весь свій людський потенціал;

Соціальна педагогіка: теорія і технології

- • взаємодії між людьми; незважаючи на всі відмінності,; для спільного життя у здоровому • стабільному г суспільстві, для спільного вироблення нових способів і вирішення проблем, які виникають.

У Загальній декларації про волонтерську діяльність, останній варіант якої був прийнятий на XVI Всесвітній конференції добровольців у 2001 році в Амстердамі (Нідерланди), визначено такі принципи діяльності добровольців:

- • визнання права на закріплення за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального становища;
- !:' • — поважання гідності і культури всіх людей;
- надання допомоги, безкоштовних послуг особисто або організовано в дусі партнерства і братерства;
- визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх колективному забезпеченню;
- перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей,' стимулюючи при цьому ініціативу і творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем [4].

За належністю до певної організаційної структури серед волонтерів України можна умовно виокремити тих, хто працює при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також волонтерів — членів різних громадських об'єднань.

В Україні волонтерський рух серед молоді набув масового характеру у різних: сферах суспільного життя, зокрема, в області освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо.

Особливість волонтерського руху в Україні полягає в тому, що найбільш чисельною групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь, а діяльність, яку вони здійснюють, має, переважно, соціально-педагогічний характер.

Волонтерська робота молодіжних груп спрямована, як правило на найболючіші проблеми, що існують в українському суспільстві. Типові види діяльності волонтерів у соціальній сфері -- це догляд за хворими, людьми похилого віку та інвалідами на дому і у спеціалізованих установах, догляд за вмираючими у хоспісах, робота з ув'язненими у в'язницях, колоніях і допомога їм після виходу з ув'язнення,

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

робота з дітьми і молоддю.у дитячих садках, школах, групах вільного часу, молодіжних клубах, допомога представникам етнічних меншин через консультування і відповідний супровід, допомога бездомним і безпритульним, збір коштів тощо.

Участь молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити особистий внесок у розв'язання соціальних проблем, самореалізуватися через ініціювання проектів і програм соціально-педагогічної спрямованості.

Найбільш поширеними формами підготовки волонтерів є семінари, тренінги, Школи волонтерів і табори.

Нині організація роботи волонтерів у державних і громадських організаціях виходить на якісно новий рівень. Порівняно з минулими роками, актуалізується питання менеджменту волонтерських програм, відпрацьовуються механізми залучення волонтерів до різних напрямів соціально-педагогічної діяльності. У деяких громадських організаціях серед співробітників є людина, яка займає посаду «менеджер волонтерів». Цей спеціаліст повністю відповідає за набір, підписання угоди, постановку завдань і відслідковування результатів діяльності волонтерів. Лише за умови усвідомлення добровольцем таких питань, як зміст його роботи, його клієнти, ступінь його відповідальності, тривалість роботи, час початку та кінця роботи, місце роботи, особливості роботи, необхідність додаткової освіти, співробітники, пільги, заохочення, кар'єра, можна говорити про можливість якісної його роботи.

Це свідчить про те, що робота волонтерів також має свою ціну і вимагає від організації фінансових, кадрових і часових ресурсів.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Запитання для самоконтролю

1. Що означають поняття «волонтер», «волонтерство», «волонтерський рух»?
2. Які нормативно-законодавчі акти прийнято в Україні щодо підтримки та розвитку волонтерського руху?
3. Якими принципами керуються волонтери у своїй роботі?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте законодавчу базу залучення волонтерів до соціальної роботи.
2. Охарактеризуйте особливості залучення волонтерів до соціально-педагогічної діяльності державних та громадських організацій
3. Створіть програму волонтерської ініціативи, спрямовану на соціально-педагогічну підтримку однієї з вразливих категорій дітей та молоді.

Література

1. *Грига І., Бриджовата О.* Чинники виникнення психологічних проблем у волонтерів та шляхи оптимізації їхньої роботи // Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». — Наукові записки. — К, 1999. — Т. 7.: Політологія, соціологія. — С 67-79
2. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. — К: Академпрес, 1999. - 112 с
3. *Івченко Н. М.* Особливості розвитку волонтерського руху в Україні // Теоретичні питання освіти та виховання: 36. наук, праць. — К, 2000. — С. 90-93.
4. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху / Укладач: Т.Л.Лях. - К: ВЩ «Волонтер», 2001. - 150 с
5. *Лях ТЛ.* Волонтерство як суспільний феномен // Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць / Волинський державний університет імені Лесі Українки. — Луцьк, 2004. — Випуск 3-4. — С 139-144.
6. *Лях ТЛ.* Волонтерський рух та сучасні тенденції розвитку волонтерських організацій в Україні // Проблеми педагогічних технологій: Збірник наукових праць / Волинський державний університет імені Лесі Українки. — Луцьк: Волинський академічний дім, 2002. — Випуск 2. — С 44-53.
7. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. — К: Наук, світ, 2003. - 233 с

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху. / Уклад. Т.Л.Лях, Авт. кол.: О.В.Бєзпалько, Н.В.Заверіко, І.Д.Зверева. — К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. - 176 с.
2. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. — К: Академпрес, 1999. - 112 с
3. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / Під заг. ред.: І.Зверєвої, Г. Лактіонової. — К.: Наук, світ, 2001. — 49 с
4. Створення та керування волонтерською програмою / Авт.-упоряд. В.Назарук; К.: Благодійний фонд Центр волонтеріату «Добра воля», 2001. — 70 с
5. *Щецьков О.* Волонтерська служба недержавної організації соціальної сфери / О.Щецьков, Н. Майорова, В. Шедковнікова. — К.: Сфера, 2000. — 92с.
6. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. А.Й.Капської. - К., 2001. - 140 с.
7. Як визнавати працю волонтера. — К., 2002. — 31 с

2.7. Соціальні послуги в системі соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Ключові слова: послуга, соціальні послуги, види соціальних послуг, критерії якості соціальних послуг.

Основне завдання закладів соціальної інфраструктури та неурядових організацій, які функціонують у територіальній громаді, полягає у наданні соціальних послуг дітям, сім'ям та молоді. Зараз в Україні відбувається процес реформування системи соціальних послуг з метою імплементації міжнародних стандартів соціальних послуг як однієї з умов інтеграції нашої держави в Європейське співтовариство. Існуюча система соціальних послуг у країні є надмірно централізованою, схильною до інституалізації та концентрації в стаціонарних установах.

Відповідно до міжнародних стандартів система соціальних послуг різним категоріям населення, в тому числі дітям, сім'ям і молоді, має базуватися на ефективних економічних та організаційних механізмах, здатних забезпечувати гнучкість для реагування на нагальні потреби користувачів, відповідність індивідуальним потребам, наближеність соціальних послуг до клієнтів і базування в громаді, спроможність послуг покращити якість їх життя.

У довідниковій літературі тлумачення поняття «послуга» подається як: дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; сприяння розвиткові, піднесенню, поширенню чогось; робота, виконувана для задоволення чийх-небудь потреб; пропозиція, якою можна скористатися.

У літературі з проблем соціально-педагогічної роботи існують кілька визначень соціальних послуг. Так, у короткому енциклопедичному словнику зазначається, що соціальні послуги — дії з надання клієнту соціальної служби допомоги у задоволенні його потреб [4, с 427].

Так, І.Д.Зверева характеризує соціальні послуги як комплекс дій держави, відповідних громадських і приватних організацій, спрямованих на створення і поліпшення умов життєдіяльності молоді, розширення можливостей її самореалізації; реалізації особистіших, політичних, соціальних і культурних прав молоді людини [2, с 62].

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

В Законі України «Про соціальні послуги» вони визначаються як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі — особи, що потребують соціальних послуг); з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. В цьому законі подається і формулювання складних життєвих обставини як таких, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

У загальноосвітніх закладах, соціальних службах різного типу, дозвільневих і медичних закладах та інших соціальних інституціях територіальної громади в процесі здійснення соціально-педагогічної діяльності послуги надаються не лише тим, хто перебуває в тяжких життєвих ситуаціях, а всім, хто має бажання ними скористатися. Наприклад, гурткові заняття в клубі за місцем проживання як різновид соціально-педагогічних-послуг можуть відвідувати всі діти мікрорайону. Тренінги з формування навичок усвідомленого батьківства, які проводять, соціальні педагоги та психологи загальноосвітніх закладів, адресовані всім: батькам. Послуги з професійної орієнтації та працевлаштування надаються як безробітним, так і тим, хто бажає змінити роботу чи вирішує питання професійного вибору.

Отже, залежно від потреб і проблем всі об'єкти соціально-педагогічної діяльності потребують різноманітних соціальних послуг, а перебування осіб у складних життєвих ситуаціях може лише підсилити необхідність їх отримання. Тому *соціальні послуги* в системі соціально-педагогічної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю визначають як *сукупність дій державних і неурядових організацій, якими можуть скористатися окремі особи чи соціальні групи з метою задоволення особистих потреб, вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин*.

Відомий російський вчений М.Гур'янова у своїх працях, присвячених організації соціально-педагогічної роботи у сільській громаді,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

виокремлює наступні групи послуг для населення: психолого-педагогічні, розвиваючі,; оздоровчі, соціально-медичні, інформаційно-довідкові, освітні, юридичні, послуги профорієнтаційного характеру [1, с 169-170]. •.-... •

У класифікації, яка подається в енциклопедичному словнику з соціальної роботи, перелічуються матеріальні, психолого-педагогічні, побутові, соціально-медичні, консультативні та реабілітаційні послуги [4, с 427],

У статті 5 Закону України «Про соціальні послуги», виокремлені такі види послуг: соціально-побутові, психологічні послуги, соціально-педагогічні послуги, соціально-медичні послуги, соціально-економічні послуги, юридичні послуги, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні послуги, розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг; формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги).

В основу систематизації соціальних послуг, які надаються в державних та неурядових організаціях територіальної громади, закладаються три базові компоненти: вид послуг, форми надання послуг, заклади та організації територіальної громади, в яких вони можуть надаватися.

Оскільки об'єктами соціально-педагогічної роботи в громаді є діти, молодь та сім'ї, одними з найбільш поширених видів послуг є *педагогічні*. Як різновиди цих послуг виокремлюють *освітні та розвиваючі* послуги. Освітні послуги можуть надаватися у формі індивідуальних і групових занять, навчальних курсів, семінарів, відеолекторіїв, соціально-психологічних тренінгів, просвітницьких бесід, майстер-класів тощо. До розвиваючих послуг можна віднести заняття в гуртках художньо-естетичного, спортивного, технічного спрямування, участь у культурологічних заходах, ігротеках тощо. Соціальними інститутами територіальної громади, в яких надаються педагогічні послуги, є загальноосвітні заклади, соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді/позашкільні та спеціалізовані заклади, підліткові клуби за місцем проживання, громадські організації.

В організації соціально-педагогічної роботи значне місце займають *психологічні послуги*, які орієнтовані на формування у клієнта

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

впевненості та мотивації щодо подолання складних життєвих ситуацій, розвиток навичок самовдосконалення, зміну в свідомості людини уявлення про безвихідь її становища, відновлення психологічних сил організму тощо.: Як різновид цих послуг і виокремлюють *діагностичні та корекційні послуги*. Психологічні послуги можуть надаватися у формі консультацій, психологічної діагностики, психокорекційних занять, психологічних тренінгів, зустрічей груп самопомоги, консультування по «телефону довіри» тощо. У територіальній громаді ці види послуг можуть надаватися за умови наявності в них кваліфікованих спеціалістів; у загальноосвітніх закладах різного типу, соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді, дружній клініці для молоді, центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальному центрі матері і дитини, центрі соціально-психологічної допомоги, центрі для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, притулках для неповнолітніх, центрах зайнятості тощо. Варто зауважити, що досить широкий спектр зазначених психологічних послуг пропонують зараз і неурядові організації (благодійні фонди, громадські організації) відповідно до запитів їх цільових груп і пріоритетних напрямів діяльності організації. Вони залучають до цієї роботи фахівців у якості волонтерів або як спеціалістів із відповідною оплатою.

Одним із пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді є збереження та зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя дітей та молоді. Тому ще одним різновидом соціальних послуг; для дітей та молоді є *медико-оздоровчі послуги*. Прикладами таких послуг можуть бути консультації спеціалістів; заняття з різних видів спорту та фізичної культури (аеробіки, шейпінгу тощо); організація та проведення туристичних маршрутів; оздоровчі програми для дітей; оздоровлення дітей в санаторіях, пансіонатах, таборах відпочинку; оздоровчі процедури (масаж, фізіотерапія, рефлексотерапія, фітотерапія, лікувальна гімнастика) тощо. В переважній більшості оздоровчі послуги в територіальній громаді надаються в загальноосвітніх закладах, спортивних клубах, центрах, клубах за місцем проживання. Надаються медичні послуги в реабілітаційних центрах, медичних установах, центрах репродуктивного здоров'я, дружніх клініках для молоді тощо.

Однією з функцій соціально-педагогічної діяльності є охоронно-захисна. Інструментом її реалізації на практиці, насамперед, є *юри-*

Соціальна педагогіка: теорія і технології

дичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства різним категоріям дітей, сімей та молоді; допомога клієнтам в оформленні необхідних юридичних документів; адвокатські послуги неповнолітнім; захист інтересів дітей та молоді щодо їх майнових прав; проведення юридичних процедур при влаштуванні дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу тощо.

Практики соціальної сфери зазначають, що деякі проблеми дітей та молоді є наслідком їх необізнаності в життєво важливих питаннях. До того ж, в організації соціально-педагогічної роботи в громаді існує так званий «інформаційний вакуум», коли клієнти не знають про широкий спектр соціальних послуг, потенційними користувачами яких вони можуть бути. Відтак, це обумовлює необхідність такого виду соціальних послуг, як *інформаційно-довідкові*. Ці послуги можуть надаватися у формі індивідуальних чи групових консультацій; дистанційного консультування по телефону; безкоштовного забезпечення рекламно-інформаційною продукцією (буклети, пам'ятки, брошури, журнали), розміщення інформації в Інтернеті тощо. Державні та неурядові організації в територіальній громаді надають зазначені види послуг з урахуванням наявних у них ресурсів.

Нині досить ефективною в плані надання інформаційно-довідкових послуг є робота інформаційно-ресурсних центрів, які створюються за сприяння громадських організацій та соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. В них зібрані різноманітні публікації, відеоматеріали, інформація на електронних носіях з метою задоволення запитів користувачів соціальних послуг.

Таким чином, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в державних і неурядових організаціях, які функціонують у територіальній громаді, забезпечується через надання таких видів соціальних послуг, як педагогічні, психологічні, медико-оздоровчі, юридичні та інформаційно-довідкові.

Зараз в Україні установи та організації, які функціонують у територіальній громаді, не мають чітко виписаних і загальноприйнятих стандартів, які б дозволяли оцінювати якість соціальних послуг та їх ефективність, а якщо вони і надаються, то мають суто формальний характер, оскільки, переважно, використовуються суб'єктивні критерії оцінки, які базуються на наявності чи відсутності скарг або нарікань клієнтів [3, с 16].

Розділ 2. Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Серед найбільш поширених критеріїв якості соціальних послуг для сімей, дітей та молоді виокремлюють такі:

- відповідність послуг запитам Клієнтів;
- доступність послуг (територіальна, матеріальна, інформаційна, часова);
- міра задоволеності клієнта наданими послугами (може визначатися за окремо розробленими критеріями);
- наявність у клієнта позитивних результатів після користування послугою (це можуть бути зміни в поведінці, мотивації, уподобаннях, інтересах, ціннісних орієнтаціях;* набуття нових умінь і знань, покращання життєвої ситуації тощо).

Розширення спектру соціальних послуг і поліпшення їх якості є однією з умов ефективності соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю у різних соціальних інституціях територіальної громади.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціальні послуги?
2. Які види соціальних послуг надаються сім'ям, дітям і молоді?
3. Які критерії оцінки якості соціальних послуг?

Завдання для самостійної роботи

1. Користуючись Законом «Про соціальні послуги», заповніть таблицю:

Види послуг	Приклади послуг	Де і ким вони можуть надаватися

Література

1. *Гурьянова МЛ.* Сельская школа и социальная педагогика: Пособие для педагогов. — Мн.: Амалфея, 2000. — 448 с.
2. *Зверева ІД.* Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: Монографія. — К.: Правда Ярославичів, 1998. - 333 с

3. Пак О. Соціальні послуги на Херсонщині: громадська оцінка ефективності // Добра воля. — 2004. — № 5 (31)..— С. 16-18,

4. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К.: ДЦССМ, 2002. - 536 с

Список літератури для самостійного опрацювання

1.Ляпін Д. Щодо ліцензування соціальних послуг // Добра воля. — 2004. - № 5 (31). - С 4-7.

2. Послуги соціальних служб для дітей, молоді, різних категорій сімей м. Києва. Інформаційно-рекламна' збірка / За ред. Шендеровського КС, Ткач І.Я. - К.: КМЦССМ, 2004. - 86 с

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Технології соціально-педагогічної діяльності

Ключові слова: соціально-педагогічна технологія, концепції і визначення соціально-педагогічних технологій, риси соціально-педагогічної технології, класифікації соціально-педагогічних технологій.

Розвиток соціальної педагогіки відзначається становленням нових понять і категорій, що становлять її фундамент і науковий апарат. Серед таких понять виокремлюється поняття «соціально-педагогічна технологія». Технологія — це сукупність прийомів і способів одержання, обробки чи переробки матеріалів; опис виробничих процесів, інструкцій з виконання, а також технологічні правила, вимоги, карти, графіки [1, с 235]. Термін «технологія» охоплює широке коло питань, пов'язаних із дослідженнями в певних, галузях науки й управлінської практики.

Усі відомі, зараз технології можна поділити на два види; промислові та соціальні. До *промислових* відносять технології переробки природної сировини (нафти, руди, деревини і т.п.) чи отриманих із неї напівфабрикатів (готових металів, прокату, окремих деталей і вузлів виробів і т.п.). *Соціальною* називають технологію, в якій вихідним і кінцевим результатом є людина, а основним параметром виміру виступають її якості та властивості [6, с 247].

Соціальні технології принципово відрізняються від промислових. Основна відмінність полягає в тому, що промислова технологія являє собою чітко визначений набір і послідовність точно підібраних технологічних процесів та операцій. Заміна одного процесу на інший, а також зміна послідовності веде до зниження результативності. Соціальні технології більш гнучкі. Добір певної послідовності навіть

Соціальна педагогіка: теорія і технології

найрезультативніших процесів не гарантує досягнення повної ефективності, адже людина — це багатофакторна система, на яку впливає величезна кількість зовнішніх чинників.

Поява соціальних технологій пов'язана з необхідністю швидкого і великомасштабного «тиражування» нових видів діяльності. Формування соціальних технологій відбувається за рахунок поділу діяльності на окремі операції, процедури за умови глибокого розуміння природи і специфіки тієї галузі, в якій здійснюється певна практична діяльність.

У науковій літературі існує безліч концепцій і визначень соціальної технології. Найбільш відомими є погляди на соціальну технологію як на «діяльність» у результаті якої досягається поставлена мета і змінюється об'єкт діяльності» (Н. Стефанов), «*елемент механізму управління*» (В. Афанасьєв); «*спосіб реалізації* конкретного складного процесу шляхом розчленування його на систему послідовних взаємозалежних процедур і операцій, що виконуються однозначно...» (М. Марков), «*сукупність знань* про способи і засоби організації соціальних процесів, самі ці дії, що дозволяють досягти поставленої мети» (А. Лайцев), «*спосіб управління, регулювання і планування соціальних процесів*» (А. Дикарева, М. Мірська), «*кінцевий продукт соціального проектування*», необхідний для забезпечення процесів відтворення і здійснення діяльності: типових процедур управління; методик підбору й оцінки управлінських кадрів; сценаріїв проведення імітаційних ділових ігор; математичних моделей соціальних об'єктів на базі ЕОМ (В. Дудченко, В. Макаревич), «*сукупність прийомів, методів і впливів, які застосовуються для досягнення поставлених цілей у процесі соціального планування і розвитку, рішення різного роду соціальних проблем*» (Л. Іонін), «*своєрідний механізм поєднання соціологічних знань і соціальних ресурсів з умовами їхньої реалізації*» (В. Патрушев), «*науку про сукупність способів соціальної дії на людину*» (Ж. Дятченко), як «*процес спрямованого впливу на соціальний об'єкт*» (Н. Данакін).

У соціальній сфері технологічний підхід застосовується вже досить тривалий час; тому простежується його певна специфіка, оскільки перетворенню піддається як саме суспільство в цілому, так і окремі його верстви і групи, відносини між людьми, їх думки і почуття.

З одного боку, соціальна робота має бути технологічною, тому що в умовах обмежених соціальних ресурсів і величезної кількості

Розділ 3, Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

соціальних проблем ефективність впливів може бути досягнута лише завдяки послідовному і професійному застосуванню технологічного підходу. З іншого боку, ніякий технологічний підхід не гарантує сто відсоткової ефективності результатів впливу.

Соціальні технології — завжди комплексні. Для того, аби домогтися бажаних змін у соціальній ситуації, що склалася, необхідно певним чином вплинути на неї в соціальному плані, обов'язково зробити психологічну корекцію, часом надати правову консультацію та медико-соціальну допомогу і т.п. Соціальна педагогіка має у своєму розпорядженні цілий комплекс методів, що дозволяють соціальному працівнику створити умови для позитивного саморозвитку клієнта, його соціальної адаптації і захисту.

Усе сказане дає підстави вважати соціальні технології технологіями: більш високого рівня організації, ніж промислові. Класичним прикладом, соціальної технології може виступати соціально-педагогічна технологія.

Поняття «соціально-педагогічна технологія» формується в науковому апараті соціальної роботи і соціальної педагогіки й тісно пов'язане з такими поняттями, як «педагогічні технології» й «соціальні технології». «Соціально-педагогічна технологія є інтегративним різновидом соціальної та педагогічної технологій» [7, с. 162].

Можливість розробки соціально-педагогічних технологій обумовлена тим, що соціально-педагогічна діяльність, як і будь-яка інша соціальна діяльність, має свою структуру, завдяки якій вона може поетапно розчленовуватися і послідовно реалізовуватися.

Є. Холостова під соціально-педагогічними технологіями; розуміє «способи створення умов для позитивного, саморозвитку, соціальної адаптації та соціального захисту клієнта шляхом виховного, впливу на його особистість і поведінку» [3, с. 72]. На думку Є. Холостової, кінцева мета соціального педагога/соціального працівника — створити умови для самореалізації клієнта; однак, окрім створення певних умов, технологія включає алгоритм відповідних дій. Саме на це звертає увагу В. А. Нікітін, який розглядає соціально-педагогічну технологію як «особливого роду й програму діяльності соціального педагога, його співробітництво з індивідом чи соціальною групою у визначених умовах» [5, с. 42].

На наш догляд, соціально-педагогічна технологія — це способи взаємодії соціального педагога/соціального працівника із клієнтом,

Соціальна педагогіка: теорія і технології

що забезпечують його соціалізацію (самовизначення і саморозвиток) у наявних чи спеціально створених умовах [2, с 81].

• У контексті соціальної педагогіки, що вивчає соціальне виховання людини і вплив середовища на процес формування особистості, та соціальної роботи, в ході якої досліджують людські проблеми і технології їх розв'язання (В.Курбатов), ми розглядаємо способи взаємодії як діяльність соціального педагога/соціального працівника, спрямовану на організацію допомоги дітям, підліткам і молоді (далі — *клієнти*) і в процесі їх соціалізації. Особливість роботи соціального педагога та соціального працівника полягає в тому, що об'єкт його діяльності — це особистість, яка має не лише потреби, а й певні мотиви, інтереси, цінності, бажання тощо. Тому соціально-педагогічна діяльність припускає організацію спільної діяльності з клієнтом і враховує характер його реакцій на ті чи інші дії фахівця. Оскільки соціальне виховання є цілеспрямованим, природно, що і взаємодія в процесі його здійснення також буде цілеспрямованою. А клієнт у такій взаємодії виступає не тільки як об'єкт впливу, але і як активний суб'єкт.

Особистість живе в соціумі, взаємодіє з ним, і в соціально-педагогічній роботі життєві обставини й умови впливають не тільки на клієнта, а й на вибір прийомів і методів допомоги і підтримки з боку соціального педагога.

Зокрема, вибір соціально-педагогічної технології залежить від побутових, матеріальних, середовищних, соціальних та інших умов, в яких знаходиться клієнт (наприклад, технологія соціальної реабілітації підлітка-інваліда буде різною залежно від проживання підлітка: вдома чи в умовах спеціалізованого інтернату). Крім того, існують соціально-педагогічні технології, спрямовані на створення умов для позитивної адаптації, творчого розвитку, самореалізації особистості, яка опинилася у несприятливих умовах соціалізації.

Отже, сутність соціально-педагогічної технології полягає в операціоналізації процесу надання послуг і соціально-педагогічної допомоги* створенні алгоритму взаємодії соціального педагога з клієнтом.

¹ При розробці соціально-педагогічних технологій враховуються багато факторів:

- особисті якості, наприклад, підлітка, що можуть забезпечити його ідентифікацію (ступінь усвідомлення соціальних норм, адекватне самовизначення, Напруженість внутрішнього життя

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

і заглибленість у себе), індивідуалізацію (емоційна замкнутість, розумність і здатність до контролю, відповідальність, сміливість, заповзятливість) і персоналізацію (чуйність і відкритість, домінуючі почуттів і схильностей, організаторські здібності, самодостатність, самостійність, спрямованість на справу, високий рівень мислення) [5, с 42];

- особливість ситуації, що в одних випадках вимагає застосування конкретної технології, а в інших — комплексного використання усіх відомих і невідомих способів, прийомів, методик;
- орієнтація на відносини «суб'єкт-суб'єкт», «суб'єкт-об'єкт», «суб'єкт-процес», «суб'єкт-результат», «суб'єкт-умови», «суб'єкт-засіб» і т.п.;
- професіоналізм соціального педагога;
- практично-дієвий підхід, що враховує історично сформовані системи суспільної та соціально-педагогічної практики, різні типи і напрями соціалізації та ресоціалізації, форми регульованої й самостійної діяльності.

Оскільки особистість людини є надзвичайно складним утворенням, а її взаємодія із соціальним середовищем опосередковується безліччю зв'язків, процес трансформації цієї особистості чи соціальної ситуації, в якій вона опинилася, як правило, вимагає застосування цілого комплексу методик і технологій, включаючи педагогічні, психологічні, соціальні, соціально-медичні, економічні, правові тощо. Спеціальне виокремлення педагогічних методів і технік є досить умовним, тому що в реальній дійсності вони тісно переплетені між собою. Крім того, з огляду на спрямованість впливу, насамперед, на психіку індивідів, соціально-педагогічні технології можна вважати невідривними від психологічних.

Варто також зазначити, що в більшості соціально-педагогічних технологій, методик і процесів виховного впливу знаходять своє втілення певні сторони метатехнологій або загальних технологій соціальної роботи, таких як адаптація, реабілітація, соціальний нагляд і контроль і т.п.

Як різновид соціальної технології соціально-педагогічна технологія характеризується такими *рисами*:

- універсальністю (можливість застосування на різних за специфікою об'єктах, для розв'язання подібних або часто виникаючих завдань);

Соціальна педагогіка: теорія і технології

- конструктивністю (націленість на вирішення конкретних проблем перевіреними обґрунтованими способами);
- результативністю (орієнтація на кінцевий, результат, що перевіряється);
- оперативністю (можливість реалізувати технологію в оптимальний термін);
- відносною простотою (наявність проміжних етапів й операцій, доступність для фахівця певної кваліфікації);
- надійністю (наявність деякого запасу міцності, механізму, що дублюється);
- гнучкістю (здатність до адаптації в умовах, що змінюються).

Ключовим моментом будь-якої технології (промислової, соціальної чи соціально-педагогічної) виступає детальне визначення кінцевого результату та його чітке досягання. «Процес діяльності тільки тоді може називатися технологією, якщо він заздалегідь спрогнозований, визначені кінцеві властивості продукту і засобу його одержання, цілеспрямовано сформовані умови для проведення цього процесу і він «запущений» [6, с 246-247].

Соціально-педагогічна технологія як сукупність визначених прийомів і методів впливу, має власну структуру, що складається з певних елементів: визначення мети, вибір відповідного рішення, організація соціальної дії, аналіз результатів. Разом із цим, структура технології характеризується наявністю заданого алгоритму — системи послідовних дій у ході розв'язання завдань, досягнення; конкретного результату; певного стандарту діяльності — запропонованих процедур, дій; послідовності, визначених операцій; змісту і логіки розв'язання конкретного завдання.

Сутність соціально-педагогічної технології роботи з клієнтами полягає у чіткій алгоритмізації діяльності, визначенні та послідовному виконанні намічених етапів (операцій, кроків), спрямованих на досягнення певної мети.

У кожному випадку мета буде визначатися відповідно до потреб клієнта, це може бути допомога в адаптуванні у новому середовищі або формування навичок спілкування чи подолання наслідків жорстокого поводження з боку батьків та інше.

Мета, у свою чергу, визначає зміст діяльності, методи її реалізації та форми організації, що є взаємозалежними між собою. Мета соціально-педагогічної діяльності та її кінцевий результат залежать

Розділ 3, Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

від того, наскільки правильно визначений зміст, методи, що обрані для досягнення мети і форми організації діяльності. Зрозуміло, що зміст, методи і форми не можуть існувати незалежно одне від одного, їх взаємозв'язок визначається тим, що зміст впливає на форми і методи, а ті, у свою чергу, можуть коригувати зміст і вибрані форми; крім того, форми і методи також є взаємозалежними [7, с 162].

Застосування указаних технологій дозволяє поетапно реалізувати виділені структурні компоненти у діяльності соціального педагога (рис. 5).

Діагностика проблеми

Пошук рішення

Вибір технології

Розробка технології

Впровадження певної технології.

і

Оцінка результатів вирішення проблеми

Рис. 5- Структура діяльності соціального педагога

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Розв'язання будь-якої проблеми клієнта, що вимагає втручання соціального педагога, починається з її діагностування, що містить у собі обов'язковий етап збору, аналізу і систематизації інформації, на підставі чого може бути зроблений той чи інший висновок. Особливістю діяльності соціального педагога є те, що такий клієнт як дитина не завжди може сформулювати проблему, яка у неї виникла, і пояснити, чим вона викликана (конфліктом із батьками, учителями, групою дітей тощо). Завдання соціального педагога полягає в тому, щоб самому виявити всі важливі обставини ситуації, в якій опинилася дитина, визначити проблему та шляхи її вирішення.

Наступний етап — пошук шляхів вирішення виниклої проблеми. Для цього на підставі діагнозу ставиться певна мета і відповідно до неї формулюються конкретні завдання діяльності. Поставлені завдання можуть бути розв'язані двома шляхами. По-перше, виниклу проблему можна вирішити відомим способом, із застосуванням уже розроблених технологій; отже, завдання соціального педагога полягає у виборі саме тієї технології, що забезпечить успішне розв'язання проблеми. Для цього він мусить знати всі існуючі соціально-педагогічні технології, а також уміти вибирати ту, котра необхідна в даному конкретному випадку. По-друге, якщо соціальному педагогу не вдається це зробити (винятковий випадок), він має скласти свою власну програму вирішення проблеми, тобто самостійно розробити технологію своєї діяльності у даному випадку.

За будь-яких умов це приводить до розв'язання проблеми. Для цього соціальний педагог, залежно від того, яку технологію він застосовує, обирає відповідні методи (переконання, вправи тощо) і форми організації (індивідуальна, групова) своєї діяльності, визначені засоби, які він планує використати в роботі та які йому допоможуть вирішити проблему дитини.

Після цього соціальний педагог проводить оцінку, тобто визначає, наскільки ефективно вирішено проблему. Тут можливі, принаймні, два підходи: перший — соціальний педагог позитивно вирішує проблему дитини, і на цьому його взаємодія з ним закінчується; другий — соціальний педагог не зміг або лише частково вирішив проблему дитини, тоді необхідно з'ясувати, на якому етапі були допущені помилки: етапі діагностування, вибору рішення чи визначення методів і засобів. У такому разі необхідно скоригувати свою діяльність на кожному етапі роботи.

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

Розробка та впровадження соціально-педагогічних технологій у роботу соціального педагога ґрунтується на наступних принципах:

- індивідуально-особистісний підхід до дитини (визначення права дитини бути самою собою, поважливе ставлення до неї, розробка індивідуальної програми допомоги з урахуванням особливостей ситуації, індивідуально-характерологічних рис дитини, допомога їй у формуванні позиції «Я сам», бажанні самому вирішувати свої проблеми);
- опора на позитивні сторони особистості (визначення позитивних якостей дитини, створення ситуації успіху, уміння знайти позитивне у поведінці дитини);
- конфіденційність (створення атмосфери довіри, додержання службової таємниці);
- командна робота різних фахівців у ході вирішення проблеми дитини (до роботи з дитиною можуть бути підключені, крім соціального педагога, психолог, лікар, адвокат, соціальний працівник, учитель, вихователь та ін.).

Соціально-педагогічна технологія може розглядатися як комплексна, об'єднана єдиною концепцією діяльності різних фахівців і спрямована на досягнення загальної мети.

Реагуючи на сучасні соціальні запити, соціальна педагогіка шукає способи удосконалення діяльності соціального педагога, тому так активно зараз розвиваються і впроваджуються соціально-педагогічні технології.

Сказане дає можливість визначити найбільш загальні риси соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми, підлітками та молоддю:

1. Соціально-педагогічна технологія — це способи взаємодії фахівця з особою, спрямовані на досягнення ефективної соціалізації особистості та створення умов для цього:

2. Сутність соціально-педагогічної технології складається із поетапного здійснення професійної діяльності.

3. Операції (етапи) розробляються заздалегідь, свідомо і планово.

4. При розробці етапів враховується специфіка потреб клієнта, його психолого-вікові особливості й соціальні запити.

5. Соціально-педагогічна технологія виступає в двох формах: як проект, що містить необхідні процедури та операції, і як сама діяльність, побудована відповідно до цього проекту.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

6. Соціально-педагогічні технології дозволяють розв'язувати весь спектр завдань соціальної педагогіки (діагностика, соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, контроль, опіка, захист тощо).

Багатогранність соціального життя, його взаємодії із природними явищами зумовила й різноманітність соціальних технологій, які можна класифікувати за різними критеріями: видами, рівнями, сферами застосування. Розрізняють макро-, мезо-, мікротехнології (Л.Дяченко); кабінетні, лабораторні, польові соціальні технології (О.Пригожин); загальні й часткові (Н.Данакін); інноваційні й рутинні (Є.Холостова), інформаційні, освітні, а також ті, що впроваджуються (Є.Холостова, В.Курбатов).

В.Іванов і В.Богдан пропонують таку класифікацію: технології пошуку стратегії керування, технології соціального моделювання й прогнозування; інформаційні технології, навчальні й ті, що впроваджуються, а також інноваційні технології й технології минулого досвіду.

В.Банерушев, беручи за основу класифікації технологій рівень соціального простору, на якому вони поширюються, виокремлює: глобальні, демографічні, економічні, військові, технології продовольчих криз, конфліктів, катастроф,,

Взявши за основу сферу, застосування,, можна виділити соціально-економічні, соціально-політичні, соціальні, духовні, соціально-педагогічні та інші технології [3, с 28].. Соціально-педагогічні технології можна розрізнити й з урахуванням складності суб'єкта соціально-педагогічної роботи (ним, зокрема, є соціальні служби різних рівнів і напрямів, неурядові організації, що працюють у соціальній сфері, соціальні педагоги й соціальні працівники як фізичні особи, батьки, однолітки),.

Можлива типологізація соціальних технологій і за іншими критеріями. Так, вирізняють соціальні технології,, що є «зовнішнім» стосовно клієнта: державне втручання, допомога, громадських та інших організацій, приватних осіб. Зміст, таких технологій црлягає у створенні для людини або групи людей таких умов, щоб вони вирішували свої проблеми самостійно; . . ^ .- ; .- ; ;

Від попереднього виду технологій відрізняються соціальні технології (тобто епособц, дії), здійснювані самими клієнтами. Наприклад, організація власної «справи», відкладання певної частки доходу для соціального страхування тощо. До цього типу технологій можна відне-

Розділ 3; Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

ста ті дії, прийоми, способи, якими користуються соціальні працівники у вирішенні проблем Своїх клієнтів. '.*: :

Сбціально-педагогічні технології, що застосовуються при вирішенні різного роду соціальних проблем, забезпеченні ефективності реалізації завдань соціального захисту населення в цілому та дітей і підлітків зокрема, базуються на реальному досвіді соціальної роботи, принципах і тебретико^методологічних закономірностях, відкритих соціальними науками!'^ соціологією, теорією соціальної роботи, теорією керування, правом, соціальною педагогікою, валеологією та ін.

З огляду на інтегрований, універсальний характер соціально-педагогічної роботи серед соціальних технологій розрізняють соціальжнтедагогічні, соціально-психологічні, соціально-медичні та інші технології.

Російська дослідниця' М. Шакурова вважає за доцільне розглядати *суб'єктні, діяльніші та середовищні технології* [9, с 43]. *Суб'єктні* соціально-педагогічні технології можуть бути індивідуальні, групові, масові. До індивідуальних належать технології саморозвитку, самонавчання, самозахисту, самозбереження, самопомоги та інші. Групові розглядаються залежно від статовікових, статусних, професійних ознак тощо. Кількість групових Соціально-педагогічних технологій залежить від соціальних груп, верств і проблем/ з якими' вони стикаються. Діяльнісні соціально-педагогічні технології спрямовані на вдосконалення соціально-педагогічної роботи як виду діяльності, поліпшення діяльності організаційних структур соціально-педагогічної роботи, оптимізацію діяльності соціального педагога (консультування, виявлення проблеми, коригування поведінки тощо), активізацію діяльності клієнта (установка на успіх, зняття комплексів, формування комунікативних навичок та ін.). Середовищні націлені на вдосконалення та оздоровлення навколишнього середовища (корекція процесів спілкування, техніки профілактики, розв'язання конфліктних ситуацій, розвиток стресостійкості тощо).

Заслугує на увагу і класифікація, запропонована І.Ліпським, куди входять *загальногалузеві, міжгалузеві та галузеві технології*. Для нашого дослідження важливим є зауваження професора І.Ліпського стосовно необхідності дотримання умов, за яких кожна технологія, що входить до технологічного циклу, стає і технологією, і операцією, становить етап у рамках технологічного циклу, має достатньо автономну інструментальну конструкцію зі своїми вимогами, потенціалом, обмеженнями, умовами і правилами [3, с 38].

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Класифікація соціально-педагогічних технологій може бути найрізноманітнішою. Це пов'язане з тим, що соціально-педагогічна робота являє собою певну, відносно самостійну систему, упорядковану безліччю елементів, що є взаємозалежними між собою й утворюють деяку цілісну єдність. При аналізі технологій соціально-педагогічної роботи як системи необхідно враховувати класифікацію систем узагалі. Тут слід пам'ятати, що соціально-педагогічна робота є різновидом соціальної системи, яка має справу з людьми (зокрема, із клієнтами, й соціальними працівниками) та їх відносинами між собою. ..

За рівнем кваліфікації суб'єкта розрізняють такі соціально-педагогічні технології:

- прості (доступні неспеціалістам);
- складні, які вимагають професійної кваліфікації фахівця певної галузі;
- комплексні, що потребують кваліфікації фахівців різних галузей.

Класифікація соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми, підлітками та молоддю є відображенням функцій і напрямків діяльності: соціального педагога, реалізованих у практичній роботі залежно від потреб клієнтів. У цьому випадку варто говорити про соціально-педагогічні технології соціальної діагностики, профілактики, адаптації, реабілітації, опіки й соціального захисту, а також соціалізації, саморозвитку, самовизначення.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціально-педагогічна технологія?
2. Які основні риси соціально-педагогічної технології визначають?
3. Що є основою для класифікації соціально-педагогічних технологій?
4. Які фактори слід враховувати при розробці та застосуванні соціально-педагогічних технологій?
5. Які структурні компоненти визначають в соціально-педагогічній технології?
6. Чому сучасні умови розвитку суспільства висувають високі вимоги до соціально-педагогічних технологій?

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

Завдання для самостійної роботи

1. Визначить специфіку розробки, апробації та застосування соціально-педагогічних технологій у практиці.
2. Ознайомившись з літературою для самостійного опрацювання, складіть таблицю класифікацій соціально-педагогічних технологій.

№ п/п	Підхід	Типи соціально-педагогічних технологій	Автори запропонованої класифікації

3. Сформулюйте мету та основні завдання роботи соціального педагога в даній ситуації:

«Хлопчик 8 років виховується у неповній сім'ї, що мешкає у сільській місцевості. В будинку антисанітарні умови та постійний безлад. Його мати систематично вживає алкогольні напої в колі друзів, що збираються в їхньому будинку. Під час спілкування вони можуть лягтися, вживати нецензурні слова. Коли їм не вистачає напоїв, вони посилають хлопчика купити горішку в магазині, що знаходиться неподалік».

4. Розробіть соціально-педагогічну технологію допомоги сім'ї, що перебуває в такій ситуації:

«Я опинилась в дуже важкому стані і не знаю, як з нього вийти. Своїх сил у мене вже не залишилося, я зовсім упала духом і нахожусь в розпачі. Я одна виховую п'ятеро дітей, але з цим би я впоралась. Тільки рік назад у нас згорів будинок, і дотепер у нас немає його. Районна влада не в змозі розв'язати наше питання. Зараз ми живемо на квартирі в родичів, але нас вимагають підшукати інше житло. Зняти квартиру ми не в змозі, купити — ніші більше. Нам нікуди йти. Я втомилась від безмежних принижень. Може, хто-небудь зможе нам допомогти чи порадити, як жити далі».

Література

1. *Владимиров ОЛ, Пархоменко АА. Технология // БСЄ, 1976. — Т. 25. — С. 235.*
- 2.,,Завери́ко Н.В. Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками. //Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Управління: 36. наукових праць. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. - № 2. - С 80-86.
3. Лекции по технологии социальной работы. В 3-х частях / Под ред. Е.И.Холостовой. — М.: Социально-технологический институт, 1998.
4. *Липский Й.А. Технологический потенциал социально-педагогической деятельности //Педагогика. — 2004. — № 9. — С. 34-42.*
5. *Никитин В.А. Начала социальной педагогики: Учебное пособие. М.: Флинта, 1998.- 72 с. ;*
6. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студентов высш. и сред. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов и др. / Под ред. С.А.Смирнова. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 512 с. ,
7. Социальная педагогика: курс лекций / Под общ. ред. МАГадагузовой. — М.: Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 2000.. — 416 с.
8. Технология социальной работы / Под ред. И.Г.Зайнышева. — М.: Владос, 2000. - 240 с.
9. *Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога. — М.: Издат. центр «Академия», 2002. — 272 с.*

Список літератури для самостійного опрацювання

- 1; Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студентов высш. и сред. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов и др. / Под ред. С.А.Смирнова. — М.: Издательский центр «Академия», 1999. — 512 с.
2. Соціальна робота: технологічний аспект: / За ред. проф.А.Й.Капсь-Кол — К.: Центр навчальної літератури, 2004: — 352 с.
3. Технология социальной работы / Под ред. И.Г.Зайнышева. — М.: Владос, 2000. - 240 с.
4. *Тюття Л.Т., І.Б.Іванова. Соціальна робота (теорія і практика). — К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. - 408 с.*
5. *Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога. — М.: Издат. центр «Академия», 2002. — 272 с.*

3.2. Використання інтерактивних форм у соціально-педагогічній діяльності

Ключові слова: інтерактивна технологія, інтерактивне навчання, тренінг.

Сучасна практика соціально-педагогічної діяльності передбачає використання різноманітних технологічних за своїм змістом і процесом форм роботи. Вони дедалі більшу увагу привертають як теоретиків, так і практиків, оскільки дають можливість постійно оновлювати знання і вміння Відповідно до вимог часу. Тому головним питанням, яке стоїть перед практиками соціальної сфери зараз, є опанування уміннями і навичками саморозвитку особистості, підвищення рівня соціальної компетентності, що значною мірою вирішується шляхом впровадження інтерактивних технологій, організації процесу передачі соціально значимої інформації, пошуками відповіді на запитання: «як навчати, як створювати необхідні умови» [6, с 15]. Мова, скоріше, йде не просто Про інтерактивну технологію чи форму, а, власне/про інтерактивне Навчання з глибоким соціальним змістом. Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх її членів.

Мета інтерактивного процесу — зміна та Покращання моделей поведінки учасників. Аналізуючи своГреакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки та усвідомлено засвоює її, що дозволяє говорити про інтерактивні методи не тільки як про процес навчання, а й виховання [6, с. 133].

Інтерактивний процес — Це не просто навчальне заняття на задалегідь задану тему, це розгортання «самого життя», де учасники «проживають» конкретну подію, що спланована, структурована, концентрована. Все відбувається «тут і зараз». При цьому, кожна методика, що використовується, спрямована на виконання певної функції, а її вплив на учасників може бути різним, часто непередбаченим. Саме тому одна з основних вимог при використанні інтерактивних методів — власна участь тренера в групових інтерактивних заняттях.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Німецький дослідник Г.Гудіоніс, який протягом багатьох років займався розробкою інтерактивних методів навчання, вважає, що «кожний, хто має певний досвід щодо тренінгу в різних групах, знає, що ігри та вправи — це інструменти, які можна використовувати досить невміло, неефективно, а іноді з шкідливими наслідками. Саме тому вирішальна умова використання інтерактивних методик — власний досвід участі в груповій динаміці з самопізнання» [2, с 62].

Однією з ефективних форм інтерактивного навчання, на нашу думку, є тренінг. Його головна особливість — відчуження на власному досвіді нових ідей, одна з умов розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. Варто зазначити, що навчання у формі тренінгових занять є незвичною, нетрадиційною формою і досить складною технологічною структурою, реалізація якої педагогом-тренером створює умови для багаторівневої комунікації між усіма учасниками.

Це відбувається за умови побудови освітнього процесу на основі навчання шляхом використання конкретного досвіду, розробленого американським дослідником Д.Колбом [8, с 176], Він розглядав процес взаємодії в навчанні як послідовну зміну {*юшрьжфци*}

- конкретного досвіду — передбачається, що ведучий групи створює умови для набуття чи актуалізації учасниками конкретного досвіду на основі вже існуючого;
- рефлексивного спостереження ^створюються умови для аналізу набутого досвіду, обговорення спостережень, пов'язаних з його отриманням;
- абстрактної концептуалізації — здійснюється співвідношення власних висновків та умовиводів, зроблених на попередньому етапі, з науковими теоріями, які мають відношення до основного змісту навчальної програми. Важливо, щоб ці теорії доповнювали чи по-своєму трактували результати, отримані учасниками;
- активне експериментування — відбувається перевірка на практиці сформульованих гіпотез, використання отриманої раніше інформації.

Стиль проведення та спосіб організації тренінгу має бути зорієнтований на створення сприятливої психологічної атмосфери та поваги до думки кожного учасника. Це обумовлено тим, що зміст цього процесу, методи і характер взаємодії між учасниками прин-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

ципово змінюється. Тому в контексті використання інтерактивні навчальні технології варто розглядати в єдності та взаємодії трьох компонентів: *когнітивного, емоційного, мотиваційно-поведінкового*. Когнітивний компонент тренінгу — це, насамперед, наявність необхідної інформації стосовно певної проблеми, так звана первинна інформація, що дозволяє охарактеризувати досвід особистості. Емоційний компонент тренінгу відображає *переживання* та почуття людини стосовно інформації, яка задіяна у попередньому компоненті. Власне емоційний компонент тренінгу значною мірою впливає на наступний мотиваційно-поведінковий, який визначає місце проблеми в індивідуальній ієрархії цінностей, особливості мотивації, поведінки та вибору.

В рамках цих рис існує велика кількість модифікацій конкретних форм тренінгів, які суттєво відрізняються між собою за цілою низкою ознак [16, с 43]:

- 1) *тренінг як своєрідна форма дресури*, при якій за допомогою жорстких маніпулятивних прийомів при позитивному підкріпленні формуються зміни в поведінці, а при негативному підкріпленні «стираються» шкідливі, не потрібні, на думку ведучого звички;
- 2) *тренінг як тренування*, в результаті якого відбувається формування та відпрацювання вмінь і навичок ефективної поведінки;
- 3) *тренінг як форма інтерактивного навчання*, метою якого є передача знань, а також розвиток певних умінь і навичок;
- 4) *тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників* і самостійного пошуку способів розв'язання власних психологічних проблем.

Різне розуміння змісту тренінгу знаходить своє відображення і в різноманітності назв спеціалістів, які проводять тренінг: *ведучий, керівник, директор групи, тренер, експерт, фасилітатор* тощо. ,

У нашій роботі ми робимо акцент на *тренінгу як інтерактивній формі навчання*, відповідно, спеціаліст, який проводитиме дані заняття називатиметься *тренером*.

ЗГІДНО З ЦИМИ ІДЕЯМИ ТРЕНІНГОВИЙ ПРОЦЕС РЕАЛІЗУЄТЬСЯ В МЕЖАХ шести тісно пов'язаних між собою компонентів, що складають схему педагогічної взаємодії, запропонованої директором Міждисциплінарного центру дидактики вищої школи Більфельдського університету В.-Д.Веблером, [И, с 45; 16, с. 49] (рис. 6).

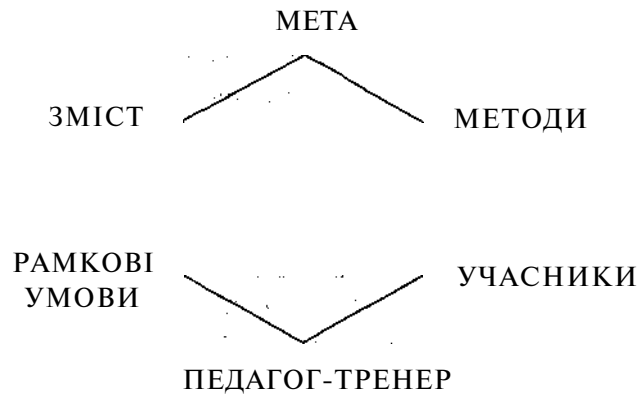

Рис. б. Модель тренінгового процесу

1. *Мета.* Метою соціально-педагогічної, просвітницької роботи є інформування. Тренінг виступає інструментом такої роботи, спрямованої на розв'язання конкретних питань. Метою просвітницького тренінгу є підвищення рівня інформованості щодо виниклої проблеми, зміна ставлення до проблеми, формування позитивної мотивації, вироблення та розвиток навичок адаптивної поведінки.

2. *Зміст* тренінгу визначається із заявленої мети та цільової групи.

3. *Метод.* Під методом тренінгу розуміють метод навчання, тобто обмежений рамковими умовами спосіб реалізації мети тренінгу через взаємодію суб'єктів освітньої діяльності.

4. *Рамкові умови.* Для ефективного тренінгового процесу слід враховувати організаційні моменти: стан приміщення, підбір необхідного роздавального матеріалу; час початку та закінчення, тривалість тренінгу.

5. *Учасники.* Визначається цільова група, на яку спрямовано тренінг. Саме від цільової групи залежить мета, визначається зміст тренінгового процесу, відповідно до якого добирають методи тренінгу.

6. *Педагог-тренер.* Фахівець, від уміння і кваліфікації якого залежить успіх тренінгового процесу.

В загальному вигляді Структура занять налічує три основних елемента [3, с 39; 16, с 50]:

- Початок.
- Основна частина.

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

- Заключна частина. •••••••• :•-•/

Початок тренінгу включає наступні компоненти: :...•••:

Вступ:

1. *Визначити умови проведення тренінгу:* необхідно визначити, якій проблемі присвячене заняття, які питання в ньому розглядатимуться..

2. *Визначити актуальність проблеми:* пояснити причини проведення даного тренінгу, його переваги перед іншими.: •

3. *Зацікавити учасників.* Люди охоче вчаться, коли вони зацікавлені. Необхідно продемонструвати, наскільки програма тренінгового заняття є цікавою, інформація — змістовною, корисною і необхідною.

4. *Представити програму тренінгових занять.* Наскільки за все при представленні програми тренери використовують поняття регламенту; де чітко зафіксовані: ключові моменти тренінгових занять: час проведення та основні елементи. • • , , - , ...•'

5. *Розповісти про себе.* \ •

6. *Познайомити учасників тренінгового курсу.* Дана процедура може бути проведена з використанням різноманітних технік знайомства.

7. *Створити сприятливу атмосферу.* Необхідно надати групі можливість обговорити своє хвилювання, визначити їх очікування,⁴ тим самим завоювати їх прихильність. •

8. *Прийняти правила роботи під час тренінгових занять.* Дана частина вступу є надзвичайно важливою, оскільки зорієнтована на майбутнє і значною мірою визначає ефективність усього тренінгового процесу.

Основна частина обумовлена завданнями та змістом тренінгового курсу. Однак є декілька правил, характерних для основної частини тренінгу;

1. *Дослідження предмета.* Необхідно зібрати усі матеріали та інформацію, яка стосується теми тренінгу. Це надасть впевненості тренеру. ••, ..••-••

2. *Розподіл зібраної інформації по темах,* які учасники мусять знати, або їм потрібно знати чи вони можуть знати.

3. *Розподіл часу.* Важливий компонент тренінгового курсу. Залежно від основних завдань слід чітко визначити час на висвітлення тих питань; які учасники мусять знати. ••"•-••

4. *Організація навчального матеріалу.* <

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Заключна частина — це можливість:

2. Дати відповіді на запитання, які в ході основної частини були не достатньо висвітлені.

3. Визначити, наскільки учасники групи результативно засвоїли запропонований матеріал і надану інформацію (теоретичний матеріал, практичні навички).

4. Визначити, чи справдились очікування учасників групи.

5. Визначити перспективи застосування отриманих знань і вмінь у реальному житті учасників.

Важливо, щоб учасники групи, які пройшли навчання за програмою тренінгу, закінчили роботу з високою мотивацією до подальшої діяльності та почуттям упевненості в собі.

Структура соціально-просвітницького тренінгу складається із перерахованих структурних елементів. Однак об'ємне співвідношення цих елементів може бути різним: Це залежить від мети тренінгу, цільової групи, тривалості тренінгу, рівня підготовленості групи.

Розглянемо ці елементи умовно виділивши основні етапи [11, с 54] (табл. 2).

Важливим моментом, на який слід звернути увагу є *формування тренінгових груп*. При підборі учасників тренінгової групи необхідно враховувати наступні параметри: стать, вік, освітній рівень, соціальний статус, переконання та ціннісні орієнтації, мету участі в групі.

Цілком зрозуміло, що однорідні за своїм складом групи більш згуртовані, психологічна атмосфера є комфортною, люди почувають себе вільно. Однак на думку КРудестама [18, с 148], головним недоліком гомогенних груп є недостатнє підґрунтя для дискусій. Це призводить до зниження групової динаміки, відсутності протиріч і конструктивних конфліктів, які іноді є запорукою успішної роботи групи. Навпаки, гетерогенний склад групи можна розглядати як умову моделювання реальних систем; стосунків учасників в оточуючому середовищі. Безумовно, значної шкоди ефективному груповому процесу можуть завдати значні розбіжності у віці учасників, рівні їх освіти, соціальному статусі та життєвих позиціях. Як показує досвід, особливо деструктивно впливають на роботу групи ситуації, коли одна людина значною мірою відрізняється від інших; менш ефективними виявляються групи, до складу яких входить одна жінка» а всі решта — чоловіки і навпаки: один чоловік в оточенні жінок. «Чисто жіночі» та «чисто чоловічі» групи мають свою специфіку, пов'язану із стате-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

Таблиця 2

Номер п/п	Назва етапу	Необхідна кількість часу, %	Характеристика етапу
1	"Введення"	5	Презентація мети і завдань тренінгу
2	Знайомство	5-10	Презентація ведучого та учасників тренінгу.— відбувається за традиційною для тренінгів схемою,
3	Прийняття правил роботи групи	5	Своєрідне формування групи, де виробляються спільні норми для ефективної взаємодії
4	Очікування учасників	3	Традиційний обмін очікуваннями від тренінгу. Для тренера важливо враховувати очікування учасників, оскільки від цього залежить ефективність тренінгового процесу
5	Оцінка рівня інформованості	5-10	Своєрідний зріз знань стосовно проблематики тренінгу
6	Актуалізація проблеми	10-30	Важливий елемент тренінгу, який скеровує інтерес до проблеми та формує мотивацію
7	Інформаційний блок	20-40	Являє собою кілька розподілених і логічно завершених частин
8	Набуття практичних навичок	20-60	Спрямований на вироблення в учасників навичок комунікації, прийняття рішень, зміни стратегії поведінки
9	Завершення роботи. Отримання зворотного зв'язку	5	Своєрідне підведення підсумків тренінгу та оцінка зміни рівня поінформованості учасників

вою ідентифікацією не тільки окремих учасників, а й групи в цілому. Стосовно оптимальної кількості учасників групи теоретики і практики тренінгової роботи поки що не дійшли спільної думки. Така різноманітність позицій пов'язана із метою тренінгової групи. Тренінгові групи, які передбачають навчання, можуть налічувати і велику кількість учасників. Оптимальною прийнято вважати групу, що налічує

дванадцять осіб. Саме за такою кількістю можлива ефективна взаємодія учасників, а також робота у «двійках», «трійках», «четвірках».

Однією з основних проблем, які виникають при підготовці тренінгу, є *проблема вибору методу*, за допомогою якого надаватиметься інформація учасникам групи. Існує велика кількість різноманітних методів, які впливають на процес засвоєння та відтворення інформації [3, с 47-72]. Їх вибір залежить від завдань програми навчання, її тривалості, рівня підготовки учасників, набутого досвіду, необхідного обладнання; рівня міжособистісної взаємодії учасників та їх активності, а також кількості та складу групи.

Варто зазначити, що існує правило, згідно з яким тренеру не варто обмежуватись лише одним методом у ході реалізації усієї програми навчання. Використання різноманітних технік не тільки сприяє збереженню уваги та працездатності групи, а й відображає реальні життєві ситуації. Найбільш популярними методами, які застосовуються в тренінгових заняттях, є: *мінілекція, рольова гра, метод кейсів (проблемні ситуації), мозковий штурм (брейнстормінг), дискусія.*

Мінілекція

Мінілекція — це вербальне надання тренером (або іншою особою) інформації. Завдання лектора — донести свої знання до групи. Завдання групи — прийняти та зберегти ці знання. Запорука успішної лекції чи бесіди — стійкий контакт з аудиторією і компетентність у даній сфері. Таке поєднання не перетворює мінілекцію на монолог, а робить її цікавим процесом, в який група з готовністю включається. Для успішного використання цього методу потрібно розвивати в собі навички, що необхідні хорошому лектору:

1. Вивчення потреб аудиторії. Слід визначити межі цієї інформації, якою має володіти група. Зробити це не так легко, як здається на перший погляд. Причина криється в тому, що дуже важко підібрати такий цілісний склад аудиторії, яка має однаковий рівень поінформованості з даного питання. На практиці тренер стикається з тим, що кожен учасник має свої унікальні очікування, установки та потреби. Завдання тренера — знайти ті галузі, де ці інтереси перетинаються, і провести лекцію в такому стилі, який би максимально задовольнив усі вимоги та очікування;

2. Перевірка рівня знань. Процес перевірки рівня знань містить два чинника, які тренеру варто знати.

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

По-перше, він мусить оцінити рівень знань у групі: учасники — зацікавлені новачки чи авторитетні в своїй сфері особи. Визначивши це, тренер зможе підібрати матеріал відповідного рівня складності. Якщо цей рівень буде занадто низьким, аудиторія може відреагувати негативно та в подальшому втратити увагу. Якщо ж матеріал буде занадто складним для сприймання, у групи може виникнути почуття невпевненості.

По-друге, тренер має врахувати особливості сприймання і розуміння аудиторії. По можливості, слід уникати використання жаргонних і професійних врізів. У ситуаціях, коли використання спеціальних термінів є необхідним, доцільно доступно пояснити їх значення, адже завдання тренінгу — вдосконалення знань групи. Для покращання сприймання та засвоєння учасниками інформації можна застосувати простий спосіб структурування матеріалу, тобто поділити інформаційний матеріал на три-блоки:

- ^ -початок (введення); •••
- основна частина;
- заключна частина. • >

Початок (введення) має містити наступну інформацію:

- мету; •
- — обґрунтування важливості теми матеріалу;
- перелік переваг, які отримують учасники після завершення лекції або бесіди; ••
- визначення робочих понять;
- < — передумови та історію питання.

До основної частини мають входити ключові інформаційні моменти.

У заключній частині треба зробити огляд попереднього матеріалу, повторити основні питання лекції чи бесіди, підвести підсумки, що поєднують надану інформацію з подальшою діяльністю групи.

Поради та методи

Оскільки мінілекція передбачає/пасивну участь, варто використовувати в своїй практиці такі методи, які б надавали групі максимальну можливість включитися в процес навчання (структура викладу і динаміка подання інформації, зацікавленість інформацією, акцент на позитивному, використання запитань, візуальна підтримка).

1. Структура викладу.

Особливо треба враховувати природу та порядок надання інформації. Матеріал, наданий аудиторії для сприймання, має стимулювати

мислення та мотивувати до подальшої діяльності. Мало ймовірно, що саме тільки перераховування фактів викличе жвавий інтерес. Більш дієвий підхід — підібрати матеріал, який, буде зацікавлювати та надихати групу. Отже, структура мінілекції може мати такий вигляд:

Введення (несподіване/незвичайне)

Цитата/маловідомий факт

Факт

Приклад із життя/анекдот

Факт

Надихаючий, висновок

2. Зацікавленість інформацією.

Додаткова перевага відібраної інформації полягає в тому, що цікавий матеріал викликає інтерес з боку групи і легше запам'ятовується. Інформація має інтригувати та зацікавлювати аудиторію. Такі фрази як: «Є ще одне цікаве питання...», «Я впевнений, що багатьох з вас зацікавить...», «Одне із найцікавіших відкриттів...» дозволяють групі відчувати, що лектор ділиться з нею цінним досвідом.

3. Акцент на позитивному.

Надаючи певну інформацію, акцент слід робити на позитивних моментах, а не на негативних. Вирази, подібні наступним: «Я не вважаю...», «Якщо б ви були здатні...» можуть сприяти відчуженню групи.

4. Використання запитань.

Одним із найпростіших і водночас ефективних способів, які привертають увагу групи, є застосування риторичних запитань {«Хто з вас не стикався...», «Чи хотіли б ви...»}, які стимулюють процес групового мислення, і реакція на які виникає навіть у тих випадках, коли відсутні безпосередні умови для їх вираження.

5. Візуальна підтримка.

Ще один спосіб підвищення інтересу аудиторії — це супровід ключових моментів повідомлення різноманітними ілюстраціями. Використання слайдів, надписів, фліп-чарту є додатковим стимулом, який викликає зорову реакцію.

Рольова гра

Рольова гра — це спосіб розширення досвіду учасників тренінгу шляхом створення несподіваної ситуації, в якій пропонується прийняти позицію (роль) когось з учасників і потім напрацювати спосіб, який дозволить привести цю ситуацію до логічного завершення (гра).

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

Для того, аби отримати максимальну користь від рольової гри, запропоновані ситуації мають бути максимально наближені до реального життя. Інструкція до рольової гри повинна детально описувати всі аспекти розглядуваної ситуації. Водночас не треба ставити жорстких умов, які б не давали змоги учасникам групи висловлювати своє ставлення до того, як потрібно діяти в даній ситуації. Завдання рольової гри — створити моделі поведінки, характерні для повсякденного життя та для реальних осіб. Варто підкреслити, що саме поведінка, а не вияв творчих здібностей і талантів учасників є основою для подальшої дискусії. Ті учасники групи, які не беруть безпосередньої участі у розігруванні ситуації, перебирають на себе функції спостерігачів,

Поради та методики

1. Детальна розробка плану.

Правильне проведення рольової гри приносить неоціненну користь учасникам. Подібні вправи слід використовувати в середині тренінгових занять, коли група здатна подолати опір, характерний для початку тренінгу.

2. Коректне використання рольової гри.

Ефективність рольової гри зумовлена її життєвістю та новизною переживань. Якщо використовувати рольові ігри без вагомих на то причин, їх ефект буде зведено нанівець.

3. Творчість — основа рольової гри..

Тренінгові заняття краще будувати таким чином, щоб наступним елементом після викладу теоретичного матеріалу була рольова гра, яка на практиці закріплює основні теоретичні положення.

Переваги рольових ігор.

1. Отриманий досвід зберігається протягом тривалого часу

«Навчання через дію» — один із найефективніших способів навчання та набуття досвіду. Власні переживання запам'ятовуються та зберігаються протягом тривалого часу.

2. Задоволення.

У більшості випадків рольова гра передбачає порівняно безболісний та приємний спосіб отримання знань і навичок.

3. Розуміння того, як поведуть себе інші.

Рольова гра дає змогу зрозуміти, як почувають себе інші люди, потрапляючи у певні ситуації. Це розуміння може стати цінним досвідом навчання: може розвинути вміння оцінювати передумови поведінки інших.

4. Безпечні умови.

Рольова гра надає можливість учасникам засвоїти та закріпити різноманітні моделі поведінки. Перевагою проведення рольових ігор у режимі тренінгового заняття служить саме середовище.

Недоліки рольових ігор

1. Штучність.

Успішність рольової гри цілком залежить від умов її проведення: якщо група відчує, що сценарій гри — нереалістичний за своєю сутністю та не враховує деталей практичної, діяльності, цінність гри буде втрачена, а її мета не буде досягнута.

2. Легковажне ставлення зі сторони учасників.

Якщо мета вправи не має ґрунтовних пояснень і не зроблений акцент на важливості демонстрації певної поведінки (а не акторських здібностей), існує небезпека, що рольова гра буде сприйматись як забава.

3. Елемент ризику.

Гра стане результативною тоді, коли група буде готова до її проведення. Якщо члени групи боятимуться «втратити обличчя», беручи участь у грі, не будуть емоційно підготовлені, використання даного методу буде неефективним. Той факт, що виконання вправи контролюється, лише посилить напруження. Рольову гру варто використовувати лише тоді, коли група справилась зі своєю тривожністю і відчувала, що її самооцінці ніщо не загрожує.

Метод кейсів (проблемні ситуації)

Метод кейсів як засіб навчання на тренінгових заняттях став досить популярним. У більшості випадків при його використанні учасникам надається можливість ознайомитись із набором обставин, в основі яких лежать реальні чи уявні ситуації. Існують три основних варіанта застосування методу кейсів:

1. Діагностика проблеми.

2. Діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення.

3. Оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків.

У кожному із наведених варіантів процес навчання здійснюється через надання інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація може бути викладена у документальній, заздалегідь підго-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

товленій формі або за допомогою вербальних і візуальних засобів (показ слайдів чи відеоматеріалів). По закінченні вправи група представляє свої напрацювання, які можуть стати підґрунтям для дискусії.

Поради та методи

1. Підбір матеріалу.

Матеріал має бути підібраний таким чином, щоб відображав проблеми, з якими учасники можуть стикнутися в реальному житті. Він повинен містити такий обсяг інформації, щоб група мала в своєму розпорядженні всі необхідні дані, однак не була перевантажена ними.

2. Наявність альтернатив.

Ситуація, навколо якої відбувається обговорення, має бути достатньо різноманітною і налічувати декілька варіантів розв'язання.

3. Кількісний склад учасників.

Ефективність застосування даного методу цілком залежить від кількості учасників групи. Якщо група є досить великою, доцільно застосувати декілька варіантів розгляду проблемних ситуацій або внести елемент змагання, запропонувавши учасникам кожної групи спробувати розв'язати ситуацію раніше за суперників.

Переваги методу кейсів

1. Реалізм.

Використання даного методу значною мірою доповнить теоретичні аспекти розгляду проблеми.

2. Зниження тиску.

Метод кейсів дає унікальну можливість вивчити складні чи емоційно значущі питання в безпечній атмосфері тренінгу, а не в реальному житті, з реальними загрозами та ризиком у разі прийняття невірного рішення.

3. Активна взаємодія.

Комунікативна природа методу надає можливість надати швидку, але досить важливу оцінку обговорюваних питань і запропонованих рішень.

Недоліки методу кейсів

1. Виникнення міфів.

Здатність виявляти, аналізувати та прораховувати кожний крок, який наблизить до вирішення проблеми, є одним із переваг методу кейсів і в той же час — одним із його недоліків та обмежень. Навряд чи потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник

зможе швидко пригадати отриманий досвід. Це слід пояснити групі, аби уникнути можливих розчарувань у подальшому.

2. Відсутність висновків.

Оскільки часові обмеження не дозволяють групі напрацювати об'єктивні шляхи вирішення проблеми та надавати практичні рекомендації щодо цього, це, імовірно, може викликати загальне почуття незадоволення.

3. Підбір ситуацій.

Вправу необхідно побудувати таким чином, щоб учасники могли відчути себе причетними до запропонованих проблемних ситуацій і шукали шляхів їх розв'язання. Підбір ситуацій має бути спрямований на відпрацювання певних елементів поведінки в умовах установок та обмежень, властивих реальності.

Мозковий штурм (брейнстормінг)

Мозковий штурм є найбільш вільною формою дискусії. Його головна функція — генерування ідей, та ні в якому разі не аналіз та обговорення запропонованих учасниками рішень. Успіх мозкового штурму залежить від двох головних принципів. Перший спирається на теорію синергетики: група може напрацювати при спільній діяльності ідеї вищого класу, ніж при індивідуальній роботі тих самих учасників. Це відбувається в силу групової взаємодії та осмислення. Наступний постулат спирається на креативність мислення, що проходить три стадії:

- генерація ідей;
- оцінка та аналіз цієї ідеї;
- використання ідеї в конкретній ситуації.

Креативність мислення виявляється саме тоді, коли оцінки висловлюються лише після того, як запропоновані всі можливі варіанти рішень. Таким чином, можна виокремити шість основних правил проведення мозкового штурму:

1. Відсутність критики.

Вільний потік ідей можливий за умови відсутності побоювання бути критично оціненим, оскільки критика в даному випадку може розцінюватись як неприйняття не стільки ідеї, скільки особи, яка цю ідею висуває. Також не варто показувати, що ідея не має цінності, ігноруючи при цьому внесок у спільну справу будь-кого чи демонструючи це невербальними засобами.

2. Заохочення ідей.

Тренер мусить зробити акцент на кількості пропозицій, а не на їх якості, оскільки на стадії оцінки у кожного з'явиться можливість висловитись стосовно тієї чи іншої пропозиції.

3. Рівноправність учасників.

Найкращий спосіб уникнути домінування одного чи кількох членів групи — це застосувати схему, коли учасники висловлюють свої думки по черзі. Така процедура може спричинити затримку процесу, зробивши його більш формалізованим, однак це компенсується за рахунок включення в роботу всіх учасників.

4. Свобода асоціацій.

Щоб отримати оптимальну кількість пропозицій, не слід накладати обмеження на процес висловлювань. Будь-яка ідея варта розгляду.

5. Запис усіх ідей.

Письмове фіксування ідей та пропозицій надихає учасників на подальші роздуми.

6. Час для осмислення.

Як тільки всі ідеї та пропозиції будуть висловлені, групам необхідно надати час для осмислення, аналізу та пошуку альтернативних підходів.

Переваги мозкового штурму

1. Заохочення до креативного мислення.

Мозковий штурм є одним із небагатьох способів генерації ідей з використанням структурованої процедури. Саме існування правил брейнстормінгу є причиною його високої ефективності.

2. Вихід за межі стандартного мислення,

У процесі колективної роботи зменшується шанс обминути продуктивну ідею.

3. Простота.

Мозковий штурм — це метод, який легко розуміти та застосовувати. Він не вимагає високотехнологічного обладнання чи довготривалої підготовки. Одночасно його результати можна швидко оцінити.

Недоліки мозкового штурму

1. Високий ступінь залучення учасників.

Брейнстормінг спрацює лише тоді, коли учасники будуть здатні надати пропозиції, які стануть доробком усієї групи.

2. Неповнота процесу.

Реальні переваги ідей та пропозицій, що учасники висловлюють у ході мозкового штурму, можуть бути оцінені лише за межами навчальної аудиторії.

Дискусія

Дискусія — це вільний вербальний обмін знаннями, ідеями чи думками між тренером та учасниками групи. Дискусія як метод тренінгу має тенденцію обмежуватись одним питанням чи темою й будується в певній послідовності. Дискусія у багатьох випадках зачіпає емоційну сферу учасників групи, однак вона не повинна перетворюватись на гарячу суперечку. Важливим елементом дискусії є демонстрація своїх поглядів на те чи інше питання. Можливість перебивати одне одного повністю виключається в ході дискусії.

Поради та методи

1. Системний підхід суттєво відрізняє дискусію від простої бесіди, тому незмінним правилом є надання необхідного часу для обговорення. Часові рамки мають бути обговорені до початку дискусії. Це гарантує жвавість проходження процесу та досягнення необхідних результатів.

2. Неможливо заздалегідь запланувати усі аспекти дискусії, але можна підготувати конспект приблизного викладу теми. Він має:

- ознайомити з темою;
- встановити межі дискусії;
- продемонструвати мету дискусії;
- містити основні питання, що контролюватимуть хід дискусії та скеровуватимуть її.

3. Аби дискусія проходила у дружній атмосфері, вільній від обмежень, необхідно створити відповідне середовище.

4. При проведенні дискусії роль тренера є значною мірою наближеною до ролі посередника. Він спостерігає за активністю учасників і наприкінці дискусії узагальнює основні пункти, що запропоновані групою, та підсумовує всі зроблені висновки.

Переваги дискусії

1. Демонстрація розуміння.

Дискусія забезпечує умови, згідно з якими досягається розуміння теми, що обговорюється. Дискусія дозволяє учасникам перевірити свої судження і установки стосовно винесених на обговорення питань.

2. Активне опанування знань.

У випадках, коли обговорюваний матеріал йде врозріз з основними установками окремих учасників групи, коли виникають неоднозначні трактування тієї чи іншої теми, дискусія стає найкращим шляхом для опанування знань.

3. Активна взаємодія.

При правильній організації та дотриманні правил проведення дискусія забезпечує високий рівень залучення її учасників.

Недоліки дискусії

1. Відхилення від теми.

Найбільша небезпека, яка може виникнути під час застосування даного методу — це відхилення, від задекларованої теми. Утримувати групи в необхідному руслі дозволить періодичне повторення теми, предмета та мети дискусії.

2. Сильна залежність від групи.

Якість дискусії значною мірою забезпечує глибину знань і досвіду учасників. Тому при підборі учасників тренінгу необхідно враховувати рівень їх здібностей, знань і досвіду.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст понять «інтерактивне навчання» і «тренінг»?
2. Які ви знаєте форми тренінгів?
3. Які основні принципи інтерактивного процесу ви можете назвати?
4. Які основні компоненти тренінгу?
5. Які чинники має враховувати тренер при формуванні тренінгової групи?
6. Які основні методи тренінгу?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте можливості використання інтерактивних форм у діяльності соціального педагога.
2. Підготуйте та проведіть заняття (за вибором) з курсу «Культура життєвого самовизначення».

3. Заповніть таблицю, подану нижче:

Метод	Опис	Підхід	Поради	Переваги	Недоліки
Лекція					
Рольова гра					
Метод кейсів					
Мозковий штурм					
Дискусія					

Література

1. *Бачков И.В.* Основы технологии группового тренинга Психотехники. — М., 2000. - 224 с.
2. *Гудионис Г.* Книга игр по интерактивному воспитанию. — Бад Гейлброн, 1992.
3. *Дэвид Ли.* Практика группового тренинга. — СПб., 2001. — 224 с.
4. *Емельянов Ю.Н.* Активное социально-психологическое обучение. — Л., 1985.
5. Инновационные методы обучения в гражданском образовании / Величко В.В., Карпиевич Д.В. и др. — Мн., 2001. — 168 с.
6. Интерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод, посібник /. Автор.-уклад.: О.Пометун, Л. Пироженко. — К.: А.П.Н., 2002. — 136 с.
7. *Кей Торн, Дэвид Маккей* Тренинг — настольная книга тренера. — СПб., 2001. - 208 с.
8. *Кларин М.В.* Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры, дискуссии (анализ зарубежного опыта). — Рига, 1995. — 176 с.
9. *Ковалев Г.А.* Основные направления использования активного социального обучения в странах Запада // Психологический журнал. — 1989. — № 1. - Т. 10 - С. 127-136.
10. *Кристофер Э., Смит Л.* Тренинг лидерства. — СПб., 2001. — 320 с.
11. *Лещук Н.О., Зимівець Н.В.* та ін. Методика освіти «рівний - рівному». - К., 2002. - 132 с.
12. Методичні рекомендації по проведенню тренінг-курсу для підлітків з питань просвітницької роботи щодо здорового способу життя. — К., 2002. — 48 с
13. Обучающиеся преподаватели в изменяющемся университете / Материалы третьей международной научно-практической конференции «Уни-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

верситетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению» (Минск, 29-30 апреля 2002 г.). — Мн.: БГУ, 2002. — 172 с.

14. *Петровская Л.А.* Теоретические и методические вопросы социально-психологического тренинга. — М., 1982. — 208 с.
15. Права дитини: від витоків до сьогодення: Збірник текстів, метод, та інформ. матеріалів / Автор.-упоряд. Г.М. Лактіонова та ін. - К.: Либідь 2002. - 280 с
16. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний - рівному»: Навч. посібник / За ред. І.Д. Звереві. - К: Навч. книга, 2002. - 256 с
17. *Прутченков А.С.* Социально-психологический тренинг в школе — М., 2001. - 640 с.
18. *Рудестам К.* Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. — М., 1993. — 368 с.
19. *Ситников АЛ.* Акмеологический тренинг: Теория. Методика. Психотехнологии. — М., 1996. — 428 с.
20. *Хрящева НЮ.* Психогимнастика в тренинге. — СПб., 1999. — 256 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Жуков ЮМ.* Коммуникативный тренинг. — М.: Гардарики, 2003 — 223 с.
2. *С.Тори, Дж. Клиффорд.* Коучинг: руководство для тренера и менеджера. - СПб.: Питер, 2004. - 224 с.
3. *Величко В.В., Дергай А.В., Карпиевич Д.В., Савчик О.В.* Межкультурное образование в школе. — Мн.: Тесей, 2001. — 168 с.

3.3. «Рівний — рівному» — інноваційний метод соціально-педагогічної діяльності

Ключові слова: метод «рівний — рівному», соціально-педагогічна технологія «рівний — рівному», принципи, етапи соціально-педагогічної технології «рівний — рівному», умови впровадження соціально-педагогічної технології «рівний — рівному».

У контексті розкриття сутності методу «рівний — рівному», насамперед варто визначити поняття «рівний — рівному». Дане поняття, що розкриває неформальний шлях поширення інформації й передачі досвіду в суспільстві, супроводжує історичний розвиток людства, мабуть, з моменту його виникнення. У повсякденному житті ми більше довіряємо тій інформації, яку отримуємо від ровесника або від «рівного» з нами за якоюсь іншою, ніж вік, ознакою. Отже, суть поняття «рівний — рівному» — це надання інформації в соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою.

Однак до середини ХІХ ст. даний спосіб поширення інформації та передачі знань не розглядався як метод соціально — педагогічної діяльності. Офіційно використання даного способу як методу навчання задокументовано в Англії у 1840 році (дорослих викладачів не вистачало, тому навчання на фабриці серед підлітків і дітей проводили підготовлені однолітки). «Навчання рівних рівними — метод, де меншість із рівних між собою людей намагається вплинути на більшість за допомогою надання інформації задля позитивних змін» [7, с 4].

У 50-х роках ХХ ст. країни Західної Європи (Шотландія, Англія) та Америки в пошуках ефективних технологій для роботи з молодими людьми, які б відповідали змінам, що відбувалися у світі, знову звернулися до методу «рівний — рівному».

Його переваги: перманентність інформаційного впливу; рівність соціальних позицій; ідентичність механізмів соціальної перцепції у тих, хто навчає та кого навчають; відповідність культурним особливостям; економічність («фахівці з навчання рівних рівними надають велику кількість послуг за невелику плату і ефективно») [7, с 11],

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

роблять його все більш популярним. Широке застосування даного методу в просвітницькій роботі надало можливість науковцям і практикам соціальної сфери розглядати його не тільки як метод навчання, а й метод (причому, один із найефективніших) соціально-педагогічної діяльності.

На міжнародних творчих зустрічах у рамках програм «Рівний навчає рівного» (UNICEF у співпраці з UNAIDS (1999-2000 р., Латвія) відмічалось: «Позитивний результат «навчання рівним рівного» міститься в загальних значних результатах, які свідчать про те, що одночасно з формальною традиційною освітою та іншими підходами «навчання рівним рівного» є стратегічним засобом передачі інформації з метою зацікавлення молодих людей їх власним здоров'ям і розвитком, й найбільш ефективно сприяє змінам на благо здоров'я і продуктивного життя» [7, с 13].

На основі сказаного можна зробити висновок, що метод «рівний — рівному» є ефективним способом надання достовірної, соціально значущої інформації в середовищі людей, рівних за якоюсь певною ознакою, з метою позитивного самовдосконалення особистості, громади і суспільства через довірче спілкування «на рівних» під час неформального або особливим способом організованого спілкування (тренінги, консультації, акції тощо).

Нині у світі використовується багато різновидів методу «рівний — рівному» (англ. *peer education*). Однак суть даного методу залишається незмінною [10, с 4].

Аналіз спеціальної літератури дозволяє назвати два основних критерії для класифікації різновидів методу «рівний — рівному» .

Перший критерій — «рівність за віком». Згідно з цим критерієм, форми методу «рівний — рівному» трактуються як спосіб «навчання ровесників ровесниками, однолітків однолітками». Відповідно, в соціально — педагогічній літературі утвердилось сприйняття методу «рівний — рівному», переважно, як способу передачі соціально значущої інформації спеціально підготовленими молодими людьми рівним собі особам за віком.

Другий критерій — «рівність за певною ознакою». Згідно з цим критерієм форми методу «рівний — рівному» трактуються як спосіб «навчання рівних рівними» (з англ. *peer — рівний*), тобто йдеться про надання інформації в середовищі людей «рівних» між собою за певною ознакою (*цінності, проблеми, професія, соціальний рівень, хобі,*

інтереси і т.п., крім віку. Однаковий вік не є головним для «рівності»), і це поширюється на різні вікові й міжвікові категорії.

Розглянемо метод «рівний — рівному» саме як спосіб навчання ровесників ровесниками, підлітків підлітками в контексті проведення просвітницької роботи щодо сприяння здоров'ю, здоровому способу життя.

Насамперед, спробуємо з'ясувати, в чому полягає його інноваційність. Поняття «інновація» трактується як зміни і перетворення у технології того чи іншого процесу чи способу дій, як впроваджене в практику нововведення, завдяки якому відбуваються позитивні зміни і досягається необхідний ефект [6, с 8-9].

Згідно з цим інноваційність методу «рівний — рівному» полягає у впровадженні його в практику і досягнутих позитивних результатах, а також у його технологічності.

В Україні метод «рівний — рівному» почали впроваджувати в діяльність спеціалістів соціальної сфери наприкінці ХХ ст. Спочатку цей метод апробували громадські організації і соціальні служби м. Дніпропетровська, Києва, Запоріжжя тощо. Всеукраїнським експериментом по використанню даного методу в соціально-педагогічній діяльності стала Програма Міністерства освіти і науки України / ПРООН/ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницькій роботі «рівний — рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя» (реалізувалася з липня 2000 року по листопад 2002 року). Зараз метод «рівний — рівному» широко застосовується в діяльності педагогів і соціальних працівників і дозволяє спостерігати певні позитивні результати його впровадження в просвітницьку діяльність фахівців. Це, зокрема:

- донесення до молодіжного середовища достовірної, якісної, соціально значущої інформації та її поширення при формальному та неформальному спілкуванні молодих людей;
- розширення діапазону просвітницької роботи в сфері сприяння здоров'ю;
- залучення учнівської молоді, підлітків до просвітницької діяльності.

Один з основоположників теорії молодіжної участі Роджер А.Харт в своїй статті «Розвиток соціальної компетентності та соціальної відповідальності» писав: «Підлітки борються за те, щоб відіграти осмислену роль у суспільстві. Якщо вони не зможуть знайти мож-

ливість відповідально розвинути свій досвід, вони зроблять це безвідповідально» [12, с 17]. Участь у просвітницькій роботі за методом «рівний — рівному» надає їм таку можливість, задовольняючи потреби підлітків у таких різновидах діяльності, які мають особливе значення саме у підлітковому віці: спілкування з ровесниками, спілкування з дорослими та молодшими, навчальна діяльність, організація змістовного дозвілля, випробовування власних сил, пошук свого місця у суспільстві. Принцип «навчаючи — вчуся», який покладено в основу методу, є фундаментом для створення умов по усвідомленню підлітками свого здоров'я і саморозвитку як найважливіших життєвих цінностей, які, зберігаючись і примножуючись при здоровому способі життя, забезпечують особистості повноцінну самореалізацію. Участь у просвітницькій діяльності, націленій на сприяння здоров'ю, — це ефективна умова формування здорових основ життєдіяльності молодшої людини. Вона сприяє задоволенню базових потреб підлітка в різноманітній творчій діяльності, визнанні та повазі з боку оточуючих, самореалізації і самоствердженні, задоволенні й успіху, сприяє розвитку соціальної компетентності та відповідальності.

Участь підлітків у просвітницькій діяльності за методом «рівний — рівному» формує певні життєві навички, необхідні для розвитку особистості. Це, зокрема, такі навички:

- ефективного спілкування (які відпрацьовуються на формальному [проведення занять] і неформальному [особистісному] рівнях);
- усвідомлення власної індивідуальності ;
- розуміння індивідуальності та неповторності інших людей;
- самостійного прийняття рішення, самоконтролю власної поведінки, самоповаги, самоусвідомлення;
- культури проведення вільного часу;
- вміння пристосовуватися до змін соціального середовища.

У ході просвітницької діяльності учасники відпрацьовують вміння здійснювати рефлексивну та самооціночну діяльність, цілепокладання, що є одними із складових «Я-концепції» особистості.

Технологічність методу «рівний — рівному» розкривається через • стандартний комплекс методично описаних і практично впроваджених дій і/чи процедур, які об'єднані в певній послідовності та дають іміміруваний або інший соціальний результат у соціальній сфері» [11, с 231.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Соціально-педагогічна діяльність за методом «рівний — рівному» в контексті просвітницької роботи щодо сприяння здоров'ю — це процес, який формується на основі вже існуючого обміну інформацією в середовищі молодих людей і спрямований на забезпечення якісних змін у ставленні особистості до власного здоров'я як необхідної умови досягнення фізичного, психічного і соціального благополуччя людьми та розквіту і стабільності країни. Ключовими фігурами в даному процесі виступають педагог-тренер і підліток-інструктор. Педагог-тренер — це фахівець (учитель, психолог, соціальний працівник, лікар тощо), який створює умови для проведення просвітницької роботи підлітками-інструкторами серед своїх однолітків. Підліток-інструктор — це особистість, яка є носієм знань і цінностей здорового способу життя, привабливих для однолітків, що вони бажають наслідувати; це спеціально підготовлені «непрофесійні педагоги», які навчають і мотивують своїх однолітків.

У процесі організації роботи за методом «рівний — рівному» ми виокремлюємо послідовно такі етапи (процедури), як:

- оцінка необхідності, ресурсів і можливостей використання методу «рівний — рівному»;
- підготовка спеціалістів (педагогів-тренерів) до організації і проведення роботи за методом «рівний — рівному»;
- робота підготовлених спеціалістів із групами учнівської молоді з метою забезпечення їх точною інформацією про здоров'я як запоруку благополуччя людини (проведення просвітницького тренінгу);
- підготовка підлітків-інструкторів до просвітницької діяльності в середовищі ровесників із числа тих, хто пройшов навчання і виявив бажання працювати з однолітками;
- організаційний та методичний супровід дорослими спеціалістами проведення занять підлітками-інструкторами;
- надання консультацій та необхідної додаткової інформації підліткам, які не проводять формальних занять, але поширюють інформацію під час неформального спілкування;
- моніторинг діяльності спеціалістів і підлітків-інструкторів;
- корекція діяльності спеціалістів і підлітків-інструкторів відповідно до результатів моніторингу;
- організація навчання чергової групи учнівської молоді.

Будь-який процес у виробничій чи соціальній сфері тільки тоді одержує назву «технологія», коли його було спрогнозовано, визначе-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

но кінцеві властивості продукту і засоби його отримання, цілеспрямовано сформовані умови для реалізації та йому (процесу) надано хід [9, с 27].

Аналіз науково-методичних матеріалів дозволяє визначити умови реалізації технології «рівний — рівному»:

- розуміння адміністрацією навчальних закладів, управліннями ефективності даного методу і створення відповідних організаційних механізмів його реалізації;
- цільова, систематична підготовка педагогів, соціальних працівників до проведення роботи за методом «рівний — рівному»;
- відповідність проекту, в рамках якого використовується даний метод сучасним концепціям здоров'я та профілактики;
- використання інтерактивних методів навчання;
- скоординована, партнерська робота підготовлених спеціалістів та інших фахівців по профілактичній діяльності підготовлених підлітків — інструкторів;
- постійне поповнення ресурсів (людських, матеріальних) для реалізації даного методу.

При плануванні та організації роботи за методом «рівний — рівному» визначаються мета, завдання, очікуваний кінцевий результат, послідовність процедур (етапів), способи, засоби та прийоми виконання завдань, досягнення мети, способи оцінки і моніторингу.

Отже, просвітницька діяльність за методом «рівний — рівному» — це інноваційна соціально-педагогічна технологія, яка носить циклічний характер і має свої переваги порівняно з іншими технологіями просвітницької роботи сприяння здоров'ю, а саме:

- враховує безперервність інформаційного обміну в молодіжному середовищі (молоді люди постійно перебувають у колі своїх ровесників, а професіонали — тимчасово (навчають);
- спирається на особливості розвитку особистості підлітка (молоді люди розуміють одне одного, використовуючи невербальні та вербальні засоби спілкування, дорослий має вивчити молодіжний «сленг»; молоді люди, знають цінності та вимоги своєї соціальної групи, дорослий має познайомитися з ними);
- дає змогу не «повчати» підлітків (пряма дидактика формування уявлень про здоровий спосіб життя не дає позитивних результатів), а надавати достовірну інформацію, враховуючи вікову мотивацію стосовно збереження власного здоров'я (молоді

Соціальна педагогіка: теорія і технології

люди розуміють, що означає бути молодим, а дорослі «намагаються зрозуміти», пригадуючи себе в такому віці; молоді люди мають високий рівень довіри одне до одного, а дорослі мають створити умови для довіри).

Соціально-педагогічна технологія «рівний — рівному» як сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення результату, базується на таких принципах: добровільності, позитивності, відповідальності, «навчаючи - вчуся», партнерського спілкування.

Принцип добровільності *передбачає вільний вибір учасниками (як спеціалістами, так й звичайними молодими людьми) своєї участі в навчанні та проведенні подальшої просвітницької роботи в сфері сприяння здоров'ю.*

Принцип позитивності передбачає, що «інформаційне посилення» у просвітницькій діяльності щодо сприяння здоров'ю має базуватися на таких концептуальних положеннях: здоров'я — найвища цінність, життя може і повинно приносити задоволення, і особистість мусить максимально скористатися наданими можливостями заради досягнення благополуччя в усіх сферах життя.

Принцип відповідальності ґрунтується на тому, що участь підлітків у просвітницькій діяльності вимагає від них прийняття на себе певної відповідальності за кінцеві результати, а також готовності відповідати за власні дії та вчинки. В умовах сьогодення проблема відповідальності набуває все більшої значущості.

Принцип «навчаючи — вчуся» *дозволяє створити умови для того, щоб учасники не тільки отримали необхідну інформацію, а й мали змогу сформувати важливі життєві навички ефективного спілкування, прийняття відповідального рішення, самоконтролю власної поведінки, адаптації до змін у соціальному середовищі.*

Принцип партнерського спілкування полягає в тому, що в освітньому процесі та міжособистому спілкуванні постійно враховуються інтереси, почуття всіх суб'єктів.

Варто зауважити, що саме дотримання принципів та етапів соціально-педагогічної технології «рівний — рівному» є фундаментом досягнення тих цілей, які суспільство і практика соціально-педагогічної діяльності покладає на указаний метод.

При реалізації даної технології необхідно пам'ятати про певні складнощі або так звані слабкі сторони соціально-педагогічної діяльності за методом «рівний — рівному». Насамперед, це недостатній

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

рівень досвіду, брак інформації у підлітків і можливе перекручення ними інформації аж до невпізнанності. Тому так важливо дозувати і відбирати інформацію, яку планується подати в середовищі молоді за обраною технологією, проводити підтримувальні семінари для підлітків — інструкторів.

Соціально-педагогічна технологія «рівний — рівному» відповідає потребам соціальної політики, що визначається сучасним станом українського суспільства. Організація системної, послідовної просвітницької роботи за даною технологією не потребує додаткових структурних формувань і особливих фінансових витрат за рахунок максимально ефективного використання наявних ресурсів і можливостей. Процес соціального виховання за технологією «рівний — рівному», спрямований на формування відповідального ставлення до здорового способу життя, є неперервним процесом, що характеризується розширенням діапазону розповсюдження знань у молодіжному середовищі.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність та інноваційність методу «рівний — рівному»?
2. Чому метод «рівний — рівному» розглядають як соціально-педагогічну технологію?
3. На яких принципах базується технологія «рівний — рівному»?
4. Які етапи виокремлюють у технології «рівний — рівному»?

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з Концепцією освіти «рівний — рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України (В.М.Оржеховська, О.І.Пилипенко, Л.І.Андрушак. — К, 2002) та визначте мету, завдання, етапи, засоби досягнення мети, очікуваний результат і методи моніторингу та оцінки методу «рівний — рівному».

2. Опишіть соціально-психологічний портрет підлітка-інструктора.

Література

1. Автономов А.С., Виноградова Т.И., Замятина М.Ф., Хананашвили Н.Л. Социальные технологии межсекторного взаимодействия в современной России: Учебник / Под общей ред. проф. А.С.Автономова. — М.: Фонд НАН, 2003.
2. Заверико Н.В. Навчання однолітків однолітками: зарубіжний досвід // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2000. — Вин. 3. - С 66-70.
3. Зимівець Н.В. «Рівний — рівному» як соціально-педагогічна технологія формування здорового способу життя підлітків // Проблеми педагогічних технологій. - Луцьк, 2002. - Вип. 2. - С 101-108.
4. Зимівець Н.В. Формування у підлітків відповідального ставлення до здоров'я шляхом впровадження технології «рівний — рівному» // Проблеми педагогічних технологій. — Луцьк, 2004. — Вип. 3-4.
5. Зимівець Н.В. Особливості технології «рівний — рівному» у профілактичній роботі з учнівською молоддю // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. - Чернівці, 2005. - С. 60-64.
6. Інновації у соціальних службах: Навч. — метод. посібник / Семигіна Т.В., Покладова В.В., Грига І.М. та інш. — К.: Пульсари, 2002. — 168 с
7. Міжнародний семінар по оцінці програм «Рівний навчає рівного» у країнах Центральної й Східної Європи, Співдружності Незалежних Держав і Балтійських країнах: Робочі матеріали. — Юрмала, 1999.
8. Методика освіти «рівний — рівному» / Лещук Н., Зимівець Н., Авельцева Т., та інші. — К.: Міленіум, 2002. — 132 с
9. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний — рівному». Навч. посібник / За ред. І.Д.Звереві. — К.: Навчальна книга, 2002. — 256 с
10. Робочі матеріали до семінару навчання ровесників ровесниками: уроки досвіду // Міжнародна федерація соціальних працівників, Християнський Дитячий Фонд, Українська Асоціація соціальних педагогів і спеціалістів по соціальній роботі. — К., 1999.
11. Report on a Stocktake in 12 Countries as Part of the joint UNISEF, UNFPA, WHO, UNFIDS/ Workplan for support to peer Education in CEE/CIS and Baltics - 2000/2001. - 60 p.
12. Hart R. «Children's Participation»: From Tokenism to Citizenship, UNICEF International Child Development Centre, 1992.
13. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. — М.: Смысл, 2001. — 365 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Концепція освіти «рівний — рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України / В.М.Оржеховська, О.І.Пилипенко, Л.І.Андрушак. — К., 2002. - 20 с

3 _ 4=. Створення та соціальний супровід сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Кетоніві слова: прийомна сім'я, форми виховання у прийомній сім'ї, дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ), фостерне виховання, прийомні батьки та батьки-вихователі, соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Останнім часом в Україні відбуваються докорінні зміни в системі опіки над дітьми, які мають статус сиріт. Новими важливими функціями соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді стає їх участь у створенні та забезпеченні функціонування сімейних форм виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Враховуючи новизну проблеми, доцільно висвітлити концептуальні підходи:, що дозволяють краще зрозуміти зміст і конкретну діяльність соціального педагога. Зазначимо й те, що на цьому новому напрямі соціальної роботи багато чого ще не визначено, проходить перевірку практикою, потребує вдосконалення.

Сігудейними формами виховання охоплені прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу (далі — ДБСТ), положення про які затверджені відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Прогудейна сім'я — це сім'я або окрема особа, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від 1 до 4 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок сімейного типу формується з окремої сім'ї, що створена за бажанням подружжя або особи, яка не перебуває у шлюбі., і беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, - різниця між прийомною сім'єю та ДБСТ полягає, по-перше, у кількості дітей, яких влаштовують на проживання: у прийомних сім'ях їх від одного до чотирьох (включно), а у дитячих будинках сімейного типу — від п'яти до десяти. По-друге, у дитячих

будинках сімейного типу хоча б один із батьків є батьком-вихователем чи мамою-вихователькою. Виконання функцій батьків-вихователів вважається професією, що передбачає виплату заробітної плати. У прийомній сім'ї батьки не отримують заробітної плати, але їм надається державна фінансова допомога на утримання кожної дитини. По відношенню до них використовується термін «прийомні батьки». По-третє, на відміну від прийомної сім'ї, що створюється на базі власної житлової площі, місцеві органи влади/самоврядування, приймаючи рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, беруть на себе зобов'язання про його забезпечення житлом (багатокімнатною квартирою або будинком) з відповідним обладнанням (пральною машиною, іншою побутовою технікою). Слід зазначити, що Положеннями встановлюються й обмеження для певних категорій населення, які не можуть бути прийомними батьками та батьками-вихователями.

Національним законодавством передбачено також створення патронатної сім'ї, але нормативних документів щодо неї поки не існує.

Статистика та результати досліджень свідчать, що серед дітей без батьківського піклування лише близько 10% є біологічними сиротами. Всі інші мають хоча б одного з батьків. Але з певних причин, основними серед яких є бідність, втрата роботи, розпад сімей, відсутність батьківських навичок, алкоголізм і наркоманія, зловживання проти дітей та неналежний догляд, перебування батьків у місцях позбавлення волі, соматичні або психічні захворювання, діти стають бездоглядними й безпритульними.

Багатолітня зарубіжна практика переконливо доводить, що проблеми зазначеної категорії дітей можуть бути вирішені без розгалуженої системи шкіл-інтернатів і дитячих будинків, а лише за допомогою сімей, які беруть таких дітей на проживання до себе. Цей вид соціальної допомоги на Заході називають фостерною (*foster care* від англ. *foster* — доглядати, виховувати, сприяти). Її особливість у тому, що позитивний результат досягається завдяки співпраці батьків і соціальних працівників.

Вже починаючи з другої половини XIX ст., в Ірландії, Канаді, Австралії, Франції приймаються відповідні закони, які започаткували розвиток фостерного виховання [2, с 55]. Наприкінці 90-х років минулого століття у прийомних сім'ях СІЛА налічувалося більше 395 тис. дітей [7, с 20]; у Фінляндії 55% дітей, якими опікується держа-

на, були охоплені саме сімейними формами опіки або перебували у закладах сімейного типу, а 29% — в інтернатних закладах; у Великій Британії 70% дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, отримували фостерну допомогу [13, с 25].

Системою інтернатного виховання в Україні, що склалася у радянські часи, було передбачено, що дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківської опіки і піклування, має перебувати в окремих закладах, створених саме для такої категорії дітей з урахуванням їх віку, зокрема у будинках дитини, дитячих будинках чи школах-інтернатах. Іншими словами, вирішення проблем дітей-сиріт покладалося на певні інституції, які фінансувалися державою. Як доводять дослідження й численні життєві приклади, вказані інституції лише частково розв'язують проблеми дітей, позбавлених батьківської опіки і піклування. Вони, на жаль, не можуть надати позитивних прикладів спілкування і поведінки у сім'ї, підготувати дитину до самостійного ішрішення проблем, сформувані особистість із почуттям власної гідності, що готова здійснювати свій життєвий вибір й нести відповідальність за це. Крім того, вихованці шкіл-інтернатів мають об'єктивні обмеження для свого професійного, духовного та культурного розвитку. За результатами опитувань, проведених Українським центром соціологічних досліджень, лише 16% з них створюють сім'ї, 25% мають постійну роботу, 1% отримує вищу освіту. Між тим, за останні 10 років на 60% збільшилась кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які потрапляють до державних закладів: тільки впродовж 2004 року у дитячі будинки поступило 2,4 тис. дітей; до шкіл-інтернатів — 3 тис; до будинків дитини — 5 тис. Влаштування в інтернат, на відміну від сімейних форм виховання, не вимагає витрат місцевого бюджету [5, с 8-117; 6, с. 189-191].

Останнім часом ситуація суттєво змінюється: одним із пріоритетів соціальної політики по відношенню до дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, стає державна підтримка розвитку сімейних форм виховання.

У 90-х роках XX ст. на заклик письменника Альберта Ліханова, МД їй на той час очолював Дитячий фонд ім. В.ІЛеніна, в Україні як частиш Радянського Союзу, були створені перші дитячі будинки сімейного типу. Після набуття незалежності Україна ратифікувала у 1991 році Конвенцію про права дитини. У ст.20 цього документа наголошено на важливості для дитини жити й зростати у сімейному оточенні.

Подальшому розвитку сімейних форм виховання сприяли пілотні проекти, які були здійснені при підтримці міжнародних донорів, зокрема ЮНІСЕФ. Так, за ініціативою Міністерства у справах сім'ї та молоді, починаючи з 1998 року (протягом трьох років), у Запорізькій області здійснювався експеримент по створенню прийомних сімей. У наступному році експеримент було поширено на м. Київ, Львівську, Одеську Харківську області, Автономну Республіку Крим. Серед його результатів — розробка та затвердження Постановою Кабінету Міністрів «Положення про прийомну сім'ю» (2002 р.), перші національні публікації, методичні посібники, науково-практичні конференції.

За станом на 2002 рік в Україні вже функціонувало 102 ДБСТ, де виховувалися 1078 дітей та 48 прийомних сімей, в яких проживало 59 дітей [1, с 86].

У квітні 2001 року було прийнято Закон України «Про охорону дитинства», в якому встановлено основні засади державної політики у сфері захисту прав дитини. Саме у цьому Законі вперше визначено поняття «дитина-сирота», «безпритульні діти», «приймна сім'я», «дитячий будинок сімейного типу», зафіксовано право кожної дитини на проживання в сім'ї та можливість у разі екстремальної ситуації бути влаштованою на виховання у сім'ї громадян [4, с 230-248].

У січні 2005 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про забезпечення організаційно-правових основ соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [3], який створив підґрунтя для розвитку сімейних форм виховання. У липні 2005 року вийшов Указ Президента України «Про першочергові завдання щодо захисту прав дітей» [12, с 24-28], в якому визначені конкретні дії, спрямовані на розвиток прийомних форм виховання. У травні 2006 року Постановою Кабінету Міністрів затверджено Державну програму подолання безпритульності й бездоглядності на 2006-2010 роки, в якій наголошено на пріоритетності розвитку сімейних форм виховання [11]. За станом на 1.02.06 року в Україні створено 187 прийомних сім'ї та 162 ДБСТ, в яких виховується понад 1500 дітей.

Основні повноваження у створенні та забезпеченні діяльності сімейних форм виховання мають служби у справах неповнолітніх і соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді.

Зупинимося докладніше на основних напрямках діяльності соціальних служб при створенні прийомної сім'ї та ДБСТ, а також при здійсненні їх соціального супроводу.

Завдання соціальних служб на етапі підготовки та створення сімейних форм виховання полягає у тому, щоб, перш за все, забезпечити проведення заходів, спрямованих на поширення інформації серед населення щодо прийомних сімей та ДБСТ, умов, необхідних для їх створення, зобов'язань держави по відношенню до них, контактних адрес і телефонів, за якими можуть звернутися ті, кого це зацікавило. На даному етапі важливими стають публікації, радіо — і телепередачі, реклама у засобах масової інформації, використання плакатів, листівок, зовнішньої та інших видів реклами. Метою інформаційної діяльності є створення банку даних кандидатів у прийомні батьки і батьки-вихователі та формування належної громадської думки стосовно сімейних форм виховання.

Окрім того, вже на цьому етапі слід з'ясувати, в яких житлових, побутових умовах перебувають кандидати, а також якою є їх професійна завантаженість, адже прийомні діти — це завжди діти з не легкою долею, пережитими втратами. Вони потребують постійної уваги до себе, витрат часу, сил. Навіть якщо мова йде про передачу у прийомну сім'ю лише однієї дитини, варто враховувати, що прийомні батьки/ батько чи матір мають приділяти дитині достатньо уваги. Суттєвим чинником виступає загальна культура кандидатів, характер взаємовідносин між членами подружжя. Зокрема, важливою є позиція батька, його ставлення до прийняття в сім'ю прийомної дитини, готовність брати участь в її вихованні. Фахівці свідчать, що саме активна участь батька виступає запорукою успіху в подоланні багатьох проблем, які виникають у житті прийомної сім'ї. При тому варто зазначити, що мова йде про сім'ї, де батько не диктує, не вимагає повної слухняності, а виступає стрижнем сім'ї [7, с 125]. Для того, аби краще з'ясувати, що являє собою сім'я кандидатів на створення прийомної сім'ї або ДБСТ, використовуються бесіда, методи анкетування, тестування, відвідання сім'ї за місцем проживання, розмови з сусідами, вчителями, іншими особами, які добре знають кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі.

За результатами досліджень виявлено, що типова фостерна сім'я на Заході складається з двох батьків. При цьому, якщо батько, як правило, працює повний робочий день поза домом, то мати (віком від 31 до 56 років) частково зайнята на роботі. Зазвичай фостерні батьки мають своїх дітей і мешкають у власних будинках [2, с 33]. На відміну від західних країн в Україні в прийомній сім'ї

чи ДБСТ дитина перебуває, частіше за все, до повноліття й навіть довше, якщо вона навчається. На Заході фостерні сім'ї передбачають тимчасове, а не довготривале перебування, тому що найвища мета фостерної допомоги — сприяти поверненню дитини у біологічну родину. В західних країнах не існує такої практики, коли б батьки втрачали свої батьківські права назавжди.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної практики свідчить, що серед тих, хто виказує намір взяти дітей на виховання, переважають декілька категорій, а саме: бездітні подружжя; подружжя, які втратили власних дітей через нещасний випадок чи хворобу; подружжя, які вже виростили власних дітей та хочуть наповнити своє, життя смислом (серед цієї групи сімей іноді прихованим мотивом є прагнення до запобігання розпаду сім'ї); самотні жінки, які прагнуть в обмін на свою турботу уникнути самотності у старості; віруючі люди, які керуються цінностями християнської етики; подружжя чи окремі особи, частіше — жінки, налаштовані на допомогу дитині. Певна частина людей, які виявляють інтерес до інформації про сімейні форми виховання, керуються, насамперед, матеріальним заохоченням прийомного виховання, розміри якого залежать від кількості дітей та їх статусу. Одне з основних завдань соціального працівника полягає у тому, щоб з'ясувати справжню мотивацію кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі, а також відповідність кандидатів умовам, визначеним нормативними документами.

Наступним етапом на шляху до створення сімейних форм виховання стає *організація та проведення навчання для кандидатів у прийомні, батьки та батьки-вихователі, що є обов'язковим елементом, уникнути чи обминути який не можна*. Якщо прийомну сім'ю створює подружжя, навчання мають пройти як чоловік, так і жінка. Програма навчання затверджується Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту. Здійснювати її можуть фахівці, які пройшли відповідну підготовку й отримали сертифікати державного зразка. У рамках програми кандидати у прийомні батьки та батьки-вихователі знайомляться з законодавством і нормативними документами, якими регулюється діяльність сімейних форм виховання, соціально-психологічними та віковими особливостями дітей-сиріт, закономірностями та особливостями процесу їх виховання, принципами взаємодії прийомних батьків і батьків-вихователів з соціальними працівниками тощо. Серед проблем, на яких акцентується увага у ході навчан-

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

11 я, варто зазначити проблему підготовки до суттєвих змін у житті сім'ї. Тут важливим чинником є готовність прийомних батьків, а також їх рідних дітей, найближчого оточення сприйняти нового й не знайомого їм члена родини, опікуватися його долею.

Основне завдання навчання полягає у тому, щоб допомогти кандидатам прийняти усвідомлене рішення, зрозуміти, що виховання дитини, яка зазнала життєвих негараздів, — це важка та відповідальна робота, в якій недостатньо тільки одного бажання. Для того, аби забезпечити догляд і розвиток дитини найкращим чином, прийомні батьки мусять багато знати, вміти, постійно вчитися й вдосконалювати свої навички вихователів, бути готовими до співпраці з соціальними працівниками, іншими фахівцями як одна команда. Навчання має бути націлене на те, щоб підготувати людей до реалій виховання в прийомній сім'ї, включаючи не тільки його позитивні, а й проблемні сторони. З огляду на це, кандидатам на створення сімейних форм виховання треба надавати повну інформацію, не приховуючи труднощів і проблем, що пов'язані з появою в родині прийомної дитини [10]. Саме такий підхід забезпечить прийняття свідомого рішення стосовно створення прийомної сім'ї, а особливо — ДБСТ.

За результатами навчання соціальні працівники мають підготувати (у письмовому вигляді) соціально-психологічну характеристику на кожного з кандидатів у прийомні батьки та надати рекомендації щодо форми сімейного виховання, кількості дітей, які можуть бути влаштовані у сім'ю, їх віку, статі, характеру.

Закономірністю є те, що, зазвичай, батьки частіше за все висловлюють своє бажання виховувати маленьких дівчаток, але реально прийомного виховання потребують, насамперед, хлопчики, багато з яких уже не малюки. Фахівці радять не передавати у сім'ю дитину, яка старша за віком, ніж рідні діти, адже у батьків немає практичного досвіду виховання. Краще утриматися від влаштування у сім'ю дитини-ровесника рідних сина чи доньки, тому що може виникнути ситуація конкурування. Ліпший варіант — коли прийомна дитина є найменшою у сім'ї. Великий ризик існує, якщо прийомну дитину влаштовують у сім'ю, де є малюки та діти дошкільного віку, адже вони потребують багато уваги й сил з боку батьків, не дають їм зосередитися належним чином на вирішенні проблем нового вихованця чи вихованки [7, с 101]. У тих випадках, коли прийомними батьками хочуть стати особи, що пережили втрату дитини, фахівці радять узяти в сім'ю

дитину протилежної статі й молодшу за віком [8, с 30]. Певна річ, що при передачі на виховання у сім'ю дитини, треба враховувати норми, що встановлені державою стосовно співвідношення за віком прийомних батьків: батьки мають не досягнути пенсійного віку до повноліття дітей (наприклад, жінці, якій виповнилося 45 років, можна передати на виховання дитину, якій не менше, ніж 8 років). Кожний з кандидатів у прийомні батьки після навчання (протягом приблизно 30 год.) отримує відповідний документ (сертифікат чи посвідчення). Але проходження навчання не означає, що всі його учасники обов'язково стануть прийомними батьками чи батьками-вихователями.

Зарубіжний та вітчизняний досвід показують, що саме ретельно проведене якісне навчання сприяє забезпеченню кваліфікованого догляду за дітьми-сиротами, попереджає невдачі прийомних батьків у вирішенні проблемних ситуацій, знижує ризик можливих відмов прийомної сім'ї від дитини чи протесту дитини проти подальшого перебування у сім'ї. Зовсім не випадково, що організація SOS-кіндердоф, яка відома у світі як ініціатор створення «дитячих містечок», приділяє велику увагу підготовці матерів-вихователюк. Курс педагогіки та психології для них читається в обсязі 440 годин.

У країнах із багатими традиціями фостерного виховання (США, Велика Британія) періодично здійснюється перегляд існуючих програм навчання, що зумовлено змінами у суспільстві, потребами практики соціальної роботи. На сучасному етапі у багатьох зарубіжних країнах створюються та набувають все більшого поширення програми навчання, що базуються на формуванні певних компетенцій прийомних батьків. Одна з таких програм, яку розроблено наприкінці ХХ ст. у США, відома під назвою ПРАЙД (за першими літерами своєї англійської назви PRIDE — Parent Resource for Information, Development and Education), яку можна перекласти як Ресурси для інформування, розвитку та освіти батьків). Вона отримала позитивну оцінку експертів Європейської Ради й знайшла застосування у 12 європейських країнах.

В Україні програму ПРАЙД було адаптовано та застосовано у рамках проекту Християнського дитячого фонду. Слід зазначити, що значний внесок у впровадження в Україні ефективного зарубіжного досвіду, включаючи розробку методик навчання, належить неурядовим організаціям, серед яких — «Надія та житло для дітей», «Кожній дитині», «Сонячне саяво».

Ще одним завданням соціальних працівників, і в першу чергу соціальних педагогів на етапі створення прийомних форм виховання, є їх участь у доборі кандидатури дитини. Ця функція здійснюється службами у справах неповнолітніх, але соціальний педагог має допомогти батькам у встановленні контакту з дитиною, розвитку довірливих стосунків з нею, які є запорукою успішної адаптації у новій сім'ї. Для цього потрібний певний час, продуманий план дій, тактовність й уважність із боку батьків.

Як показує досвід, при визначенні кандидатури дитини важливо враховувати побажання потенційних прийомних батьків, мету влаштування у сім'ю. Так, певна частина прийомних батьків зорієнтовано на усиновлення дитини, тобто перебування дитини в прийомній сім'ї стає періодом перевірки перед прийняттям остаточного рішення: всиновлювати чи ні.

Після прийняття органами влади рішення про створення прийомної сім'ї чи ДБСТ, підписання відповідної угоди з батьками та документальне оформлення влаштування дітей центри соціальних служб починають здійснювати її соціальний супровід, змістом якого є діяльність соціального працівника або групи соціальних працівників, спрямовано на створення необхідних умов розвитку дітей в сімейних формах виховання [8, с 21—22].

Соціальний працівник, який здійснюватиме соціальний супровід, має заздалегідь пройти навчання за державною програмою й отримати відповідний сертифікат. Він виступає, з одного боку, як помічник сім'ї, а з іншого — контролює умови проживання дитини в сім'ї, виходячи з того, що одне з основних завдань прийомної сім'ї — подолати негативні наслідки минулого досвіду дитини й забезпечити їй безпечне середовище для життя та розвитку. Функції соціального працівника полягають у тому, щоб відвідувати сім'ю, спілкуватися з нею по телефону, надавати допомогу батькам, оцінювати, наскільки комфортно почувається в сім'ї прийомна дитина, сприяти змінам. На краще, бути посередником між сім'єю та різними державними структурами. Ця робота розпочинається спільно з сім'єю із складання плану супроводу на підставі вивчення потреб дитини та сім'ї. *План соціального супроводу* — це алгоритм цілеспрямованої діяльності соціального працівника, спеціалістів, які надають конкретні послуги, а також членів прийомної сім'ї, які разом створюють необхідні умови для оптимального функціонування прийомної сім'ї та розвитку дитини [9, с 6,1].

Базова інформація про прийомну дитину збирається і накопичується соціальним працівником за допомогою осіб, які мають відомості про життя дитини до влаштування в прийомну сім'ю, про прийомних батьків і спеціалістів, котрі безпосередньо працюють з прийомною дитиною. Джерелом інформації можуть бути документи, а також розповіді тих, хто знав або спілкувався з дитиною у процесі виконання своїх професійних обов'язків, сусідів, друзів, родичів. Крім того, важлива роль відводиться обговоренню з прийомними батьками / батьками-вихователями ситуації в сім'ї, аналізу поведінки дитини, її досягнень і проблем, її думок і почуттів. Як свідчить практика, соціальний працівник частіше спілкується з прийомними матерями / мамами-виховательками, адже саме на них, як правило, припадає основний обсяг роботи. Ставлення до соціального працівника залежить від кількості та характеру контактів саме з матір'ю. У процесі здійснення соціального супроводу необхідно уважно стежити за відносинами, які складаються між батьками, прийомними та рідними дітьми, й, при потребі, вплинути на їх розвиток. Соціальний працівник має бути обізнаним щодо технологій розв'язання конфліктних ситуацій.

Перший рік перебування дитини в сім'ї — це період адаптації як дитини до сім'ї, так і сім'ї до дитини. Враховуючи той факт, що на процес адаптації впливає ціла низка факторів (вік, стать, характер дитини та батьків, їх минулий досвід і ступінь підготовленості до вирішення проблем, місце проживання тощо), фахівці визначають декілька фаз періоду адаптації, перша з яких отримала назву «медовий місяць» (або «знайомство»). У цей період, тривалість якого дорівнює трьом-чотирьом місяцям, дитина відчуває одночасно радість і тривогу. Вона ще плутає імена оточуючих її людей, вивчає середовище, в якому опинилася, намагається якнайкраще виконувати всі прохання прийомних батьків, тому що хоче сподобатися, й водночас може згадувати своїх біологічних батьків, поринати у спогади про минуле життя. Соціальний педагог має налаштувати батьків на те, аби вони вивільнили час на введення дитини в сім'ю, в її нове життєве середовище, пояснили правила побутової поведінки, включаючи правила гігієни, користування туалетом, ванною кімнатою тощо. Можна ознайомити дитину з історією сім'ї, в якій вона опинилася, її традиціями, показати альбоми з фотографіями чи відеофільми. Доцільно спробувати визначити, якою є характер дитини, її реакції на

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

події, що відбуваються, що їй подобається, а що ні. Не варто переконувати дитину новими враженнями, а також перетворювати кожний день на свято. Якщо дитина відвідує дитячий садок чи школу, то у плані здійснення соціального супроводу має бути передбачено допомогу у встановленні відносин із колективом ровесників, педагогічним колективом.

Цілком ймовірно, що за «медовим місяцем» настане важка фаза «повернення у минуле, або регресія». Батьки можуть стикнутися з тим, що їх вразить (крадіжки, неслухняність, обман із боку прийомної дитини). Можуть бути висунуті пропозиції від рідних дітей або інших членів сім'ї щодо повернення до спокійного життя, виникнути ризик розпаду сім'ї. В цьому випадку завдання соціального педагога — допомогти батькам розв'язати чи пом'якшити проблемні ситуації. Зміни у поведінці дитини не треба лякатися. Варто зрозуміти дитину та прийняти її такою, як вона є. На цьому етапі батьки, оптимізм яких згасає, тому що зусилля, яких вони доклали, здаються марними, потребують особливої уваги, заохочення та підтримки з боку соціального працівника. Він має надати відповідні поради та консультації, допомогти батькам у вихованні прийомної дитини.

Наступна фаза — «звикання, або поступове відновлення» — обіцяє полегшення у зв'язку з тим, що дитина вже зрозуміла й прийняла норми життя сім'ї, а сім'я навчилася враховувати особливості прийомної дитини. Якщо цього порозуміння не досягнуто, ризик розпаду прийомної сім'ї зростає. Отже, соціальний працівник має сприяти формуванню довірливих стосунків та їх закріпленню. Він мусить зрозуміти, що прийомні батьки потребують заохочення та підтримки, що може бути різною, зокрема, це може бути консультація фахівців-психологів, досвідчених колег, розмова з батьками, які вже пережили подібну ситуацію, тощо.

На етапі адаптації батьки доволі часто стикаються з необхідністю вирішувати проблеми здоров'я прийомної дитини. Деякі з дітей мають проблеми у розвитку [8, с 120]. У цих випадках соціальний працівник мусить сприяти отриманню відповідних консультацій, допомоги з боку медиків.

У разі позитивних змін уже на етапі «звикання», якщо мова йде про підлітків, є сенс разом із батьками приділити увагу формуванню у дитини навичок підготовки до самостійного життя. Як свідчить вітчизняна практика, однією з найболючіших проблем для прийомних-

батьків і батьків-вихователів є відновлення стосунків із біологічними батьками дитини. Роль соціального працівника полягає у тому, щоб прийомні батьки усвідомили важливість відновлення відносин з біологічною сім'єю. Зрозуміло, що мова йде про ті взаємини, які не шкодять дитині, не стають причиною її психічної травми.] підставі оцінки ситуації, що склалася, соціальний працівник може обговорити можливість зателефонувати чи написати листівку, просто разом із дитиною згадати щось позитивне з її минулого життя, вислухати її спогади про рідну сім'ю. Соціальний працівник — це єдина людина, яка має допомогти зрозуміти й керувати почуттями прийомних батьків, щоб допомогти дитині, якщо це можливо, повернутися до рідного дому. Саме це є найважливішим внаслідок соціального працівника в долю дитини, якщо мова не йде про усиновлення [7, с 70-72].

Встановлюючи довірливі, доброзичливі стосунки з батьками, членами родин, прийомними дітьми та дітьми-вихованцями, соціальний працівник, керуючись етичними нормами, виконує роль радника, не контролера й не найближчого друга. По відношенню до своїх клієнтів, якими є прийомні сім'ї та ДБСТ, він має керуватися цінностями та вимогами етичного кодексу спеціалістів соціальної роботи

Для розв'язання завдань щодо соціального супроводу соціальний працівник залежно від проблеми, яка вимагає вирішення, може залучати до співпраці вихователів дитячого садка чи вчителів, керівників гуртків і секцій, медичних працівників, психологів, юристів співробітників кримінальної міліції, працівників служби у справах неповнолітніх та інших державних службовців.

Як свідчать дослідження, якщо прийомна сім'я (або ДБСТ) збереглася перші 18 місяців, можна прогнозувати її існування у подальшому. Соціальний працівник має бути готовий й до того, що певна частина прийомних сімей розпадеться через пенсійний вік батьків, вибуття з сім'ї дитини/дітей, добровільну відмову від подальшої діяльності самих батьків, а також на підставі висновку про нецільність продовження контракту.

Зараз Державна соціальна служба розробляє та апробує нормативи й рекомендації щодо проведення соціального супроводу, його документування, але, безперечно, на наступних етапах діяльності вони будуть змінюватися та вдосконалюватися.

Викладений матеріал не вичерпує всього змісту теми, але дозволяє зробити певні узагальнення:

- у вітчизняній практиці соціальної роботи виник новий напрям — сімейні форми виховання, основними видами яких є прийомні сім'ї та ДБСТ;
- враховуючи складність і специфічність проблеми для фахового здійснення соціальної роботи в галузі створення прийомних сімей та ДБСТ, соціальні працівники мають пройти відповідну підготовку;
- соціальна робота за формами сімейного виховання поділяється на кілька етапів: підготовка, створення, здійснення соціального супроводу прийомних сімей та ДБСТ. Починаючи з підготовчого періоду, центри соціальних служб діють спільно з службами у справі неповнолітніх;
- для того, щоб забезпечити позитивні результати соціальної роботи з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу, соціальний працівник мусить:
- вміти успішно проводити інформаційні заходи, спрямовані на формування належної громадської думки щодо сімейних форм виховання, їх пропаганду та вибір кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі;
- забезпечити якісне навчання прийомних батьків і батьків-вихователів для належного виконання своїх функцій;
- здійснювати соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ, особливо протягом першого року їх існування, надаючи кваліфіковану допомогу та підтримку батькам, особливо при розв'язанні проблемних ситуацій;
- вміти використовувати надані ресурси, працюючи у партнерстві з іншими фахівцями, державними та недержавними структурами, сім'єю в ім'я і заради інтересів дитини.

Запитання для самоконтролю

1. Чому державну підтримку розвитку сімейних форм виховання визначено одним із пріоритетів соціальної політики щодо дітей?
2. Які форми сімейного виховання існують в Україні зараз? У чому вони різняться між собою? У чому відмінність українського досвіду порівняно з західними країнами?
3. Які основні завдання розв'язують на етапі підготовки до створення прийомної сім'ї та ДБСТ?
4. Яка основна мета навчання прийомних батьків?
5. У чому полягає зміст соціального супроводу в перший рік існування прийомної сім'ї чи ДБСТ?

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з визначеннями «дитина-сирота», «діти, позбавлені батьківського піклування» у Законі України «Про охорону дитини» та з'ясуйте для себе різницю між ними.
2. Проаналізуйте конкретні ситуації, які вини: «ають у прийомних сім'ях чи ДБСТ на підставі ознайомлення з матеріалами про сімейні форми виховання у засобах масової інформації.
3. Можливо, у місцевості, де ви мешкаєте чи навчаєтеся, є прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, здійснюється їх супровід. Організуйте зустріч з прийомними батьками, батьками-вихователями чи соціальними працівниками з місцевого центру соціальних служб для молоді.

Література

1. Вихованці інтернатів про себе і своє життя — К.: Український ін-т соціальних досліджень. — 2000. — Кн. 1. — 134 с
2. *Джордж Шанти, ван Авденговен Ніко.* Учасники фостерного процесу: міжнародне порівняльне дослідження. — К., 2005. — 127 с.
3. Закон «Про забезпечення організаційно-правових основ соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»/Права дитини: від витоків до інновацій: Збірник текстів, методичних та інформаційних матеріалів. — К.: Либідь. — 2002. — 280 с
4. Закон України «Про охорону дитинства» (26 квітня 2001 р., № 2402-III) / Права дитини: від витоків до інновацій: Збірник текстів, методичних та інформаційних матеріалів. — К.: Либідь. — 2002. — 280 с

5. Захист і забезпечення отримання майнових та житлових прав дітей. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. — 2002. — 160 с
6. Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів. — К.: Український інститут соціальних досліджень. — 2001. — 201 с
7. *Котли Патриція.* Новые приемные родители (первый опыт). — СПб, 2004. - 130 с.
8. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків. — К.: Студцентр, 1998. — 128 с
9. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді., 2004. - Кн. 2. - 128.
10. Приймна сім'я: психологічні та педагогічні поради / Упоряд. С.Ю.Попов. — Луганськ, Благодійний фонд «Підліток». — 2004. — 95 с
11. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006. № 623 — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>.
12. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей (Указ Президента України від 17.02.2005р. №1086/2005) / Нормативні матеріали для забезпечення діяльності закладів соціального захисту дітей. — К.: Мін-во України у справах сім'ї, молоді та спорту. — 2005. — С. 24-28.
13. Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей: Звіт про результати діяльності проекту. Аналіз законодавства (29 червня - 29 грудня 2005). - К.: «TACIS» - С 25-26.
14. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу: Збірник метод, матеріалів. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. — 2003. — 188 с

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навч.-метод, посібник. В 2-х кн. — К.: Міленіум, 2005. — 286 с
2. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків. — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді..— 2000. — 128 с
3. *Харченко СЯ., Краснова Н.П., Харченко Л.П.* Технології соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами / Соціально-педагогічні технології: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — С 278-308.

3.5. Рекламно-інформаційні технології в соціально-педагогічній діяльності

Ключові слова: засоби профілактики, соціальна реклама, ефективність соціальної реклами, соціальна рекламна кампанія.

В останні роки одним з ефективних засобів профілактики негативних соціальних явищ спеціалісти країн Європи та Америки визначають інформаційні громадські кампанії або соціальні рекламні кампанії.

В соціальній педагогіці (як і в соціальній роботі) розрізняють три рівня засобів профілактики негативних явищ. Первинні засоби профілактики націлені на все суспільство з метою змінити щось в його основі. Вторинні засоби спрямовані на надання послуг клієнтам, які потребують додаткової допомоги. Це може бути досягнуто шляхом визначення так званих «факторів ризику» та надаванням додаткових послуг ще до виникнення проблеми. Третинні засоби профілактики — це надання послуг клієнтами, які опинилися в складних життєвих обставинах й потребують негайного втручання, а також надання послуг із метою запобігання повторному виникненню проблеми в майбутньому.

Соціальна реклама і соціальні інформаційні кампанії належать до первинних засобів профілактики, адже метою соціальної реклами є зміна ставлення суспільства або окремих його представників до проблеми чи до групи людей, а в перспективі — створення нових соціальних цінностей.

Насамперед, слід зазначити, що термін «соціальна реклама» використовується лише в країнах колишнього СНД. У світі йому відповідають поняття «некомерційна» та «суспільна» реклама. Саме тому існує певна відмінність у тлумаченні термінів: «суспільна (соціальна) реклама» передає повідомлення, що пропагує певне позитивне явище. Професіонали створюють її безкоштовно (тут більш коректно говорити про етичні засади відмови від прибутку), місце та час у ЗМІ також надаються на безоплатній основі [6]. «Некомерційна реклама — реклама, вироблення якої спонується некомерційними інсти-

тутами або здійснюється в їх інтересах. Метою такої реклами є стимулювання пожертв, заклик голосувати на користь того чи іншого кандидата або привертання уваги до справ суспільства» [2].

Власне, словосполучення «соціальна реклама» є калькуванням з англійської «*social advertising*». Предметом такої реклами є ідея, котра повинна мати певну соціальну цінність. Найчастіше соціальна реклама розрахована на широку аудиторію, яку хвилюють загальнолюдські проблеми: охорона природи, боротьба зі СНІДом, наркоманія, запобігання насильству, здоров'я тощо.

Закон України «Про рекламу» № 1121-IV від 11.07.2003 дає таке визначення: «соціальна реклама — інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку».

Цілі соціальної реклами є дуже близькими до некомерційної реклами. Зокрема, вона прагне змінити поведінкову модель суспільства і тому спрямована на актуалізацію та пошук рішення конкретної соціально значущої проблеми. Таким чином, доречно поєднати всі терміни, що використовуються різними дослідниками («соціальна», «суспільна», «некомерційна»), в єдине поняття — «соціальна реклама».

Офіційно історія соціальної реклами розпочинається з початку ХХ ст. Першою соціальною рекламою прийнято вважати рекламу на екологічну тематику, яку створила у 1916 році організація під назвою «Американська громадянська асоціація». Вона містила заклик захистити Ніагарський водоспад від шкоди, що наносять йому енергетичні компанії. Саме тоді вперше в історії реклама не ставила перед собою мету продати товар або послугу, а лише закликала змінити ставлення до проблеми, що, в свою чергу, викликало переворот у традиційному розумінні реклами в цілому.

Не дивлячись на те, що новий вид реклами також був розрахований на широку громадськість, він, на відміну від комерційної реклами, містив певну соціальну цінність, котра, в свою чергу, мала першочергове значення для більшості населення, будь-то охорона навколишнього середовища, здоров'я дітей або боротьба з насильством [1].

Особливого значення набуває соціальна реклама під час кризових ситуацій, в період війни. Показовим є приклад плакату часів

Першої світової війни, автором якого був Дж.М.Флегга «Ти потрібен американській армії». На плакаті «дядечко Сем» закликав новобранців йти до лав армії. Ідея та її втілення нагадують заклик, який в той самий час був дуже популярним в Англії («Твоя країна потребує твоєї допомоги!»), і відомий у 20-ті роки в СРСР плакат Д.Мора «Ти записався добровольцем?» Окремі дослідники вважають, що радянський варіант плакату був досить точною копією західних зразків. Всі наведені приклади, з одного боку, можна розглядати як різновид політичної реклами, а з іншого, вони були невід'ємною частиною соціальних рекламних кампаній, що проводилися державними або громадськими радами у воєнні роки.

Приклади раннього використання прийомів соціальної реклами можна віднайти й в історії Російської імперії, до складу якої входила Україна. У 1914 році виходив журнал «Дамский мир», який на своїх сторінках публікував освітні статті про методику догляду за пораненими в шпиталях.

За радянських часів соціальна реклама мала суто ідеологічний характер. У великій кількості розповсюджувались рекламні плакати типу «Болтун — находка для шпиона!»

Соціальна реклама в сучасному її розумінні з'явилася в пострадянському просторі у 1994-1995 роках. Саме в той час майже на всіх центральних телевізійних каналах демонструвався ролик «Позвоните родителям!», автором якого був Ігор Буренков. Він став одним з найактивніших поширювачів соціальної реклами [4].

90-ті роки знаменувались для країн колишнього СРСР, з одного боку, великою кількістю демократичних змін, що проводились уперше, а, з іншого, були найбільш важким, кризовим етапом в побудові нових економічних відносин. У цей період соціальні питання стосовно безробіття, затримки з виплатою заробітної плати, пенсій, хвороби стали для більшості громадян проблемою номер один. І тому соціальна реклама починає служити політиці. Політтехнологи включають обговорення наболілих проблем та інших соціальних негараздів до передвиборних кампаній своїх кандидатів.

У наш час рекламний бізнес приносить мільярдні прибутки. За підсумками аналітиків наприкінці ХХ ст. витрати на рекламу товарів, послуг, організаційних заходів тощо становили майже 1 трлн. доларів США на рік. На соціальну рекламу лише у Сполучених Штатах щороку витрачається близько 800 млн. доларів.

На сьогоднішній день в Україні виготовлення та розповсюдження соціальної реклами регламентується кількома нормативними документами:

- Законом України від 11.07.03 № 1121-IV «Про рекламу»;
- Указом Президента України від 23.06.01 № 467 «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями»;
- Постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.04 № 1125 «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді»;
- Постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.04 № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю».
- Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.97 № 997 «Про затвердження Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу та Порядку відрахування на виробництво соціальної рекламної інформації про шкоду тютюнопаління та вживання алкогольних напоїв».

Розглянемо більш детально тематику, яку висвітлює соціальна реклама. Ще раз варто наголосити, що у світі соціальна реклама вже давно є дійсно дієвим інструментом, який допомагає вирішувати складні соціальні проблеми. Так, яскравим прикладом може служити широка антитютюнова кампанія у США, яка мала величезний успіх. Дослідники стверджують, що такий результат було досягнуто завдяки тому, що одним із слоганів кампанії був: «Палять лише бідні!».

Одна з українських дослідниць соціальної реклами Ганна Довбах констатує: «Спеціалісти зі зв'язків із громадськістю покладають на соціальну рекламу багато завдань, включаючи створення загального інформаційно-рекламного поля соціальної спрямованості, надання населенню практичної корисної інформації, формування суспільно зорієнтованого та здорового способу життя. Поряд з іншими комерційними прийомами, такими як соціальний маркетинг, соціальна реклама в світі широко використовується як інструмент зміни ставлення суспільства до певної проблеми» [3].

Отже, соціальна реклама може висвітлювати будь-яку соціальну проблематику: здоровий спосіб життя, ВІЛ/СНІД, прийомне батьківство, профілактику негативних явищ (наркоманія, алкоголізм тощо), проблеми екології, попередження насильства над дітьми,

права людини, дитини, проблеми людей з особливими потребами, усвідомлене батьківство, профілактику безпритульності та бездоглядності, безробіття тощо.

Усі названі проблеми можна умовно поєднати у дві великі групи:

- • проблеми, які визнаються і відкрито обговорюються суспільством (наприклад, шкідливість паління, ВІЛ/СНІД тощо);
- проблеми латентні, або приховані, тобто такі, про які не говорять відкрито (наприклад, насильство над дітьми в сім'ї).

Окремі дослідники наводять таку класифікацію проблем, що висвітлюються соціальною рекламою:

1. Боротьба з вадами та загрозами, попередження катастроф або небажаних наслідків, декларація добродійних цілей.

2. Декларація цінностей. В цілому можна дійти висновку про те, що пріоритетними цінностями кожної людини є здоров'я, робота (кар'єра), сім'я (діти), особисте щастя, безпека тощо.

3. Заклики до перетворень, що базуються на прагненні досягти соціальних та індивідуальних ідеалів.

4. Соціальна психотерапія. Використовується у тих випадках, коли негативні емоційні стани та почуття є масовими. Наприклад, страх, почуття тривоги, хвилювання за власну долю та долю своїх близьких, депресивні стани тощо.

Як уже було зазначено, соціальна реклама може бути розрахована на широку аудиторію, проте цільові групи можуть розрізнятися за:

- віковим принципом (дорослі, молодь, діти, люди пенсійного віку);
- статтю (чоловіки, жінки);
- соціальними ролями (молоді батьки, бабусі-дідусі тощо);
- професією (представники влади, учні, лікарі, соціальні працівники водії, військові тощо);
- місцем проживання (сільські, міські жителі, міська громада, жителі всього міста, країни);
- за ознаками здоров'я (люди, які мають певну залежність, люди з особливими потребами, хворі на СНІД тощо).

Залежно від цільової групи обираються засоби, методи та форми донесення інформації, повідомлення. Точне визначення цільової групи є однією з важливих складових ефективності соціальної реклами, адже вона може стосуватися більш вузьких груп населення, наприклад, мешканців конкретного багатопверхового будинку, які турбуються про наявність дитячого майданчика у дворі.

Функції соціальної реклами:

- інформаційна (наприклад, які заходи і де проводяться тощо);
- формування нових поведінкових моделей (відмова від куріння, анти тютюнова кампанія та інші елементи здорового способу життя);
- створення позитивного іміджу соціальних служб і громадських організацій або, навпаки, подолання негативного образу;
- консолідація зусиль соціальних установ і спонсорів при розв'язанні соціальних проблем;
- формування каналів «зворотного зв'язку» між соціальними організаціями та клієнтами для контролю системи і внесення необхідних коректив.

Соціальна реклама як самостійна галузь виникла набагато пізніше, ніж комерційна реклама, лише сто років тому. Отже, засоби та інструменти, за допомогою яких вона впливає на суспільство, багато в чому збігаються з інструментами та засобами комерційної реклами. До них належать:

- різноманітна поліграфічна продукція (буклети, листівки, плакати, навчальні матеріали, брошури, книжки);
- зовнішня реклама, тобто така, що розміщується на вулицях (бігборди, лайтбокси, вивіски, реклама на транспортних засобах, будівлях тощо);
- преса (газети, журнали, бюлетені тощо). Причому, тут важливо зазначити, що рекламний характер можуть мати окремі статті або повідомлення, так звана текстова реклама, або ж можуть бути розміщені спеціально розроблені рекламні модулі;
- реклама на радіо і телебаченні (ролики, ток-шоу та передачі на соціальну тематику тощо);
- реклама в Інтернеті (веб-сторінки, банери, електронні поштові розсилки, Інтернет-конференції, форуми тощо);
- реклама в мережах мобільного зв'язку (SMS-розсилки тощо);
- поштові розсилки;
- проведення будь-яких акцій та заходів (конкурси, фестивалі, марші, виставки, конференції, дебати, круглі столи, вуличні театри);
- нетрадиційні види реклами (сувенірна продукція, повітряні кульки, реклама на білетах та рахунках тощо).

Спеціалісти зі зв'язків із громадськістю покладають на соціальну рекламу багато завдань, включаючи створення загального інформаційно-

рекламного поля соціальної спрямованості, надання населенню практичної корисної інформації, формування суспільно зорієнтованого та здорового способу життя. Поряд з іншими комерційними прийомами, такими як соціальний маркетинг, соціальна реклама в світі широко використовується як інструмент зміни ставлення суспільства до певної проблеми.

Один із видатних дослідників реклами Joe Adams у своєму аналізі «Чому соціальна реклама не працює» називає кілька основних причин неефективності роликів на телебаченні та радіо. Ось декілька з них:

- лише деякі ролики соціальної реклами проходять дослідження щодо попереднього тестування;
- за соціальною рекламою не стоїть медійна стратегія;
- ролик не має чіткої мети, глядач не знає, що в результаті він мав би зробити;
- ролик містить занадто багато інформації.

Соціальна реклама — продукт дорогий і його добре видно широкій громадськості, тому замовники і творці соціальної реклами часто забувають про те, що ключове слово у визначенні соціальної реклами — слово «засіб», «інструмент». Як публікації в ЗМІ, тренінги чи друк підручників соціальна реклама може бути лише засобом спланованої та добре організованої кампанії з інформування громадськості [3].

Однією з важливих складових ефективності соціальної реклами є зміст рекламного звернення. Американський рекламист Р.Рівз писав: «Споживач перебуває у постійній облозі. Його вкрай залякано. Його безжально лупцює телебачення, запекло атакує преса, бере приступом радіо, спантеличує щитова реклама. Дуже важко примусити його запам'ятати будь-що, зате забуває він легко і швидко». Не дивлячись на те, що ці слова стосуються, насамперед, комерційної реклами, вони містять дуже важливе повідомлення про необхідність урахування особливостей психічних процесів людини при сприйнятті реклами, чи то комерційної, чи соціальної.

Серед прийомів, що є чинниками підвищення ефективності соціальної реклами, які варто враховувати при розробці та впровадженні рекламно-інформаційних технологій, можна назвати наступні:

- залучення фактів, пов'язаних із проблемою, що висвітлюється в соціальній рекламі (наприклад, використання статистичних даних);

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

- привертання уваги до переваг, пов'язаних із наслідуванням певних моделей поведінки, що пропагуються в соціальній рекламі (наприклад, «Розумій мене, щоб я вмів розуміти інших. Не принижуй, щоб я не принижував»);
- використання «інтригуючих» назв, що примушують прочитати текст до кінця (наприклад, «10 кроків, щоб стати кращими батьками»);
- переконливість тексту;
- розташування в ритмічному порядку елементів соціальної реклами від менш важливих до більш значущих;
- використання фактури шрифтів, аби звернути увагу на найбільш вагомий слів;
- виділення окремих абзаців із допомогою кольору чи шрифту;
- несподіваний початок розповіді;
- використання у текстах або роликах елементів інтриги, конфліктних ситуацій в монологах чи діалогах.

При розробці інформаційно-рекламних матеріалів дуже важливо враховувати те, що реклама покликана спонукати до певної емоційної реакції і виконувати саме ту роль, заради якої вона створювалась. До того ж, одним із компонентів, що значно підвищує ефективність рекламного повідомлення, є наявність інформації про те, що має зробити читач, слухач або глядач (куди позвонити, до кого звернутись тощо) [5]. Проте важливо, аби повідомлення соціальної реклами не містило наказного тону (наприклад, «Заплати податки!»). Адже більшість людей не люблять, коли їм наказують або повчають.

Як відомо, однією із складових ефективності реклами є наявність медійної стратегії. Отже, мова йде про соціальні рекламні кампанії, які значно підвищують ймовірність того, що інформаційно-рекламне повідомлення буде сприйнято і необхідним чином вплине на цільову групу.

Соціальна рекламна кампанія — це система методів і заходів, спрямованих на конкретну цільову аудиторію з метою зміни ставлення до окремої соціальної проблеми.

Розглянемо детальніше етапи, з яких складається соціальна рекламна кампанія.

Етап 1. Виникнення ідеї та створення ініціативної групи. На даному етапі визначається проблема, на вирішення якої буде спрямована

кампанія (формулювання гіпотези), попередні цілі кампанії, а також формується оргкомітет.

Етап 2. Проведення дослідження (перевірка гіпотези). Кількість респондентів визначається залежно від того, який рівень матиме кампанія: локальний чи загальнонаціональний. Таким чином, аналіз існуючої ситуації дозволить найбільш чітко визначити цільову аудиторію, отримати певні статистичні дані, які доцільно буде використати при розробці концепції кампанії та рекламного повідомлення. Кваліфіковано проведені дослідження дають можливість відповісти на наступні запитання:

Що являє собою об'єкт реклами?

Кого варто піддати впливу реклами?

Де мають поширюватися рекламні повідомлення?

Коли потрібно проводити рекламу?

Етап 3. Розробка ідеї, слогана та іміджу кампанії. На даному етапі визначається те, які саме засоби будуть використовуватись для донесення повідомлення кампанії: телевізійний або радіоролик, зовнішня реклама, поліграфічна продукція тощо. При цьому, важливо враховувати той факт, що літні місяці можуть бути ненайкращим часом для проведення кампанії, розрахованої на вчителів, а зимові місяці не підходять для проведення кампанії із залученням до участі в ній людей з особливими потребами, зокрема тих, які пересуваються на візках.

Найкраще замовити розробку ідеї, повідомлення (слогана) кампанії професійній рекламній агенції. Проте її робота може коштувати дорого. Під час розробки продукції кампанії важливо, щоб вся вона відповідала єдиному іміджу. Наприклад, мала одного і того ж персонажа або спеціально розроблений логотип. Також бажано, щоб вся рекламна продукція пройшла тестування на цільовій аудиторії. Одним із методів такого тестування може бути фокус-група.

Етап 4. Пошук партнерів і розробка бюджету. Надзвичайно важливо проаналізувати всі наявні ресурси для проведення кампанії, а також знайти партнерів. Партнерами можуть виступати урядові або неурядові організації, бізнес-кампанії, рекламні агенції та будь-які засоби масової інформації. Значно підвищує ефективність кампанії залучення до участі в ній відомої особи. Це може бути політик, актор, спортсмен або інша особа, яка є популярною в конкретній громаді. Також на цьому етапі необхідно визначити можливість залучення до проведення кампанії волонтерів і скласти бюджет кампанії.

Етап 5. Підписання договорів. Після того як будуть визначені партнери кампанії, з ними необхідно скласти договір про співпрацю, в якому будуть чітко розподілені обов'язки та відповідальність, вказані права кожної сторони, а також процедура розв'язання спірних питань. Даний етап дозволить уникнути будь-яких: непорозумінь, які можуть виникнути між співорганізаторами кампанії. . . •

Етап 6. Планування заходів. На даному етапі необхідно визначити заходи, які проходять під час кампанії (прес-конференції, круглі столи, дебати, фестивалі тощо), а також скласти медіа-план кампанії. Медіа-план містить перелік конкретних засобів масової інформації (наприклад, «Перший національний телеканал», радіо «Ера», щотижневик «Дзеркало тижня» тощо), час і періодичність виходу рекламних матеріалів. Також під час планування заходів необхідно розподілити обов'язки між членами оргкомітету та іншими організаторами кампанії. Зокрема, доцільно призначити одну або дві особи, які відповідатимуть за взаємодію із засобами масової інформації.

Етап 7. Старт кампанії. Окремим заходом є старт кампанії. Надзвичайно важливо визначити дату старту і заходи, що проходять у цей день. Це можуть бути прес-конференція, презентації, одноденні акції, конкурси тощо.

Етап 8. Реалізація заходів кампанії. На цьому етапі необхідно відслідкувати вихід рекламних матеріалів у ЗМІ, а також проведення всіх запланованих заходів кампанії.

Етап 9. Повторне дослідження та оцінка результатів. Зазвичай, після завершення кампанії проводиться повторне дослідження з метою оцінки її ефективності. Це може бути глибинне, інтерв'ю представників цільової аудиторії, вуличне опитування, аналіз преси тощо. Оцінка ефективності кампанії може містити кількісні та якісні показники. Так, кількість публікацій або радіопередач належить до кількісних показників, а внесені до законодавства зміни, ініціювання проведення додаткових заходів на тему рекламної кампанії — до якісних. Окремі показники можуть одночасно належати як до кількісних, так і до якісних показників (наприклад, зменшення кількості дітей, яких залишили в Будинку дитини одразу після народження).

Етап 10. Оприлюднення результатів. Після завершення кампанії важливо оприлюднити її результати. Зробити це можна за допомогою публікації звіту про проведення кампанії або брифінгу. Брифінг — це: короткотермінова зустріч із представниками ЗМІ, під час якої

Соціальна педагогіка: теорія і технології

робляться окремі заяви або оприлюднюються результати досліджень. Формат такої зустрічі не передбачає відповіді на запитання.

Етап 11. Планування наступних дій. Формально даний етап не належить безпосередньо до соціально-рекламної кампанії. Проте проведення такого заходу може викрити нову соціальну проблему і спричинити появу нового напрямку соціальної роботи або окреслити потребу у проведенні ще однієї кампанії на іншу тематику.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціальна реклама?
2. Які нормативні документи регламентують виготовлення та розповсюдження соціальної реклами?
3. На кого може бути спрямована соціальна реклама?
4. Яку тематику висвітлює соціальна реклама? В чому полягають її функції?
5. Що є основними складовими ефективності соціальної реклами?
6. У чому відмінність соціальної реклами від соціальної рекламної кампанії?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте Закон України «Про рекламу».
2. Ознайомтеся з основами зв'язків із громадськістю та особливостями взаємодії з різними засобами масової інформації.
3. Охарактеризуйте етапи підготовки та реалізації соціальної рекламної кампанії.

Література

1. *Астахова Т.* «Хорошие идеи в Америке рекламируют»: <http://www/socreklama.ru>
2. *Бове, Кортлэнд Л.; Арне, Уилльям Ф.* Современная реклама. — Тольятти: Издательский дом «Довгань», 1995 г. — 704 с.
3. *Гейдар Л., Довбах Г.* Соціальна реклама в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали конференції. — К.: ПД «Фоліант», 2004.

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

4. *Глазкова С.* России нужна не социальная реклама, а социальная политика // PR-диалог// - 2002 г.- № 5-6.

5. *Довбах Г.* «К вопросу о социальной рекламе...» — http://www.wieminist.org.ua/library/psychologija/dovbah_soc.php

6. *Уэллс, Уильям* и др. Реклама: принципы и практика /У. Уэллс, Д. Вернет, С.Мориарти; [Пер. с англ. М- Артюх, М. Бугаева, Е. Бугаевой и др.]. — 2-е изд., испр. - СПб.: Питер, 1999. - 736 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Public Relations для громадських (недержавних) організацій. Практичні поради на щодень // Упорядник Андрій Куліш. — К., 2001.
2. *Гавра Д.П.* Общественное мнение как социологическая категория и социальный институт. — СПб., 1995. — 420 с.
3. *Жуков В.И.* Социальная политика и социальное образование в России. - М., 1998. - 293 с.
4. Сайт в Інтернеті: <http://www.socreklama.ru>.
5. *Соболева Глена.* Маленькие трагедии. Социальная реклама // Рекламный мир. — 31.03.2003.
6. *Яровой В., Гладков Г.* Зв'язки з громадськістю (Основи PR для неурядових організацій). - Хмельницький: Молодіжна ліга, 2000. — 95 с

3.6. Технології розробки та впровадження соціальних проектів

Ключові слова: проект, проектування, соціальний проект, моніторинг, оцінка.

У соціально-педагогічній практиці багато проблем вирішуються шляхом створення та впровадження інновацій, які є процесом і результатом проектної діяльності. Проектування — це одна з форм випереджаючого відображення дійсності, конструювання прообразу уявного об'єкта чи процесу, які б відповідали бажаним властивостям чи наслідкам. Результатом такого конструювання є проект — сукупність скоординованих дій із певними точками відліку та завершення з метою досягнення певних цілей з встановленими строками, витратами та параметрами виконання. Коли мова йде про проект, мають на увазі уявну конструкцію певних змін, яка попередньо запланована та може бути в подальшому впроваджена в реальному житті.

Отже, проект дозволяє рухатися від ідей до дії, певним чином структуруючи етапи цього процесу. Він завжди реалізується в певному соціальному, територіальному та часовому просторах, тому сприяє змінам у соціальному середовищі як результату колективної діяльності. Це означає, що проект має кілька характерних особливостей. По-перше, у нього завжди є мета, оскільки чітко визначені цілі є запорукою отримання конкретних результатів. Проекти завжди обмежені у часі та просторі, оскільки у них завжди є початок і кінець. Проект завжди реалізується в певному місці (соціальному інституті, громаді, регіоні тощо) та контексті. Кожний проект є по-своєму унікальним, оскільки виникає з нових ідей, які мають на меті специфічне вирішення проблеми на певному рівні. Існує дуже багато різних видів проектів, узагальнена класифікація яких подана в табл. 3.

Соціальний проект — сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, яке має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням [5, с 39]. Щоб забезпечити створення та реалізацію соціального проекту в соціально-педагогічній діяль-

Типологія проектів

Класифікаційна ознака	Приклади
За характером запланованих змін	Інноваційні Підтримуючі
За сферою діяльності	Соціальні Економічні Технічні Змішані
За особливостями фінансування	Інвестиційні Спонсорські Бюджетні Благодійні
За структурою	Макропроекти Малі проекти Мегапроекти
За термінами реалізації	Короткотривалі Середньотривалі Довготривалі
За масштабом	Міждержавні Національні Міжрегіональні Регіональні Локальні

ності, необхідно виконати певний комплекс робіт: інформаційних, аналітичних, організаційних, правових, фінансових, кадрових, матеріально-технічних, експертних, прогнозних тощо [4, с 49].

Все це має місце в «життєвому циклі» проекту — періоді часу з моменту його появи до остаточної реалізації. Життєвий цикл проекту можна поділити на мікроцикли:

- аналіз ситуації;
- розроблення концепції проекту;
- планування проекту;
- його реалізація;

Критерії для формулювання завдань

Назва критерію	Пояснення
Конкретність	Чи достатньо зрозуміле завдання з позиції того, що, як, коли і де зміниться ситуація
Обчислюваність	Чи піддаються результати виконання завдань якійсь кількісній оцінці
Територіальність	Чи можуть бути реалізовані завдання на певній території
Реалістичність	Чи приведе виконання цих завдань до певних змін і поліпшення ситуації
Визначеність у часі	Чи можуть бути виконані завдання за визначений проміжок часу

- корекція проекту за підсумками моніторингу;
- оцінка результатів і підведення підсумків проекту.

Аналіз ситуації проводиться з метою виявлення соціальних проблем як протиріччя між існуючим і таким, що має бути бажаним. Кількість соціальних проблем може коливатися у діапазоні від однієї до кількох, що, в свою чергу, потребує визначення тих проблем, вирішення яких є нагальним у соціально-педагогічній практиці. Це дає можливість безпосередньо перейти до процесу проектування, а саме, до розробки концепції соціального проекту — основних положень, поданих у певній сукупності кінцевих цілей проекту та можливих шляхів їх досягнення.

Зазвичай, у концепції проекту обґрунтовуються його актуальність, мета і завдання, зміст можливої діяльності, правові, економічні, організаційні засади, очікувані довгострокові результати. Актуальність проекту визначається тим, наскільки значущими для людей та організацій є ті проблеми, на вирішення яких спрямовано проект. Тому необхідно точно визначити:

- чия це проблема (яких цільових груп і соціальних інституцій вона стосується);
- які її масштаби;
- які ризики існують, якщо проблему не буде розв'язано найближчим часом.

Визначивши, на вирішення якої проблеми спрямований проект, потрібно сформулювати його мету і завдання. При визначенні мети варто пам'ятати теоретичні засади формулювання цілей будь-якої діяльності. Згідно поставленими цілями мета є ідеальним уявленням про результат майбутньої діяльності. Іншими словами, мета не є абсолютним передбаченням практичного результату, вона не отожднюється з ним повною мірою, а лише відображує міркування розробників проекту щодо того, яким в ідеалі мав би бути результат діяльності [3, с 8]. Можна виокремити кілька вимог до формулювання мети. Вона має бути чіткою, зрозумілою, лаконічною, досяжною в рамках проекту, обов'язково пов'язаною з виявленою соціальною проблемою. Своєї конкретності мета набуває в завданнях, оскільки в них визначаються практичні дії, які треба здійснити, щоб вирішити проблему (табл. 4).

При визначенні мети та завдань проекту потрібно уникати слів, які показують процес діяльності (підтримати, посилити, сприяти,

координувати, перебудувати тощо). Необхідно використовувати слова, що вказують на завершеність процесу (підготувати, впровадити, організувати, збільшити, виготовити, апробувати тощо).

Мета та завдання проекту є базисом для опису змісту наміченої діяльності в правовому, економічному та організаційному аспектах. Для реалізації окремих проектів необхідно визначити правове поле діяльності. Наприклад, якщо проект реалізує громадська організація, котра планує надавати послуги окремій групі клієнтів, вона має планувати зміст своєї роботи на основі закону «Про соціальні послуги». Якщо результатом проекту має бути створення нової громадської організації, необхідно базуватися на положеннях закону «Про об'єднання громадян». Визначення можливого правового поля діяльності дасть можливість уникнути конфлікту інтересів під час реалізації проекту.

Фінансове обґрунтування проекту має містити базові розрахунки необхідних коштів, фіксувати їх джерела. При цьому важливо визначитися, чи буде виплачуватися заробітна платня (керівнику, бухгалтеру, виконавцям, залученим спеціалістам тощо), чи проект буде реалізовано на волонтерських засадах. Необхідно з'ясувати також, чи знадобляться кошти на оплату приміщення, користування телефоном, комунальними послугами, електронною поштою; яке обладнання планується застосувати для розв'язання завдань проекту; які кошти треба витратити на видання друкованих матеріалів,

проведення семінарів, тренінгів, навчання тощо. Іншими словами, кожний вид діяльності в межах проекту має бути обрахований і відпо-відати реальним цінам.

Наступним етапом «життєвого циклу» проекту є його плануван-ня - встановлення переліку та порядку заходів по реалізації проєк-ту. Тут концепція проєкту'поєднується з організаційними діями: відбираються заходи у відповідності з завданнями проєкту, заплано-вані дії співвідносяться з наявними ресурсами, визначаються термі-ни реалізації, виконавці, обсяг фінансування [2, с 123]. Загальну схему «життєвого циклу» проєкту представлено на рис. 7.

Кожний проєкт має відповідне текстове оформлення, в якому, здебільшого, відображаються:

- проблема, на вирішення якої спрямовано проєкт;
- мета та завдання проєкту;
- опис видів діяльності, які планується виконати в межах проєкту;
- терміни та місце реалізації проєкту;
- прогнозовані результати;
- кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення про-екту;
- кошторис витрат.

Рис. 7. Загальна схема «життєвого циклу» проєкту

Текстовий опис проєкту є формою фіксації намічених задумів розробників і робочим документом під час реалізації проєкту. Коли проєкт має вигляд певного текстового документа та наявні ресурси для його впровадження, настає етап безпосередньої реалізації проєк-ту, коли не лише виконуються заплановані види діяльності, а й здійснюється моніторинг — постійне від стеження ходу робіт, які про-водяться в рамках проєкту для порівняння реального стану справ із планом. Адже не все можна передбачити і вкласти в межі проєкту, оскільки він є лише уявленням про майбутню дійсність. Дійсність є завжди багатограннішою за будь-яке уявлення про неї. Тому під час реалізації будь-якого проєкту виникають ситуації, які не можуть бути завчасно спроєктовані. Саме результати моніторингу дають мож-ливість своєчасно реагувати на певні відхилення від плану, які ви-никають під час реалізації проєкту. Моніторинг має на меті:

- оцінку поточних результатів роботи;
- виявлення труднощів;
- визначення проблемних зон;
- формулювання рекомендацій для подальшої реалізації проєкту.

Отже, систематичний збір інформації про хід робіт під час моні-торингу — це свого роду «сканування» ситуації — процедура, при-значена, головним чином, для того, щоб вчасно помітити відхилення від намічених планів.

Для здійснення моніторингу проєкту необхідний певний інстру-ментарій. Він має бути конкретним і зрозумілим; відповідати на го-ловні питання, які стосуються реалізації завдань і мети проєкту; відпо-відати критеріям, що мають полегшити порівняльність результатів. До інструментарію моніторингу можуть входити інтерв'ю, спостере-ження, анкети, фокус-групи. Важливою складовою моніторингу соці-альних проєктів є періодичний аналіз поточної та підсумкової звітності за відповідними схемами [1, с 244-245].

Моніторинг не є єдиною процедурою, яка дає уявлення про особ-ливості реалізації проєкту. Крім нього на окремих етапах здійснення проєкту також проводиться оцінка — процес детального аналізу ре-зультатів діяльності та їх співвіднесення з певними запланованими критеріями. За підсумками оцінки визначається рівень ефективності проєкту для вирішення певної соціальної проблеми. Залежно від того, коли проводиться оцінка, розрізняють вхідну (або базову), поточну та підсумкову оцінки.

Таблиця 5

Порівняння моніторингу та оцінки

Моніторинг	Оцінка
Дає відповіді на запитання, які починаються словом «ЩО?» (що робиться, що зроблено, що за зміни відбулися, що має бути зроблено, що за труднощі виникають тощо)	Дає відповіді на запитання, які починаються словом «НАСКІЛЬКИ?» (наскільки добре зроблено, наскільки значущі зміни відбулися, наскільки вдалося подолати труднощі тощо)
Проводиться постійно в ході реалізації проекту	Проводиться на ключових етапах реалізації проекту
Фіксується те, що відбувається в процесі реалізації проекту для порівняння існуючого стану справ з планом	Аналізуються причини досягнення / не досягнення запланованих результатів
Отримана інформація використовується для поліпшення роботи за проектом	Дає можливість оцінити ефективність проекту та сформулювати рекомендації для подальших проектів

Вхідна оцінка здійснюється на початковому етапі розробки проекту (або окремого виду проектної діяльності), коли потрібно оцінити вихідну ситуацію, реалістичність цілей та завдань, доречність та адекватність обраних об'єктів, очікуваних результатів [6, с 81]. Таку оцінку під час реалізації соціальних проектів можуть здійснювати люди та організації, які приймають рішення про фінансування проекту чи участь у ньому.

Поточна оцінка застосовується, коли проект вже впроваджується, і, не очікуючи його завершення, потрібно оцінити перебіг подій — чи насправді реальна діяльність відповідає запланованій, чи потрібні якісь кардинальні зміни, додаткові заходи тощо. Вона може містити кількісні (кількість учасників проекту, наданих послуг, працюючих організацій тощо) та якісні характеристики (які зміни в поглядах, поведінці учасників спричинила участь в проекті; як це використали

Розділ 3. Технологічне забезпечення соціально-педагогічної діяльності

люди для поліпшення ситуації в своєму житті, своїй громаді; що нового було ними ініційовано).

Підсумкова оцінка - це оцінка результатів, яких було досягнуто на завершальній стадії реалізації проекту. Тут також виконується аналіз кількісних та якісних показників проекту. Окрім цього, на етапі підсумкової оцінки проекту може здійснюватися й аналіз його рентабельності, тобто вигоди у грошовому вимірі.

Оцінка може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішню оцінку, як правило, здійснюють люди, що безпосередньо реалізують проект. Для зовнішньої оцінки запрошують незалежних експертів з інших організацій чи проектів. Порівняльні характеристики моніторингу та оцінки подані в табл. 5.

Отже, підготовка та реалізація соціальних проектів є одним із багатьох напрямів соціально-педагогічної діяльності, який набуває все більшої актуальності та поширення в практичній роботі фахівців соціальної сфери.

Запитання для самоконтролю

1. Які є типи проектів?
2. З яких компонентів складається «життєвий цикл» проекту?
3. У чому полягають спільні та відмінні риси моніторингу та оцінки соціального проекту?

Завдання для самостійної роботи

1. Доберіть приклади кількох соціальних проектів, які реалізуються державними чи неурядовими організаціями.
2. Проаналізуйте зміст якогось одного соціального проекту на предмет його відповідності «життєвому» циклу та вимогам до текстового оформлення.

Література

1. Балакірева ОМ. Моніторинг соціальних проектів і програм. // Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. Частина 2. - К.:ДЦССМ, 2002. - С 241-246.
2. Луков В.А. Социальное проектирование: Учеб. пособие. — 3-е изд. — М.: Флинта, 2003. - 240 с.
3. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О.О.Яременко, О.Р.Арпюх, О.М.Балакірева та ін. - К: ДЦССМ, 2002. - 132 с
4. Никончук А.С. Социально-педагогический проект: просто о сложном // Социально-педагогическая работа. Часопис. — 2000. - № 1. — С 45-54.
5. Пльшевский ВТ. Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе. — М.: Социально-технологический институт МГУ С, 2001. - 95 с.
6. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. — К: Центр навчальної літератури, 2004. — 352 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Киричук О.В. Психолого-педагогічне проектування в системі виховного процесу загальноосвітньої школи // Практична психологія та соціальна робота. - 2002. - № 8. - С 4-12.
2. Прутченков А. Социальное проектирование в воспитательной работе школы // Воспитание школьников. - 2002. - № 1. - С. 26-30.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З
ОКРЕМИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

4.1. Форми і методи соціально-педагогічної роботи
з юними матерями

Ключові слова: юні матері, юне материнство, технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями.

Термін «юне материнство» був запропонований І.П.Катковою у праці «Медико-соціальні проблеми юного материнства: програма соціальної роботи з юними матерями» (1992) й у даному випадку означає ранній вік жінок, які народили дитину. Щодо вікових меж «Юного материнства», то різні фахівці висловлюють свою точку зору на цю проблему. Нижня вікова межа юного материнства визначається віком вступу до пубертату та початком менархе у дівчат. У зв'язку з явищем акселерації, початок менархе нині у дівчат спостерігається починаючи з 10-12 років. Верхня вікова межа, на думку представників західної школи соціальної роботи, становить 21 рік, що знаменує набуття повноліття.

В Україні верхня вікова межа юного материнства становить 18 років — це вік повноліття. Однак, на нашу думку, юними матерями треба вважати не лише неповнолітніх, а й дівчат, які народили дитину до 21 року, оскільки, як правило, до цього віку молода людина набуває самостійності, починає професійну кар'єру.

Проблема юного материнства є актуальною для Європейських країн і США. За минулі десятиліття проблема вагітностей і материнства неповнолітніх і молодих дівчат, як і раніше, вважається однією з актуальних міжнародних соціальних проблем, що вимагають пошуку ефективних шляхів розв'язання. Так, статистичні дані свідчать, що в США щодня вагітніє 2700 дівчат, які не досягли 20-літнього віку. Щорічно мільйон дівчат-підлітків, понад 65% з яких незаміжні, мають шанс стати матір'ю. Близько 40% з них роблять

аборт; у 10% вагітність закінчується викиднями. Решта, що складає 50% , народжують дітей [11, с 583].

Швейцарський фахівець з проблем здоров'я підлітків Т.Тернер наводить дані щодо сексуальної активності підлітків, вагітностей та народжень. Так, 30-50%: підлітків у світі. Є сексуально активними. Кожного року 17 млн. підлітків народжують дітей. Приблизно 60 тисяч дівчат-підлітків кожного року вмирають під час пологів та абортів. Кожного року підлітки роблять 2-4 млн. абортів [11, с 11].

Дані соціологічних досліджень, що були, проведені у 2004 році в Україні, свідчать про наступне: 6% дівчат отримали перший сексуальний досвід до 14 років. У віці 14-15 років кожний третій підліток уже має статеві контакти; 139 дівчат у віці до 14 років стали матерями. Крім того, 6484 породіллям було 15-17 років. При цьому, згідно з офіційною статистикою кількість абортів у віковій групі до 14 років дорівнювала 92, а серед 15-17 річних — 10416 [7, с 15].

Представлені дані свідчать про існування комплексної проблеми, оскільки дане явище стосується і фізичного здоров'я юних матерів та їх дітей, і психологічного самопочуття, і соціального становлення. Саме тому проблема юного материнства в багатьох країнах, зокрема у Великій Британії, США, Франції, усвідомлюється на державному рівні й виробляються відповідні стратегії її вирішення, де беруть участь представники різних галузей медицини, психології, соціальної роботи та соціальної педагогіки, соціології, етики тощо. .

Розробка технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями потребує детального аналізу причин виникнення даної проблеми. До основних причин юного материнства відносять наступні.

- Процеси акселерації й раннього вступу в пубертат, що спостерігається з кінця ХХ ст. у країнах Європи та Америки й у свою чергу, впливає на ранній початок статевого життя підлітків.
- Лібералізація поглядів з боку суспільства на дошлюбні сексуальні стосунки. В останні десятиріччя «громадянський шлюб» став нормою життя, сексуальні стосунки підлітків не сприймаються суспільством як «проблема», що має негативні наслідки, зокрема захворювання, що передаються статевим шляхом, аборти, позашлюбні народження, соціальне сирітство.
- Вплив засобів масової інформації, молодіжної моди і поп-культури, де пропагують та оспівують вільний секс.

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

- Тиск із боку сексуально активних однолітків. З досліджень відомо, що перший сексуальний контакт, як правило, відбувається під тиском однолітків, які вже мають такий досвід. Також підлітки прагнуть бути схожими на інших, стати дорослішими, і саме тому вступають до сексуального контакту.

- » Неблагополучні стосунки підлітків із батьками часом стають поштовхом до пошуку любові та отримання сексуального досвіду. Дівчата, які не мали позитивного досвіду спілкування, в сім'ї, як свідчать дані різноманітних досліджень, починають статеve життя раніше за своїх подруг., які мають гарні стосунки з батьками.

- Побічний ефект програм по застосуванню контрацептивних засобів. Американські спеціалісти Мор та інші наприкінці 90-х років вивчали вплив програм із репродуктивного та сексуального здоров'я на статеvu активність підлітків-учасників програм. Вони виявили, що більшість таких програм стимулюють початок статевого життя та сексуальну активність підлітків. Після- оприлюднення результатів дослідження на національному рівні в США було прийнято стандарти про критерії ефективності даних програм, одним з яких є формування свідомої позиції у підлітків — утримуватись від дошлюбних статевих стосунків. Просвітницькі програми в даній сфері були переглянуті та за ними встановлений контроль.

В Україні зараз також відчувається потреба у моніторингу діючих програм по здоровому способу життя, репродуктивному здоров'ю, оскільки й досі існують програми, що орієнтують підлітків лише на застосування контрацептивів, не акцентуючи уваги на здоровому способі життя.

Відсутність ефективної системи превентивних програм, а також навчальних курсів по здоровому способу життя та усвідомленому батьківству в загальноосвітніх школах. Попри діяльність соціальних служб, громадських організацій, закладів освіти, що ведуть профілактичну роботу в молодіжному середовищі, поки що відсутня єдина національна концепція формування здорового способу життя за участю організацій соціальної сфери, представників територіальних громад і ЗМІ. Варто звернути увагу на проблеми і наслідки, що пов'язані, з вагітністю, пологами і материнством у підлітковому віці. Юна дівчина, яка завагітніла, опиняється у складній життєвій ситуації, і часто не знає, до кого звернутися за допомогою. Вона стикається з певними фізичними, соціальними, психологічними, економічними

труднощами. Розглянемо деякі з них. Це по-перше, високий рівень смертності серед юних матерів. Як відомо, у жінок, молодших за 15 років, ризик смерті під час вагітності в 5 разів вищий, ніж у середньому в жінок 20-літнього віку. Висока смертність матерів-підлітків зумовлена, насамперед, фізичною незрілістю організму: кістки таза ще не сформовані, що ускладнює процес виношування плоду і протікання пологів. Вагітні дівчата не знають про правила поведінки під час вагітності. Вони не звертають увагу на правила харчування, не дотримуються гігієнічних норм, вживають алкоголь, тютюн, а часом і наркотики, що ускладнює вагітність, підвищує ризик виникнення анемії, передчасних пологів, смерті матері й плоду. Результати досліджень свідчать про високу частоту народження недоношених дітей у матерів 15-17 років, що майже в 2 рази перевищує аналогічні показники у жінок старшого віку [И, с 18].

Ситуацію ускладнює також те, що вагітні підлітки звертаються до жіночих консультацій в останні терміни вагітності чи вже безпосередньо у пологові будинки, коли надання ефективної медичної допомоги матері й плоду стає проблематичним. Так, кожна десята неповнолітня вагітна, за даними дослідження Каткової, жодного разу не відвідувала лікаря до пологів [5, с 17].

Для дівчини, яка прийняла рішення стати матір'ю, необхідним стає дотримання здорового способу життя під час вагітності, регулярне відвідування жіночої консультації, а також, по можливості, занять у «Школі материнства» чи спеціальних занять з підготовки до пологів. Для створення комфортних умов протікання вагітності бажано проконсультуватися з лікарями, працівниками школи, місцевими організаціями, які можуть надати різні види допомоги. Юні вагітні також мають потребу у психопрофілактичній підготовці до пологів, що сприятиме зменшенню стресового впливу очікування народження дитини, особливо якщо вагітність і пологи є небажаними.

Нерідко вагітність у підлітковому віці закінчується викиднем, наслідком якого стають різні гінекологічні захворювання, вторинна безплідність, а також психологічні травми. У більшості випадків дівчата-підлітки не знають про негативні наслідки абортів, про його шкоду для дітородної функції жінок, про можливі ускладнення при наступній вагітності, ризик вторинної безплідності. Підлітки, які приймають рішення перервати вагітність, як правило, звертаються до лікаря в пізній термін і, почувши відмову, шукають можливості

нелегально зробити аборт. Така поведінка підвищує ризик негативних наслідків, а часом призводить і до летальних випадків. Аборт спричиняє не тільки шкоду для здоров'я, а й може стати причиною виникнення психологічних проблем, таких як постабортний синдром, посттравматичний синдром, страхи, депресії, спроби суїциду.

Ще однією проблемою для дівчат-підлітків, які завагітніли чи народили дитину, стає неможливість відвідувати школу. Дівчата-підлітки, які вийшли заміж через вагітність, рідше продовжують освіту в школі. Пропустивши рік-два у навчанні, молоді матері практично позбавляються шансів на одержання освіти згодом, а, отже, на одержання професійної кваліфікації, можливості для працевлаштування, набуття успішного соціального та економічного статусу. Неповнолітні матері стають «резервом» для поповнення рядів бідних, безробітних, соціально незахищених верств населення. У зв'язку з цим у зарубіжних країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція) існує практика створення спеціальних навчальних програм для вагітних і матерів підліткового віку.

Проблема самотності та відсутності підтримки стає актуальною для юної породіллі. Батько дитини у 90% випадків не допомагає їй, до того ж виникають проблеми педагогічного характеру, адже юні матері не готові до виконання відповідальної ролі вихователя. Все це стає причиною стресу для юної матері та- справляє негативний вплив на дитину.

Проблема вагітності та народження в ранньому віці стає причиною такого явища, як соціальне сирітство. Матері-підлітки залишають дітей у пологових будинках, що характерно для країн колишнього Радянського Союзу, включаючи Україну. Російський дослідник Брутман зазначає, що більшість юних матерів кидають своїх дітей, агресивно з ними поводяться. 15% новонароджених, яких залишають у пологових будинках — діти юних матерів [3, с 18].

У країнах із розвиненим соціальним законодавством, де існує налагоджена система соціальної підтримки юних матерів, все менше підлітків віддають дітей на усиновлення. Лише 2% матерів-підлітків у США згодні віддати дитину на виховання в іншу родину.

Ще однією, соціальною проблемою, що є наслідком юного материнства є проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми. Через брак батьківських навичок, психологічну неготовність до нової соціальної ролі юні матері жорстоко ставляться до своїх дітей та схильні до різних форм насильства.

Діти юних батьків частіше відстають у фізичному та інтелектуальному розвитку. Якщо ж у родині спостерігаються такі чинники, як бідність, сварки між її членами, низький рівень освіти батьків, то шанси виникнення подібних проблем збільшуються. Саме тому в зарубіжній практиці соціальної роботи та соціальної педагогіки розробляються та *впроваджуються технології профілактики юного материнства* та організації допомоги матерям-підліткам та їх дітям із використання підходу, орієнтованого на інтереси клієнта.

Поняття *технології соціально-педагогічної роботи з юними* матерями трактується як ефективний спосіб організації соціально-педагогічної допомоги, спрямований на визначення потреб і розв'язання проблем юних матерів із використанням необхідних соціальних ресурсів на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Під технологіями соціально-педагогічної роботи з юними матерями мікрорівня ми розуміємо стратегії вирішення проблеми на міжнародному, національному, регіональному рівнях, зокрема, вироблення відповідних механізмів соціальної політики для розв'язання існуючої проблеми. Наприклад, у Великій Британії розроблено національну стратегію вирішення проблеми юного материнства, що відображена в офіційних документах країни і є напрямом соціальної політики.

У 1998 році прем'єр міністр Великої Британії зробив заявку фахівцям у галузі соціології на проведення дослідження щодо причин юного материнства та визначення шляхів їх подолання, після чого було розроблено Національну стратегію з превенції та вирішення проблеми юного материнства. Її метою було визначено зниження кількості вагітностей серед підлітків на 50%, значне поліпшення і розвиток діяльності служб репродуктивного здоров'я молоді. З одного боку, передбачалося розширення й вдосконалення превентивної освіти для підлітків і молоді в сфері репродуктивного здоров'я, з іншого, — впровадження конкретних заходів по забезпеченню юних матерів житлом (30% юних матерів не мають можливості проживати разом із своїми батьками чи з батьками партнера), харчуванням, транспортом, а також сприянню в підвищенні їх освітнього рівня.

Національна стратегія з превенції та вирішення проблем юних матерів передбачає ініціювання акцій та кампаній на національному, регіональному та локальному рівнях; національну кампанію з допомоги молодим людям у подоланні тиску з боку однолітків і прий-

нятті відповідального рішення, профілактику проблеми через впровадження освітніх програм з репродуктивного здоров'я, статевого виховання та вміння будувати сталі стосунки; організацію ефективної підтримки юних вагітних і батьків шляхом забезпечення можливості продовжувати освіту, брати участі у тренінгових програмах, мати змогу працевлаштуватися. У 1999 році з метою впровадження національної стратегії на регіональному і локальному рівнях було засновано відділ юного материнства при департаменті охорони здоров'я. Спеціалісти відділу поставили за мету зменшити рівень народжуваності у неповнолітніх на 50% до 2010 року та на 60% збільшити кількість юних матерів, які можуть отримати освіту та роботу [8].

У кожному з 148 регіонів країни працюють координатори з юного материнства. До обов'язків цих координаторів входить: впровадження національної стратегії з подолання проблеми юного материнства та забезпечення ефективної допомоги неповнолітнім матерям та їх дітям; залучення ресурсів місцевих громад до вирішення проблеми; забезпечення міжсекторної взаємодії на регіональному рівні для ефективного розв'язання проблеми; лобювання національної стратегії в органах виконавчої влади; інформування про національну стратегію з подолання проблеми юного материнства через ЗМІ, участь у коаліціях, конференціях, нарадах.

Технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями на *мезорівні* передбачають організацію соціальної та соціально-педагогічної роботи з юними матерями з використанням групових форм роботи та залучанням ресурсів громади. Даний тип технологій передбачає наступні етапи: визначення проблеми (її поширеності, особливостей відповідно до типу поселення, можливих ресурсів для вирішення); розробка концепції розв'язання проблеми на місцевому рівні з урахуванням очікуваних результатів; планування діяльності соціальних служб, громадських організацій, влади для вирішення проблеми; організація соціально-педагогічної роботи з юними матерями у громаді; здійснення моніторингу проведеної роботи. До технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями належать створення сервісних центрів (притулків або групових будинків) для юних мам та їх дітей, організація тренінгових програм із підготовки до народження дитини, розвитку батьківської компетентності та соціальних навичок у громаді; організація груп самопомоги, освітні технології.

Опишемо технологію організації притулків і групових будинків для юних матерів у США, що існують у країні з 90-х років ХХ ст. У притулках або сервісних центрах неповнолітнім матерям та їхнім дітям допомагають адаптуватися до життя, навчитися доглядати за дитиною, одержати спеціальність і роботу.

Технологія потрапляння юної матері до відповідних центрів складається з наступних етапів: 1. Інформування щодо діяльності центрів (інформацію розміщують у клініках, планування сім'ї, громадських організаціях). 2. Вивчення індивідуальної ситуації, в якій опинилася юна матір. На даному етапі працює міждисциплінарна команда фахівців, до якої входять соціальний працівник, психолог, юрист. 3. Прийняття рішення щодо необхідності направлення неповнолітньої матері до Центру підтримки. Як правило, до Центру направляють юних матерів, які висловили бажання залишити дитину та не мають відповідної підтримки з боку батьків або партнера. 4. Підготовка юної матері до розміщення у Центрі. Соціальний працівник проводить низку зустрічей із юною жінкою та пояснює їй правила та умови перебування в Центрі, права та обов'язки неповнолітньої матері, можливі інтервенції. 5. Допомога у розміщенні в Центрі юної матері з дитиною. Її здійснює соціальний працівник, який бере участь в оформленні документів та організації транспорту. 6. Адаптація до умов Центру (проходить протягом перших 1,5 місяців проживання за участю психолога та соціального працівника). Як правило, процесу адаптації сприяє участь у групі самопомоги, що діє на базі Центру. 7. Створення умов для активізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів юної матері. Діяльність Центрів побудована таким чином, щоб неповнолітні матері вчилися самостійно доглядати за дитиною, вести господарство, могли навчатися та працювати. Режим дня та діяльність спеціалістів має стимулювати матерів-підлітків до опанування соціальними ролями. 8. Розробка плану втручання з метою підготовки юної матері до самостійного життя. План втручання розробляє міждисциплінарна команда, яка визначає термін перебування у Центрі, методи та форми роботи з юною вагітною. 9. Реалізація плану втручання на базі Центру. 10. Підготовка до виходу з Центру. Проводиться за участю представників команди Центру, які допомагають у пошуках помешкання та роботи, залучають ресурси громадських і приватних організацій, забезпечують зв'язок із соціальною службою. 11. Забезпечення соціального патронажу за місцем

проживання. Соціальний працівник, який опікується юною матір'ю, забезпечує її патронаж (та дитини) за місцем проживання або встановлює зв'язок із соціальною службою та організовує відповідну підтримку протягом перших трьох місяців проживання юної матері та дитини в громаді. Подібні технології існують і в інших країнах, зокрема у Франції, Австрії, Польщі.

В Україні мережу центрів «Мати разом із дитиною» було започатковано з 2005 року за активної участі таких громадських організацій, як «Надія та житло для дітей», «Кожній дитині» та Державного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, де використовуються напрацювання зарубіжної практики соціальної роботи.

Технологія проведення тренінгу з розвитку батьківської компетентності та соціальних навичок широко впроваджується у США, Великій Британії, Швеції, Данії та інших країнах. Тренінг, як правило, організують соціальні працівники за участю міждисциплінарної команди, що створюється на базі територіальної громади. Тренінгова програма включає; 10-12 занять. У групі можуть брати участь як вагітні юного віку, так і юні матері, які виховують дитину. До участі заохочують батька дитини, а також членів розширеної родини, бабусь, дідусів. Тематика тренінгових занять спрямована на оволодіння навичками здорового способу життя, виховання та догляд за дитиною. Під час тренінгових сесій обговорюються наступні теми: здорове харчування під час вагітності та годування груддю; значення здорового способу життя для розвитку дитини та здоров'я матері — подолання негативних звичок; психологічні проблеми юної матері — як налагодити стосунки з родичами-однolitками; догляд за дитиною раннього віку; грудне вигодовування та годування дитини раннього віку; організація режиму дня; безпечне середовище для дитини раннього віку; як розвивати дитину раннього віку; значення освіти для розвитку родини; методи заохочення та покарання дитини без насильства; як передбачити повторну вагітність.

Заняття проводять соціальний працівник, психолог, до них також залучають фахівців-медиків. Тематика занять формується залежно від складу групи учасників. Особлива увага приділяється формуванню згуртованості групи учасників, встановленню подальших контактів між ними. У Великій Британії та США спеціалісти соціальних служб інформують юних вагітних і матерів про можливість

участі в тренінгу; допомагають із транспортом, у разі необхідності. Поки юні матері беруть участь у тренінгу, з дітьми проводять ігри фахівці у спеціальній кімнаті.

До технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями на мезорівні можна віднести освітні технології. Оскільки юні мами зайняті дітьми, в США розробляються технології дистанційного навчання за допомогою Інтернету, інформаційні сайти для юних матерів. Графік дистанційного навчання розробляється педагогом, і юна мати може виконувати програму вдома, періодично надсилаючи результати своєї роботи.

На сайтах для юних матерів можна отримати інформацію про етапи розвитку дитини, здоровий спосіб життя, а також про організації, що надають допомогу та спеціалізовані консультації.

Технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями на *мікрорівні спрямовані* на вирішення проблем на індивідуальному рівні з урахуванням ресурсів сім'ї та оточення. Дана технологія передбачає вивчення конкретних випадків та індивідуальну допомогу з урахуванням клієнтцентрованого та міждисциплінарного підходів. У Великій Британії над конкретною ситуацією, в якій опинилась юна мати працює, як правило, міждисциплінарна команда фахівців, до якої входять соціальний працівник, психолог, психотерапевт, педагог, лікар. Дану роботу координує соціальний працівник, який відповідає за збір первинної інформації про юну матір та її дитину, визначення проблем і потреб клієнта, складання плану втручання в ситуацію разом із клієнтом, формування міждисциплінарної команди спеціалістів та її координацію, здійснення плану втручання та підведення підсумків. Випадки, що трапляються з юними матерями, як правило, містять проблеми різного характеру і потребують довготривалої підтримки з боку спеціалістів.

До розробки та впровадження технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями в практиці зарубіжних країн залучають не тільки представників державних організацій соціального сектору. Вагому роль у розвитку даного типу технологій відіграють громадські організації, ініціативи з боку громади.

Запитання для самоконтролю

1. Які причини народження дітей в юному віці?
2. Які бувають наслідки народження дітей неповнолітніми?
3. У чому полягає особливість технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями на макрорівні?

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте поняття «юне материнство».
2. Проаналізуйте соціальне законодавство України щодо прав і пільг неповнолітніх матерів.
3. Наведіть приклади технологій соціально-педагогічної роботи з юними матерями на мезорівні.
4. Розробіть план втручання в ситуацію, проаналізувавши випадок, наведений нижче.

Наталя, якій 18 років, мешкає разом із мамою та бабусею. У неї гарні оцінки у школі, вона любить навчатися. Після закінчення школи Наталя почала працювати секретаркою та поступила навчатися на заочне відділення. Рік по тому вона познайомилася з Олександром, якому 23 роки, та закохалася в нього. Коли завагітніла, Олександр сказав, дівчині, що дитина не його і треба «щось робити». Наталя хотіла зберегти дитину, але боялася сказати про вагітність мамі та бабусі. Коли став помітним живіт, родичі дізналися про майбутню дитину та стали засуджувати Наталю, натякаючи на штучні пологи... Навближався до завершення термін вагітності, й мати Наталя почала наполягати на тому, щоб дитину віддати до Будинку дитини — так буде краще. Бабуся називала Наталю образливими словами. А батько, коли дізнався про її вагітність, обізвав її проституткою та сказав, що допомагати не буде (він пішов із родини, коли дівчині було 10 років). Наталя плакала по ночах, і все казала, що хоче виховувати свою дитину. Її подруга пообіцяла, що підготує необхідні речі для дитини, та порадила звернутися до соціальної служби. Згодом Наталя народила здорову дитину — хлопчика.

Література

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посібник. - К., 2003. - 134 с
2. *Богуславская З.* Американки плюс, — М., 1993. — 384 с
3. *Брутман В.И., Ениколопов С.Н., Панкратова М.Г.* Проблемы социальной защиты сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, и юных одиноких матерей. Природа раннего социального сиротства и меры его предупреждения. — Москва-Сыктывкар, 1994. — 182 с.
4. *Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола РХ., Вакуленко О.В., Карпенко ОТ.* Соціальна робота: технологічний аспект. Навч. посібник / Державний центр соціальних служб для молоді Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді; Інститут соціальної роботи та управління Національного педагогічного ун-ту ім. М.П.Драгоманова / А.Й.Капська (ред.). - К, 2004. - 362 с. '
5. *Каткова ИЛ.* Медико-социальные проблемы юного материнства: программа социальной работы с юными матерями. — М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. — 53 с.
6. *Мартынченко А.В.* Медико-социальная работа: теория, технологии, образование. — М.: Наука, 1999. — 240 с,
7. *Суржик Л.* Территория ВИЧ. // Зеркало недели. - № 33 (561). 27 августа - 2 сентября. — 2005.
8. *Krissman K. Allen J.* Single-Parent Families. — Nebury Park.: SAGE publications. - 1993. - 159 p.
9. *Scatty G.* Tackling teenage pregnancy in UK// The Lancet. — London. — 1999. Jun 26, Available from UMI Proquest Direct, Ann Arbor (MI, USA).
10. *Supples M., Welees Cressy C.* The social work experience. New York 1991. - 443 p.
11. *Turmen 7* Global issues in child and adolescent health // 6-th international congress of tropical pediatrics, - 2002. 26-30 September. - Ankara: International Children's center, 2002. - IX - 1 P.P.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Братусь ЛВ.* Соціально-педагогічна робота з ними матерями в громаді // Проблеми педагогічних технологій. 36. Наук.праць Волинського Держ. ун-ту. - Вип. 3-4. -> 2004. - С 72-77..
2. *Братусь І.В., Гулевська-Черниш Г.В.* Тренінг «Репродуктивне здоров'я дівчини» // Діти - батьки - сім'я. - .К: Наук.-світ, 2004. - С 57-96.
3. *Брутман В.И., Панкратова М.И., Ениколопов С.Н.* Женщины, отказывающиеся от своих детей // Психология и психоанализ беременности и материнства: Учеб. пособие. / Редактор-составитель Д.Я.Райгородский. — Самара, 2003. - С. 374-385.

4.2. Профілактична робота щодо попередження відмов від новонароджених дітей

Ключові слова: відмова від новонародженого, причини відмов від новонароджених, профілактична робота з матерями, що висловили намір відмовитись від новонародженої дитини.

Нині існує більш ніж достатньо досліджень, проведених у багатьох країнах щодо недоліків виховання дітей в закладах інтернатного типу, особливо коли мова йде про немовлят. Як результат депривації, госпіталізму у цих дітей спостерігається відставання у фізичному та емоційному розвитку. Дані американського психолога М.Райбла, який провів своє спостереження над 600 немовлятами, позбавленими материнської турботи, свідчать про те, що відсутність індивідуальної уваги призводить до важких соматичних розладів у дітей уже в двомісячному віці. Нехтування і шкода, спричинені відлучанням немовляти від батьків, є еквівалентом насилля над маленькою дитиною. Однак заклади інтернатного типу все ще залишаються найпоширенішою формою виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

В Будинках дитини системи охорони здоров'я утримується 5200 дітей віком від народження до 4 років. Переважна більшість із них — це діти, від яких відмовились матері в пологових будинках. Кількість випадків відмов на рік орієнтовно складає понад 1 тис.

Проблема зростання кількості новонароджених дітей, залишених у пологовому будинку на опіку держави, має різні аспекти: економічний, морально-етичний, психологічний. Є очевидним зв'язок цієї проблеми з економічною ситуацією в державі та станом сім'ї в ній, а також моральним кліматом у суспільстві. Однак причини і наслідки такого явища не вичерпуються прямою залежністю від питань економічного характеру, більш тісно вони пов'язані з суспільним життям і моральними проблемами, що існують у громаді.

Вивчення проблемного поля дозволяє виявити причини, які найчастіше призводять до відмов від новонароджених. Серед них розрізняють соціально й біологічно детерміновані причини.

Соціально детерміновані причини:

- відсутність житла, засобів до існування;
- соціальний осуд: дитина народилася поза шлюбом, немає підтримки з боку рідної сім'ї; народження дитини у неповнолітньої матері;
- народження дитини в асоціальної сім'ї або у матері-, що має алкогольну чи наркотичну залежність;
- настання небажаної вагітності в результаті насилля;
- криза сімейних стосунків.

Біологічно детерміновані причини:

- небажана вагітність на фоні важкого гострого або хронічного захворювання, психічного розладу. Страх перед можливими наслідками та їх відбиттям на здоров'ї дитини;
- прийняття рішення на фоні післяпологового стресу або тривалої ендогенної або екзогенної депресії;
- народження дитини з вадами розвитку: або вродженою патологією, або ВІЛ-інфекцією, або дитина, народжена від ВІЛ-інфікованої жінки;
- народження дитини у стані наркотичної або алкогольної абстиненції.

Одним із мотивів відмови від дитини стає така думка матері: «Я не можу прийти додому з дитиною, яка не має батька». Суттєву роль відіграє матеріальна незабезпеченість матері, її залежність від батьків. Найчисельнішою за кількістю є така мотивація, як складна життєва ситуація (відсутність коштів, житла, неприйняття батьків, категорична відмова чоловіка/партнера від дитини).

Серед «відмовниць» дуже часто зустрічаються емоційно незрілі особистості, яких відрізняє егоцентризм, афективна нестриманість, низька толерантність до стресів, амбівалентність установок на материнство. Вони відчувають пустоту навколо себе, свою ізольованість, їм притаманна нездатність контролювати свої інстинкти, імпульси. Це робить таких жінок надто залежними від соціального оточення. Багато хто з них має загострену потребу в прихильності, «прийнятті», позитивному ставленні до себе.

Рішення відмовитись від новонародженої дитини у цих жінок виникає, як правило, задовго до народження малюка. В цей період вагітна переживає важку психологічну кризу, яка в різних випадках має різний зміст. Однак загальним чинником для всіх є боротьба між:

інстинктивним прагненням до материнства і тиском суспільної моралі, зневіра у своїх силах і можливостях, реальна чи уявна фізична і матеріальна недієздатність, відчуття неможливості та небажання протистояти життєвим труднощам, відсутність матеріальних елементарних умов, а також загрози втрати соціальної підтримки у зв'язку з розпадом сім'ї, зі смертю чи хворобою близьких, страхом повернутися в рідний дім із «незаконнонародженою» дитиною тощо [3; 4; 6]. Вирішальним тут є відчуття, що народження дитини може стати загрозою для реалізації власних амбіцій чи, навпаки, відчуття, що мати сама (а через неї і все її оточення) є загрозою для благополуччя і навіть життя дитини. За результатами багатьох досліджень така поведінка жінки визначається як *аномальна материнська поведінка*. Дослідник В.І.Брутман [2] посилається на мультифакторні модель аномальної материнської поведінки, запропоновану Gelles R.J., яка стала основою розроблення критеріїв ризику в превентивній програмі пренатальної підтримки вагітності і успішно реалізується протягом 10 років у шпиталі материнства ім. Королеви Марії у Новій Зеландії. Цю модель подано у табл.'6. •

Аналіз причин і мотивів відмов, а також певний досвід, напрацьований неурядовими організаціями в партнерстві з державними інституціями, дає підстави зробити висновок про те, що за умови своєчасної професійної допомоги соціального працівника можна попередити значну кількість подібних випадків. Так, за два з половиною роки реалізації пілотного проекту міжнародною благодійною організацією «Надія і житло для дітей» в м. Херсоні вдалося попередити 86 випадків відмов із 155 заявлених. Вирішальним тут було запровадження роботи психолога (соціального працівника, соціального педагога) з породіллями, які виявили намір відмовитись від новонародженої дитини в пологових будинках.

На сьогоднішній день і вагітна жінка, і породілля, які стикнулись з низкою проблем, що спонукали їх до рішення відмовитись від дитини, перебувають під пильною увагою виключно медичних працівників, основна мета роботи яких — фізичне здоров'я дитини і збереження здоров'я матері. Започаткування роботи спеціаліста з соціальної та соціально-педагогічної діяльності в медичних установах, створення консультаційних пунктів при пологових відділеннях підпорядковане одній меті — надати допомогу тим жінкам, які її потребують, тим, хто в силу особливих життєвих обставин або під впливом

Таблиця 6

Мультифакторна модель аномальної материнської поведінки

Соціальне становище матері	Клас, суспільство
вік; соціально-економічний статус	цінності та норми; субкультура ; регулярність агресії
Досвід соціалізації	Ситуаційний стрес
досвід спілкування з матір'ю; знущання у дитинстві; рольова модель; агресія	<p>А. Відносини у батьківській сім'ї з найближчим оточенням, родичами; взаємини батьків між собою</p> <p>Б. Структурний стрес багатодітність; безробіття; соціальна ізоляція; загроза батьківській самооцінці</p> <p>С. Ситуація вагітності небажана вагітність</p>
Психологічні особливості	Безпосередня ситуація
характерологічні особливості; некерованість дій; невропатії; психічні розлади	некерована. поведінка; суперечки; дратівливість;, непередбачуваність
	Насильство над дитиною
	одиничне психологічне насильство; систематичне психологічне знущання; фізична кривда; <u>нехтування</u>

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

особистісної кризи, тимчасових психологічних колізій втратили віру в себе, свої сили і здатність піклуватися про дитину.

Можна визначити наступний алгоритм роботи з жінками, які висловлюють намір відмовитися від своїх дітей [5; 7]:

- аналіз причин виникнення кризи;
- визначення виду та етапу соціально-психологічної кризи;
- розробка стратегії соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з жінкою: збереження кровної матері для новонародженого або визначення її нездатності виховувати дитину;
- підбір індивідуальних прийомів соціально-психологічної та соціально-педагогічної роботи з метою формування позитивної мотивації стосовно новонародженої дитини.

Механізм цієї роботи виглядає наступним чином. Завідуючий пологовим відділенням повідомляє соціальну службу про жінку, яка висловила намір відмовитись від новонародженої дитини. Соціальний працівник/психолог/соціальний педагог планує первинний контакт з потенційною клієнткою, мета якого — виявити можливі причини, визначальний мотив відмови, забезпечити професійний супровід, визначити можливі перспективи надання допомоги. В ході зустрічей з породіллею фахівець намагається оцінити емоційний стан жінки, її ставлення до проблеми, визначити необхідність відповідної психотерапії.

До безпосередньої зустрічі з молодого матір'ю соціальний працівник/соціальний педагог має поговорити з її лікарем, обговорити з ним стан здоров'я матері та дитини, з'ясувати, як проходили пологи (тривалість, складність, оперативне втручання), чи є ознаки постнатального синдрому. Весь час він повинен мати на увазі, що жінка перебуває в особливому фізичному і психічному стані й що фізичне і психічне навантаження вагітністю та пологами, найчастіше зумовлює обмежену здатність жінки приймати зважені рішення.

Значущим є і місце проведення зустрічей. Бажано, щоб це була окрема затишна кімната у пологовому відділенні, а не палата, в якій перебувають ще 5-6 жінок. Це зумовлено необхідністю встановити з молодого матір'ю довірливі стосунки, налаштувати її на відвертість, уникнути поширення пліток тощо. Важливо, щоб під час спілкування дитина була разом з матір'ю.

В ході перших зустрічей з жінкою необхідно спрямувати бесіду на те, щоб вона зрозуміла всі наслідки для себе і дитини у разі відмови

від малюка, направлення його до інтернатного закладу; отримала інформацію про належну державну допомогу, соціальні та юридичні послуги, спробувала позитивно поглянути на своє майбутнє, реалістично оцінити ситуацію, відчути підтримку.

Наступний крок — розробка особистісного і соціального ресурсу, стратегії надання допомоги чи відмова від супроводу. Стратегія надання допомоги включає в себе планування і здійснення заходів по відновленню стосунків із кровною сім'єю, біологічним батьком дитини (де це можливо), пошук шляхів вирішення матеріальних, побутових і соціальних, проблем, оформлення юридичних документів на матір і дитину, надання допомоги в подоланні післяродової депресії тощо.

Важливе значення в даній роботі має погодженість і скоординованість дій соціального працівника з медичним персоналом пологового будинку, державними установами і соціальними закладами, від яких залежить вирішення проблем клієнта.

Зусилля соціального працівника, психолога, лікарів спрямовані на те, щоб за короткий термін (5-7 днів) перебування жінки у пологовому будинку сформувати психологічний зв'язок «мати — дитина», налаштувати молоду матір на подолання обставин, які перешкоджають виконанню материнських обов'язків. Треба розуміти, що багато випадків вимагатимуть подальшого супроводу жінки з дитиною, що має здійснювати соціальний працівник за місцем проживання.

Очевидно, що навіть після успішного завершення екстреної роботи в умовах пологового відділення залишається певна група клієнтів, які не можуть повернутися з немовлям у своє звичайне оточення і які потребують більш тривалої та комплексної допомоги. Є багато залежних і незахищених жінок, яким необхідна не тільки виховна робота, а допомога і підтримка в отриманні освіти, роботи, житла, тобто в отриманні реальної, а не формальної незалежності. Оптимальною формою соціально-педагогічної роботи, психологічної та спеціалізованої підтримки можуть стати соціальні центри матері та дитини — заклади тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Початок створенню таких закладів в Україні покладено в 2003 році відкриттям Центру матері й дитини у м. Херсоні в рамках за-

наченого проекту. Протягом 2006 року заплановано створення ще шести таких центрів у різних регіонах України.

Згідно з Типовим положенням про соціальний центр матері та дитини (постанова КМУ від 08.09.2005, № 879) основною метою центру є запровадження нових форм соціальної підтримки жінок і запобігання відмові батьків від новонароджених дітей. В основних завданнях передбачено:

- надання безоплатних психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-економічних та інформаційних послуг особам, що тимчасово проживають у Центрі, та забезпечення їх харчуванням;
- створення належних психолого-педагогічних і житлово-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності осіб, що тимчасово тут проживають;
- сприяння здобуттю особами, що тимчасово проживають у Центрі, освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

Одним із найголовніших факторів, який підтверджує необхідність створення Центру матері та дитини, є питання відносин матері та дитини. Якщо мати розлучена з дитиною в перші місяці життя немовля, в неї не формується прихильність до дитини, і тоді мало ймовірно, що мати пізніше забере малюка до себе.

Команда працівників Центру допомагає жінкам набути навички по догляду за дитиною, готує їх до самостійного прийняття рішень щодо своїх життєвих проблем. Це передбачає і закінчення освіти, і набуття професії, знань стосовно захисту власних прав і прав своєї дитини, налагодження контактів із родичами, розв'язання житлових та інших життєво важливих питань. У той же час варто зазначити, що Центр матері та дитини, як і будь-який інший заклад, не є ідеальним засобом розв'язання проблем у системі профілактичної роботи. В багатьох випадках соціальної роботи на місцях може бути достатньо, аби попередити, залишення дітей в лікувальних закладах. Послуги Центру необхідно використовувати як останній ресурс, коли всі інші вичерпані. Час перебування в ньому має бути настільки коротким, наскільки це можливо, і настільки довгим, наскільки це необхідно. Клієнти мають розуміти із самого початку, що Центр — це тимчасовий притулок унаслідок виникнення кризової ситуації. Шляхом порозуміння між молодію

матір'ю та персоналом Центру може бути угода з визначеним терміном перебування.

Коли ми говоримо про клієнтів, насамперед, фокусуємо увагу на матері як на клієнті, але ми маємо пам'ятати, що дитина — це перший і найважливіший клієнт, якого необхідно захищати. Центр ставить за мету в найліпший спосіб забезпечити права і матері й дитини. Але у тих випадках, де вони вступають у конфлікт, — обов'язок персоналу спершу захистити дитину, навіть якщо це порушує права матері. Тому так важливо мати чітко виписані правила і процедури перебування клієнтів у Центрі з обов'язковим переліком питань, спрямованих на захист прав дитини.

Серед основних критеріїв, за якими жінка може бути направлена до центру такі:

- мати хоче бути разом із дитиною;
- немає іншого безпечного місця проживання породіллі разом з дитиною на даний момент;
- жінка має шанси до реінтеграції в громаду в майбутньому;
- вона не має психічних захворювань;
- має дітей віком від народження до 18 місяців чи термін вагітності — 7-9 місяців, як це визначено Типовим положенням про соціальний Центр матері і дитини;
- жінка погоджується працювати за індивідуальним планом соціального супроводу і дотримуватись затверджених правил розпорядку.

Житлово-побутові умови в Центрі створені таким чином, щоб забезпечити максимум самостійності та комфорту в повсякденному житті. Кожна жінка проживає разом із дитиною в мебльованій, затишній кімнаті. До послуг клієнтів вітальня, кухня, де вони готують їжу (персонал консулює, як приготувати ту чи іншу страву), в окремих Центрах створюються майстерні, комп'ютерні кімнати. Команда працівників Центру, до складу якої входять психолог, соціальні працівники, соціальні педагоги, медсестра та інші співробітники, забезпечують надання кваліфікованої допомоги.

Існує тенденція щодо сприйняття клієнтів Центру як жінок із низькими моральними стандартами (деградуючі особи, які автоматично виступають постійним джерелом проблем), а також як бідних і безпомічних жінок, які потребують лише безпечного місця для проживання. Однак у реальному житті все набагато складніше. В бага-

тьох випадках проблеми клієнтів не обмежуються лише матеріальними труднощами. Той факт, що жінка не може повернутися в сім'ю, означає, що вже існують певні проблеми в сімейних стосунках. Реінтеграція в сім'ю означає набагато більше, ніж просто дати час сім'ї звикнути до нової ситуації. Інколи буває необхідно вирішити низку емоційних проблем до того, як сім'я зможе забезпечити стабільне середовище для матері та дитини. : • ' . - . • . . . - .

Відомо, що особистий досвід виховання дівчинки у батьківській родині, а згодом — матері ціла модель, яка в подальшому вплине на її материнські здібності. Важке дитинство, негативні стосунки з матір'ю обов'язково, відіб'ються^ на тому, як молода жінка піклуватиметься про свою дитину. Тому працівникам Центру інколи доводиться докладати певних зусиль для того, аби навчити своїх клієнтів виконувати материнські функції до того, як вони стануть матерями для своїх дітей. ;

Серед клієнтів є також жінки, які відчувають негативні емоції по відношенню до своєї дитини. Виявляючи, з одного боку, почуття любові до дитини, така мати водночас демонструє ненависть до неї, звинувачуючи малюка у тому, що саме через нього вона опинилась у такій складній життєвій ситуації.

Велику кількість клієнтів Центру складають молоді жінки, які самі виховувались у системі державної опіки: 42% клієнтів Херсонського Центру матері та дитини — то в минулому вихованки інтернатних закладів. Це найбільш вразлива категорія клієнтів, яка потребує особливої уваги і комплексної допомоги.

З огляду на те, що завдання Центру — зробити матір здатною забезпечити стабільне і безпечне майбутнє для своєї дитини, вся команда співробітників Центру мусить працювати на його виконання. Головним елементом системи соціальної діяльності в даному закладі є індивідуальна і планомірна робота з кожним клієнтом. Адже жінка з дитиною перебуває у Центрі з певної причини — у неї є проблеми, тож мають бути, сплановані певні кроки і заходи для їх вирішення. Це означає, що як тільки жінка з дитиною потрапляє до Центру — за нею закріплюють соціального працівника (члена команди співробітників Центру), завдання якого -координувати всю роботу, яка ведеться з даним клієнтом. Через сім-десять днів після направлення породіллі до Центру закріплений за нею соціальний працівник складає індивідуальний план соціального супроводу на

Таблиця 7

Індивідуальний план соціального супроводу клієнта

Дата складання плану _____

Прізвище, ім'я матері _____:

Ім'я дитини _____

Дата народження дитини _____

Прізвище, ім'я соціального працівника _____

основі первинної діагностики, спостереження, а також інформації, наданої соціальним працівником, який працював із жінкою за місцем її проживання або в пологовому будинку.

План соціального супроводу має відображати всі аспекти життя матері та дитини, включаючи стан здоров'я і розвитку дитини, відносини матері й дитини, підготовку матері до самостійного життя, освіти, роботу, стосунки з сім'єю і батьком дитини, підтримку з боку оточення і заходи по реінтеграції в сім'ю.

Обов'язковою умовою ефективності виконання плану є активне залучання клієнтів до цього процесу на всіх стадіях (підготовка, реалізація, перегляд плану). Адже завжди є ризик, що жінка, яку направляє до Центру один спеціаліст, що вирішував її проблеми, очікуватиме, що в Центрі будуть інші спеціалісти, які так само вирішуватимуть за неї її проблеми. Це означає, що вона залишиться не підготовленою до тих труднощів, з якими доведеться стикнутися після залишення Центру.

Звичайно, що в багатьох випадках це буде складно. Багато клієнтів, які страждали в дитинстві, мають низьку самооцінку, що перешкоджає їм повірити в свою спроможність вирішувати власні проблеми. Доведеться багато попрацювати всій команді, аби заохотити клієнтів до активної з'часті в підготовці та реалізації планів соціального супроводу. Варто зауважити, що вони мають бути складені зрозумілою мовою (переважна більшість клієнтів має низький рівень освіти), містити чіткі, досяжні цілі й бути цікавими.

Корисним може бути застосування певних фрагментів з історії життя жінки. Мета — проаналізувати її бачення свого дитинства в контексті власного життя, зрозуміти, як її минулий досвід і поведінка відбиваються на розвитку і благополуччі її дитини. Для отримання чіткішої картини родинних взаємостосунків клієнта, визначення генераційних моделей, впливів оточуючого середовища варто також використовувати такі інструменти оцінки, як генограма (сімейна історія та структура сім'ї) та екокарта (схема стосунків клієнта [як особи — дитини, дорослого, так і сім'ї, групи тощо] як системи з іншими значущими суспільними системами та інститутами). Використання цих методів дозволяє виявити шляхи допомоги, спланувати подальшу роботу на основі існуючих ресурсів і потреб.

Необхідно, щоб вся команда працівників Центру ознайомилась з усіма індивідуальними планами і працювала над їх виконанням. У ході

Сфера життєдіяльності матері та дитини	Сильні сторони	Визначені проблеми	Мета і завдання (мають бути вимірними і &идижши)	.Заходи (вказати відповідальних за виконання)	Дата наступного перегляду
<i>Здоров'я матері</i>					
<i>Здоров'я і розвиток дитини:</i> фізичний емоційний інтелектуальний соціальний					
<i>Навички материнства:</i> відносини мати-дитина догляд за дитиною ігри					
<i>Реінтеграційний план</i> стосунки з сім'єю відносини з батьком дитини/партнером навички поведіння з грошима робота продовження навчання житло					

(підпис соц. працівника) _____ (підпис клієнта)

реалізації планів треба акцентувати увагу на закріпленні й розвитку сильних сторін клієнта, постійно підкреслюючи його успіхи і досягнення.

Важливим компонентом усієї системи роботи з кожною особою є планування заходів і подальший супровід клієнта після вибуття його з Центру. В цьому контексті є доцільним, аби співробітники Центру і соціальний працівник за місцем проживання клієнта із самого

початку (направлення до Центру) працювали в постійному контакті, обмінюючись інформацією в ході реалізації заходів, спрямованих на успішну реінтеграцію жінки з дитиною в громаду. Приклад індивідуального плану соціального супроводу клієнта у Центрі матері та дитини подано в табл. 7.

Таким чином, профілактична робота щодо попередження відмов від новонароджених дітей передбачає здійснення комплексу заходів, які спрямовані на мобілізацію ресурсів, жінки (породіллі) й її найближчого оточення для забезпечення повноцінної реалізації материнської функції, надання жінці психологічної та соціально-педагогічної підтримки. В залежності від складності випадку ці заходи можуть мати як короткотерміновий так і довготривалий (до 1,5 року) характер. Соціальний Центр матері і дитини є однією із ефективних форм комплексної індивідуальної роботи кваліфікованих спеціалістів з вагітною жінкою, матір'ю і немовлям в умовах закладу.

Запитання для самоконтролю

1. Які причини найчастіше призводять до відмов від новонароджених дітей?
2. Що містить індивідуальний план соціального супроводу породіллі у Центрі матері та дитини?
3. Які форми і методи профілактичної роботи використовуються з метою попередження відмов від новонароджених дітей в пологових будинках?
4. З чого складається мультифакторна модель аномальної материнської поведінки?

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте мотиви відмов матерів від новонароджених дітей.
2. Дайте повну характеристику клієнтів Центру матері та дитини.
3. Проаналізуйте Положення про соціальний Центр матері та дитини (Постанова КМУ від 08.09.2005, № 879).

Література

1. *Братусь І.* Технології соціальної роботи з неповнолітніми матерями в США // Практична психологія та соціальна робота. — 2001. — № 10 (35). — С 42-46.
2. *Брутман В.І.* Раннє соціальне сирітство як комплексна медико-соціально-педагогічна проблема. — М.: АСОПІР, 1994. — 182 с.
3. *Брутман В. И., Варга А.Я., Исупова О.Т., Радионова М.С.* Девиантное материнское поведение (опыт междисциплинарного анализа случая отказа от ребенка) // Московский психотерапевтический журнал. — 1996. — № 4.
4. *Брутман В.И., Радионова М.С.,* Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности // Вопросы психологии. — 1997. - № 6. - С. 38-47
5. *Брутман В.И., Варга А.Я., Сидорова.В.Ю., Хамитова И.Ю.,* Семейные факторы девиантного материнства // Семейная психология и семейная терапия. - 1999. - №. 3 - С. 14-36
6. *Радионова М.С.,* Причины отказа от ребенка // Человек. — 1996. — № 5. - С. 113-122.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. *Авдеева И.И., Мещерякова С.Ю.* Особенности психической активности ребенка первого года жизни // Мозг и поведение младенца / Под ред.- О.С.Адрианова. — М.: Институт психологии РАН, 1993.
2. *Брутман В.И., Ениколопов СМ., Панкратова М.С.* Некоторые результаты социологического и психологического обследования женщин, отказавшихся от своих новорожденных детей // Вопросы психологии. — 1994. — № 5.
3. *Брутман В.И., Северный А.А.* Нежеланная беременность как фактор риска психической патологии будущего ребенка // Актуальные вопросы детской психоневрологии: Материалы республиканской конференции. — Томск, 1992.
4. *Власова Н., Снурникова Н., Хольмберг Б.* Сеть социальных контактов: мобилизация социального окружения детей и семей в кризисной ситуации. — Москва, 2005.
5. *Копыл О.А., БасЛ.Л., Баженова О.В.* Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка // Синапс. — 1993. — № 4.
6. *Лисина ММ.* Проблемы онтогенеза общения. — М.: Педагогика, 1986.
7. *Филиппова Т.Е.* Образ мира и мотивационные основы материнства // Проблемы изучения и развития личности дошкольника. — Перм, 1995.

4.3. Соціально-педагогічна робота з окремими типами сімей

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, благополучна сім'я, сім'я «групи ризику», неблагополучна сім'я, розлучена сім'я, сім'я з дитиною, що має обмежені функціональні можливості; соціально-педагогічне обслуговування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічний супровід, соціальне інспектування.

Соціально-педагогічна діяльність — це цілеспрямовані послідовні дії соціального педагога, які забезпечують найбільш оптимальне досягнення певної соціально-педагогічної мети в соціальному розвитку (корекція розвитку), вихованні (перевихованні, виправленні), оволодінні вміннями й навичками в самообслуговуванні, навчанні й професійній підготовці об'єкта. Об'єктом діяльності соціального педагога є діти й молодь, які потребують допомоги в процесі їх соціалізації.

Дитина росте й розвивається в сім'ї. Саме сім'я формує в неї уявлення про соціальні зв'язки й залучає дитину до них, а також до основних загальнолюдських цінностей, моральних і культурних стандартів поведінки. У сім'ї діти вчаться соціально схвальній поведінці, побудові певних стосунків, прояву емоцій і почуттів. Якщо процес соціалізації дитини в сім'ї проходить успішно, вона не потребує професійної допомоги з боку соціального педагога. Необхідність у ній виникає лише там і тоді, де й коли сім'я не забезпечує необхідного розвитку, виховання й навчання дитини.

Змістовно взаємодія соціального педагога з сім'єю визначається як сприяння інтеграції дитини в суспільство, допомога в її розвитку, вихованні, навчанні, професійному становленні.

Отже, метою діяльності соціального педагога є створення умов для психологічного комфорту й безпеки дитини, задоволення її потреб за допомогою соціальних, правових, психологічних, медичних,

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

педагогічних механізмів, попередження й подолання негативних явищ у сім'ї [5, с 24].

Діяльність соціального педагога по відношенню до сім'ї здійснюється за трьома напрямками: освітнім, психологічним, посередницьким.

Освітній напрям спрямований на допомогу соціального педагога в навчанні й вихованні, попередження сімейних проблем, що виникають, і формування педагогічної культури батьків. Допомога у вихованні здійснюється шляхом створення спеціальних виховних ситуацій з метою зміцнення виховного потенціалу сім'ї.

До найбільш типових помилок у вихованні належать: недостатня увага про цілі, завдання, методи виховання; відсутність єдиних вимог у вихованні з боку всіх членів сім'ї; сліпа любов до дитини; сварки батьків; відсутність педагогічного такту в ставленні батьків до дітей; застосування фізичних покарань; перекладання турбот і відповідальності на освітні заклади та інше.

Психологічний напрям націлений на соціально-психологічну підтримку й корекцію, створення сприятливої психологічної атмосфери в сім'ї, особливо в період короткочасної кризи. Психологічну підтримку сім'ям, що переживають стрес, соціальний педагог може забезпечити, якщо він має додаткову психологічну освіту, крім того, цю роботу можуть виконувати психологи (спільно з психіатром або із психотерапевтом). У такому випадку надання підтримки стає більш ефективним, оскільки соціальний педагог визначає проблему, аналізуючи міжособистісні стосунки в родині, становище дитини в сім'ї, взаємовідносини сім'ї з суспільством; психолог виявляє психологічні зміни у кожного члена сім'ї, які призводять до конфлікту; психіатр або психотерапевт проводить сеанс терапії.

Корекція міжособистісних стосунків здійснюється, переважно, тоді, коли в сім'ї відбувається психічна наруга (залякування, приниження честі й гідності, порушення довіри) над дитиною, що призводить до порушень в її нервово-психічному й фізичному стані. Соціально-психологічна корекція виявляє конфлікти у внутрішньосімейних стосунках і відносинах сім'ї та суспільства. Мета її полягає в тому, щоб допомогти членам сім'ї усвідомити, як вони взаємодіють одне з одним, а потім допомогти в тому, аби зробити цю взаємодію більш конструктивною.

Посередницький напрям розрахований на допомогу в організації сімейного дозвілля, координації та інформованості. Під допомогою в організації сімейного дозвілля мається на увазі залучення сім'ї до різноманітних заходів, свят, ярмарок, до участі у клубах за інтересами, конкурсах, організації сімейних свят тощо. Допомога в координації спрямована на активізацію різних відомств і служб у спільному розв'язанні проблем конкретної сім'ї й покращання становища конкретної дитини в ній. Такими проблемами можуть бути передача дитини на виховання в прийомну сім'ю, усиновлення дитини, улаштування дітей у притулок тощо.

Допомога в інформуванні націлена на забезпечення сім'ї, інформацією з питань соціального захисту. Вона проводиться у формі консультування з питань життєвого, сімейно-шлюбного, трудового, цивільного, пенсійного законодавства, прав дитини, жінок, інвалідів тощо. Така допомога надається кожному членові сім'ї, з яким погано поводяться або про якого не турбуються. Як крайній захід цей вид допомоги передбачає рекомендації щодо позбавлення батьківських прав, передачі дитини до інтернатних закладів, у прийомну сім'ю, будинок сімейного типу. Однак до цих заходів слід удаватися лише у виняткових випадках, оскільки для емоційного здоров'я дитини атмосфера сім'ї є дуже важливою.

У вітчизняній науці не існує усталеної класифікації сім'ї, побудованої на певних критеріях та ознаках. Із наявних психологічних, педагогічних, соціологічних типологій сім'ї завданням діяльності соціального педагога відповідає типологія, за якою виокремлюють три категорії сімей за рівнем соціальної адаптації (від високого до середнього й низького): благополучна сім'я, сім'я «групи ризику», «неблагополучна сім'я».

Благополучна сім'я успішно виконує свої функції завдяки здібностям, які ґрунтуються на матеріальних, психологічних та інших внутрішніх ресурсах, швидко адаптується до потреб своєї дитини та ефективно розв'язує завдання щодо її навчання, виховання й розвитку.

До ознак гармонійної, здорової сім'ї можна віднести такі: можливість виражати всі свої почуття; визнання цінності кожного члена сім'ї; можливість вибору; відкрита прив'язаність членів сім'ї одне до одного; ясні, зрозумілі очікування членів сім'ї стосовно одне одного;

наявність спільних цінностей, відповідність учинків членів сім'ї її цінностям; природні стосунки, наявність емпатії й пряме спілкування в сім'ї, почуття гумору, жарти, ігри [3, с 7-8]. У такій сім'ї дитина виростає гуманною, доброзичливою, оптимістичною, упевненою, з твердими етичними правилами та моральними установками. Така сім'я практично не потребує підтримки соціального педагога. У разі необхідності благополучна сім'я сама звертається за допомогою. І це також є важливим показником здорової сім'ї.

Сім'я «групи ризику» характеризується наявністю незначного відхилення від норми, що не дозволяє визначити її як благополучну (наприклад, неповна сім'я, малозабезпечена сім'я, сім'я з дитиною-інвалідом і т.ін.). Такі сім'ї справляються із завданнями щодо виховання дитини зі значним напруженням власних сил, тому соціальному педагогу необхідно спостерігати за станом цієї сім'ї, наявними в ній факторами дезадаптації, відстежувати, наскільки вони компенсовані іншими позитивними характеристиками, і в разі необхідності запропонувати своєчасну допомогу.

Щодо поняття «неблагополучна сім'я» існують різні погляди. Для опису її неблагополуччя використовуються терміни «функціонально неспроможна», «проблемна», «дисфункціональна», «асоціальна», «сім'я, що виявляє насильство щодо членів родини», «конфліктна сім'я», сім'я алкоголіків і наркоманів, сім'я, де є засуджені чи ув'язнені, «сім'я, де є серйозні помилки й прорахунки у вихованні дітей».

Аналіз чинного в Україні законодавства дозволяє зробити висновок, що неблагополучними є ті сім'ї, в яких порушуються права їхніх членів, права людини, юридичні норми суспільства. Причинами цього можуть бути алкоголізм і наркоманія членів сім'ї, психолого-педагогічна й правова неграмотність, економічні фактори, насильство щодо членів сім'ї тощо. Отже, можна говорити про неблагополучні сім'ї й потенційно неблагополучні сім'ї, якщо в них порушені зв'язки з мікро- й макросередовищем, внутрішньородинні зв'язки, структура сім'ї, спроможність сім'ї виконувати свої функції, є низьким культурний та освітній рівень членів сім'ї [6, с 4].

Одним з об'єктів соціально-педагогічної діяльності є розлучена сім'я. Вона характеризується юридичною наявністю обох батьків, які розірвали шлюб і живуть окремо й де діти виховуються одним із батьків, переважно матір'ю.

Розлучення порушує не тільки структуру сім'ї, а й її виховну функцію. Відсутність необхідної позитивної емоційної атмосфери негативно впливає на виховання дітей у розлученій сім'ї. Розвиток дітей, яких виховує лише мати, є однобічним. Багатьом матерям не вистачає часу на виховання дітей через їх матеріально-побутову зайнятість. Відсутність батька негативно впливає на формування в дітей мужності, сміливості, сили волі, дисципліни, відповідальності.

Іноді в розлученій сім'ї дитина стає об'єктом підвищеної опіки, що може призвести до появи в неї егоїстичних звичок, невпевненості в собі, відсутності чуйності, недобррозичливості, небажання допомогти іншій людині.

Соціально-педагогічна робота з розлученою сім'єю передбачає надання допомоги у вихованні дитини, запобігання негативному впливу такої сім'ї на формування особистості дитини. Соціальний педагог розв'язує в такому випадку цілу низку проблем, зокрема такі, як нормалізація взаєностосунків дитини з батьками, установа нормального мікроклімату в тій сім'ї, де залишилася дитина; відповідальність батьків за її виховання; особисте життя матері й дитини; розв'язання юридичних питань, наявних у такій сім'ї. Коли порушується справа про розлучення й розвивається конфлікт з приводу того, з ким залишиться дитина, соціальний педагог допомагає об'єктивно обрати для дитини варіант, де вона матиме кращі умови для виховання, урегулювати взаємини дитини з тим із батьків, хто залишив сім'ю, а також з іншими родичами.

Для розлученої сім'ї, яка перебуває в стані хронічних стресів, що негативно позначаються на здоров'ї матері та дитини (почування себе нещасними, невпевненість у майбутньому своєму й дитини, підвищена роздратованість, почуття безвиході, апатії), допомога полягає в проведенні спеціальної коригувальної роботи, спрямованої на підтримку в батьків високої самооцінки та подолання труднощів, на розширення їх соціального досвіду, організацію вільного часу.

Для правильної організації роботи з батьками соціальному педагогові необхідно:

- зібрати всю доступну інформацію про дитину (місце дитини в системі сімейних стосунків, характер спілкування з дитиною батька, який проживає окремо; стосунки дитини й матері, інших дорослих членів сім'ї, які впливають на виховання дитини; взаємини колишніх членів подружжя);

- визначити шляхи покращання виховного впливу на дитину (необхідність постійного спілкування дорослих із дитиною, вироблення норм поведінки, правильної оцінки власних учинків);
- виявити найбільш сприятливі умови впливу спілкування хлопчиків із батьком, який проживає окремо, з метою вироблення в них чоловічих рис характеру, а також підготовки дітей до майбутнього сімейного життя;
- визначити найбільш ефективні форми роботи з розлученою сім'єю (патронаж, індивідуальні консультації, бесіди, обговорення педагогічної літератури з батьками, навчальні курси, центри дозвілля, клуби та гуртки за інтересами, тренінги, групи підтримки чи самодопомоги) [4, с. 120].

Основні напрями соціально-педагогічної роботи з розлученими сім'ями: формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвітництво з прав сім'ї та дітей, корекція стосунків сім'ї та її членів з ієросередовищем, допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка має дитину-інваліда, передбачає різні види соціальної реабілітації. Інвалідність у дітей вчені визначають як стійку соціальну дезадаптацію, зумовлену хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежують можливість включення дитини в адекватні її віку виховні та педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду й допомоги [1, с. 87]. Для характеристики дітей-інвалідів використовується термін «дитина з особливими потребами», «дитина з обмеженими функціональними можливостями».

Мета діяльності соціального педагога полягає в реалізації програми комплексної психолого-педагогічної та соціальної підтримки сім'ї. Особливостями такої програми є наявність міждисциплінарної команди спеціалістів, участь батьків у процесі реабілітації, спрямованість спеціалістів і на дитину, і на батьків, налагодження партнерства [2, с. 205].

У практиці роботи з сім'єю використовують довгострокові й короткострокові соціально-реабілітаційні моделі. До короткострокових належать кризоінтервентна й проблемно-орієнтована моделі взаємодії. Кризоінтервентна модель взаємодії передбачає надання допомоги безпосередньо в кризовій ситуації.

Факт тяжкого, тривалого захворювання, яке спричиняє інвалідність дитини, є травмуючим переживанням для батьків. Сім'я

потрапляє в кризову ситуацію, в якій всі її члени стають дезадаптованими, не можуть пристосуватися до змінених обставин. Тривалість кризового стану обмежена 6-7 тижнями. Втручання спеціалістів у такий період є досить ефективним, оскільки в період кризової ситуації сім'я особливо сприятлива й швидко відгукується на запропоновану допомогу.

Проблемно-орієнтована модель взаємодії розрахована на розв'язання конкретних практичних завдань, тобто на зосередженні лише на тій проблемі, яку усвідомить клієнт і над якою він готовий працювати. Саме в цей період клієнт переходить до самостійного вирішення низки проблем, що свідчить про результативність роботи спеціаліста. Проблемно-орієнтована модель належить до короткострокових технологій, її тривалість не перевищує чотирьох місяців і передбачає 10-12 контактів з клієнтом.

Психосоціальна модель взаємодії з клієнтами передбачає краще розуміння людей у контексті існуючої ситуації й використання цих знань у процесі допомоги клієнту. Основна ідея цієї моделі полягає в тому, щоб зрозуміти людину в ситуації, що виникла, пов'язати її почуття, переживання, вчинки з впливом довкілля і виявити причинно-наслідкові зв'язки, знайти вихід із несприятливого становища. Психосоціальна модель потребує пролонгованого спілкування з клієнтом упродовж чотирьох місяців і більше. Основне завдання цієї моделі — адаптувати її до виконання функції реабілітації дитини-інваліда.

Перший етап організації соціально-педагогічної роботи — діагностика мікросоціуму й виховного потенціалу сім'ї: матеріально-побутових умов, чисельності й структури сім'ї, емоційно-психологічного клімату та характеру взаємодії між її членами, життєвого досвіду й культурно-освітнього рівня, розподілу обов'язків й наявності вільного часу, характеру організації спільної діяльності, стилю спілкування, рівня педагогічної компетенції дорослих членів сім'ї, сімейних традицій.

Другий етап — організаційно-конструктивний — полягає в організації сімейно-побутової праці, освітніх заходів, дозвілля. На цьому етапі здійснюється проектування корекційно-педагогічного процесу в умовах сім'ї, відбір засобів і методів роботи, організація педагогічного середовища в сім'ї, конструювання системи навчальної взаємодії дорослого й дитини. Тут проводяться спеціальні заняття, ігри, відпрацьовуються режимні моменти, виконується побутова робота, проходить дозвілля й т.ін.

Робота соціального педагога ведеться відповідно до основних напрямів індивідуальної програми розвитку дитини й містить навчання батьків самостійному аналізу потенційних можливостей, визначення рівня сформованості соціальнозначущих навичок, добір матеріалу, спільне з батьками вивчення методик тестування, демонстрацію батькам основних прийомів, організацію зустрічей батьків малюків із дітьми-інвалідами старшого віку, з дорослими, які мають відхилення в розвитку, і членами їх сімей; спільне планування сімейних заходів.

Третій етап — комунікативний — передбачає допомогу в установленні оптимальних взаємин між батьками й дітьми, іншими членами сім'ї у межах найближчого оточення. Цей етап має вирішальне значення для нормалізації психологічного клімату в сім'ї, зниження емоційного напруження, реконструкції батьківських позицій у процесі педагогічної діяльності. Тут установлюються нові форми взаємодії з дитиною, засвоюються специфічні засоби спілкування. Робота спеціаліста в сім'ї в цей період має яскраво виражену коригувальну й психотерапевтичну спрямованість. Основними методами роботи соціального педагога з такою сім'єю є індивідуальні бесіди з дорослими членами сім'ї, спільне розв'язання проблемних ситуацій.

Одним із способів забезпечення емоційної підтримки, отримання інформації, спілкування та практичної допомоги є формування нового середовища, члени якого пов'язані між собою не лише родинними чи дружніми зв'язками, а й спільною потребою в допомозі при вирішенні конкретних проблем. Важливу роль у цьому відіграє створення батьківських клубів, спільноти батьків дітей з обмеженими можливостями, різні форми групової роботи. Групова робота спрямована на формування здатності до співпереживання, зняття напруження, зміну системи цінностей, розкриття внутрішніх ресурсів, які дають змогу батькам повірити у власні сили та можливості в подоланні труднощів у вихованні, навчанні й розвитку дитини.

До основних критеріїв ефективності соціально-педагогічної роботи на етапі спілкування належать: стійкість психоемоційного стану дитини й батьків; рівень сформованості спільної діяльності; рівень розвитку навичок спілкування. Цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність в умовах сім'ї підвищує рівень розвитку дитини й сприяє її соціальній активності, нівелює негативні переживання батьків, формує оптимістичні установки щодо майбутнього.

Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю спрямована на створення умов для подолання сім'єю причин і наслідків свого неблагополуччя. Завдання соціального педагога в роботі з неблагополучною сім'єю:

- виявлення випадків порушення прав людини в сім'ї, причин неблагополуччя, інформування про них органів влади; .
- профілактика девіантної поведінки в сім'ї та суспільстві, рецидивів порушень прав членів сім'ї в родині та суспільстві;
- пропагування ідеальної моделі сімейного життя, здорового способу життя, статевого виховання;
- правова й психолого-педагогічна просвіта батьків із питань сім'ї та шлюбу, прав дитини;
- організація предметного спілкування членів неблагополучної сім'ї між собою, з іншими сім'ями для подолання причин неблагополуччя;
- різноманітна допомога в організації життєдіяльності сім'ї, самореалізації й розвитку її членів [6]. ,.

Розрізняють такі види соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю: соціально-педагогічне обслуговування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічний супровід.

Соціально-педагогічне обслуговування спрямоване на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, які виникають у процесі її життєдіяльності через надання сім'ям та її членам різних видів матеріальної (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки), психологічної (сімейна терапія, тестування, психотерапія, психодрама, арт-терапія, зміна ролі, зміна підходу) підтримки, консультативних культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг, забезпечення змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курей, гуртки та клуби за інтересами).

Соціально-педагогічна профілактика покликана розв'язувати завдання з локалізації, обмеження, виявлення, попередження й запобігання неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильств, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей (лекторії, семінари, тренінги, клуби для сімей, тематичні дні, передачі на радіо і телебаченні тощо).

Соціально-педагогічна реабілітація спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини в кризових

ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів родини. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабила або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, в яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів з реабілітації сім'ї спрямована на зміцнення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини або членів родини від сім'ї, корекцію взаємостосунків у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї в професійному та соціальному становленні (консультації, психотерапевтичні бесіди, окремі та спільні тренінги батьків і дітей, семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами, групи самопомогі, сімейні збори тощо) [1, с 65-66].

Соціально-педагогічний супровід — це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, реалізовувати власний соціальний і виховний потенціал; корекція й покращання внутрішньосімейних стосунків, зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем (матеріальна та психологічна допомога, соціальні послуги, консультування, захист інтересів сім'ї в органах державної влади).

Складовою соціально-педагогічного супроводу є соціальне інспектування, мета якого полягає в здійсненні контролю соціальним педагогом чи працівником за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявленням випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють. Основними об'єктами соціально-педагогічного інспектування є:

- сім'я, де дитина перебуває на обліку в службі у справах неповнолітніх, кримінальної міліції у справах неповнолітніх; скоїла правопорушення чи злочин; умовно засуджена, відбуває покарання у ВТК, перебуває в школі соціальної реабілітації, професійно-технічному училищі соціальної реабілітації, повернулася з міст позбавлення волі, перебуває на обліку в наркологічному диспансері, не відвідує школу, повернена з притулку для неповнолітніх у сім'ю;
- сім'ї, де дорослі члени сім'ї ведуть аморальний спосіб життя, перебувають на обліку в міліції, наркологічному диспансері, умовно засуджені за порушення прав людини в сім'ї, перебувають на обліку в службі у справах неповнолітніх як неблагополучна сім'я.

• : • •

Соціальна педагогіка: теорія і технології

І.М.Трубавіна розрізняє конкретні етапи здійснення соціально-педагогічного супроводу неблагополучно! сім'ї:

- Етап 1 Виявлення неблагополучних сімей для подолання кризової ситуації. Якщо сім'я порушила морально-правові норми суспільства й перебуває на обліку в міліції, то шансом для збереження батьківських прав є взаємодія сім'ї з соціальним педагогом (за контрактом); у разі зняття сімейної кризи, її наслідків, причин сім'я знову починає жити своїм життям, але під наглядом соціального педагога й міліції. Неуспіх роботи за контрактом приводить до відповідних дій органів влади із захисту прав людини:
- Етап 2 Знайомство із сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з соціальним педагогом.
- Етап 3 Подолання опору з боку окремих членів сім'ї соціальній роботі через опосередкований вплив інших членів сім'ї, роз'яснення необхідності такої роботи, звернення до позитивних чинників у сімейних стосунках, інформування про наслідки бездіяльності, показ перспектив роботи.
- Етап 4 Отримання згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу, укладання контракту про обов'язки сторін у процесі діяльності.
- Етап 5 Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація й корекція стосунків, зміцнення зв'язків із мікросередовищем, усунення причин неблагополуччя; розв'язання проблем сім'ї.
- Етап 6 Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення й самостійне розв'язання проблем; перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.
- Етап 7 Вихід із сім'ї соціального педагога; закінчення дії контракту; аналіз отриманих результатів; розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя родини [б, с 43-44],

Соціально-педагогічна робота з сім'єю може бути визнана ефективною, якщо вона сприяє підтримці, збереженню цілісності та по-

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

зитивному розвитку сім'ї, захисту її прав у суспільстві й прав членів сім'ї в родині.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю полягає в забезпеченні її різними видами соціального обслуговування, профілактичній та реабілітаційній роботі, соціальному супроводі окремих категорій сімей та соціальному інспектуванню неблагополучних сімей..Все це реалізує в практичній діяльності соціальний педагог шляхом використання різноманітних методів і форм соціально-педагогічної роботи.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціально-педагогічна діяльність?
2. Які основні ознаки благополучної сім'ї?
3. Чим характеризується сім'я «групи ризику»?
4. Чим характеризується розлучена сім'я?
5. Які сім'ї можна віднести до неблагополучних?
6. Які види соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю ви знаєте?
7. Які ви можете назвати форми та методи роботи з неблагополучною сім'єю?

Завдання для самостійної роботи

1. Визначіть мету та завдання соціально-педагогічної роботи з сім'єю.
2. Дайте характеристику основним напрямкам діяльності соціального педагога з сім'єю..
3. Обґрунтуйте умови ефективної роботи соціального педагога з батьками з розлученої сім'ї.
4. Розкрийте поняття «діти з обмеженими функціональними можливостями».
5. Визначіть зміст основних етапів соціально-педагогічної роботи з сім'єю, де виховуються діти з обмеженими можливостями.
6. Розкрийте основні завдання соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю.
7. Дайте характеристику змісту соціально-педагогічного супроводу неблагополучно! сім'ї.

Література

1. *Безпалько О.В.* Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посібник: - К.: Центр навч. літ., 2003. - 134 с.
2. *Капська А.І.* Соціальна робота: Навч. посібник. - К- Центр навч. літ., 2005. - 328 с
3. *Кочубей А., Умарова Н.* Визит в семью или практика работы с семьями: Учеб. пособие. - Псков: ПОИПКРО, 2002. - 118 с.
4. *Максимович О.М., Постовий В.Г.* Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навч.-метод. посібник. - К.: ДЦССМ, 2004. — 140 с
5. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М.А.Галагузовой. - М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАД ОС, 2000. - 416 с.
6. *Трубавіна І.М.* Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навч. посібник. - К.: ДЦССМ, 2002. - 132 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Запобігання і протидія насильству в сім'ї: Метод, рекомендації для соціальних працівників. — К.: ДЦССМ, 2004. — 192 с
2. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособие для студентов высш. учебн. заведений / Б.Н.Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н.Бессонова и др.; Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. - М.: Академия 2002. - 192 с.
3. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А.І.Капської. - К.: Центр навч. літ., 2006. - 468 с.
4. *Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П.* Соціально-педагогічні технології: Навч.-метод. посібник для студентів вищих навч. закладів. - Луганськ: Альма-матер, 2005. — 552 с.
5. *Шакурова М.В.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. - 2-е изд., стереотип. — М.: Академия, 2004. — 272 с.

4.4. Соціальна підтримка осіб, які живуть із ВІЛ/СШД

Ключові слова: профілактика, соціальна підтримка, паліативний догляд, соціальні послуги, люди, які живуть із ВІЛ/СШД.

ВІЛ-інфекція — вірус імунодефіциту людини (у 1986 р. Комітетом з таксономії й номенклатури вірусів Всесвітньої організації охорони здоров'я ВІЛ визначено назвою збудника СНІД). ВІЛ-вірус належить до сімейства ретровірусів, має специфічну форму, добре пристосовану до існування в організмі людини, руйнує імунну систему людини, може проявлятися або не проявлятися у захворюванні [6, с 102]. Потрапивши в організм, вірус проникає в Т-лімфоцити. Частина таких клітин називається Т-хелперами (англ. *help* — *захистити, допомагати*). Значення Т-хелперів полягає в активізації імунної системи і наданні відсічі інфекційним збудникам зовнішнього середовища. Основна небезпека та підступність ВІЛ полягає в тому, що він уражає саме ці клітини (Т-хелпери), змушуючи їх продукувати ВІЛ. Таким чином, Т-хелпери — «захисники організму», захоплені в полон ВІЛ, перетворюються на «виробників» даного вірусу. Внаслідок цього спостерігається стійке зменшення кількості Т-хелперів при синхронному зростанні ВІЛ, що робить організм людини беззахисним і вразливим до різноманітних інфекційних і пухлинних процесів.

Наявність ВІЛ в організмі людини можна обстежити лише через деякий час, зробивши тестування крові на наявність антитіл до ВІЛ. Період від моменту інфікування ВІЛ до можливості його діагностування через достатню кількість антитіл до ВІЛ називають *періодом «вікна»*: це період, коли за наявності вірусу в крові діагностика ще не можлива, однак людина може інфікувати інших. За останніми даними, період «вікна» може збільшуватися від 3-6 до 18 місяців. *ВІЛ-позитивною* (за ВІЛ-статусом) може вважатися особа, яка двічі отримала позитивний результат тесту на ВІЛ, враховуючи «період вікна». Розвиток вірусу в організмі людини проходить декілька *стадій*. Через 1-3 місяця після проникнення вірусу в організм людини можуть

виявитися симптоми, схожі на гостре респіраторне захворювання: підвищується температура тіла, збільшуються лімфовузли; може виникнути ангіна, з'явитися висипання на тілі, головний біль, статися розлад травної системи. Гострі прояви спостерігаються у 30-70% людей. Ці симптоми зникають через 2-4 тижні, а потім настає період безсимптомного, або прихованого, *ВІЛ-носіїства*. Цей період може тривати від 2,5 до 5 і більше років. Підступність цього періоду полягає в тому, що вірусоносій зовні нічим не відрізняється від оточення, продовжує жити звичним для себе життям і може бути джерелом інфікування інших людей. За таких умов імунна система також буде «руйнуватися», причому, набагато швидше, ніж якби людина знала свій ВІЛ-позитивний статус і відкоригувала спосіб життя, створивши тим самим більш сприятливі умови для функціонування своєї імунної системи. Таким чином, тривалість «безсимптомного періоду» залежить від безлічі чинників, основними з яких є спосіб життя, регулярність і збалансованість харчування, психоемоційний стан людини тощо.

На наступній стадії може спостерігатися збільшення лімфатичних вузлів (не менше двох груп), наприклад, шийних і пахвових і т.д. Тому ця стадія називається *стадією генералізованої лімфаденопатії*. На цьому етапі розвитку інфекції температура тіла може залишатися нормальною, самопочуття — задовільним, але лімфовузли стають збільшеними. Таке тривале збільшення лімфатичних вузлів є приводом для обстеження на ВІЛ. Ця стадія може тривати декілька років.

Згодом кількість вірусу в крові різко зростає, і як тільки повністю пригнічується імунна система людини, настає стадія, яка називається «*СНІД — асоційований комплекс*» або «*симптоматична ВІЛ-інфекція*». Існують люди — вірусоносії, в яких ВІЛ-інфекція не переходить у цю стадію протягом дуже тривалого часу. Ця стадія характеризується тривалим розладом шлунку (понад місяць), підвищеною температурою тіла, швидкою втомлюваністю, нічною пітливістю. Людина втрачає майже 10% своєї ваги. Зменшення імунітету людини сприяє активізації в організмі ВІЛ-інфікованої людини різних інфекцій, викликаних вірусами, бактеріями чи найпростішими, які вражають травну, дихальну, нервову та інші системи організму. Приєднання цих інфекцій свідчить про настання останньої стадії ВІЛ-інфекції - СНІД.

СНІД — синдром набутого імунного дефіциту.

Синдром — цілий комплекс симптомів, проявів різних порушень в організмі. *Набутий* — його наявність не є явищем норми, а він набувається одним із шляхів. *Імунодефіцит* свідчить про те, що імунна система порушена, а її ресурси та можливості функціонування обмежені. *Імунний* — той, що стосується системи захисту організму. *Дефіцит* — недостатня кількість, брак, нестача, відсутність [5, с 91].

Джерелом ВІЛ-інфекції є людина — вірусоносій або хвора на СНІД. ВІЛ у людини можна виділити з сімейної рідини, секрету шийки матки, лімфовузлів, плазми крові і спинномозкової рідини, сліз, сечі та материнського молока, але концентрація вірусу в них дуже різна. Дійсно інфекційно-небезпечними для передачі ВІЛ є сперма, кров і секрет шийки матки. • •

Загально визнаними та основними на сьогодні є три шляхи передачі ВІЛ-інфекції:

- *статевої* (всі види сексуальних: контактів);
- *парентеральні ін'єкції (через кров)*;
- *від матері — дитині (вертикальний)*.

Для передачі вірусу необхідні три умови:

1. *Присутність ВІЛ*. Зараження може статися лише тоді, коли той, хто брав участь у контакті, є ВІЛ-інфікованим. Деякі люди вважають, що певна поведінка, наприклад; анальний секс, призводить до набуття ВІЛ сама по собі, навіть якщо партнери не заражені, але це не так.

2. *Достатня кількість вірусу*. Саме від концентрації вірусу залежить, чи станеться зараження. В крові, наприклад, концентрація вірусу може бути дуже високою. Невеликої кількості крові може бути досить, щоб відбулося зараження. Інших же рідин може знадобитися набагато більше. Наприклад, у слині концентрація вірусу в 10 000 разів менша, отже, для того, аби сталося зараження, необхідно у 10000 більше слини. Важливо пам'ятати, що контакт із ВІЛ, навіть у високих концентраціях, не завжди призводить до зараження.

3. *ВІЛ має потрапити у кровотік*. Недостатньо бути тільки у контакті з інфікованою рідиною. Шкіра не пропускає ВІЛ в організм, він може туди потрапити лише через відкриті рани або контакт зі слизовими оболонками ануса, прямої кишки, геніталій, рота і очей.

Вперше про СНІД згадується у 1981 році в офіційних повідомленнях американського Центру по конхролю за захворюваннями. Тоді

СНІД було виявлено у пари чоловіків-гомосексуалістів. Незвичайність даного явища була в тому, що ці чоловіки, не маючи вродженого імунітету, захворіли на пневмонію у тяжкій формі, збудником якої став умовно-патогенний мікроорганізм, що є широко поширеним серед людей і тварин по всій земній кулі і не є патогенним для осіб з нормальною імунною системою. • • •

На сьогодні у світі понад 40 млн. осіб-живуть із ВІЛ, майже 4 млн. людей померли від СНІД.

За даними Українського Центру профілактики і боротьби зі СНІД, перші випадки ВІЛ-інфекції в Україні були зареєстровані у 1987 році. До 1994 року кількість ВІЛ-інфікованих в Україні залишалася досить низкою й становила від 6 до 40 осіб. Починаючи з 1995 року в Україні спостерігаються швидкі темпи поширення епідемії ВІЛ/СНІДу, які пов'язані з потраплянням вірусу до споживачів ін'єкційних наркотиків(СШ).

Нині в Україні невпинно зростає рівень інфікування ВІЛ та захворюваності на СНІД. Згідно з даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІД МОЗ України, стаєм на травень 2006 року загальна кількість офіційних випадків ВІЛ-інфекції виросла до 80 896 осіб. Багато людей уникають, контактів зі службами охорони здоров'я і, таким чином, не підлягають офіційній реєстрації. З цієї причини фактична кількість ВІЛ-інфікованих, визначена шляхом серологічного аналізу, перевищує дані офіційної статистики майже у вісім разів.

Одночасно збільшується і рівень захворюваності на СНІД. За даними на травень 2005 року, кількість хворих на СНІД становила 18 676 осіб. І хоча останнім часом спостерігається поступовий вихід епідемії за рамки так званих груп ризику або уразливих груп, частка споживачів ін'єкційних наркотиків у загальній кількості нових зареєстрованих випадків ВІЛ складає близько 54%¹, а передача ВІЛ статевим шляхом відбувається в тому числі і за рахунок працівників у сфері секс-бізнесу (далі — ПСБ), як жінок, так і чоловіків. .

Епідемія найбільш поширена серед молодих людей в Україні. Офіційна статистика свідчить, що майже 50% нових випадків захворювань виявляється у групі населення віком від 20 до 29 років. Най-

¹ [http://www.aidsalliance.kiev.ua/cgi-bin/index.cgi?url"/ru/library /statistics/index.htm](http://www.aidsalliance.kiev.ua/cgi-bin/index.cgi?url) (статистичні дані станом на травень 2006 р.)

більша кількість смертей серед людей, які страждають на ВІЛ/СНІД, реєструється в осіб віком від 25 до 35 років. Поширення ВІЛ-інфекції спостерігається, здебільшого, серед осіб, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом. • • • - • • -

Україна, підписавши низку важливих стратегічних міжнародних документів (серед яких, насамперед, слід відзначити Цілі розвитку тисячоліття [2000] та Декларацію про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІДом [2001], взяла на себе зобов'язання здійснити комплекс заходів, спрямованих на призупинення епідемії ВІЛ/СНІДу, передусім, серед молоді та вразливих груп населення, на забезпечення підвищення доступності відповідного лікування для хворих на ВІЛ/СНІД та пом'якшення впливу зазначеної епідемії на українське суспільство.

Парламент та уряд України підготували та впровадили низку законодавчих документів та актів (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ/СНІД, на період до 2011 року», Національної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004-2008 роки, Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Законом України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» тощо), націлених на призупинення епідемії ВІЛ/СНІД. Проте, незважаючи на створення досить сучасного законодавства у сфері забезпечення контролю за епідемією ВІЛ/СНІДу, яке відповідає міжнародним вимогам, Україна, на жаль, продовжує посідати одне з провідних місць на Європейському континенті за темпами зростання цієї епідемії. Причинами такого стрімкого поширення епідемії ВІЛ/СНІДу є складне економічне становище держави, низький рівень доходів, нестача коштів для забезпечення фінансування соціальних і просвітницьких програм із профілактики ВІЛ/СНІДу, особливо серед молоді та підлітків. Варто також зазначити, що окрім загальних причин є й специфічні, зокрема, низький рівень підготовки спеціалістів соціальної сфери з усіх видів профілактики ВІЛ/СНІД.

Поширення епідемії ВІЛ/СНІД призвело до збільшення кількості осіб, які потребують особливої уваги з боку соціальних служб — соціальної підтримки та догляду. Поняття «немедичний догляд» і «соціальна підтримка» не мають чітких дефініцій і часто визначаються через зміст своєї діяльності [3]. Так, змістом «неме-

дичного догляду» можуть бути надання фізичної та нефізичної (у вигляді порад, заохочень) допомоги особі у виконанні її повсякденних життєвих функцій. В межах такого догляду надається допомога, спрямована на задоволення повсякденних потреб (годування, перевдягання, купання, туалет); допомога у виконанні основних домашніх обов'язків (прибирання домівки, забезпечення транспортом); послуги доглядальниці (видача ліків, спостереження за їх прийманням, уколи), а також допомога в юридичних й фінансових питаннях і представлення Інтересів клієнта в системі закладів охорони здоров'я (забезпечення взаємодії клієнта з професійними та непрофесійними послугами, спілкування з медичним персоналом).

Натомість соціальна підтримка пов'язана з емоційними та психологічними аспектами людського життя, і може, окрім безпосередньої психологічної допомоги, включати забезпечення соціального функціонування клієнта. Такий тісний взаємний зв'язок між цими двома сферами людського функціонування призводить до взаємного доповнення функцій з догляду та підтримки, які інколи розглядаються як єдиний напрям роботи з клієнтами [7].

Загалом, догляд і підтримка не є єдиними заходами допомоги ВІЛ-позитивним особам. Так, ЮНЕЙДС (Об'єднана програма ООН з протидії СНІД) вводить поняття *комплексного: догляду* [1, 4], до елементів якого включає наявність доступних служб добровільного консультування і тестування, профілактику туберкульозу, подальшої передачі ВІЛ, лікування ВІЛ/СНІД та інших супутніх хвороб,¹ надання паліативної допомоги, послуг у сфері репродуктивного здоров'я та планування сім'ї, забезпечення належного харчування, соціальної, духовної та психологічної підтримки й допомоги за принципом «рівний — рівному», дотримання прав людини, зниження рівня стигматизації, пов'язаної з ВІЛ/СНІД, тощо.

До складу паліативної допомоги, яка згадана серед заходів комплексного догляду, входять підтримка (разом із медичною паліативною допомогою), допомога при втраті близької людини, допомога родині клієнта, соціально-економічна допомога, а також, духовна та релігійна підтримка.

Загалом, паліативну допомогу можна визначити як «багатостороннє та своєчасне виявлення та розв'язання проблем, що виникають у зв'язку з невиліковним захворюванням, метою якого є поліпшення якості життя хворого та його рідних» [4].

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

Основні принципи надання такої допомоги (визначені Всесвітньою організацією охорони здоров'я) [4]:

- полегшення болю та інших тяжких проявів хвороби;
- визнання життя і смерть природними процесами;
- ставлення з розумінням до процесу протікання хвороби (не прискорювати настання смерті, однак й не продовжувати страждання хворого);
- поєднання медичної допомоги з допомогою духовною та психологічною;
- якомога триваліше продовження активного життя пацієнта;
- надання психологічної підтримки родичам хворого за життя та після його смерті;
- багатопрофільність допомоги, що враховує потреби пацієнта та його близьких, включаючи консультації психолога;
- підвищення якості життя хворої людини, по можливості, полегшуючи хід її хвороби.

Процес деякими організаціями надання послуг із немедичного догляду та соціальної підтримки ґрунтується на дотриманні кількох *базисних етичних принципів*. Головними з них є такі:

- *рівний відбір учасників*, що здійснюється на основі результатів первинного інтерв'ю та відповідності визначеним критеріям відбору;
- *усвідомлена згода*, що передбачає обізнаність клієнта з завданнями проекту, послугами, що надаються в межах проекту, потенційними ризиками та можливими позитивними результатами участі в проекті, з заходами, що забезпечуватимуть конфіденційність інформації про клієнта, а також добровільність його згоди;
- *конфіденційність*, що забезпечується наявністю особистих кодів у клієнта, закритим доступом до бази даних, проведенням інструктажу серед персоналу та включенням пункту щодо конфіденційності інформації в трудові угоди працівників [2].

Форми надання соціальної підтримки [7]:

- *соціально-психологічне консультування* (сімей, які стикнулися з проблемою ВІЛ/СНІД, ВІЛ-інфіковані та члени їх сімей);
- *групова робота* (психологічні й терапевтичні тренінги, освітні, семінари, інформаційно-просвітницька робота в групах тощо);

Таблиця 8

Продовження табл. 8

Види соціальних послуг для ЛЖВ	Форми діяльності
Психологічні	Надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім середовищем (сім'єю, друзями тощо), психодіагностика, вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, її оточення, проведення тренінгів із метою психокорекції, психологічної адаптації, реабілітації людини. Моральна під-тримка, залучення до груп взаємодопомоги
Соціально-педагогічні	Виявлення інтересів і потреб, залучення до різних видів діяльності; консультування щодо проблем реалізації прав, проблем, Цов'язаних із сім'єю, вихованням дітей; просвітницька робота; організація соціального супроводу; <i>аналіз стану матеріально-побутового забезпечення</i> ; соціальне інспектування та патронаж; пропагування безпечної поведінки та здорового способу життя; представлення інтересів ЛЖВ та їх сімей в інших установах і закладах; залучення до участі у профілактичних програмах і заходах. Вулична робота та консультування за принципом рівний - рівному
Соціально-медичні	Інформування про вплив і наслідки вживання алкогольних напоїв, токсичних і наркотичних речовин; шляхи ураження венеричними хворобами; засоби контрацепції; шляхи інфікування ВІЛ і засоби його уникнення; заходи, які потрібно вжити у разі передозування та абсцесів; безпечна статева поведінка; збереження репродуктивного здоров'я. ДКТ (До- та післятестове консультування на ВІЛ); консультування спеціалістів (психолога, юриста, лікаря); направлення на діагностику та лікування інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСП), гепатиту; сприяння у проведенні медичного обстеження, тестування, діагностика, лікування; скеровування до програм замісної терапії
Соціально-економічні	Надання допомоги у формі обміну, видачі шприців, презервативів, ліків; гуманітарна допомога; допомога в оформленні будь-яких документів; розміщенні на лікування, у ресоціалізації, працевлаштуванні

Інформаційні	Надання довідкової, просвітницької, пропагандистської інформації: про види соціальних послуг, державні соціальні заклади, установи, недержавні організації, про соціальні проблеми та шляхи їх вирішення
Юридичні	Надання консультацій з питань чинного законодавства (з питань цивільного, трудового, фінансового, адміністративного, кримінального права); захисту прав та інтересів; допомога в оформленні документів
Соціально-побутові	Виклик лікаря, доставка медикаментів
Інші соціальні послуги: реабілітація осіб, які вживали наркотики та пройшли курс лікування у медичних закладах	Надання невідкладних комплексних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-економічних, інформаційних та юридичних соціальних послуг, сприяння у працевлаштуванні та освіті; <i>впровадження програми ресоціалізації</i> . Соціально-побутове обслуговування, у тому числі забезпечення опаленням, освітленням, радіофікація, тепло-, водопостачання тощо у межах норм, затверджених в установленому порядку. Забезпечення житлом у межах встановленої санітарної норми, інвентарем, столовим посудом; раціональним чотириразовим харчуванням, у тому числі й дієтичним, з урахуванням стану здоров'я; надання комплексу соціальних послуг з ресоціалізації наркозалежних; створення умов, що сприяють адаптації молоді у новому середовищі; організація культурно-масової та оздоровчо-спортивної роботи; забезпечення соціального та правового захисту; організація груп взаємодопомоги

- *соціальний супровід різних категорій населення (ВІЛ-позитивних вагітних жінок, матерів із дітьми, сімей з дітьми, які живуть із ВІЛ; догляд і підтримка ВІЛ-позитивних дітей);*
- *функціонування спеціалізованих телефонів довіри;*
- *робота з групами самопомоги.*

У межах цих форм підтримки людям, які живуть з ВІЛ/СНІД (далі — ЛЖВ), надаються різні соціальні послуги, що наведені у табл. 8.

Для надання указаних послуг ЛЖВ в Україні задіяні понад 300 організацій: українські неурядові організації, державні установи, міжнародні донорські агентства та організації, що забезпечують

технічну підтримку. Серед державних організацій можна зазначити центри соціальних служб для сімей, дітей та молоді, центри денного перебування для дітей/сімей, які вражені ВІЛ/СНІД, консультпункти «Довіра», в яких здійснюється обмін та утилізація шприців. Окремо треба зазначити діяльність Всеукраїнської мережі людей, які живуть із ВІЛ/СНІД. Ця благодійна організація була створена у 2000 році і націлена на подолання епідемії ВІЛ/СНІД в Україні та покращання якості життя людей, які живуть із ВІЛ/СНІД.

Таким чином, нині існує мережа організацій та соціальних служб, які надають послуги щодо соціальної підтримки, немедичного та паліативного догляду за особами, які живуть з ВІЛ/СНІД. Аналіз існуючих соціальних послуг дає підстави стверджувати про необхідність покращання роботи щодо соціального супроводу осіб, які живуть з ВІЛ/СНІД, соціальної допомоги особам, які проходять АРВ-терапію, формування толерантного ставлення до людей, які живуть із ВІЛ/СНІД.

Запитання для самоконтролю

1. Які існують шляхи передачі ВІЛ?
2. У чому полягає різниця між паліативним і немедичним доглядом за особами, які живуть з ВІЛ/СНІД?
3. Які базові етичні принципи покладені в основу надання соціальних послуг людям, які живуть із ВІЛ/СНІД?

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть інформаційну листівку для категорії людей, які живуть з ВІЛ/СНІД, про наявні соціальні послуги у вашому регіоні.
2. Проаналізуйте, які заходи здійснюються у вашому регіоні щодо захисту прав людей, які живуть з ВІЛ/СНІД.

Література

1. Джозеф О'Нилл, Марта М. МакКинсей. Клиническое руководство по поддерживающему и паллиативному уходу за пациентами с диагнозом ВИЧ/СПИД: уход за людьми, осуществляющими уход // Программа снижения вреда и употребления наркотиков. Информационный дайджест. — № 2 (14). - К.: «СПИД-Фонд «Восток-Запад», 2004. - С. 93-122.
2. Етичний кодекс спеціалістів з соціальної роботи України // Соціальна політика і соціальна робота. — 2003. — № 1. — С.16-22.
3. Паллиативная помощь при ВИЧ-инфекции. Модуль ГАЛЕН № 15 / Международная ассоциация врачей по проблемам ВИЧ/СПИД (IAPAC). — 2004, - 79 с.'
4. Паллиативная помощь// Протоколы ВОЗ для стран СНГ по предоставлению помощи и лечения при ВИЧ-инфекции и СПИДе. Версия 1. — 2004.
5. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний-рівному»: Навч. посібник / За ред. І.Д.Зверєвої. — К.: Навч. книга, 2002. —256 с.
6. Соціальна робота /Соціальна педагогіка. Понятійно-термінологічний словник. За заг.ред. І.Д.Зверєвої. - К.: Етносфера, 1994. — 119 с.
7. Стандарти соціальних послуг у сфері протидії ВІЛ/СНІД в Україні (передумови та перспективи) / Авт. колектив: Адрієнко Т., Банах І... Лях В. та ін. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. — 125 с

Список літератури для самостійного опрацювання:

1. ВІЛ/СНІД у молодіжному середовищі: сучасний стан та перспективи профілактики. Аналітичний звіт за результатами опитування «Знання. Ставлення. Поведінка» підлітків та молоді Південного регіону України / Державний центр соціальних служб для молоді/ Український інститут соціальних досліджень / ЮНІСЕФ. К., 2001.
2. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: Навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за ВІЛ-інфікованими дітьми. — К: «Кобза», 2003. — 168 с
3. Догляд та виховання дітей, які живуть з ВІЛ: аналіз ситуації, проблеми та шляхи вирішення/ О.М.Балакірева (кер. кол. авт.), Н.Я.Жилка, О.І.Карпенко та ін. — К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — 164 с '
4. Люди и ВИЧ. Книга для неравнодушных / Под ред. Е.Пурик. — 2-е изд. - К., 2004. - 505 с.
5. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних / Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. - К., 2004. - 200 с

4.5. Попередження насильства над дітьми

Ключові слова: фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, зневага до інтересів і потреб дитини, Конвенція ООН про права дитини.

Насильство над дітьми — проблема, яка завжди існувала і, скоріше за все, ще довго буде існувати у сучасному суспільстві. Сучасність демонструє такі його приклади, як смерть дітей від голоду, загибель їх під час бомбардувань і обстрілу, міжнародних конфліктів, убивство в таборах біженців, на побутовому ґрунті. Нерідкі й такі форми насильства, як торгівля дітьми, залучення до жебрацтва, проституції, економічна експлуатація, позбавлення житла, коштів для існування, зневага до потреб та інтересів дитини. Діти є найнезахищенішою і найуразливішою частиною суспільства, повністю залежною від дорослих, з вини яких діти стають жертвами домашнього насильства, опиняються в зонах стихійних і природних катастроф, військових дій тощо.

Насильство над дітьми — широке поняття, яке охоплює різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, учителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші [5; с 25],

Розрізняють чотири основні форми жорстокого поводження та зневажання дітей:

1. Фізичне насильство — дії або відсутність дій з боку батьків чи інших дорослих, у результаті яких фізичний або розумовий стан дитини порушується, або знаходиться під загрозою пошкодження. Сюди відносять тілесні покарання, удари долонею, стусани, опіки, задушення, грубі хапання, штовхання, плювки, застосування палиці, ременя, ножа, пістолета тощо.

Фізичне насильство також включає в себе залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, надання йому/їй отруйних речовин або медичних препаратів, що викликають одурманення (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем).

У деяких сім'ях як дисциплінарні заходи використовують різні види фізичного покарання — від запотиличників і ляпанців до биття ременем. Фізичне насильство — це фізичний напад (катування), воно

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою.

2. Сексуальне насильство або розбещення — використання дитини (хлопчика або дівчинки) дорослим або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб чи отримання вигоди. Сексуальне насильство полягає в статевих зносинах (коїтус), оральному та анальному сексі, взаємній мастурбації, інших тілесних контактах із використанням статевих органів. До сексуального розбещення відносять також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли дитина цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб.

3. Психологічне насильство — вплив одного з членів сім'ї на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, чим навмисно спричиняється емоційна невпевненість дитини, нездатність захистити себе; завдання шкоди її психічному здоров'ю. Психологічне насильство має такі прояви: використання лайливих слів, крику, образ, принизливих дій, що завдають шкоди самооцінці дитини; вияв брутальності щодо родичів, друзів дитини, висловлювання чи дії, які вчиняються з метою принизити дитину. У психічному насильстві можна виокремити вербальне та емоційне насильство. Вербальне (словесне) чиниться у разі критики і докорів буквально за кожний вчинок. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів за допомогою відповідної міміки, пози, поглядів, інтонації.

4. Зневага до інтересів і потреб дитини — відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків, опікунів або інших осіб через об'єктивні або суб'єктивні причини. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без нагляду, що часом призводить до різних нещасних випадків, отруєння та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків [6; с 31].

Незалежно від того, в якій формі відбувається насильство, з часом його прояви стають дедалі жорстокішими. Найбільш поширеними в сімейних стосунках є психологічне насильство: грубість (в 48% сімей), приниження одне одного (14%), а також фізичне насильство, зокрема — побиття (6%). Грубість у взаєминах сприймається більшістю чоловіків і жінок як норма сімейного спілкування [4; с 87].

Наслідками насильства можуть стати смерть, тілесні ушкодження, іноді безповоротні, самогубства, втрата почуття самоповаги у жертви тощо. Насильство породжує насильство. Постійне грубе ставлення може спровокувати відповідні насильницькі дії.

Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками:

- *залежно від стратегії кривдника*: явне та приховане (непряме);
- *за часом*: те, що відбувається зараз, і те, що сталося в минулому;
- *за тривалістю*: одноразове та багаторазове, що триває довгі роки;
- *за місцем знаходження*: вдома — з боку родичів, у школі — з боку педагогів або дітей, на вулиці — з боку дітей або незнайомих дорослих [5; с 42].

Факти жорстокого поводження з дітьми та їх експлуатації відомі давно, упродовж тривалого часу ніхто не займався пошуком підтверджень наслідків цих явищ, згубних для фізичного і психічного здоров'я дитини. Майже до кінця XIX ст. переважаючою залишалася позиція, згідно з якою діти є власністю, «майном» батьків, що володіють абсолютним контролем над їх життям і смертю.

Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дитини, була Женевська декларація 1923 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист.

Важливим документом щодо захисту дітей стала прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Свій розвиток Декларація отримала в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

Головним документом сучасності, який регулює законодавство щодо насильства над дітьми на міжнародному рівні, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році й ратифікована більш як 175 країнами світу. У Конвенції були сформульовані наступні міжнародні норми з питань насильства над дітьми та відсутності турботи про них: стаття 12 містить вимогу про те, щоб діти мали можливість висловлювати свою точку зору в ході судового або адміністративного розгляду справ; змістом статей 19, 34 є вимоги щодо того, аби були вжиті законодавчі та адміністративні заходи для захисту дітей від усіх форм насильства та сексуальної експлуатації;

у статті 20 висвітлено вимогу про те, щоб забезпечувався спеціальний захист і допомога всім дітям, котрі полишили свої домівки внаслідок насильства; у статті 39 наполягається на тому, щоб офіційні особи направляли дітей-жертв насильства на реабілітацію.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави, які ратифікували цей документ, уживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначені у цьому документі.

Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Значним кроком України уперед, який визначив проблему забезпечення прав дітей, відповідних умов і механізмів для їх гармонійного розвитку загальнонаціональним пріоритетом, став Закон України «Про охорону дитинства», який узаконив засади державної політики у сфері дитинства [4; с 27].

Статтею 10 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість і захист гідності. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено новим Кримінальним кодексом України: умисне вбивство дітей — статті 115, 116; доведення дітей до самогубства — стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень — статті 121-125; побої та мордування — стаття 126; катування — стаття 127; залишення у небезпеці — стаття 135; насильницьке донорство — стаття 144; викрадення дитини — стаття 146; захоплення дітей в заручники — стаття 147; торгівля дітьми та незаконне переміщення за кордон — стаття 149; експлуатація дітей — стаття 150; статеві злочини проти дітей — статті 155, 156; зловживання опікунськими правами — стаття 167 тощо [4; с 86].

4.6. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням

Ключові слова: правопорушення, чинники протиправної поведінки, соціальна адаптація, ресоціалізація, соціальна реабілітація.

Починаючи з 2001 року в Україні, після набрання чинності нового кримінального кодексу, в судах почали активно застосовувати стосовно неповнолітніх, які скоїли злочини, звільнення від відбування покарання з випробуванням. Кількість неповнолітніх, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції (КВІ) — установі, на яку покладено виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, — за останні роки збільшилась в декілька десятків разів. Як правило, це підлітки віком від 14 до 18 років, засуджені за вчинення злочинів середньої тяжкості та деяких тяжких злочинів (крадіжки, грабежі, вимагання, шахрайство, хуліганство тощо). Звільнення від відбування покарання з випробуванням (за прийнятою у світі термінологією — пробация) застосовується, якщо суд дійшов висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. У такому випадку на нього покладається низка відповідних обов'язків, зокрема він має попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого, повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання, періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи тощо. У разі, коли засуджений протягом іспитового терміну не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, він повністю звільняється від відбування покарання (ст. 74-78 КК Укр.).

) Активне застосування щодо неповнолітніх правопорушників покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, відповідає світовим стандартам правосуддя щодо неповнолітніх, викладеним у резолюції 40/33 генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1985 року («Пекінські правила»). Адже лише перебування у відкритому середовищі створює належні умови для соціалізації підлітків. Проте застосування альтернативних покарань згідно з п. 23-25 Пекінських правил має бути

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

пов'язане з наданням їм необхідної допомоги у вирішенні побутових проблем, навчанні та працевлаштуванні, із залученням до їх перевиховання соціальних служб, добровільних організацій, представників місцевих спільнот [5, с. 22-23].

Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за скоєння злочину, є процесом реінтеграції їх у суспільство, під час якого неповнолітні мають відновити свій соціальний статус, набути якостей, необхідних для успішної правослужняної поведінки та розв'язання проблем, повноти або встановити позитивні соціальні зв'язки!, включитися у навчальну й трудову діяльність. Досягнути таких результатів лише за допомогою контролю з боку установ виконання покарання неможливо. Робота з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарань із випробуванням, ускладнюється тим, що вони, як правило, залишаються у тому ж мікросередовищі, де сформувалась їх протиправна поведінка. Можливості для безпосереднього корекційного впливу на сім'ю, учнівський або трудовий колектив, неформальну групу підлітків, вирішення їх матеріально-побутових проблем в інспекторів КВІ обмежені. Отже, є потреба у проведенні з підлітками та молодими людьми, звільненими від відбування покарання з випробуванням, комплексної соціально-педагогічної роботи, спрямованої на усунення чинників, що призвели до скоєння ними правопорушень і заважають їх ресоціалізації після засудження..

Чинники протиправної поведінки неповнолітніх. Умовою виправлення та ресоціалізації підлітка, який скоїв правопорушення, є подолання чинників, що негативно впливають на розвиток його особистості, призвели до формування у нього протиправним поведінки та заважають його соціальній адаптації.

Протиправна поведінка є наслідком неспроможності або небажання окремої людини знайти дозволений юридичними нормами спосіб задоволення власних потреб. Сучасна наука відкидає уявлення про зумовлену природою схильність окремих людей до протиправної поведінки. Причини протиправної поведінки слід шукати в соціальних умовах існування людини і в особистих рисах, що знижують адаптивні можливості людини, насамперед, в її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфери. Соціальні проблеми, з одного боку, породжують складні життєві ситуації, при розв'язанні яких людина порушує правові норми, а іншого — впливають на формування особистості людини.

Особистісні ж якості людини ускладнюють оцінку ситуації, не дають їй змоги прийняти адекватне рішення, свідомо управляти своєю поведінкою, протистояти негативному впливові інших осіб.

Серед соціальних чинників правопорушень можна назвати такі:

- загострення соціальних проблем (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, забезпечення житлом тощо);
- недосконале законодавство;
- недоліки у роботі правоохоронних органів;
- неефективна робота установ соціально-культурної сфери, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля;
- недоліки виховної роботи в освітніх закладах;
- демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя в програмах ЗМІ, в сучасному масовому кінематографі та популярній музиці;
- низький рівень правової, педагогічної культури населення;
- поширення зловживання алкоголем, наркотичними речовинами;
- недостатній рівень соціального захисту населення;
- недоступність соціально-психологічної допомоги широким верствам населення тощо.

Названі чинники так чи інакше впливають на життя, всіх людей та призводять до поширення злочинної поведінки як соціального явища. Формуванню протиправної поведінки з боку конкретної дитини, насамперед, сприяють особливості її мікросередовища (сім'ї, навчального закладу, неформальної групи), зокрема такі, як перебування в криміногенному оточенні, виховання в проблемних і кризових сім'ях, відсутність індивідуального підходу до проблемної дитини у навчально-виховних закладах, негативний вплив асоціальних груп однолітків.

Серед чинників, що пов'язані з сім'єю дитини, і призводять до її соціальної дезадаптації, можна виділити такі:

- безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності, виховання її у дусі асоціальних цінностей;
- жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорсткі методи виховання;
- недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб, нехтування її інтересами;
- відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини;

- доручення виховання дитини педагогічно некомпетентним особам (наприклад, старшим дітям), а також особам, що мають обмежені можливості щодо педагогічного впливу на дитину (особам похилого віку, сусідам, знайомим тощо);
- перенесення дорослими на дитину агресії, спричиненої якими-сь іншими проблемами;
- залучення дитини до конфліктів між батьками, конкуренція між ними через дитину, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні;
- неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (гіперпротекція, гіпопротекція, емоційне нехтування дитиною тощо);
- неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці — неврахування батьками вікових потреб підлітка, висування вимог до його поведінки та використання прийомів виховання, що не відповідають підлітковому віку.

Наслідком впливу вказаних чинників може бути незадоволеність фізичних і соціальних потреб дитини; формування у дитини асоціальних цінностей і стереотипів делінквентної поведінки, загальна невихованість; педагогічна занедбаність, відставання в фізичному, психічному та культурному розвитку; підвищення загальної тривожності та агресивності дитини, формування комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості у собі; низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю; пошук дитиною захисту та підтримки в компанії однолітків або у сторонніх дорослих; бажання самоствердитись, привернути до себе увагу через ризиковані, зокрема делінквентні, вчинки.

У навчальному закладі та у неформальному спілкуванні до соціальної дезадаптації дитини можуть призвести наступні чинники:

- відсутність індивідуального педагогічного підходу до дитини з боку вчителів;
- навішування на дитину ярликів «важковиховуваної», «невстигаючої», «нездібної» тощо;
- цькування, таврування, нехтування вразливої або відстаючої дитини у групі;
- конфлікти між угрупованнями в школі та міжособистісні конфлікти в шкільному класі;

- безпосереднє залучання до кримінальної діяльності та до вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин у неформальній групі;
- вплив негативного лідера.

Під впливом цих чинників дитина, з одного боку, втрачає впевненість у собі, стає більш агресивною і позбавляється можливостей самоствердитися в межах соціальних норм, а з іншого — починає орієнтуватись на асоціальні цінності, залучається до підліткових угруповань, де вона може очікувати на розуміння, захист і підтримку.

Необхідно зауважити, що перебування у негативних мікросоціальних умовах далеко не завжди призводить до вказаних наслідків. Проте це у будь-якому випадку послаблює можливості дитини адаптуватися, задовольнити свої потреби, подолати складні життєві ситуації [2; 3; 6; 7]. Вплив сім'ї, формальної та неформальної групи, здебільшого, не безпосередньо призводить до закріплення у підлітка протиправної поведінки, а негативно позначається на формуванні його особистості.

До особистіших передумов формування протиправної поведінки належать такі особливості темпераменту, пізнавальної та емоційно-вольової сфери дитини, її характеру, світогляду, мотивації та ціннісних орієнтацій, які роблять її чутливою до психотравмуючих ситуацій, зменшують її здатність опиратися негативним соціальним впливам і знаходити правомірні способи подолання труднощів [1; 2; 3; 4; 6]. Серед таких чинників варто виокремити:

1. Незадоволені потреби. Правопорушення, здебільшого, спрямовуються на задоволення звичайних потреб людини (фізіологічних, потреби у безпеці, належності до групи, у визнанні, самоствердженні, самореалізації тощо). Отже, поштовхом до правопорушення, як правило, є не аномальність потреб, а неспроможність або небажання людини задовольнити звичайні потреби правомірним шляхом.

2. Психофізіологічні порушення. У певній кількості неповнолітніх правопорушників дослідження виявляли залишкові прояви органічних уражень центральної нервової системи, що були наслідком уроджених і перенесених ними травм і захворювань. Проте причиною правопорушень, що вчинила дитина, стають не самі психофізіологічні порушення, а нехтування ними у навчанні й вихованні дитини.

3. Дезадаптивні емоційно-вольові якості. До девіантної поведінки призводять емоційно-вольові якості та їх комбінації, що усклад-

нюють об'єктивну, раціональну оцінку ситуації (запальність, впертість), самостійне прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і нонконформізм), передбачають силові засоби розв'язання проблемної ситуації (агресивність, жорстокість). Інколи у підлітків делінквентна поведінка може бути наслідком невдалого бажання позбутися (гіперкомпенсацією) якостей, які вони вважають негативними, наприклад, тривожності, боязкості.

4. Особливості розвитку пізнавальної сфери. Частина підлітків відстає у загальному інтелектуальному розвитку або у розвитку окремих пізнавальних процесів, мови, уваги внаслідок перенесених ними травм, захворювань, недоліків виховання. Такі діти часто не справляються з навчальними завданнями, мають низьку успішність у навчанні, вони не користуються популярністю серед однокласників, можуть стати жертвами цькування, глузувань. Якщо педагогам не вдасться знайти підхід до таких дітей, використати корекційні методики або до них будуть застосовуватись покарання, у таких дітей зникне бажання вчитися і може закріпитися комплекс неповноцінності, занижена самооцінка, репутація нерозумних, бажання самоствердитись або захистити себе ризикованими чи делінквентними діями.

5. Педагогічна занедбаність. Якщо дитина не отримала належного піклування та виховання в сім'ї через девіантну поведінку батьків, невиконання ними своїх батьківських обов'язків або через їх педагогічну некомпетентність, вона може відставати від однолітків у фізичному розвитку, розвитку пізнавальних процесів, вольових якостей, культури, не оволодіти базовими знаннями та вміннями, необхідними для успішного навчання, спілкування в колективі, самообслуговуванні тощо. Такі діти страждають від стигматизації, можуть порушувати дисципліну, вчиняти протиправні дії через те, що просто не знають норм або не вміють іншим чином поводитись, задовольняти свої потреби.

6. Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки. Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної, делінквентної поведінки, отримуючи позитивне підкріплення (заохочення) після перших, спонтанних спроб таких дій або спостерігаючи за успішною подібною поведінкою інших.

7. Помилкові, хибні уявлення і переконання. До правопорушень можуть призводити засвоєні підлітком у дитинстві під впливом батьків або однолітків хибні, ірраціональні уявлення, що суперечать реальності, нормам права і моралі, проте поширені у певних групах.

8. Несформованість комунікативних навичок. Деякі підлітки звертаються до протиправних, насамперед насильницьких, дій, оскільки не вміють позитивно і впевнено розв'язувати окремі ситуації у взаєминах з іншими людьми: аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння та конструктивно розв'язувати конфлікти, входити до нового колективу, звертатися за допомогою або відмовлятися від прохань інших людей, протистояти тиску групи, маніпуляціям тощо. Якщо підліток зазнає невдачі в подібних ситуаціях або лише очікує на неї, він може застосувати насильницькі дії для досягнення своєї мети, залякування опонента, для зняття емоційного напруження.

9. Невирішені особистіші проблеми, міжособистісні конфлікти. Внаслідок невіршення таких проблем підліток може скоїти протиправні дії для того, щоб відстояти свої інтереси в конфлікті, самоствердитись у своїх очах та в очах оточуючих, привернути до себе увагу, отримати засоби вирішення цих проблем (наприклад, гроші, престижні предмети), перенести агресію, викликану проблемами, на інших осіб або предмети.

10. Невпевненість у собі, неадекватна самооцінка. Підліток, що має занижену самооцінку, переконаний у своїй некомпетентності та неуспішності, невпевнений у собі, може скоїти правопорушення лише тому, що не вірить у можливість досягнути своєї мети соціально-прийнятним шляхом або хоче таким чином виразити свій протест, подолати дискомфорт, самоствердитись.

11. Екстернальний локус контролю. Локус контролю — схильність людини вбачати причини своїх дій та відповідальність за них у собі або в зовнішніх обставинах. Особи з екстернальним локусом контролю вважають, що те, що з ними відбувається, особливо неприємності, є результатом впливу зовнішніх сил, обставин, дій інших, а вони просто вимушені діяти таким чином чи іншим чином. Екстернальна позиція підлітка найчастіше призводить до скоєння правопорушення, адже він не вважає себе відповідальним за свої дії. . ;

12. Низький культурний рівень, несформованість соціально корисних інтересів. Несформованість інтересів і невизначеність пріоритетів особистості може бути фоном для протиправної поведінки підлітків. Якщо дитина не бачить перспектив щодо власного розвитку, вона орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб. Якщо у дитини не сформований інтерес до культури, високого мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного тощо, вона прагнучиме отри-

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

мувати примітивні задоволення, засоби для яких вона може знайти за допомогою делінквентної поведінки.

13. Асоціальна спрямованість особистості. У підлітка система ціннісних орієнтацій ще формується і є суперечливою, підліткові уявлення про цінності, як правило, переглядаються в юнацькому віці. Проте частину асоціальних цінностей підліток вже запозичив у батьків або в однолітків, з творів масової культури та ЗМІ. Але послідовно асоціальною ціннісною орієнтацією у підлітка може бути лише тоді, коли він виховується в асоціальному середовищі.

14. Прояви кризи підліткового віку. Ризик скоєння підлітками правопорушень збільшують психологічні особливості цього віку і типові підліткові поведінкові реакції (емансипації, групування, імітації, компенсації тощо), які впливають на вирішення їх проблем. Названі реакції цілком природні для підліткового віку, але через конфлікти з дорослими та їх невмілі виховні дії можуть стати причиною делінквентних учинків підлітка та призвести до закріплення протиправної поведінки.

Наявність у підлітка названих ознак не обов'язково призводить до протиправної поведінки, проте перебіг кількох із них значно підвищує ризик того, що за несприятливих обставин дитина скоїть правопорушення.

Певні особистісні якості можуть призвести до протиправної поведінки, лише за умов асоціальної ціннісної орієнтації. Серед таких якостей можна назвати активність, ініціативність, кмітливість, винахідливість, підприємливість, лідерські якості. Проте ці самі якості можуть стати резервом, ресурсом для ресоціалізації, адже сприятимуть адаптації неповнолітнього. Важливо виявляти і підтримувати ці якості, а також шукати ресурси в мікросередовищі дитини: підтримку з боку батьків, членів розширеної родини підлітка, оточуючих, педагогів, представників громадських організацій тощо. Це має стати одним із завдань роботи з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Технологія соціальної реабілітації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Соціально-педагогічна робота, спрямована на ресоціалізацію неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, передбачає їх соціальну реабілітацію і соціальний супровід таких неповнолітніх та їх сімей, що здійснюються протягом певного часу після завершення випробуваль-

ного терміну. Соціальна реабілітація неповнолітнього правопорушника передбачає подолання негативних особистісних якостей та особливостей соціального середовища, що сприяли вчиненню ним правопорушення, надання йому допомоги у ресоціалізації та у соціальній адаптації.

Технологія соціальної реабілітації неповнолітнього, засудженого до альтернативних покарань, визначає мету та завдання соціальної реабілітації неповнолітнього, можливі напрями та етапи реабілітації, зміст діяльності на кожному з етапів, методи, що при цьому можуть бути застосовані, та орієнтовний розподіл обов'язків між фахівцями, залученими до соціальної реабілітації неповнолітнього. Запропонована технологія базується на тому, що для ресоціалізації неповнолітнього необхідно усунути причини, що призвели до скоєння ним злочину, та чинники, які заважають його соціальній адаптації.

Метою соціальної реабілітації неповнолітніх, схильних до протиправної поведінки, є повернення цих дітей до правослухняного життя, створення умов для їх повноцінного фізичного і психічного розвитку, для успішної соціалізації, подолання особистісних проблем і конфліктів з оточенням.

Завдання соціальної реабілітації:

- встановити причини протиправної поведінки дитини, чинники, що сприяють її формуванню, заважають виправленню та ресоціалізації;
- подолати особистісні чинники, що спричинюють протиправну поведінку або заважають соціальній адаптації;
- усунути чинники соціального середовища, що ускладнюють соціальну адаптацію дитини, спричинюють її проблеми, негативно впливають на формування її особистості та поведінки;
- сприяти закріпленню у дитини мотивації до законотривної поведінки;
- сприяти розвитку позитивних особистісних якостей, оволодінню нею вміннями, необхідними для подолання проблем і задоволення потреб;
- сприяти створенню соціальних умов, необхідних для повноцінної життєдіяльності дитини;
- інтегрувати дитину в соціально-позитивне середовище.

Відповідно до цих завдань робота із соціальної реабілітації неповнолітнього має передбачати такі дії (кроки, етапи, напрями роботи):

РОЗДІЛ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

1. Встановлення контакту з неповнолітнім та його сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами неповнолітнього.

2. Дослідження особистості неповнолітнього та соціальної ситуації його життєдіяльності (визначення особистісних чинників і чинників у мікросередовища, що заважають соціальній адаптації неповнолітнього, сприяють формуванню у нього протиправної поведінки; визначення наявних ресурсів, що можна використати для соціальної адаптації та ресоціалізації неповнолітнього).

3. Планування заходів із реабілітації та ресоціалізації неповнолітнього (розробка фахівцями плану заходів та узгодження їх з неповнолітнім та його сім'єю).

4. Контроль за поведінкою неповнолітнього, за дотриманням ним умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці.

5. Психологічна та педагогічна реабілітація неповнолітнього (корекція дезадаптивних і розвиток соціально-позитивних індивідуальних якостей, подолання залежностей, сприяння вирішенню особистих проблем).

6. Формування сприятливого соціально-педагогічного середовища навколо неповнолітнього (психологічна і педагогічна допомога сім'ї неповнолітнього, попередження негативного впливу на неповнолітнього його неформального оточення, організація індивідуального педагогічного підходу до неповнолітнього та захист його прав).

7. Соціальна реінтеграція та реадптація неповнолітнього (сприяння вирішенню ним побутових проблем, його навчанню та трудовій діяльності; підтримка соціально-позитивної активності неповнолітнього).

8. Оцінка процесу і результату реабілітації неповнолітнього.

У роботі із соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого, звільненого від відбування покарань із випробуванням, беруть участь фахівці різних установ і служб: кримінально-виконавчої інспекції, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб зайнятості, навчальних закладів тощо. Від взаємодії між ними багато в чому буде залежати успішність ресоціалізації неповнолітнього.

Робота з соціальної реабілітації неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, розпочинається з моменту отримання територіальним підрозділом кримінально-виконавчої

Соціальна педагогіка: теорія і технології

інспекції (далі — КВІ) судового вироку щодо неповнолітнього. У вироку міститься інформація про характер та обставини скоєного неповнолітнім злочину, умови його звільнення від відбування покарання та первинна інформація про самого неповнолітнього (місце його проживання, правовий статус). Інспектор КВІ встановлює контакт із неповнолітнім та його батьками (опікунами) та призначає першу зустріч із ними. Якщо з матеріалів справи стає зрозуміло, що неповнолітній (або його сім'я) знаходиться у кризовій ситуації чи неповнолітній має особливий статус (інвалідність, сирітство, відсутність постійного місця проживання тощо), на першу зустріч можуть бути запрошені фахівці центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або служби у справах неповнолітніх.

Під час першої зустрічі інспектор КВІ або фахівець, що буде супроводжувати неповнолітнього, прагне встановити контакт з неповнолітнім та його батьками (опікунами), оснований на взаємній довірі та повазі, мотивувати їх співпрацю з КВІ та соціальними службами. Неповнолітньому та його батькам пояснюють їх права та обов'язки, умови взаємодії з інспекцією, можливості отримання послуг соціальних служб. На основі отриманої від неповнолітнього та його батьків інформації щодо їх проблем та обставин життєдіяльності визначають фахівців і служби, які доцільно залучити до соціально-педагогічної роботи з неповнолітнім та його сім'єю.

Наступним кроком у роботі з соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, стає вивчення соціальної ситуації життєдіяльності неповнолітнього та його сім'ї, особистіших якостей неповнолітнього, його поведінки, характеру взаємовідносин з оточуючими, проблем і потреб. Увага приділяється визначенню чинників, що призвели до скоєння неповнолітнім правопорушення, до формування у нього інших проявів девіантної поведінки (агресивності, зловживання алкогольними напоями, адиктивної поведінки тощо), заважають його соціальній адаптації, а також його індивідуальним особливостям, що можуть стати ресурсом соціальної реабілітації (соціально позитивним інтересам, цінностям, схильностям і здібностям, вмінням і навичкам тощо). При проведенні цієї роботи використовуються методи індивідуального інтерв'ю, психодіагностики, аналізу незалежних характеристик (наданих за місцем роботи, навчання або проживання), спостереження за поведінкою та взаємовідносинами неповнолітнього.

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

Можливе проведення соціального інспектування умов його життєдіяльності в сім'ї (за місцем проживання). Вивчення індивідуального випадку неповнолітнього може проводитись протягом декількох зустрічей, в них можуть брати участь психологи, соціальні педагоги і фахівці соціальних служб, навчальних закладів.

На основі проведеної оцінки фахівці визначають засоби педагогічного, корекційного впливу, що доцільно застосувати при роботі з клієнтом, засоби впливу, використання яких щодо клієнта є небажаним, індивідуального педагогічного підходу до неповнолітнього у навчальному закладі, рекомендації щодо спілкування з неповнолітнім та його сім'єю.

Надалі формується план соціальної реабілітації неповнолітнього. Він складається з визначення (на основі проведеного аналізу) мети завдань і методів роботи з неповнолітнім та його сім'єю, а також певної послідовності заходів виховного, психокорекційного і реінтеграційного характеру, до яких необхідно залучити неповнолітнього, а також послуг, які неповнолітньому та його сім'ї доцільно надати в соціальних службах, медичних закладах тощо. Оскільки виконання плану соціальної реабілітації, як правило, передбачає взаємодію різних установ і служб, в його розробці мають брати участь фахівці залучених організацій. Ефективною формою їх співпраці на цьому етапі є проведення координаційних нарад фахівців із планування роботи з кожним конкретним засудженим. При цьому інспектор КВІ або один із фахівців соціальних служб має виконувати функцію координатора роботи по кожному індивідуальному випадку.

Розроблений план обговорюється з неповнолітнім та його батьками, у разі необхідності в нього вносять необхідні корективи. Важливо, щоб неповнолітній прийняв мету та завдання реабілітації як свої власні, а передбачені в ньому заходи відповідали його потребам та інтересам. З неповнолітнім та його сім'єю обговорюються також правила та обмеження, яким їм необхідно буде слідувати. Підліток та його батьки повинні зрозуміти необхідність цих обмежень як таких, що насамперед захищають їх від негативного впливу зовнішнього середовища. Під час бесіди з неповнолітнім та його сім'єю визначаються час і місце проведення запланованих заходів, перелік служб та організацій, до яких вони звертатимуться, послуг, що вони отримуватимуть.

Подальша робота з соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, згідно з розробленим планом здійснюється у наступних напрямках:

- Контроль за поведінкою неповнолітнього. Інспектор КВІ періодично зустрічається з неповнолітнім, за допомогою аналізу характеристик і довідок збирає та аналізує інформацію щодо випадків порушення з боку неповнолітнього норм правопорядку, покладених на нього судом обов'язків та обмежень, особливостей роботи, навчання та життєдіяльності неповнолітнього. Працівники кримінальної міліції у справах неповнолітнього та дільничний інспектор міліції відвідують неповнолітнього за місцем проживання, проводять із ним профілактичні бесіди правового характеру, опитують сусідів неповнолітнього щодо його поведінки. У випадку, коли отримана інформація свідчить про порушення неповнолітнім норм правопорядку та умов звільнення від відбуття покарання, з ним та його батьками проводяться попереджувальні бесіди. Якщо ж випадки порушень повторюються, справа неповнолітнього передається до СДУ-

• Психологічна та педагогічна реабілітація неповнолітнього засудженого. Цей напрям може передбачати корекцію особистісних рис дитини, що обумовлюють девіантну поведінку і сприяють соціальній дезадаптації, консультування з питань вирішення особистих проблем і подолання міжособистісних конфліктів неповнолітнього, надання допомоги неповнолітньому в самопізнанні й у визначенні особистісних пріоритетів, у розвитку соціально-дозитивних якостей, психотерапевтичну допомогу в подоланні залежностей (адикцій) та сприяння отриманню ним необхідного лікування. Індивідуальна виховна робота з неповнолітнім спрямовується на корекцію переконань, ціннісних орієнтацій, формування у нього мотивації до правослужняної, соціально-прийнятної поведінки, сприяння набуттю неповнолітнім навичок конструктивного подолання проблем і розв'язання конфліктів, позитивної соціальної поведінки, подоланню неповнолітнім згубних звичок, формуванню у нього цінностей і навичок здорового способу життя. В проведенні такої роботи беруть участь психологи та соціальні педагоги соціальних служб і навчальних закладів. Використовуються методи індивідуальної педагогічної бесіди, консультування, психотерапії, соціально-психологічного тренінгу, організації самовиховання. Можливе використання як індивідуаль-

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

них, так і групових форм роботи, зокрема організація зустрічей груп взаємодопомоги неповнолітніх засуджених.

- Формування сприятливого соціального-педагогічного середовища навколо неповнолітнього. Робота спрямована на попередження негативного впливу на неповнолітнього, захист його прав і на створення для нього належних умов життєдіяльності. Діяльність КВІ та фахівців соціальних служб спрямована на усунення негативного впливу на неповнолітнього з боку членів сім'ї, яким властива асоціальна поведінка, запобігання жорсткому поводженню з неповнолітнім у сім'ї та використанню батьками неадекватних засобів виховання; сприяння підвищенню педагогічної культури батьків неповнолітнього або членів сім'ї, що займаються його вихованням, визначенню ними адекватної педагогічної позиції щодо неповнолітнього, покращанню морально-психологічного клімату в сім'ї неповнолітнього. При роботі з сім'єю неповнолітнього використовуються методи педагогічної бесіди, консультування, сімейні конференції із залученням членів розширеної сім'ї. Сім'ї можуть бути запропоновані матеріальна допомога та послуги соціальних служб. У разі необхідності ставиться питання про позбавлення або обмеження батьківських прав і про виховання неповнолітнього у прийомній сім'ї. Соціально-педагогічна робота за місцем навчання неповнолітнього передбачає налагодження індивідуального педагогічного підходу до неповнолітнього, запобігання його тавруванню (стигматизації) з боку адміністрації навчального закладу, педагогів та учнів. Можливе проведення консультацій, педагогічних консилиумів, розробка індивідуальних навчальних програм. У разі отримання інформації про порушення прав неповнолітнього (зокрема на працю, освіту, належні умови проживання, захист від насильства, отримання соціальних послуг тощо) КВІ та соціальні служби використовують доступні правові засоби (офіційні листи, звернення, клопотання) і консультують неповнолітнього та його батьків із питань захисту їх прав.

- Соціальна реадaptaція та реінтеграція неповнолітнього. Передбачається сприяння первинній або вторинній зайнятості неповнолітнього, надання йому допомоги в отриманні загальної і професійної освіти, послуг соціальних агенцій, медичних послуг. Неповнолітній забезпечується для цього необхідною інформацією, отримує консультації й направлення до відповідних установ. Підтримується соціально позитивна активність неповнолітнього. Соціальні педагоги соц-

іальних служб і навчальних закладів сприяють залученню неповнолітнього до наукових і творчих гуртків, спортивних секцій, дитячих громадських організацій.

У ході проведення указаної роботи працівники КВІ або провідних соціальних служб здійснюють обмін інформацією між фахівцями, які беруть участь у соціальній реабілітації засудженого неповнолітнього, оцінюють ефективність проведених заходів, коригують та узгоджують плани роботи.

Оцінка результатів роботи з соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, передбачає визначення рівня соціальної і психологічної адаптованості особистості неповнолітнього. Проведена соціально-педагогічна робота може вважатися успішною, якщо підліток не лише дотримується прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки, а й здатний самостійно приймати рішення, задовольняти потреби та долати проблеми соціально-прийнятними засобами. Успішність роботи з ресоціалізації неповнолітнього засудженого багато в чому залежить від злагодженості роботи фахівців різних установ і служб, а також від дотримання ними гуманістичних принципів соціально-педагогічної роботи.

Запитання для самоконтролю

1. Що означають поняття «соціальна адаптація», «ресоціалізація», «соціальна реабілітація», «технологія соціальної реабілітації»?

2. У чому полягає необхідність застосування щодо неповнолітніх засуджених звільнення від відбування покарання з випробуванням? У яких випадках воно застосовується і як відбивається на правах засудженого?

3. Чим пояснюється необхідність проведення з неповнолітніми, звільненими від відбування покарання з випробуванням, комплексної соціально-педагогічної роботи?

4. Які існують соціальні та особистісні чинники правопорушень неповнолітніх? Яким чином ці чинники взаємопов'язані між собою?

5. У чому полягає мета соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням? Які завдання необхідно виконати в процесі соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого?

6. У чому полягає соціально-педагогічна робота з соціальної реабілітації неповнолітнього засудженого на кожному етапі його соціальної реабілітації?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте вітчизняні та міжнародні документи, що визначають правовий статус неповнолітніх засуджених (Конвенція ООН про права дитини, резолюції 40/33 генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1985 р. («Пекінські правила»), Кримінальний Кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України). Визначте права, що існують в Україні стосовно неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

2. Проаналізуйте законодавство України, що регулює соціальну роботу з дітьми, молоддю та сім'ями, та визначте, яку допомогу з боку соціальних служб можуть отримувати неповнолітні, звільнені від відбування покарання з випробуванням, в Україні.

3. Проаналізуйте умови життєдіяльності дітей та підлітків вашої територіальної громади та визначте чинники, що сприяють формуванню у них протиправної поведінки. Визначте, які заходи необхідно вжити у вашій громаді для сприяння соціальній адаптації неповнолітніх засуджених, що проживають на її території.

Література

1. *Бартол К.* Психологія кримінального поведіння. — СПб., 2004. — 352 с.
2. *Кон И.С.* Психологія ранньої юності: Книга для учителя. — М., 1989. — 255 с.
3. *Максимова Н.Ю., Милютіна Е.Л., Пискун В.М.* Основы детской психологии: Учеб. пособие. — К., 1999. — 432 с.
4. *Максимова Н.Ю.* Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які знаходяться в місцях позбавлення волі // Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред. В.М.Синьова-К., 2003. — С 33-40.
5. *Правосудие в отношении несовершеннолетних: Стандарты Организации Объединенных Наций* — Донецк, 2003. — 64 с.
6. *Оржеховська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібник. — К., 1996. — 352 с.

7. Шшанцов Г.Г. Юридическая психология: Учебник для вузов. - М, 1998. — 352 с.

Список літератури для самостійного опрацювання

1. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: Посібник / За ред. О.В.Беци. - К., 2003. - 116 с
2. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д.Зверева О В Безпалько, С.Я.Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. - К, 2003. — 233 с.

4.7. Соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику

Ключові слова: ризик, фактори ризику, діти групи ризику, робота соціального педагога з дітьми групи ризику, соціально-педагогічна підтримка дитинства.

Поняття *діти групи ризику* може вважатися нині загальноприйнятим, однак існують різні його трактування, тому воно потребує уточнення й розвитку. Термін *ризик* означає можливість, більшу ймовірність чого-небудь, як правило, негативного, небажаного, що може відбутися або не відбутися. Тому коли говорять про дітей групи ризику, мають на увазі, що ці діти знаходяться під впливом деяких небажаних факторів, які можуть спрацювати або не спрацювати. Фактично мова йде про дві сторони ризику. З одного боку, це ризик для суспільства, що створюють діти даної категорії. (Зазначимо, що поняття «група ризику» виникло ще в радянський період саме в контексті пріоритету суспільних інтересів. Це поняття дозволяло виокремлювати категорії людей, родин, поводження яких могло становити певну небезпеку для оточуючих і суспільства в цілому, оскільки суперечило загальноприйнятим нормам і правилам.) З іншого боку, дана категорія дітей розглядається фахівцями, насамперед, з огляду на той ризик, якому постійно піддаються вони самі: ризик втрати життя, здоров'я, нормальних умов для повноцінного розвитку й т.п.

У загальному вигляді розрізняють три основні групи факторів ризику: психофізичні, соціальні й педагогічні (як особливий вид соціальних).

Більш детально їх можна поділити на такі групи:

- соціально-економічні (багатодітні й неповні родини, неповнолітні батьки, безробітні родини, сім'ї, що ведуть аморальний спосіб життя; непристосованість до життя в суспільстві: втеча, бродяжництво, неробство, злочинство, шахрайство, бійки, убивства, спроби суїциду, агресивна поведінка, уживання спиртних напоїв, наркотиків тощо);
- психологічні (відчуження від соціального середовища, неприйняття себе, невротичні реакції, емоційна нестійкість, неуспіх у

діяльності, соціальній адаптації, труднощі у спілкуванні, взаємодії з однолітками й т.п.);

- педагогічні (невідповідність змісту програм освітнього закладу й умов навчання дітей їх психофізичним особливостям, темпу психічного розвитку дітей і темпу навчання, перевага негативних оцінок, непевність у діяльності, відсутність інтересу до навчання, закритість для позитивного досвіду, невідповідність образу школяра й т.п.);
- медико-біологічні (група здоров'я, спадкові причини, уроджені властивості, порушення в психічному й фізичному розвитку, умови народження дитини, захворювання матері та її спосіб життя, травми внутрішньоутробного розвитку й т.п.).

Під поняттям «діти групи ризику» розуміють такі групи дітей:

- діти з проблемами в розвитку, які не мають різко вираженої клініко-патологічної характеристики;
- діти, які залишилися без піклування батьків через різні обставини;
- діти з неблагополучних, асоціальних родин;
- діти з родин, що потребують соціально-економічної й соціально-психологічної допомоги й підтримки;
- діти з проявами соціальної й психолого-педагогічної дезадаптації.

У соціально-педагогічній практиці таких дітей часто називають *важкими*. З позиції педагогів важка дитина — це та, з якою важко взаємодіяти на уроках, тому що вона постійно самостверджується, сперечається, веде боротьбу з педагогом, бунтує, наполягає на своїй правоті, але прігцьому не усвідомлює своєї відповідальності ні за слова, ні за вчинки й дії. Виходить, що «важкими» діти стають у ситуації, коли дорослі не можуть знайти до них підхід.

В очах педагогів ці діти, як правило, є некерованими, агресивними, не розуміють учителів та однолітків. На них необхідно витратити набагато більше часу, ніж на інших дітей, а ще більше уваги доводиться приділяти, аби подолати негативні наслідки впливу родини. Дітям інколи важко пояснити, чому погано вживати наркотики, пити, у них немає довіри до дорослих, вони відкидають будь-яке втручання, живуть у своєму власному світі.

За даними соціологічних і психологічних досліджень у дітей групи ризику спостерігаються такі особливості:

- Відсутність цінностей, прийнятих у суспільстві, (творчість, жага пізнання, активна діяльність). Вони переконані у своїй непотрібності

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

в суспільстві, неможливості досягти в житті чогось самотужки, своїм розумом і талантом, посісти гідне місце серед однолітків, добитися матеріального благополуччя.

- Серед цінностей у дітей групи ризику на першому місці — щасливе сімейне життя, на другому — матеріальне благополуччя, на третьому — здоров'я.
- У той же час ці цінності вважаються дітьми недоступними в житті. Висока мета у поєднанні з недосяжністю породжує внутрішній конфлікт, що стає одним з джерел стресу.
- Як підкріплення втрати цінності освіти вони наводять приклад життя тих, хто погано навчався або не навчався взагалі, а в житті досяг успіхів (має торговельний намет, гараж, машину й т.п.).
- Підвищений рівень тривожності та агресивності.
- Націленість на легке життя, прагнення одержувати від нього лише задоволення.
- Зміна спрямованості інтересів дітей — проведення вільного часу в під'їзді, на вулиці, подалі від будинку тощо, відчуття повної свободи (втеча з дому, подорожі, ситуації переживання ризику й т.п.).
- У взаєминах з дорослими для них характерні відхилення в спілкуванні, що призводять до переживання своєї непотрібності, втрати своєї цінності.

Аналіз умов життя таких дітей і підлітків показує, що неможливо виявити одну головну причину, яка послужила фактором ризику. Фахівці найчастіше фіксують поєднання багатьох несприятливих умов, що унеможливають подальше проживання дітей у родинах, де створюється пряма загроза здоров'ю дитини та її життю.

Основними такими причинами є наступні обставини життя цих дітей: пияцтво одного чи обох батьків; асоціальна поведінка (дармоїдство, жебрацтво, злочинство, проституція та ін.); влаштування на квартирі батьками осередків для кримінальних та асоціальних елементів; сексуальне розбещення батьками власних дітей, торгівля ними; убивство одного з батьків на очах дітей; відбування одним із батьків строку тюремного ув'язненім; лікування одного з батьків від алкоголізму, психічного захворювання; жорстоке поводження з дітьми (побиття з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, голод і т.п.); залишення малолітніх дітей одних без їжі й води; відсутність даху над головою, блукання разом із батьками без засобів до існування й відсутність постійного місця проживання; втечі з дому, конфлікти з однолітками тощо.

У загальних рисах принципи роботи соціального педагога з дітьми групи ризику можна сформулювати в такий спосіб:

1) створення атмосфери довіри у взаєминах соціальний педагог — дитина;

2) залучення до процесу реабілітації дитини всіх суб'єктів державної системи соціальної підтримки й захисту дитинства (органи соціального захисту населення, освіти, охорони громадського порядку, охорони здоров'я);

3) тісна взаємодія з родиною дитини;

4) постійний зв'язок із консультантом, соціальним педагогом.

Діти, які опинилися в ситуації соціального ризику, як правило, стають жертвами тих або інших форм насильства як у власній родині, так і поза нею. Довірливі стосунки соціального педагога з дитиною сприяють виявленню ситуацій жорстокого поводження та припинення насильства на початковому етапі.

Певні методичні прийоми подолання різних форм жорстокого поводження можуть бути використані соціальним педагогом у профілактичній роботі з дітьми в шкільному колективі. Прояви насильства в дитячому середовищі не завжди стають вчасно відомі вчителям школи, оскільки носять прихований характер. Робота соціального педагога в такій ситуації є превентивною, попереджувальною. У перший день занять проводиться класна година, на якій обговорюються правила поведінки дітей у шкільному колективі. У ході бесіди увага дітей акцентується на неприйнятності будь-якої агресії в спілкуванні школярів між собою. Роз'яснюються поняття жорстокого поводження й правової відповідальності за подібні дії, наводяться приклади вчинків, розглянутих як прояв різних форм насильства над особистістю.

Соціальний педагог може організувати загальношкільну дискусію з цієї проблеми, у процесі якої своє ставлення до насильства виражають як школярі, так і представники педагогічного колективу, включаючи директора школи. Дискусія дозволяє оцінити, наскільки «дідівщина» є розповсюдженою формою поведінки в цій школі й чи готові учні обговорювати дану проблему.

У кожному класі соціальний педагог погоджує з учнями правила поведінки в школі й можливі форми покарання тих, хто завинив.

Методика роботи соціального педагога має будуватися на тих принципах, що формально, юридично діти групи ризику можуть вважатися дітьми, які не вимагають особливих підходів (у них є

родина, батьки, вони відвідують звичайний освітній заклад), але фактично через причини різного характеру, що від них не залежать, ці діти опиняються в ситуації, коли не реалізуються повною мірою або взагалі зневажаються їх базові впринципі, закріплені в Конвенції ООН про права дитини та інших законодавчих актах, — право на рівень життя, необхідний для їх повноцінного розвитку, і право на освіту. Самі діти не можуть розв'язати ці проблеми: вони або не можуть їх усвідомити, або не бачать виходу з важкої життєвої ситуації, в якій опинилися. При цьому, діти групи ризику не тільки зазнають вплив україн негативних факторів, але й часто не знаходять допомоги й співчуття з боку оточуючих, тоді як інакше в потрібний момент допомога могла б підтримати дитину, допомогти їй подолати труднощі, змінити світогляд, ціннісні орієнтації, розуміння сенсу життя й стати нормальним громадянином, людинною, особистістю.

Соціальний педагог має добре розуміти, що надання такого роду допомоги — дуже складний і триваліший процес. Дитина будь-якого віку, яка має негативний життєвий досвід, негативну оцінку щодо себе й своїх можливостей, зазнала різних травм (психічних, фізичних, сексуальних), не відчувала любові й турботи з боку батьків, має наслідки різного виду депресивних станів, відчуває на собі відчуженість суспільства й байдужість з боку держави. З урахуванням цього соціальний педагог має володіти специфічними методами й прийомами, що поєднують багатьох фахівців різного профілю й дозволяють виявляти, визначати й розв'язувати проблеми таких дітей. Тому дана категорія дітей потребує не просто допомоги з боку оточуючих, а й спеціально організованої, професійної соціально-педагогічної допомоги, що *полягає у виявленні, визначенні й вирішенні проблем дитини з метою реалізації й захисту її права на повноцінний розвиток та освіту.*

Особливий вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на надання такого роду соціально-педагогічної допомоги дітям, має назву *соціально-педагогічна підтримка дитинства*. Підтримка є, власне, реалізацією певної системи заходів, відповідної допомоги, тобто це діяльність, спрямована на надання допомоги. У випадку соціально-педагогічної підтримки допомога, що надається дітям, полягає в тому, що професійно підготовлені спеціалісти виявляють, визначають і розв'язують проблеми дитини, яка опинилася в ситуації, коли порушуються її базові права.

Відзначимо, що права дітей, закріплені Конвенцією ООН та іншими законодавчими актами, можуть порушуватися й у спеціальних закладах для дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації. У ході перевірки інтернатних закладів виявляються деякі факти порушення прав дітей, які залишилися без піклування батьків. Практично повсюдно порушуються встановлені законом правила направлення дітей у притулки; часткове фінансування таких закладів призводить до того, що діти в них позбавлені найнеобхіднішого; виявляються випадки жорстокого поводження й експлуатації дітей тощо. У таких випадках діти також потребують соціально-педагогічної допомоги, спрямованої на захист їх прав, тобто соціально-педагогічної підтримки.

Організуючи соціально-педагогічну підтримку дітей групи ризику, соціальний педагог повинен урахувати фактори, що ускладнюють процес соціалізації цих дітей. До таких, у першу чергу, варто віднести фактори, які викликають поводження, що відхиляється від норми, агресію дітей. При виявленні школяра, який практикує насильницькі дії стосовно інших дітей, соціальному педагогові треба, насамперед, ретельно перевірити отримані факти. Необхідно визначити причини такого вчинку, чим він був викликаний, як поводитися агресор і жертва, чому дії школяра-агресора були спрямовані саме на цю дитину.

Якщо агресивність кривдника була викликана його особистими причинами (розлучення батьків, смерть близької людини, його фізичні недоліки й т.п.), необхідно включити обговорення цієї проблеми в шкільну програму. Не акцентуючи увагу учнів на конкретній особі, варто обговорити факти антигромадського поводження як результат душевної невпорядкованості дитини. Таким чином, можна закликати всіх дітей бути більш делікатними у стосунках одне з одним, відгукуватися на чуже горе.

Формуванню жорстокого поводження дитини значною мірою сприяють різні стресові ситуації. Це може бути:

- розлучення батьків та їх зайнятість своїми особистими справами; девіантна поведінка як реакція на емоційну неуважність батьків;
- смерть коханої людини; девіація як реакція на втрату значимої особи;
- народження в родині ще однієї дитини й переключення уваги батьків на маля — девіація як ревності;

- різні форми насильства, що застосовуються до дитини в родині (приниження, словесні образи, зневага до її потреб); девіація — як компенсаторний механізм, як відповідь на насильство;
- дитина — жертва сексуального насильства.

Жорстоке поводження дітей групи ризику може також бути викликане кроскультурними причинами, це, зокрема:

- низька духовна культура;
- нерозвинене середовище для проведення вільного часу;
- нудьга, невміння знайти гідне заняття;
- низька комунікабельність, нездатність до конструктивного спілкування з іншими дітьми;
- емоційна нерозвиненість;
- невміння використовувати вербальну форму для доказу своєї правоти; безпосередній перехід до агресивних проявів у поведженні.

Якщо агресивні дії дитини є наслідком її особистих психічних якостей, варто вдатися до допомоги шкільного психолога (а може, й психіатра), а при його відсутності направити дитину на консультацію в психологічну службу. Якщо вони є результатом помилок сімейного виховання, необхідно зв'язатися з батьками й разом із ними зайнятися корекцією поведінки дитини.

Дослідження агресивного поводження дітей чітко фіксують його зв'язок з особливостями виховної ідеології в родині. За даними американських психологів, підлітки-вихідці із начебто благополучних родин, які опинилися у виправних закладах, як правило, мали батьків, що заохочували у своїх дітях агресію до однолітків. В іншому дослідженні зазначено, що підлітки з агресивною поведінкою набагато частіше мали засуджених у минулому батьків, ніж правослухняні діти.

Непедагогічні виховні методи батьків можуть сформувати особистість дитини, яка звикла до відчувати свою владу в родині й переносить це відчуття на однолітків. Звичка дитини домагатися своєї мети за будь-яку ціну, сформована у стосунках із батьками, може в середовищі однолітків реалізуватися в насильницькій формі.

Якщо в школі виявлено групу дітей (найчастіше підлітків) з антигромадськими формами поведінки, педагогічний колектив мусить вести з таким явищем рішучу боротьбу: намагатися розвести цих дітей у різні класи, затримувати їх у школі, поки інші діти розійдуться по домівках. Девіантні групи підлітків, як правило, мають свого лідера,

що силовим шляхом (залякуванням, шантажем) утримує інших дітей у цьому спі^ат^{ова}Р^{иств}і- Використовуючи вплив інших учнів у класі, треба домог^тися виходу з групи всіх її членів, які коливаються: проводити з ними індивідуальні бесіди, залучати до участі в колективних заходах; класу, давати відповідальні доручення й привселюдно хвалити за їх успішне виконання тощо.

Боротьба³ такими груповими правопорушеннями в школі вимагає постійне! уваги й послідовних дій з боку соціального педагога. Тут не мож^а обмежуватися разовою акцією. Як приклад наводимо зразковий методичний сценарій дій соціального педагога після надходження сигналу про насильницькі форми поведінки з боку групи учнів:

1) переговорити окремо з кожною дитиною, що стала її жертвою, і запропонувати письмово описати все, що трапилось;

2) переговорити окремо з кожним членом групи правопорушників і одержати від них письмовий виклад інциденту;

3) пояснити кожному члену девіантної групи, що він порушив правила поведінки, і вказати міру відповідальності за вчинене;

4) зібрати всю групу й запропонувати кожному її члену розповісти перед іншими, про що говорили з ним в індивідуальній бесіді;

5) підготувати членів групи до зустрічі з іншими дітьми («Що ви збираєтеся указати своїм товаришам, коли вийдете звідси?»);

6) під час обговорення на шкільних зборах цього інциденту ще раз нагадати школярам, що всі вони несуть певну відповідальність, якщо стають? свідками антигромадських дій у школі: тут не може бути сторонніх спостерігачів;

7) поговорити з батьками дітей, що виявляли ознаки девіантної поведінки, гіказати їм письмові пояснення дітей;

8) вести щоденник із записом усіх інцидентів, з письмовими поясненнями Дітей і вжитих заходів;

9) за допомогою шкільного психолога навчити дітей, які найчастіше потрапляють у становище жертви, методів психологічного захисту;

10) зажадати від дітей-кривдників письмових вибачень перед потерпілими

11) якщо кривдник заявив, що це був жарт, довести учням під час обговор^т даного випадку, що це не смішно;

12) якдР Дії кривдника прикривалися ігровою формою, з'ясувати, хто ще з Дітей брав участь у такій «грі»;

13) якщо діти затіяли бійку, спробувати зробити фотографії того, що відбувалося;

14) якщо в школі з'явилася девіантна група підлітків не з числа учнів цієї школи, необхідно їх сфотографувати: вони цього не люблять.

Повертаючись до вказаних принципів роботи соціального педагога з дітьми ризику, зупинимось на процедурі підключення до процесу їх реабілітації інших суб'єктів державної системи захисту дитинства. Практика припускає тісне співробітництво всіх відомств, охоплених цією діяльністю (міліція, інспекція у справах неповнолітніх, органи опіки й піклування, охорони здоров'я, освіти й т.п.). Представники всіх зазначених служб є членами ради, яка збирається щотижня для обговорення поточних справ. Члени ради відслідковують сигнали, що надійшли, про порушення прав дитини — кожний по своєму відомству й потім — у спільній нараді. Вони також проводять просвітительську роботу в школах з дітьми, роз'яснюють їх права, закріплені Конвенцією ООН про права дитини, надають рекомендації як себе поводити, щоб не потрапити в ситуацію ризику. Щотижневі спільні зустрічі представників різних відомств для обговорення сигналів, які надійшли, дозволяють оперативно надати допомогу дитині в ситуації ризику. Однак тут може виникнути проблема дублювання заходів допомоги або зайвого втручання в справи родини. На якість спільної роботи можуть вплинути також особливості міжособистісних стосунків різних фахівців (конкуренція, прагнення перекласти відповідальність на когось іншого, небажання сперечатися й т.п.). Тому на рівні місцевої влади приймається інструкція, де чітко розмежовуються функції й повноваження кожного з учасників процедури соціальної реабілітації неблагополучної родини й дитини.

Впливовим принципом роботи соціального педагога із захисту прав дитини є тісний контакт з його проблемною родиною. При цьому, необхідно виявляти максимум терпимості до її способу життя й виховних заходів. В основу цього контакту мають бути покладені не протидія й критика, а конструктивна допомога. Варто приймати як належне сформовані в родині рольові стосунки й межі між поколіннями навіть у випадку повної незгоди з цим. Бажано залучити до процесу реабілітації дитини представників розширеного складу родини, включаючи бабусь, дідусів, інших родичів, які мають контакт із дитиною.

Соціальна педагогіка: теорія і технології

Успішному здійсненню реабілітаційної роботи з родиною й дитиною сприяє дотримання соціальним педагогом ще одного суттєвого принципу: тісного зв'язку із фахівцем, який, маючи необхідну професійну підготовку, надає соціальному педагогові постійну психологічну підтримку й консулює з практичних питань. Стійкий контакт із ним дозволяє соціальному педагогові поетапно оцінювати тактику дій, що обирається, і вчасно вносити в неї корективи при зміні ситуації.

Свою специфіку має соціально-педагогічна робота з тією категорією дітей групи ризику, що є найбільш очевидною жертвою несприятливих умов соціалізації. Це вихованці закладів соціальної й психолого-педагогічної підтримки дитинства (притулки, інтернати й т.п.), тому що серед них спостерігається найбільша кількість дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Особливістю соціалізації вихованців закладів соціальної й психолого-педагогічної підтримки дитинства є заміщення головного інституту соціалізації — родини — закладом, що призводить до деформації процесу їх соціалізації. Методика роботи соціального педагога в цьому випадку має будуватися з урахуванням таких факторів, як:

- особливий соціальний статус дитини — вона нічия, у неї нікого немає, нею ніхто не цікавиться і вона нікому не потрібна;
- орієнтування на офіційно прийняті нормативи, які змінити не можна, але вони категоричні й однобічні;
- наявність у більшості вихованців відхилень у стані здоров'я й психічного розвитку, що частіше за все виникають через соціально-педагогічну занедбаність (найчастіше виявляється затримка у психічному розвитку);
- дефіцит індивідуального спілкування з близькими дорослими;
- обмеження соціальної активності;
- недостатнє включення в різні види корисної для дітей практичної діяльності, що призводить до депривації;
- наявність обмежень у сфері реалізації засвоєних соціальних норм і соціального досвіду;
- надмірно багатий досвід у деяких питаннях, що не відповідає віку дітей і підлітків і в силу цього є неадекватно застосовуваним;
- примусовий характер спілкування з однолітками при відсутності відповідних навичок, необхідність адаптуватися до вели-

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

кої кількості однолітків, що призводить до емоційного напруження, стану тривоги, агресії;

- тверда регламентація життя, обмеження особистого вибору, придушення самостійності й ініціативи, неможливість проявляти саморегуляцію й внутрішній самоконтроль;
- обмежений вибір зразків для наслідування, засвоєння соціального поведіння, що призводить до ускладнень у засвоєнні й відтворенні досвіду;
- обмеженість контактів дітей, їх ізольованість, відчуженість від реального життя, що формують утриманство й страх перед зовнішнім світом;
- вироблення особливих норм поведінки щодо «своїх» і «чужих», поява особливого почуття «ми».

Усі перераховані явища, що визначають особливості соціалізації вихованців закладів соціальної й психолого-педагогічної підтримки, яскраво характеризують випускників цих закладів. За даними досліджень психологів, педагогів і соціальних працівників, їм властиві такі риси:

- утриманство, нерозуміння матеріальної сторони життя, питань власності;
- труднощі в спілкуванні, відсутність вибірковості у спілкуванні;
- інфантилізм, уповільнене самовизначення, неприйняття самого себе як особистості, нездатність до свідомого вибору своєї долі;
- перевантаженість негативним досвідом, негативними цінностями й зразками поведінки;
- непевність у собі, своєму майбутньому, агресія щодо зовнішнього середовища, особливо в тих випадках, коли держава не виконує своїх зобов'язань.

Зміст роботи з дітьми в закладах соціальної й психолого-педагогічної підтримки має ґрунтуватися на теорії *соціальної компетенції*. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що не буває поганих дітей. Усі діти мають у собі як позитивні, так і негативні риси, гарне, і погане. Завдання будь-якої дорослої людини, яка працює з дітьми, — знайти в дитині позитивне й, спираючись на це, допомогти вихованцеві побачити можливості для зміни на краще. Виховання в обстановці схвалюваної й несхвалюваної дорослими поведінки дітей і підлітків утруднює їх нормальний розвиток, тому що їм увесь час доводиться вибирати між тим, що добре й що погано.

Варто спиратися на «поведінкове поле» дитини, що має межі. Ці межі, як правило, установлюються дорослими, які її виховують і навчають. Якщо таких дорослих немає, дитина сама інтуїтивно встановлює межі можливого, вихід за які, часом, буває небезпечним для життя. Провести чітку межу між схвалюваною і несхвалюваною поведінкою людини в її поведінковому полі не уявляється можливим. Ці межі в кожній дитини визначаються інтуїтивно, спираються на заохочення й покарання з боку дорослих, наслідування поведінкою й життю дорослих, однолітків, на усвідомлення цих меж у результаті навчання й виховання.

У дітей групи ризику, які потрапляють у притулки, кризові центри, дитячі будинки та інші заклади, великою мірою порушено рівновагу між «гарними» й «поганими», схвалюваними й несхвалюваними сторонами особистості та її поведінки. Завдання соціальних педагогів полягає в підтримці схвалюваної поведінки, позитивних рис характеру й подоланні несхвалюваних форм поведінки, у результаті чого відбувається розвиток позитивних якостей особистості. Важливо знати, що добре вмє робити дитина, що в неї виходить, які сильні сторони вона має, що викликає в неї ускладнення, у чому вона відстає. Для цієї мети соціальні педагоги повинні вміти проводити діагностику розвитку дитини й виокремлювати ті навички, яких їй необхідно навчити, щоб вона краще могла жити й спілкуватися в суспільстві.

Необхідно звернути увагу на те, що всі фахівці, які працюють у закладах соціально-педагогічної підтримки, мусять знати про можливі труднощі, що виникають у процесі прийняття дітьми впливу з боку дорослих. Важче проходить реабілітація в дітей старше 10-11 років. До них буває нелегко знайти правильний підхід, а до більш старших — іноді неможливо. Як наслідок цього — діти все частіше тікають із виховних закладів, конфліктують із дорослими, однолітками, важче пристосовуються до вимог дисципліни й режиму.

Діти, відірвані від родини, позбавлені батьківського тепла, часто не вміють будувати нормальні стосунки з людьми, які їх оточують: вони агресивні, провокують конфлікти, зухвало поводяться, ображають оточуючих і т.п. Численні переїзди від одного закладу до іншого (як показує досвід, деякі діти міняють від восьми до десяти закладів такого типу) формують стійке негативне ставлення до всіх дорослих, які працюють із дітьми. Виходить досить безрадісна картина: дитина, яка втратила рідний дім, змінює притулки, дитячі будинки,

школи-інтернати. Все це сприяє порушенню в неї будь-яких цінностей, викликає небажання жити, відчуття своєї непотрібності.

Більшість дітей, а особливо підлітків, які перебувають під опікою держави, з підозрою ставляться до всіх дорослих, тих, хто намагається взяти на себе турботу про них. Підлітки виявляються більш підозрілими, ніж малята, їх поведінка ускладнюється наполяганням на своєму, бунтарством, призводить до конфліктних ситуацій.

У роботі з дітьми, які перебувають під опікою держави, необхідно приділяти особливу увагу таким рисам їх поведінки, як:

- недовіра до всіх дорослих з виховних закладів;
- багаторазова відмова від цих дітей, внаслідок чого вони страждають;
- почуття розпачу й безнадійності у цих дітей;
- відсутність у них самоповаги.

Наші дитячі будинки, школи-інтернати не готують своїх вихованців до самостійного життя. Одна з причин такого становища полягає в тому, що у виховній системі цих закладів головний напрям стосунків між вихованцями й дорослими — це вплив. Адміністрація впливає на педагогів і вихователів, а вони — на дітей. У такій системі відсутня взаємодія, а діти копіюють цю модель, і в контактах між ними теж немає взаємодії. Спілкування в цих закладах будується по вертикалі: одні наказують, вимагають, критикують, карають, інші підкоряються, пручаються й т.п.

Авторитарна система, як і раніше, домінує в закладах для дітей-сиріт і не передбачає проявів ініціативи ні в педагога, ні в дитини. Існуюча система націлена тільки на виконання твердої програми, частіше за все ігноруючи будь-яку ініціативу як з боку дорослих, так і дітей. У виховній системі дитячого будинку, школи-інтернату не передбачається ні виявлення бажань дитини, ні надання допомоги в їх задоволенні. Право на вибір, можливість ухвалення самостійного рішення практично виключаються. Дитина виховується в межах твердого підпорядкування дисципліни, а це призводить до деформації особистості, що згодом закріплюється. Особистісний досвід дитини не включає її почуття — до них нікому немає діла. У дитини залишається всього дві можливості: бути пасивною, такою, що підкоряється дорослим, або сильною, владною, жорстокою, щоб підкорити собі інших.

Для успішного розв'язання цих проблем потрібно створити нові форми облаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без

Соціальна педагогіка: теорія і технології

піклування батьків; створити інститут прийомної родини; влаштувати дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у родини на вихідні дні, на канікули, в свята й т.п., розвинути альтернативні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у родини, а не в державні заклади.

В узагальненому вигляді соціальний педагог при визначенні методики своєї діяльності з дітьми групи ризику повинен орієнтуватися на такі напрями:

- переведення соціальної ситуації в педагогічну;
- виховання морально-правової позиції;
- формування адекватної самооцінки, вироблення здатності критично ставитися до самого себе;
- розвиток емоційної сфери особистості: формування волі, уміння управляти собою, адекватно реагувати на педагогічні впливи;
- створення ситуації успіху в домінуючому виді діяльності, включення в соціально корисні види діяльності;
- організація педагогічного впливу на індивідуально-групові думки оточуючих (родина, однолітки, педагоги, інші дорослі);
- попередження невротичних розладів і патологічних потягів (акцентуації характеру, неврози, суїцид, клептоманія, драоманія та ін.);
- організація сприятливого соціально-психологічного клімату;
- ліквідація прогалин у знаннях.

I Ефективній взаємодії з важкими дітьми сприяють:

- знання та урахування факторів соціалізації особистості дитини, причин відхилень в її поведінці;
- урахування індивідуально-психологічних, вікових, статевих особливостей дитини, соціальної ситуації її розвитку;
- урахування особливостей становища, соціального статусу вихованця в колективі однолітків, родині, середовищі неформального спілкування, у соціумі;
- повага до особистості вихованця, установлення довірливих стосунків із ним, розуміння його душевного стану;
- опора на позитивне в дитині, віра в її можливості, зацікавленість у долі вихованця;
- включення у творчу суспільно корисну діяльність;

Розділ 4. Соціально-педагогічна робота з окремими групами клієнтів

- вироблення однакових вимог, дій стосовно вихованця з боку школи, родини, інших виховних інститутів, суб'єктів соціального виховання;
- захист дитини від несприятливих умов і впливів.

Запитання для самоконтролю

1. Який зміст поняття «діти групи ризику»?
2. Які основні групи факторів ризику, що створюють імовірнісну небезпеку для дитини?
3. Які ви можете назвати особливості дітей групи ризику?
4. Які існують принципи роботи соціального педагога з дітьми групи ризику?
5. Яким є визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка дитинства»?
6. На врахуванні яких факторів має будуватися методика роботи соціального педагога в закладах соціальної підтримки дітей групи ризику?
7. У чому суть теорії соціальної компетенції в контексті соціалізації дітей групи ризику?

Завдання для самостійної роботи

1. Вивчіть психолого-педагогічну літературу з поданої теми. Дайте характеристику типової дитини групи ризику. Розкрийте типи дітей групи ризику з урахуванням класифікації за різними ознаками.
2. Розгляньте особливості поведінки дітей, закріплених за вами, на період проходження соціально-педагогічної практики, й відмітьте, чи є в них відхилень в поведінці.

Література

1. *Кащенко В.П.* Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера детей и подростков: Пособие для студентов средн. и высш. пед. учебн. заведений. — М., 1999. — 304 с.
2. *Олиференко Л.Я.* и др. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие для студентов высших пед. учебн. заведений / Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. - М., 2002. - 256 с.
3. *Оржиховська В.М., Пилипенко О.І.* Сучасні орієнтири превентивної педагогіки // Педагогіка і психологія. — 2005. — № 2. — С 17-25.
4. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні за підсумками 2004 року. - К., 2005. - 240 с
5. *Оржиховська В.М.* Профілактика правопорушення серед неповнолітніх: Навч.-метод. посібник. — К., 1996. — 352 с
6. *Халін А.І.* Діяльність класного керівника щодо психолого-педагогічної профілактики вживання наркотичних засобів // Практична психологія і соціальна робота. — 2003. — № 1. — С 4-9.
7. *Шептенко П.А., Воронина Г.А.* Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студентов высших пед. учебн. заведений / Под ред. В.А. Сластеина. — М., 2002. — 208 с.

ВИДАВНИЦТВО "ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ" ПРОПОНУЄ:

Економічні ризики та методи їх вимірювання/Л.І. Донець: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. - Київ: ЦНЛ, 2006. - 312 с (тверда).

У навчальному посібнику розглядаються питання ідентифікації, оцінки та мінімізації економічних ризиків. Велика увага приділяється висвітленню засобів управління ризиками та їх урахуванню під час прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності і ризику. Теоретичний матеріал структурований згідно з логікою засвоєння студентами основних понять, економічних категорій, методів і способів їх використання в практичній діяльності. До кожного розділу подано питання для поглибленого засвоєння знань студентами, тестові завдання для самоконтролю, завдання для самостійної роботи. Посібник призначено для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів усіх форм навчання.

код 017045 ціна 26,00 грн.

Зовнішньоекономічна діяльність/1.1. Дахно: Навчальний посібник. — Київ: ЦНЛ, 2006. - 360 с (тверда).

У навчальному посібнику висвітлено основні засади зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва України. Книгу можна використовувати під час вивчення однойменного окремого курсу, а також і інших дисциплін, зокрема таких, як "Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності", "Міжнародні економічні відносини", "Міжнародна торгівля", "Право зовнішньоекономічної діяльності" тощо. Навчальний посібник стане в пригоді як для навчального процесу, так і практичної діяльності читачів. Для студентів вищих закладів освіти, а також для всіх, хто цікавиться питаннями зовнішньоекономічної діяльності.

і код 017957 ціна 24,00 грн.

Маркетингові дослідження/С.М. Іляшенко: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. - Київ: ЦНЛ, 2006. - 192 с (тверда).

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчальний посібник містить опис методів та алгоритмів аналізу внутрішнього та зовнішнього маркетингового середовища підприємств, підходів до прогнозування зміни основних показників кон'юнктури ринку, дослідження споживачів, конкурентів та інших економічних контрагентів. У посібнику аналізується велика кількість прикладів і фактичних матеріалів, які ілюструють теоретичні положення. Також посібник містить практикум з основних розділів курсу, контрольні запитання і тести для самоперевірки рівня засвоєння знань. Книга «Маркетингові дослідження» призначена для викладачів та студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вона також може бути використана як свого роду довідник з методів проведення ринкових досліджень та аналізу їх результатів і буде корисною фахівцям маркетингових підрозділів підприємств та установ.

код 017730 ціна 23,00 грн.

ВИДАВНИЦТВО "ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ" ПП РОПОНУЄ:

ХОШ>
ОсНгіВu ^{САW}
 рпмп'ютеРН'-ї
 гва<£ки "

*...-

навчальних закладів денної та заочної форм навчання.

Основи комп'ютерної графіки/С.М. Гв^оробець: Навчальний посібник рекомендовано МО ОН України. - Київ: ЦНЛ, 2006. - 232 с (тверда).

Викладені основи комп'ютерної графіки, складається—я з теоретичної та практичної частин. Наводиться цікава інформація про еро історію розвитку, основні напрямки та сфери застосування комп'ютерно! графіки, особливості сприйняття мозком людини зорових об(Оразів. Розглянуто основні види комп'ютерної графіки — растрову і векгжторну, моделі кольорів, пристрої вводу і виводу графічної інформації" її, алгоритми стискання та формати збереження графічних файлів. П Практична частина представлена лабораторним практикумом, вказівкаМіМІ щодо виконання контрольної роботи для студентів заочної форми»и навчання, теста ми для поточного і модульного контролю, завдання ш и й для заміру залиткових знань студентів. Для студентів усіх спецїД^{іальностей} вищих

код 017958 ціна 23,00 грн.

Системи технологій/П.С. Березівський: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. — Київ: ЦНЛ, 2006. - 288 с (тверда).

Навчальний посібник написано відповідно до програми навчальної дисципліни. У розділах посібника висвітлено питання наукових основ поняття технології, технологічної системи, особливостей їх розвитку. Наведено технологічні процеси виробництва продукції рослинництва і тваринництва, системи технологій зберігання і переробки сільськогосподарської продукції. Навчальний посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей вищих аграрних закладів освіти. Також може бути корисний для студентів неекономічних спеціальностей, керівників і спеціалістів аграрних формувань різних форм власності та господарювання , а також слухачів системи закладів післядипломної освіти та практичних працівників економічного профілю.

код 017722 : Ціна 26,00 грн.

Бюджетна система/Г.Г. Старостенко: Навчальний посібник. - Київ; ЦНЛ, 2006. - 240 с. 0<тверда).

У посібнику розглянуто історію виникнення та форм-ування бюджетних відносин у різних політико-адміністративних утвореннях, розкрито теоретичну природу, сутність та роль бюджетних відносин у функціонуванні економіки, досліджено становлення і розвиток бюджетної системи держави, її складові елементи, принципи побудови. Розкрито зміст державного та місцевих бюджетів, проаналізовано динаміку доходів та видатків державного бюджету України за роки неезалежності. Значну увагу надано бюджетному процесу, плануванню й прогнозуванню бюджету, організації і контролю за його виконанням. ППосібник розрахований на студентів економічних спеціальностей усіх с=форм навчання, а також усіх бажаючих освоїти та вдосконалити знання з питань бюджетних відносин.

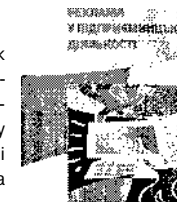
код 017956 ціна 22,00 грн.

ВИДАВНИЦТВО "ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ" ПРОПОНУЄ:

Реклама у підприємницькій діяльності/М.Д. Пазух: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. - Київ: ЦНЛ, 2006. - 192 с (тверда).

У навчальному посібнику викладені основні відомості про розвиток реклами в Україні, а також аналіз зарубіжного досвіду в системі маркетингових комунікацій та менеджменту. Матеріал підкріплений нормативно-правовими документами і зразками договорів на розробку рекламної продукції. Може бути використаний для студентів вузів, які проходять підготовку за спеціальностями „Маркетинг“, „Міжнародна економіка" та „Менеджмент ЗЕД" при вивченні таких дисциплін професійного спрямування, як „Реклама і рекламна діяльність", „Маркетинг". Буде корисний для бізнесменів та фахівців економічного профілю, які підвищують свою кваліфікацію в системі перепідготовки кадрів. "

код 017723 ціна 22,00 грн.

Господарське право/М.Л. Шелухін: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. — Київ: ЦНЛ, 2006. - 616 с (тверда).

У навчальному посібнику у вигляді схем і таблиць розглянуті основні теми господарського права. Використані закони і підзаконні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України. Враховані останні зміни господарського законодавства. Для курсантів і слухачів навчальних закладів системи МВС, аспірантів, працівників-практиків правоохоронних органів та науковців.

код 017961 ціна 38,00 грн.

Управління в митній службі/Ю.Д. Кунев: Навчальний посібник рекомендовано МОН України. — Київ: ЦНЛ, 2006. - 408 с (тверда).

Підручник підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни "Управління в митній службі", затвердженої вченою радою Академії митної служби України. На основі загальних понять науки управління розкриваються загальні положення управління в митній службі. Розглядаються основні аспекти теорії, методології та практики організації управлінської діяльності в митній службі. Приділяється увага забезпеченню управління в митній службі та його вдосконаленню. Підручник призначено для курсантів, студентів і слухачів навчальних закладів митної служби України і практичних працівників. Може бути корисним для студентів, викладачів і науковців, які досліджують проблеми соціального, державного управління, митної справи та управління в митній службі.

код 017960 ціна 35,00 грн.

**ПЕРЕЛІК КНИЖКОВИХ КРАМНИЦЬ, ДЕ МОЖНА ПРИДБАТИ
ЛІТЕРАТУРУ ВИДАВНИЦТВА
"ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ"**

Бориспіль	"КАЗКА"	Вул. Київський шлях,75, м. Бориспіль	8-295-6-65-75
Вінниця	"КОБЗАР"	Вул. Привокзальна, 2/1, м. Вінниця	8-0432-21-67-44
Дніпродзержинськ	"МАГАЗИН КНИГИ"	Вул. Шепітова, 4 м. Дніпродзержинськ	8-0569-53-50-87
Дніпропетровськ	"КС."	Бул. Театральний Д м. Дніпропетровськ	8-056-778-59-84
Дніпропетровськ	"СВІТ КНИЖОК"	Вул. Корчатова,4, м. Дніпропетровськ	8-056-236-04-90
Дніпропетровськ	"СВІТ КНИЖОК"	Пл. Петровського, 1, м. Дніпропетровськ	8-056-236-04-29
Дніпропетровськ	"СВІТ КНИЖОК"	Бул. Театральний,7,м. Дніпропетровськ	8-056-233-77-85
Донецьк	"БІБЛЮСФЕРА "	Вул. Університетська,76, м. Донецьк	8-062-381-33-38
Дрогобич	"КАМЕНЯР"	Вул. Мазепи, 14, м. Дрогобич	8-03244-2-41-22
Дрогобич	"МИСТЕЦТВО"	Пл. Ринок,7, Львівська обл., м. Дрогобич	8-0244-223-60-7
Житомир	"СВІТ КНИГ"	Вул. Київська, 17/1, м. Житомир	8-0412-37-29-02
Жовті Води	"ШКОЛЯРИК"	Вул. Івана Богуна,42,м.Жовті Води, Дніпропетровська обл.	8-05652-280-43
Івано-Франківськ	"АРКА "	Вічевий майдан, 3, м. Івано-Франківськ	8-03422-3-04-60 (0342) ф-50-14-02
Івано-Франківськ	"БУКІНІСТ"	Вул. Незалежності, 19,м.Івано-Франківськ	8-03422-2-38-28
Івано-Франківськ	КНИЖКОВИЙ МАГАЗИН	Вул. Вовчинецька, 227 м. Івано-Франківськ (Інститут менеджменту та економіки "Галицька Академія")	
Іллічівськ	"ЧУНГА-ЧАНГА"	Вул. Леніна, 18, м. Іллічівськ	8-048-717-67-48
Київ	"АКАДЕМ-КНИГА "	Вул. Б. Хмельницького,42, м. Київ	8-044-234-51-42, 234-01-07
Київ	"ЗНАННЯ"	Вул.Хрещатик,44, м. Київ	8-044- 279-29-45; 234-22-91
Київ	"БУДИНОК КНИГИ"	Вул.Л.Толстого,11/61, м. Київ	8-044-224-8197, 230-2574
Київ	"КИЇВСЬКИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ КОЛЕКТОР"	Проспект 40-річчя Жовтня, 100 /2, м. Київ	8-04*4-257-6056, 257-2004
Киш	"КНИЖКОВИЙ ДІМ "ОРФЕЙ"	Проспект Московський,6, м. Київ	8-044-464-49-45, 490-74-56
Київ	"НАУКОВА ДУМКА"	Вул. Грушевського,4, м. Київ	8-044-228-06-96
Кіровоград	"КНИЖКОВИЙ СВІТ"	Вул. Набережна, 13, м. Кіровоград	8-0522-751-72, 368-172
Кривий Ріг	"БУКІНІСТ"	Пл. Визволення, 1, м. Кривий Ріг	8-0564-92-37-32
Луганськ	"ГЛОБУС - КНИГА"	Вул. Радянська,58, м. Луганськ	8-064-253-62-30
Луцьк	"ЗНАННЯ"	Проспект Волі ,41 м. Луцьк	8-03322-4-23-98
Луцьк	"ПЛАНЕТА"	Проспект Волі, 8 , м Луцьк	8-03322-2-39-58
Львів	"ВЛАС"	Вул. Блока 3\5 м. Львів	8-0322-39-87-08
Львів	"ЕНЕЙ"	Вул. Тургенева 52/7, м. Львів	8-0322-372781, 52-86-32
Львів	"НОТИ"	Проспект Шевченка, 16, м. Львів	8-0322-72-67-69

Миколаїв	"КОБЗАР"	Пр.Леніна, 122,М.Миколаїв	8-0512-55-20-51
Миколаїв	"НОУ-ХАУ"	Вул. Дунаєва, 36 м. Миколаїв	8-0512-47-64-76, 47-47-97
Миколаїв	"КНИЖКОВИЙ СВІТ"	Вул. Радянська,3-а, м. Миколаїв	8-0512-35-91-61
Миколаїв	"ПОЛІТИЧИСК АЯ КНИГА"	Вул. Радянська,2, м. Миколаїв	8-0512-35-31-68
Нікополь	"КНИЖКОВИЙ МАГАЗИН№32"	Вул. Нікітінська,50, м. Нікополь, Дніпропетровська обл.	8-05662-5-03-46
Одеса	"К.С."	Вул. Приображенська,35, м. Одеса	8-0482-37-39-04
Одеса	"КНИЖКОВИЙ ДІМ"	Вул. Буніна,33, м. Одеса	8-0482-32-17-97
Одеса	"ГАЛАКТИКА "	Вул. Добровольського,75-а, м. Одеса	8-048-760-10-78
Одеса	"ЛАГУНА-КНИГА"	Вул. Філагова,86, м. Одеса	8-048-760-10-78
Полтава	"ЗОЛЯ"	Вул. Гоголя, 19, м. Полтава	8-053-22 7-21-61
Полтава	"ПЛАНЕТА"	Вул. Жовтнева 60-а, м. Полтава	8-053-227-20-19
Рівне	"ЗНАННЯ"	Майдан Незалежності,5, м. Рівне	8-0362-22-24-72
Рівне	"ІСКРА"	Вул. С. Бандери, 36-А м. Рівне	8-0362-23-63-16
Рівне	"СЛОВО"	Вул. Соборна,57, м. Рівне	8-0362-26-94-17
Сімферополь	"ЗНАНИЕ"	Вул. Пушкіна,6, м. Сімферополь	8-0652-27-54-68
Сімферополь	КНИЖКОВИЙ МАГАЗИН	Вул. Кримської правди, 4 м. Сімферополь (Сімферопольський університет економіки і зліваріння)	
Суми	"КНИГОЛЮБ"	Козацький вал, 2, м. Суми	8-0542-21-0735, 22-22-58
Тернопіль	"ВАША КНИГА"	Вул. Валова,7, м. Тернопіль	
Тернопіль	"ДІМ КНИГИ"	Вул. Йосипа Сліпого, 1, м. Тернопіль	8-0352-43-03-71
Тернопіль	КНИЖКОВИЙ МАГАЗИН	Вул. Руська 17, м. Тернопіль, Кооперативний коледж	
Ужгород	"КОБЗАР"	Пл. Корятовича, 1, м. Ужгород	8-03122-3-35-16
Харків	"АВЮНІКА"	Вул. Сумська,51, м. Харків	8-057 714-04-71, 714-04-70
Харків	"ВИЩА ШКОЛА"	Вул. Петровського,6/8, м. Харків	8-057700-10-50, 58-88-44
Харків	"ЗНАК"	Проспект Леніна, 17, м. Харків	8-057-757-83-79
Херсон	"КНИЖНИЙ РЯД"	Вул. Леніна,14/16, м. Херсон	8-055-224-64-23
Хмельницький	"КНИЖКОВИЙ СВІТ"	Вул. Подільська,25 м. Хмельницький	8-0382-65-60-73
Хмельницький	"ДІМ КНИГИ"	Вул. Грушевського,50, м. Хмельницький	8-0382-70-40-04
Черкаси	"БУДИНОК КНИГИ"	Вул. Хрещатик, 200 м. Черкаси	8-0472-45-99-20
Черкаси	"СВІТОЧ"	Вул. Байди Вишневецького,38, м. Черкаси	8-0472-32-92-78, 47-92-20
Чернівці	"ХУДОЖНЯ КНИГА "	Вул. О. Кобилянської, 37, м. Чернівці	8-0372-52-60-05
Чернівці	"НАУКА"	Вул. Заньковецької,4, м. Чернівці	8-0372-52-59-35
Чернівці	" ТЕХНІЧНА КНИГА"	Вул. Кобилянської, 45, м. Чернівці	8-03722-2-74-96, ф.(0372)51-55-67
Чернігів	"БУДИНОК КНИГИ"	Пл. Миру,45, м. Чернігів	8-04622-730-03

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Алексеевко Т.Ф., канд. пед. наук (1.4), Басюк Т.П. (3.6), Безпалько О.В., канд. пед. наук (2.1; 2.5; 2.7), Братусь І.В. (4.1), Буніна Л.І., канд. пед. наук (1.3), Веретенко Т.Г., канд. пед. наук (1.5; 2.2), Заверіко Н.В., канд. пед. наук (3.1.), Зверева І.Д., док. пед. наук (передмова, 1.1; 1.5; 2.2; 2.4), Зимівець Н.В. (3.3), Кузьмінський В.О., канд. екон. наук (2.4), Лактіонова Г.М., док. пед. наук (3.4), Лях В.В.(4.4), Лях Т.Л. (2.6), Лютий В.П. (4.6), Непочатова Д.В.(4.5), Песоцька О.П., канд. пед. наук (4.3), Пінчук І.М., канд. пед. наук (2.3), Постолюк Г.І. (4.2), Савченко СВ., док. пед. наук (1.2), Шипіленко О. С.(3.5), Цю-ман Т.П. (3.2), Харченко С.Я., док. пед. наук (4.7).

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ

За загальною редакцією І.Д. Зверевої

ПІДРУЧНИК

Керівник видавничих проектів - *БЛ.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Комп'ютерний набір і верстка - *ЄА. Ткаченко*
Дизайн обкладинки - *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 01.09.2006. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersbmrGС-.
Умови, друк. арк. 20.

Видавництво "Центр навчальної літератури"
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.20)06

Віддруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
з готових діапозитивів замовника. Зам. 423.